De Afscheiding van 1834 in Overijssel. Deel 1. De classis Zwolle

Jan Wesseling

bron
Jan Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Overijssel. Deel 1. De classis Zwolle*. Uitgeverij De Vuurbaak, Groningen 1984

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/wess046afsc03_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

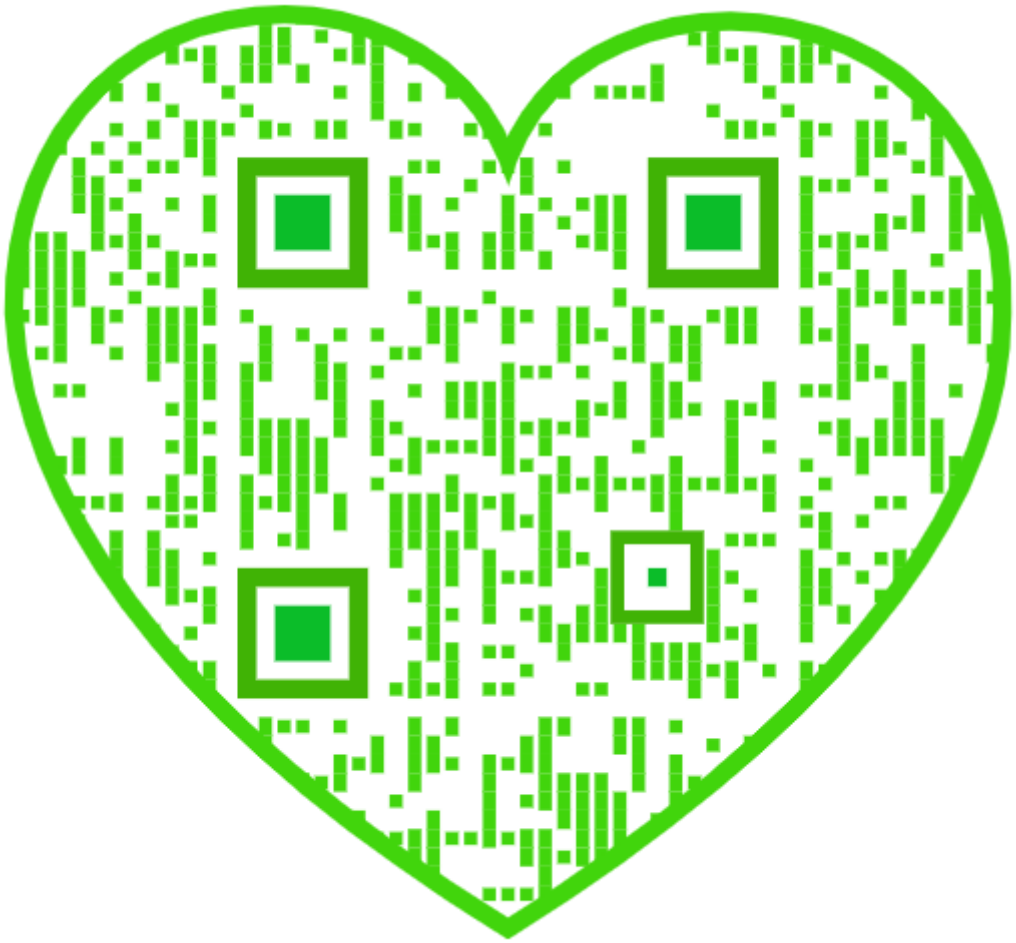

binnenkant voorplat-I

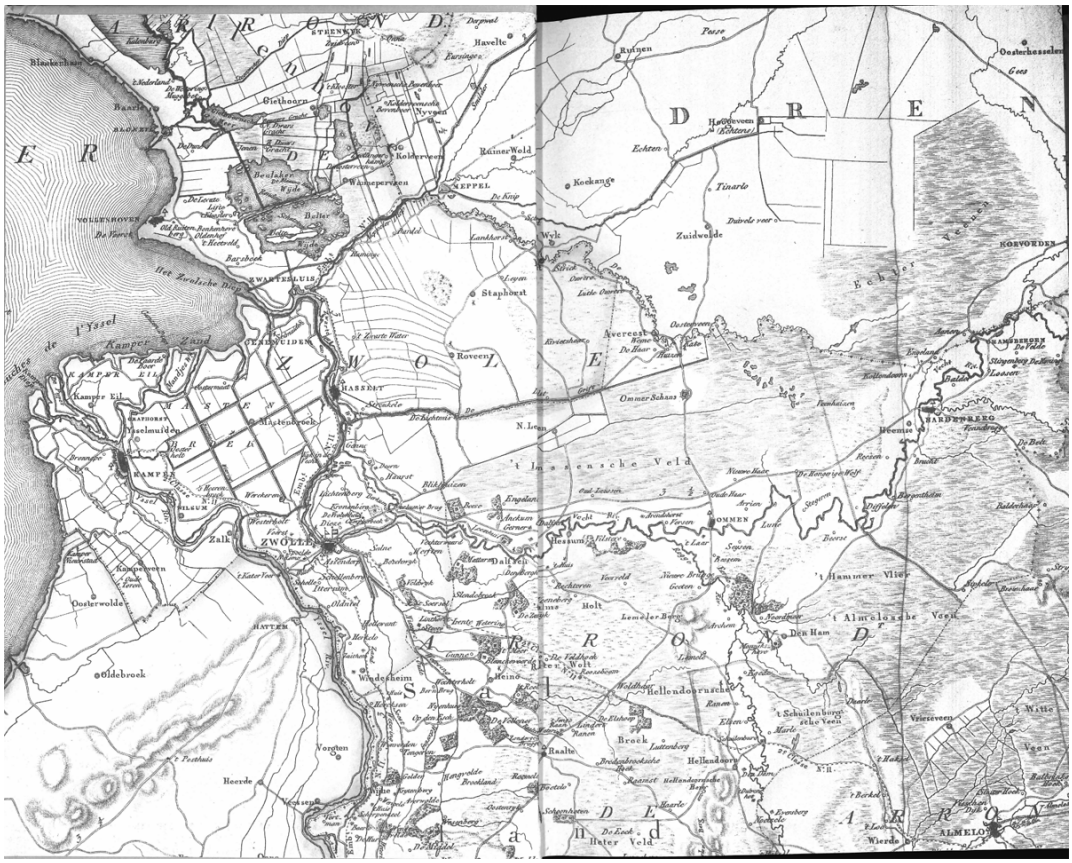

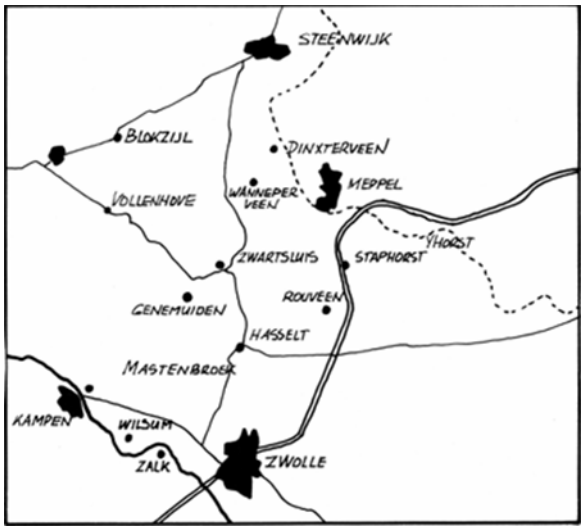
STEENWIJK
BLOKZIJL
DINXTERVEEN
MEPPEL
WANNEPER VEEN
VOLLENHOVE
ZWARTSLUIS
STAPHORST
HOORN
GENEMUIDEN
ROUVEEN
HASSELT
MASTENBROEK
KAMPEN
WILSUM
ZALK
ZWOLLE

Woord vooraf

We zijn blij, dat na het verschijnen van de beide trilogieën over resp. de Afscheiding van 1834 in *Groningerland* en die in *Friesland*, nu het eerste deel van *de Afscheiding van 1834 in Overijssel* gepubliceerd kan worden. Ook deze studie berust evenals de zojuist genoemde op een diepgaand en uitgebreid bronnenonderzoek.

In dit eerste deel van de Afscheiding van 1834 in Overijssel wordt de historie van de Chr. Afgescheiden kerken in noord-westelijk Overijssel gedurende de periode 1835-'69 beschreven. En niet alleen van deze kerken, maar ook van de in 1838 en latere jaren daaruit voortgekomen Gereformeerde Gemeenten onder het Kruis. Als eindpunt kozen we het jaar 1869, omdat toen op de synode van Middelburg de officiële vereniging van beide kerkengroepen tot stand is gekomen (op enkele uitzonderingen na).

In dit eerste deel van de Afscheiding van 1834 in Overijssel passeren de revue de gemeenten te *Kampen, Mastenbroek, Genemuiden, Zwartsluis, Hasselt, Zwolle, Zalk, Rouveen, Staphorst, Steenwijk, Wanneperveen-Dinxterveen, Ambt-Vollenhove;* een klein hoofdstukje is gewijd aan 'Iets over de Kruisgemeente te *Blokzijl*'. Heel globaal genomen vormden eerstgenoemde kerken de *classis Zwolle*, terwijl de Kruisgemeenten van 1851-'69 ressorteerden onder de classis Overijssel, waarvan de notulen gelukkig zijn bewaard gebleven.

Met de indeling in classes is het een zeer ingewikkelde geschiedenis geweest. Tengevolge van de 'troebelen' met de Kruisgezinden en met de Brummelkamp-groep (1847) kwamen er niet weinig wisselingen in naam en samenstelling voor. We zullen het hier niet alles ophalen. Het zou de lezer gaan duizelen. We beperken ons tot de eerste indeling in classes, tijdens de Provinciale vergadering van de Afgescheiden kerken op 18 november 1837 tot stand gekomen. Hierbij maken we enige opmerkingen.

I Classis *Ommen*, bestaande uit de gemeenten *Ommen, Den Ham, Dedemsvaart* en *Heemse*, in 1838 aangevuld met *Vriezenveen*, in 1840 met *Enter* en in 1841 met *Holten*. Dedemsvaart oriënteerde zich naderhand op de classis Hoogeveen (Drenthe). De classis Ommen is in 1847 geheel met de Brummelkamp-groep meegegaan.

II Classis *Nieuwleusen*, met de gemeenten *Dalfsen, Nieuwleusen, Rouveen* en *Staphorst*.

III Classis *Rijssen*, met *Hellendoorn, Rijssen* en *Deventer*. Rijssen is spoedig als Kruisgemeente uitgetreden, Deventer oriënteerde zich op de classis Twello (Gelderland) en Hellendoorn voegde zich bij de classis Ommen. Het is zeer de vraag of deze formatie ooit als classis heeft gefungeerd.

IV Classis *Mastenbroek*, met de gemeenten *Genemuiden, Kampen, Mastenbroek, Zalk* en *Zwolle*. In 1846 aangevuld met Hasselt. Kampen en Zalk werden al spoedig in hun geheel Kruisgemeente (waarbij Kampen een geheel geïsoleerde positie innam). Zwolle ging gedeeltelijk naar de Kruisgezinden over. Mastenbroek werd met Genemuiden samengevoegd. Genemuiden en Hasselt voegden zich grotendeels bij de groep buiten het verband. Ook deze classis zal wel opgehouden hebben als classis te fungeren.

V Classis *Steenwijk*, bestaande uit *Dinxterveen, Steenwijk, Ambt-Vollenhove* en *Zwartsluis*. Nagenoeg de hele gemeente Zwartsluis verdween al spoedig naar de Kruisgezinden. Dinxterveen werd na een kwijnend bestaan opgeheven en bij Nijeveen (Dr) gevoegd. In Dinxterveen-Wanneperveen heeft nog een korte tijd een Kruisgezinde groep bestaan. Deze classis zal door ontbindende krachten en geringe om vang wel opgehouden hebben te bestaan.
Toen in 1853 de hereniging met Brummelkamp en de zijnen een feit werd, kwam een provinciale herverkaveling van de classes tot stand, waarin meer lijn en stabiliteit zat. Het werden de classes *Zwolle, Holten* en *Ommen*. In onze studie zijn de gemeenten in de classis Zwolle behandeld.[1.]

Het is hier de plaats een woord van dank te richten tot een aantal personen, die ons - ieder op zijn eigen wijze - met raad en daad hebben geholpen. Het was weer G. Lievaart te Aduard (Gr), die ons geassisteerd heeft bij het bronnenonderzoek en het register van persoonsnamen samenstelde. Verder zijn J.L. Admiraal, werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst te Zwolle, en de ambtenaren van het Rijksarchief in de provincie Overijssel te Zwolle, ons zeer ter wille geweest.

En zeker moeten we hier ook noemen C.J. de Kruijter, archivaris van de Gereformeerde kerken, te Leusden, die ons zeer heeft gediend met zijn kennis van de archivalia betreffende de Afscheiding in Overijssel, vooral wanneer het ging om zijn geboortestad Zwolle. Dit geldt ook voor Z.O. Broek Roelofs, archivaris van de Particuliere synode van Overijssel, te Almelo.

Tenslotte noemen we hier nog drs J. van Gelderen te Kampen, die ons met veel goodwill is tegemoet getreden, en G. den Otter te Slochteren, met wie we per auto niet zo gemakkelijk bereikbare oorden in noordwestelijk Overijssel hebben kunnen bezoeken.

Er waren nog meer ‘helpers’. Hun namen zijn te vinden in de aantekeningen bij de desbetreffende gemeenten.

Groningen, 29 november 1983
De schrijver

Eindnoten:

1. De hierboven genoemde gegevens over de classis-indelingen zijn ons verstrekt door Z.O. Broek Roelofs te Almelo, archivaris van de Particuliere synode van Overijssel.

De Afgescheiden classis Zwolle

I *Kampen*

De oude Hanzestad Kampen, in de lengte langs de IJssel gelegen, was omstreeks 1840 volgens tegenwoordige maatstaven slechts een provinciestadje. Het telde toen ruim 9000 inwoners, van wie het grootste deel tot de Hervormde kerk behoorde, namelijk 6800. Deze kerkten in de oude gotische *Bovenkerk* (St. Nicolaaskerk) en in de *Broederkerk*, ook al middeleeuws van oorsprong. Verder woonde er in Kampen nog een behoorlijk aantal *Rooms-katholieken* (1600), terwijl veel kleinere groeperingen als de *Evangelisch-Luthersen* en de *Doopsgezinden* resp. maar 280 en 170 zielen telden. De *Chr. Afgescheidenen* waren nog zo klein in aantal, dat ze in het Aardrijkskundig woordenboek van A.J. van der Aa (dat uit die tijd stamt) niet eens worden genoemd.

Om ons nu tot de hervormde gemeente te beperken, deze werd omstreeks 1835 gediend door de predikanten *Nicolaas Stoffel Hoek* (1815-'52†), *George Hendricus Hein* (1821-'40†), *H. Dwars* (1831-em. '66) en *dr Jean Jacques Rambonnet* (1832-em. '66). Van deze vier oefende ds Hoek de grootste invloed uit. Hij was jarenlang praeses van het Classicaal Kerkbestuur, scriba van de ring Kampen, lid en praeses van het Prov. Kerkbestuur en ook nog lid van de Algemene Synodale Commissie.[1.]

Wat zijn godsdienstige ‘ligging’ betreft, ds Hoek sympathiseerde evenals de meeste van zijn ringcollega's met de *Oud-Liberale* of *Supranaturalistische theologie*. Deze zocht naar een compromis tussen de denkbeelden van de in de 18e eeuw opgekomen Verlichting en de oude belijdenisgeschriften van de kerk. Een ‘verlicht’ predikant, een ‘verlichte’ prediking, zulke begrippen waren in de ogen van ds De Cock en zijn medestanders een gruwel, en een herleving van oude ketterijen. Er waren b.v. ‘verlichte’ dominees, die bepaalde passages in het doopsformulier liever zouden weglaten, omdat deze te orthodox-gereformeerd zouden zijn (die predikanten loochenden nl. de Drieëenheid). Anderen moesten van dat bekorten niets hebben. En de ring Kampen wist niet beter te doen dan te constateren, dat de oorzaak van dit verschil lag ‘in de meer of minder verlichte aard der gemeente’, en dat ieder maar naar bevind van zaken moest handelen! Een uiterst gevaarlijke tolerantie. In de ring

Kampen en ook in vele andere streken van het land was het vroeger veel gebruikte catechisatieboekje van de in 1731 overleden Rotterdamse predikant *Abraham Hellenbroek* een steen des aanstoots geworden, terwijl het door anderen juist als een sjibbolet van gereformeerde orthodoxie werd beschouwd. Vervanging daarvan leidde hier en daar tot botsingen o.a. in het vlakbij Kampen gelegen *Mastenbroek*, waar ouderling *Hendrik Willem Kooiker* werd afgezet (1817).[2.]

Na 1835 brak de zg. Groninger theologie van Hofstede de Groot door, welke richting met bezieling werd verdedigd in het tijdschrift 'Waarheid in Liefde'. Met gereformeerde orthodoxie had deze richting nog nauwelijks iets te maken. Hele stukken uit de belijdenis van de kerk werden veroordeeld, b.v. de leer van de verzoening door voldoening, de tweenaturenleer, de leer van de Drieëenheid en van de uitverkiezing en verwerping. In de jaren '40 van de vorige eeuw triomfeerde deze theologie ook in de hervormde classis Kampen.

Toen de hervormde synode in 1843 van allerlei kant o.a. door Groen van Prinsterer, opgeroepen werd de belijdenis te handhaven en de Groninger theologie af te wijzen, reageerde de grote meerderheid van de predikanten in de hervormde *classis* Kampen met het verzoek aan de synode om niet toe te geven aan al die protesten.[3.] Tegen deze achtergrond moeten we het *ontstaan* van de Afscheiding in Kampen zien.

Instituering Afgescheiden kerk

Aan het begin van de geschiedenis van de Afgescheiden kerk van Kampen staat een merkwaardig man, *Dirk Hoksbergen* (1800-'70), 'een eenvoudig landman' zoals ds H. de Cock hem eens noemde. Van afkomst was hij geen Kampenaar, want hij was geboren op 4 mei 1800[4.] in Oldebroek op de Veluwe, waar hij - 22 jaar oud - trouwde met *Matje Broekhuis*. Later verhuisde hij naar de buurtschap Marle, aan de linkeroever van de IJssel bij Wijhe (Ov.) gelegen en omstreeks 1831 kwam hij vlak bij de grens van de burgerlijke gemeente Kampen te wonen nl. op de boerderij 'De oude Scheere'. Ze stond aan de weg van Kampen naar Wezep (tweede boerderij rechts). Kerkelijk hoorde hij nu bij de hervormde kerk van *Wilsum*, dat net aan de andere kant van de IJssel ligt. Om in dat dorp naar de kerk te gaan, moest hij steeds met het Wilsumer 'schuitenveer' naar de rechter IJsseloever worden overgezet.

En als we hier nog even een paar punten van zijn latere levenslijn mogen aanstippen:

In maart 1847 overleed zijn vrouw en in hetzelfde jaar hertrouwde hij met de 26 jaar jongere *Aaltje Netjes*. In 1860 verhuisde hij naar Kampen, waar hij ging wonen op de *Vloeddijk* tegenover zijn kerk, die 10 jaar eerder op de Burgwal via de verbouwing van een perceel tot stand was gekomen.

Hoksbergen was een kerkelijk zeer meelevend man. Dat had hij van huis uit meegekregen. Gevoed door de lectuur van de 'oude schrijvers'

(Brakel!), kwam hij omstreeks 1830 tot de overtuiging, dat het in de hervormde kerk de verkeerde kant uitging. Actief van aard als hij was, bleef hij niet lijdelijk toezien, maar zocht contact met andere verontrusten.

Toen hij hoorde en las van ds De Cocks kerkelijke strijd in Ulrum ter handhaving van de belijdenis der kerk, zag hij in hem dadelijk zijn man. Op dezelfde dag dat ds De Cock geschorst werd - 19 december 1833 - schreef hij hem een lange brief, ondertekend met 'Derk Hoksbergen, lid van de Gereform. Kerk te Wilsum bij Kampen'. Deze brief is later (1835) met een voorrede van ds De Cock uitgegeven onder de veelzeggende titel: 'Brief... over den tegenwoordigen verdorvenen Kerkstaat en de verbastering van het Schoolwezen'.

In de eerste junidagen van 1835 maakte De Cock een rondreis door de kop van Overijssel. Via Genemuiden kwam hij op *woensdag 3 juni* Hoksbergen op diens boerderij opzoeken. Het bezoek was afgesproken. De Cock zou bij Hoksbergen preken. Als een lopend vuurtje had het bericht van de komst van ds De Cock zich door de streek verspreid. 'Eij 't ook heurd?' Geen wonder, dat het die woensdag tijdens de preek in de schuur van Hoksbergen stampvol was ('een talrijke menigte').

Nog diezelfde avond bracht Hoksbergen De Cock binnen de poorten van Kampen, waar deze 's avonds om half 11 bij zijn gastheer *Roelof Nijhuis* in de Buiten-Nieuwstraat arriveerde. Als diens beroep vonden we opgegeven: winkelier, grutter, rijtuigenverhuurder. Wellicht is De Cock met het rijtuig gebracht en gehaald. Bij deze Nijhuis zou De Cock de volgende namiddag preken.

Die donderdag, de *4e juni 1835*, is een belangrijke dag geworden in de geschiedenis van de gereformeerde kerk in Kampen, want in die samenkomst is de Afgescheiden gemeente van dit IJsselstadje door De Cock 'gesticht' en zijn de kerkeraadsleden - onder wie natuurlijk Hoksbergen - in hun ambt bevestigd: Dirk Hoksbergen als ouderling, Roelof Nijhuis als diaken.

Een enigszins onduidelijk punt in het rapport[5] van de commissaris van politie *C.F. Nehrkoker*, die De Cock in zijn gaan en staan had laten volgen, is de mededeling, dat De Cock de vorige dag bij Hoksbergen aan huis in Wilsum 'ook aldaar de kerk geordineert had'. De verklaring[6] dat De Cock toen de Afgescheiden gemeente van Wilsum heeft gevormd en bij die gelegenheid ook ambtsdragers heeft bevestigd, komt ons niet aannemelijk voor. Want we lezen verder nergens van een Wilsumer groep of van een Afgescheiden kerk te Wilsum. We zien het zo, dat in die samenkomst op de boerderij van Hoksbergen De Cock ambtsdragers heeft laten kiezen, die dan de volgende dag in Kampen bij Nijhuis in hun ambt zijn bevestigd, waarmee de gemeente was geïnstitueerd.

Toen de commissaris van politie, die persoonlijk oog- en oorgetuige van het optreden van De Cock bij Nijhuis wilde zijn, in de Buiten-Nieuwstraat arriveerde, was De Cock net klaar met zijn preek. Welis-

waar waren de meeste hoorders al vertrokken, maar De Cock zelf was nog wel aanwezig. Enige overgebleven bezoekers waren, met opengeslagen bijbels voor zich, bezig geestelijke liederen te zingen. De Cock zat aan het hoofd van de tafel. Op enkele hem gestelde vragen antwoordde hij, dat hij Hendrik de Cock, Gereformeerd leraar onder het kruis, was, de broeders en zusters kwam bezoeken en net een godsdienstoefening had geleid. De commissaris bracht hem onder het oog, dat de wet verbood dergelijke bijeenkomsten zonder toestemming te houden en dat hij daarom daarmee moest ophouden. Om zijn woorden kracht bij te zetten, beval hij De Cock het huis van Nijhuis niet te verlaten, voordat er nadere richtlijnen van de procureur crimineel waren ontvangen. Bij het huis zou constant een politieman staan om erop te letten, dat er nooit meer dan 20 bezoekers binnen waren.

De Cock beloofde zich aan dit maximum aantal te houden en ook Nijhuis, de gastheer, ging akkoord met de maatregel. Dan bleef De Cock immers nog enige dagen onder zijn dak logeren! Ongetwijfeld zal hij daar trots op geweest zijn. En wat een kans voor De Cocks vele aanhangers in Kampen en wijde omgeving om hun aanhankelijkheid aan de moedige martelaar voor de goede zaak te laten blijken.

Het was dan ook geen wonder, dat onder deze emotionele druk het aantal bezoekers uit de hand liep. Vijf dagen later - dinsdag 9 juni - werd de toeloop van bezoekers aan het huis van Nijhuis zo groot, dat het dreigde mis te gaan. Want vele Kampenaren raakten zeer geïrriteerd door het geloop van al die vreemdelingen naar de woning van Nijhuis. Burgemeester Lemker begreep er nu iets aan te moeten doen. Dus liet hij de commissaris van politie bij zich komen en verzocht hem in te grijpen. En zo stapte Nehrkoker die dinsdag weer naar Nijhuis toe. Nu, het was raak. Aan het getal 20 dacht blijkbaar niemand meer, de gastheer niet en de gedwongen logé De Cock ook niet. Of konden ze niet meer op tegen de uitbarsting van volkssympathie?

Toen de commissaris door de voordeur naar binnen ging, vond hij de gang en de kamer, waarin De Cock zich bevond, en het binnenplaatsje waarop de kamer uitkwam, volgepropt met mensen. Ze waren uit de hele omgeving gekomen. Uit Zwolle, Zwartsluis en Genemuiden, ja zelfs uit Gelderland en Drenthe.

De commissaris was kwaad op De Cock. Had deze nu geen misbruik gemaakt van het vertrouwen dat in hem gesteld was? Akkoord gaan met het maximum van 20 bezoekers en dan nu dit! Hij beval De Cock hem naar zijn woning te volgen, waar hij een kamer voor hem inruimde om het middagmaal te gebruiken. 's Avonds bracht hij zijn ‘arrestant’ naar het logement ‘De bonte Os’, waar deze de nacht kon doorbrengen. En 's morgens in alle vroegte werd De Cock met een rijtuig naar Zwolle overgebracht en ter beschikking van de Officier van justitie gesteld. Zo had Nehrkoker De Cock mooi de stad Kampen uitgewerkt.

Het rapport van de commissaris van politie was gedateerd 13 juni 1835.

Twee dagen later schreef ds N.S. Hoek, de president van het Provinciaal kerkbestuur van Overijssel, uit Kampen een vertrouwelijke brief naar Den Haag, waaruit we zijn visie op het optreden van De Cock aan de weet komen.[7.]

Hij deelde daarin mee, dat De Cock nu wel naar Zwolle was 'getransporteerd', maar daar dadelijk weer op vrije voeten gesteld was en bij één van zijn aanhangers, 'een zeer rijk man heeft gedineerd en gelogeerd' (J. Ridderinkhof). Als reden van deze invrijheidsstelling werd opgegeven, dat in de wet geen voldoende termen te vinden waren om De Cock en zijn aanhang te 'fnuiken'. Ds Hoek vond dit maar een ongelukkige zaak 'want het (kwaad) vreet voort als de kanker'. Zowel rijken als armen 'worden door dien *predikant onder het kruis* als betoverd. Men zegt, dat hij vertrokken is naar de Smilde, anderen, dat hij in den omtrek alhier zwerft.

Hij heeft zijne Gemeente hier - die ik hoor dat door hem georganiseerd is en waarin ook kinderen zouden gedoopt zijn - beloofd terug te zullen komen. Dus zijn wij dagelijks in vreeze voor zijne terugkomst, en dan rijdt gansch Kampen en omstreek als op stelten'.

Uit angst voor nog grotere onrust spreekt ds Hoek dan de wens uit, dat de Koning 'aan allen die dat 1618 en 1619 dan zoo stellig terug willen hebben' vrijheid geeft zich als een *bestaande* afdeling van de Protestantse kerk te laten institueren. Dan kwam er tenminste rust. Want nu gaat het de verkeerde kant uit. *'Bloed moet er stroomen'* roept De Cock. *'Uwe leeraars zijn volksverleiders'*, durfde hij tegen de burgemeester te zeggen. '*Ja al de domeneers hier zijn verleiders*, duwde een lid onzer gemeente, de hospes van De Kok, met het schuim op den mond, den Burgemeester toe. Niet dat wij voor dat blaaskaken een oogenblik bang zijn', aldus ds Hoek. Maar de tegenstanders van De Cock lieten zich ook al dreigend uit en zeiden openlijk tegen de commissaris van politie: 'wij laten het om u, Mijnheer! anders was het huis van dien grutter spoedig onder den voet gehaald!'

Als nu de wet geen mogelijkheid biedt om al dat 'woelen' tegen te gaan, vervolgt ds Hoek, en de rijke aanhangers van De Cock vrijuit tegen de commissaris kunnen zeggen: 'doe wat gij wilt, Heer Kommissaris, gij zult het niet winnen, maar wij, en (wij) zullen het U nog betaald zetten - wat moet er dan toch van worden?'. Daarom drong ds Hoek er nog eens op aan de aanhangers van De Cock vrijheid van godsdienstoefening te geven en als dit niet mogelijk was, dan kon misschien de minister van Justitie iets aan het probleem doen.

Vijf dagen later schreef de minister van Eredienst aan zijn collega van Justitie, dat de afgezette predikant H. de Cock niet alleen doorging met het stoken van onrust en verwarring, maar zijn activiteiten vanuit Groningen en Drenthe naar Overijssel had uitgebreid. Hij voegde er nog aan toe, dat volgens hem bereikte informaties de Separatisten zich van twee middelen bedienden om de toepassing van de wet te ontduiken. Ten

eerste door in een vertrek niet meer dan 19 personen toe te laten, terwijl de anderen zich op straat of op binnenplaatsen bevonden. Ten tweede door bijeenkomsten in de open lucht te houden, waar dan hele scharen naar toe stroomden.[8.]

We hebben al gezien, hoe het op 9 juni bij Nijhuis in huis gesteld was, de dag waarop De Cock werd 'gearresteerd'.

Nieuwe onrust

Op donderdag 4 juni 1835 was dus de Afgescheiden kerk van Kampen geïnstitueerd. Op sterke aandrang van De Cock en wellicht officieel door hem aangesteld, ging Hoksbergen elke zondag als oefenaar in de gemeente voor. Volgens burgemeester Lemker was hij een man, die algemeen bekend stond 'als van eenen zeer dweepzieken aard te zijn. Hij schijnt zijn boerderij behoorlijk te kunnen drijven, doch geen man van eenige middelen te zijn'.[9.]

Hoe groot was zijn gemeente eigenlijk? In februari 1836 rapporteerde ds N.S. Hoek namens de classis *Kampen*, dat in Kampen zelf zich 29 personen openlijk van de hervormde kerk hadden afgescheiden. Ze worden dan getypeerd volgens het gewone stramien: 'bijna allen uit den minderen stand en velen daar onder van geen zeer loffelijke zeden'. In hetzelfde rapport lezen we: 'met uitzondering van twee à drie landlieden veelal eenvoudige en behoeftige *turfschippers* en *arbeiders*'. Op het *Kampereiland* waren het er *2*, een landbouwer met zijn vrouw. Hun kinderen gingen al niet meer naar de catechisatie. Van de 3 leden, die zich in *IJsselmuiden* aan de hervormde kerk hadden onttrokken, werd alleen maar gezegd, 'dat zij tot de min gegoede klasse behooren', terwijl tenslotte in *Wilsum, één* landbouwer 'met name D. van Hoksbergen' met de hervormde kerk had gebroken. Toen hij onder Wilsum was komen wonen, had hij echter nooit zijn attestatie bij de kerkeraad ingeleverd. Hij was één van de 'hoofden' in de vergadering van de Separatisten in Kampen 'waar hij zelfs dikwijls, zoo men zegt, het woord voert'. Tellen we deze namen op, en nemen we aan, dat dit ongeveer het rayon van de Afgescheiden kerk van Kampen was, dan komen we op een totaal van 35 belijdende leden.

Rel 14 februari 1836

In Kampen had 'deze verdwaasde hoop' door het houden van hun godsdienstoefeningen bijna een 'openbaar oproer' veroorzaakt. Dat zat zo. Op zondag *14 februari 1836* was er voor het huis van Nijhuis in de Buiten-Nieuwstraat een volksoploop ontstaan. Er werd geschreeuwd, dat de separatisten naar buiten moesten komen en met stenen werden de glazen ingegooid. Over deze hele rel worden we uitvoerig ingelicht via een door burgemeester *Lemker* opgesteld verslag.[10.] Omdat het ons een goed beeld geeft van het moeilijke begin van de Chr. Afgescheiden kerk van Kampen, gaan we er hier wat meer uitgebreid op in.

De burgemeester had de vrijdag vóór de roerige zondag grutter Nijhuis, in wiens huis de gemeente samenkwam, nog gewaarschuwd zijn woning niet langer beschikbaar te stellen. Toch waren er die winterse zondagmorgen op het gewone uur half tien 19 personen bij Nijhuis naar binnen gegaan, terwijl 7 of 8 anderen bij de gewezen schipper *Arend ter Wal* vergaderden om het aantal bezoekers bij Nijhuis niet boven de 20 te laten komen. Weldra echter verscheen er een troep luidruchtige jongens en enkele oudere mensen in de op zondagmorgen anders zo stille straat. Ze waren erg agressief en probeerden het huis van Nijhuis binnen te dringen. Het werd zo'n toestand, dat de paar aanwezige politiemannen niet meer tegen de overmacht opkonden. De burgemeester - gewaarschuwd - riep de hulp van de garnizoenscommandant in, die er een aantal soldaten heenstuurde en er zelf met de burgemeester ook op afstapte. Burgemeester Lemker ging het huis binnen en hield de bezoekers voor, dat ze door het houden van hun bijeenkomsten de rust verstoorden en zichzelf aan onaangenaamheden blootstelden.

Inderdaad gingen enigen van hen nu weg, maar op straat gekomen, werden ze niet alleen uitgejouwd, maar zelfs gemolesteerd. En al posteerde de commandant nu een soldaat bij het huis, dit hielp nog niet voldoende om te beletten, dat het volk ‘de glazen begon in te smijten’. Daarom werd de straat door de militairen ontruimd en afgezet, en de officieren van het garnizoen hielpen mee de bezoekers, die zich nog in huis bevonden, in veiligheid te brengen. Zo liep de zaak dus zonder al te nare gevolgen af.

Om herhaling te voorkomen, had de burgemeester de volgende middag nog contact met enkele Afgescheidenen gezocht en hen gemaand zich voortaan van die bijeenkomsten te onthouden. Ze zouden dit wel doen, dacht hij, omdat de grote meerderheid bestond ‘uit behoeftige dagloners met hun vrouwen, komende zowel uit *Kampen* als *IJsselmuiden*’.

Met de ‘landman Hoksbergen uit den onderdijkschen polder van Wilsum’, die de vorige dag als voorganger was opgetreden, had hij nog een apart onderhoud gehad en ook hem ernstig verzocht te stoppen met ‘diergelijke oproerverwekkende zamenkomsten’. Of het heeft geholpen? Zeker is in elk geval, dat men mocht vergaderen met maximaal 20 personen, de bewoners van het huis niet meegeteld. En geen enkele Kampenaar is in die jaren beboet geworden wegens het houden van ongeoorloofde godsdienstoefeningen.

Hoksbergen als ‘lerend ouderling’

Hoe ging het nu verder met de prille Afgescheiden gemeente van Kampen? *Hoksbergen* was ongetwijfeld een man met leidersgaven. Als eenvoudig man wist hij met zijn onmiskenbaar spreektalent het godsdienstig gemoed van het gewone volk te raken. Als vanzelf kwam hij dan ook in het kerkelijk leven van de Afgescheidenen naar voren. Op hun eerste en tweede ‘algemene’ synode, resp. in 1836 en 1837 in

Amsterdam en Utrecht gehouden, zat hij als afgevaardigde van de provincie Overijssel. Maar och arme, op die tweede synode liep het volgens hem al mis. En hij was niet de enige, die er zo over dacht. We gaan hierover niet uitweiden, want dat is in tal van geschriften al vaak genoeg gebeurd. Daarom noemen we nu slechts één zaak. Op de Utrechtse synode werd de Dordtse kerkenorde (1619) sterk gewijzigd. En van wijzigingen in de aloude kerkelijke papieren moesten de sterk conservatieve Hoksbergen en de zijnen niets hebben. De gemeente van Kampen wilde zelfs Afgescheiden predikanten, die wél voor wijziging van de Dordtse kerkenorde waren, niet eens meer laten voorgaan! In de Afgescheiden kerken ontstond tweespalt, zo sterk zelfs, dat het op 18 juni 1838 in een Provinciale vergadering in Nieuwleusen gehouden, op een definitieve scheuring uitliep. Ouderling Schouwenberg van Zwolle had namens zijn kerkeraad een soort 'afscheuringsverklaring' voorgelezen, waarmee afgevaardigden uit Kampen (Hoksbergen), Zalk, Deventer, Mastenbroek en Rouveen hun instemming betuigden, en vervolgens de vergadering verlieten. En daarmee was ook de Afgescheiden kerk van Kampen buiten het kerkverband komen te staan. Hoksbergen ging - met goedkeuring van de meeste van zijn gemeenteleden - noodgedwongen de sacramenten bedienen.

Maar hij heeft zich nooit predikant willen laten noemen, want in zijn ogen kenden de gereformeerden slechts twee ambten: ouderlingen en diakenen. Dominees waren 'lerende' ouderlingen. Er bestond geen aparte leraarsstand; die gedachte was volgens hem 'episcopaal'. Deze opvatting isoleerde hem ook van de *Gereformeerde gemeenten onder het kruis*, die elkaars predikanten wel erkenden.[11.] En zo was de oorspronkelijk Afgescheiden gemeente onder Hoksbergen helemaal op zichzelf komen te staan, een soort 'vrije' gemeente geworden.

Over de geschiedenis van deze vrije gemeente valt helaas niet zoveel te schrijven als we wel wilden. Want aan het eind van de 19e of het begin van de 20e eeuw zijn kerkeraadsnotulen en officiële stukken na een tot stand gekomen kerkelijke verzoening verbrand.[12.]

Enige gegevens vallen nog te putten uit het *doopboek*, dat volgens het titelblad aangelegd is in 1851. Dit was de tijd, dat een aantal leden zich had afgescheiden van de gemeente van Hoksbergen en zich gevoegd bij het kerkverband van de Chr. Afgescheidenen, dat in juni 1835 al in Kampen was ontstaan, maar verbroken door het in 1838 op zichzelf gaan staan van de groep Hoksbergen.

In dit doopboek staan ook de namen opgetekend van de ouders en kinderen, die in 1836 en '37 door ds H. de Cock in Kampen zijn gedoopt. Het waren er in totaal *vijf*, namelijk op *27 juni 1836* een kind van de resp. echtparen *Frans Gunnink - Willempien Lieffers* (Leeffers), *Willem Broekhuizen - Willempje Schinkel* en van *Gerrit Koekkoek - Catarina Gilles*. De dopelingetjes waren alle drie in 1835 geboren.

Op 15 januari 1837 volgde een kind van het echtpaar *Lammert van*

Slooten - Grietje de Jong, wonende te Kampen. Tenslotte doopte ds De Cock op 29 mei 1837 weer een dochtertje van de al genoemde *Frans Gunnink* en zijn vrouw. Hier hebben we dus de namen van enkele ouderparen, die zich in juni 1835 bij de Afgescheidenen in Kampen hadden gevoegd.

De volgende kinderen, *41* in getal zijn alle door *D. Hoksbergen* gedoopt. Het eerste op 22 april 1838, Aaltje, dochter van *Gerrit Vos* en *Hendrikjen Rozenberg*. Met de vader heeft Hoksbergen later veel last gekregen. Deze was één van de eersten, die hem in 1851 heeft verlaten en terugkeerde naar het oorspronkelijke kerkverband van de Christelijke Afgescheidenen. Ook daar zou hij zich duchtig doen gelden! Vooral met de latere dominee en docent Helenius de Cock had hij herhaaldelijk ruzie, die eens zo hoog liep, dat Helenius de Cock tegen hem bij de kerkeraad een klacht indiende wegens 'hierarchisch' optreden.

We lazen, dat de Dordts-Gereformeerde gemeente van Hoksbergen (zo luidde later de naam) enige jaren haar diensten heeft gehouden in de *Hofstraat*, misschien in de timmerschuur van meester timmerman Van Dijk. In 1850 probeerde Hoksbergen bij de regering een subsidie voor kerkbouw los te krijgen. Vanzelfsprekend was het antwoord negatief, want de gemeente was immers nog nooit door de regering erkend. Toch slaagde de gemeente van Hoksbergen erin om in genoemd jaar op eigen kracht een brouwerij op de Burgwal aan te kopen en die tot kerk te verbouwen. Het was het perceel Burgwal 20, in de volksmond lang bekend gebleven als de 'Klumpieskarke'.

Helaas werd de blijdschap over het in 1850 klaar komen van een gerieflijke preekplaats overschaduwd door 'verschrikkelijke twistingen' in de gemeente, die een scheuring tot gevolg hadden. Wat de oorzaken van deze geweldige ruzie zijn geweest, valt niet met zekerheid te zeggen. Het 'Kort Berigt' van het ontstaan van de Chr. Afgescheiden gemeente in Kampen, te vinden voorin het eerste kerkeraadsnotulenboek, dat met 1851 begint, geeft aan, dat sommige leden van Hoksbergens gemeente ervan overtuigd waren als kerk niet langer zo op zichzelf te mogen staan. Nu de Chr. Afgescheidenen al in 1840 de Dordtse kerkenorde weer hadden aanvaard, kon men zich immers best weer bij de Chr. Afgescheidenen aansluiten. Hoksbergen weigerde echter hieraan mee te werken, waarop een aantal leden zich onttrok en overging naar de Chr. Afgescheiden gemeente.

Zeker is ook, dat Hoksbergen aanvallen van 7 leden te verduren kreeg, omdat hij in een preek over 2 Tim. 2:19 de leer van de verkiezing en de verwerping niet juist uiteengezet zou hebben. Op een gehouden gemeentevergadering werden zijn beschuldigers in het ongelijk gesteld. En daarmee was voor 13 manslidmaten de teerling geworpen. Met nog enige medestanders onttrokken ze zich aan de gemeente van Hoksbergen. Deze heeft zich ook niet aangesloten bij de in 1869 tot stand gekomen vereniging van Afgescheidenen en Kruisgezinden.

We gaan nu weer even in de geschiedenis terug, naar het jaar 1851.

Chr. Afgescheiden kerk in Kampen herrezen, 5 maart 1851

De groep, die in 1850 bij Hoksbergen was weggegaan, trachtte eerst onderdak te krijgen bij de Kruisgezinden in Zwolle, maar ds Klinkert voelde daar niet veel voor. Ook ds Plug van Zwartsluis gaf niet thuis. Eén van de redenen daarvan was, dat de broeders uit 'haat en nijd' bij Hoksbergen waren weggelopen. Nu ging de afgesplitste groep het bij het Chr. Afgescheiden kerkverband proberen en vond daar wèl gehoor.

De classis Zwolle kreeg in haar vergadering van 5 maart 1851 een schrijven te behandelen van 19 gezinshoofden te Kampen, die het de laatste jaren met Hoksbergen hadden gehouden. De brief was gedateerd 2 maart 1851.

Hierin gaven de *19* ondertekenaars de wens te kennen te worden opgenomen in het Chr. Afgescheiden kerkverband. Wèl stelden ze daarbij echter de voorwaarde niet verplicht te worden de reeds door vele Chr. Afgescheiden gemeenten aangevraagde en verkregen erkenning als zelfstandige kerk goed te keuren, omdat ze tegen het bij de overheid aanvragen van erkenning 'altijd eenig bezwaar gevoeld hebben; vertrouwende echter, dat al heeft de genoemde kerk hierin ook gedwaald, zij daarom het ware wezen van de Kerk niet heeft verloren'.

Verder verzochten de ondertekenaars aan de classis een leraar naar Kampen te zenden 'om ons als eene ordelijke gemeente samen te stellen'; met andere woorden de uitgetreden groep als kerk te institueren. *D. Buis* en *G. Vos* waren al tot voorlopige ambtsdragers gekozen.

We geven de namen van de 19 ondertekenaars in de aantekeningen en voegen er enkele biografische bijzonderheden aan toe.[13.]

Bovengenoemde verklaring werd door de classis met blijdschap aangehoord; ze gaf haar volle toestemming tot het opnemen van deze broeders in het kerkverband. Ds D. Postma van Zwolle kreeg opdracht de eerstvolgende zondag naar Kampen te gaan om daar te preken en 'te verrigten wat nodig is'. Zo gebeurde het ook. Op zondag *9 maart 1851* was ds Postma in Kampen. Na eerst gepreekt te hebben over Jesaja 49:14-16, bevestigde hij de gekozen ouderling *G. Vos* en diaken *J. Heukels* in het ambt en verklaarde officieel in naam van de classis, dat de gemeente nu als 'gevestigd' werd beschouwd[14.] en opgenomen was in de kerkelijke gemeenschap van de Chr. Afgescheiden Geref. Kerk.

De eerste kerkeraadsvergadering is donderdag 13 maart '51 bij J. Heukels aan huis gehouden. Het was een viermans kerkeraad, bestaande uit de ouderlingen *D. Buijs* en *G. Vos*, en de diakenen *J. Grootenhuis* en *J. Heukels*.

In deze eerste vergadering moesten uiteraard heel wat zaken van verschillende aard worden geregeld. In de eerste plaats besloot men op voorstel van de consulent D. Postma van Zwolle, dat, zolang het aantal ouderlingen nog maar zo klein was, volgens artikel 38 van de kerkenor-

de de diakenen als hulp-ouderlingen zouden optreden. Ze maakten dus de behandeling van àlle zaken mee.

Het tweede punt, dat heel gevoelig lag, was: Hoe te denken over kinderen, die tijdens de 'verwijdering' door Hoksbergen waren gedoopt. Was dit een *wettige* doop geweest? De consulent ds Postma benaderde deze kwestie heel tactvol. Eerst vroeg hij of Hoksbergen deze doop altijd 'op een goede orde' en met toestemming van de gemeente had bediend. En hadden de ouders de doop van hun kind als wettig beschouwd? Toen op beide vragen met ja was geantwoord, overwogen de broeders nog, dat er gemakkelijk verwarring en scheuring in de nog zo jonge gemeente konden ontstaan, als die kinderen werden overgedoopt. Ds Postma zou deze zaak op de synode brengen. Wel legde men er nog eens de nadruk op dat Hoksbergen niet op eigen houtje ('op eigen autoriteit') de doop had bediend. Het was een gevolg geweest van de moeilijke kerkelijke situatie van toen.

Natuurlijk kon de consulent niet op elke vergadering present zijn. Bij zijn afwezigheid zouden beide ouderlingen *Buijs* en *Vos* bij toerbeurt presideren. Diaken Heukels nam de taak van scriba op zich. De notulen wijzen uit, dat hij een vlotte en duidelijke hand van schrijven bezat. Hij werd ook tot boekhouder benoemd en kreeg met *Frans Gunnink* de functie van kerkmeester.

Het kerkelijk leven begon al dadelijk goed georganiseerd op gang te komen, want op diezelfde 13e maart werd 'na vertoon van wettige acte' het huwelijk van de 27-jarige smid *Arien Breman* en de 31-jarige naaister *Amelia Everdina Drijer* onder aanroeping van Gods heilige naam kerkelijk bevestigd. Weliswaar waren hij en zijn vrouw nog geen belijdende leden, maar ze hadden beloofd zich te laten onderwijzen, en hun aansluiting bij de gemeente hadden ze al 'met daden betoond'. Bovendien was Breman een zoon van 'lidmaten dezer gemeente'.

Voor het doen van belijdenis hadden zich nog een broeder en zuster opgegeven, maar 'kennis en bevatting' van Jan Doodevis werden te gering bevonden. Bij Tonia Lieffers was dit niet het geval.

Tenslotte zou ouderling *Buijs* de *gewone* catechisaties verzorgen, terwijl ouderling Vos de bijzondere gevallen als Doodevis, Breman enz. voor zijn rekening nam. En daarmee was het volle agendum van die eerste kerkeraadsvergadering afgewerkt. De notulen daarna konden dan ook veel korter zijn.

Komst Helenius de Cock, 11 januari 1852

Al in augustus 1851 en volgende maanden hield de kerkeraad zich bezig met het *beroepingswerk*. Eerst werd er een viertal geformeerd, bestaande uit de predikanten *G. Wissink* van Heerde, *M.H.J. Bosch* van Hattem, *W.A. Kok* van Hoogeveen en student *J. Kuiper* van Den Haag. Maar tegen deze laatste had de consulent ds Postma bezwaar, omdat hij nog geen examen had gedaan. Wel zou dit over twee weken gebeuren.

Dus wachten tot hij klaar was? Daarmee ging de gemeentevergadering niet akkoord en zo verdween student Kuiper van de nominatie.

De uitslag van de stemming was, dat ds W.A. Kok met 13 stemmen werd beroepen, terwijl de beide andere predikanten elk 2 stemmen hadden. Uit het aantal uitgebrachte stemmen (17) valt gemakkelijk op te maken, hoe klein de gemeente nog was, slechts enkele tientallen belijdende leden.

Ds Postma schreef de beroepsbrief. Het werd een bedankje. Dus opnieuw beginnen. Nu kwam *ds Helenius de Cock* van 's-Hertogenbosch, de oudste zoon van ds Hendrik de Cock, ook op het tal. Al kende men hem niet persoonlijk, 'op grond van vele geloofwaardige berichten' schonk men hem het vertrouwen. Hij had inderdaad zijn naam mee en naar pas later zou blijken, zeer terecht. Afgesproken werd, dat men zou beroepen die de meeste stemmen had. Het hoefde geen 'grote meerderheid' te zijn. De notulen voegen daar nog aan toe, dat uit onderlinge gesprekken gebleken was 'dat men zich geheel onderworpen gevoelt aan de Leiding der Voorzienigheid', omdat men niet dacht, dat de stemmen veel uit elkaar zouden lopen.

En de uitslag? Ds Helenius de Cock kreeg álle stemmen (18)! Ds Postma stelde weer de beroepsbrief op. Het toegezegde traktement bedroeg *f* 500. Op maandag 10 november kwam ds Hel. de Cock naar Kampen om het beroep te bespreken. Hij vroeg o.a. waarom men op hèm het oog had laten vallen. Was het om zijn beroep naar Amerika te 'stremmen'? Deed men zijn best een eigen kerkgebouw te krijgen? Kwam de pastorie voor rekening van de dominee of van de gemeente? Men kwam overeen, dat dit voor de gemeente zou zijn, maar dan werd het traktement *f* 400 plus vrije pastorie. De classis Zwolle vond het een 'behoorlijk' traktement. In zijn tweede gemeente Appingedam had ds De Cock evenveel gehad. Kampen werd zijn vierde gemeente. Ook werd nog bepaald, dat hij in noodgevallen en met toestemming van de kerkeraad, de gemeente van 's-Hertogenbosch af en toe mocht helpen.

Op 5 december '51 nam ds De Cock het beroep aan. Dit schrijven staat in de notulen opgenomen en is te interessant om er niet enkele passages uit over te nemen. 'De tijd is daar dat ik moet besluiten. Ik kan en mag U.E. en de Gemeente in Amerika niet langer ophouden. Daarom vat ik de pen op om onder opzien tot den Heere U.E. mijn besluit mede te deelen. De roeping van Amerika was de eerste en zij kwam, na dat ik voor af werkzaam was geweest met een landelijke Gemeente. De gemeente, de Colonie aldaar heeft een groote en dringende behoefte aan hulp'. Hier wordt gedoeld op de volksplanting in Holland (Michigan) en omgeving, door Van Raalte gesticht en geleid.

Het beroep uit Kampen kwam, nadat bekend was geworden, dat ds De Cock een beroep uit Amerika had ontvangen.

'Naar Amerika heb ik geschreven. Bij U.E. heb ik de toestand gezien.

Amerika wordt door allen tegengestaan. U.E. Gemeente heeft de voorspraak van velen. Dit alles Broeders is mij dikwijls eene zaak geweest voor den Heere. Dikwijls stond ik op het punt voor uwe roeping te bedanken en die van Amerika aan te nemen. Dikwijls ook was het omgekeerd'.

In dit verband is het interessant hier enkele citaten in te lassen uit een bij ons weten nog onbekende brief, door ds Van Raalte aan Hel. de Cock te 's-Hertogenbosch geschreven en gedateerd 'Holland Ottawa Mich. 26 Sept. 1851'. Dit schrijven berust in het archief van het Calvin College te Grand Rapids (Michigan). Een fotokopie van deze brief hebben we te danken aan mrs. Z.C. Janssens, research archivist Historical Collection.

In zijn zeer uitvoerige brief deelt Van Raalte eerst mee, dat hij uit een schrijven van Helenius de Cock begrepen heeft, dat diens overkomst 'nog geene afgesnedene zake is'. En dan trekt hij alle registers open om Helenius de Cock te bewegen het beroep naar een Nederlandse emigrantengemeente in Michigan aan te nemen. Weliswaar had hij de beroepsbrief opgesteld, maar die niet ondertekend, omdat hij zich op de achtergrond wilde houden. Hij vervolgt: 'Nu ik echter aanleiding ontvang om te spreken, nu zeg ik U vrijmoedig dat ik met geheel mijn harte U hier van den Heere wensch. En wel omrede ik geloof, daar gij eene meerdere en ontwikkelder opleiding genoten hebt, gij voor de gemeente niet slechts, maar inzonderheid ten nutte kunt zijn voor de gehele kolonie, voor ons geheel volksbestaan.

Ik gevoel dat wij in alle betrekkingen, teveel om U dezelve ontwikkeld mede te deelen, behoefte hebben aan personen, die aan 's volks welvaren met een meer verstandelijk overzigt kunnen arbeiden.

Wij predikanten hebben hier een zonderling standpunt, eene roeping eigen aan de bijzondere omstandigheden, waarin dit jeugdig volk zich geplaatst vindt. Niet alleen zieleleven (?) maar in alle belangen hebben wij raadslien te zijn; het is een nieuwe wereld en bovendien worden de predikanten gebezigd als middelen van verbinding tusschen dit volk en de omliggende volken.

Ik weet: niet alleen de gemeente, maar het geheele volk behoeft hulpe. En met heel mijn harte wensch ik U hier, zoo wij U in Gods Vadergunst mogen ontvangen. Mijn geheel harte leeft in 't volk en (ik) ben overtuigd, dat God dit volk heeft geplant voor eene gewigtige bestemming in Zijn koninkrijk; op heden is het in vele opzigten door onkunde onbruikbaar, doch reken het eene dierbare roeping aan de vorming en opkweeking van dit volk te arbeiden...

De verbinding aan U en de betrekking op Uw vrouw en vrouwsbloedbanden brengen mij zonder twijfel ook na tot U.

De kerkenraad begeerde van mij, daar zij slecht met de pen kunnen naar zij zeggen, dat ik voor hen Uwe letteren zoude beantwoorden. Ik

heb zulks geweigerd, desniettegenstaande zal ik het een en ander buiten hun weten op Uwe letteren antwoorden'.

Vervolgens legt Van Raalte er de nadruk op, dat de Hollands sprekende gemeenten in zijn gebied alle op gereformeerde grondslag staan en wijst hij op de goede samenwerking die er tussen de verschillende gemeenten bestaat, waarbij die van ds Bolks, afkomstig uit Hellendoorn, wat uit de toon valt, omdat ze neiging vertoont 'om zich op zich zelven te houden'.

Ook over het voor een beroepen predikant zo belangrijke punt van de huisvesting geeft Van Raalte enkele gedetailleerde informaties: 'De Pastorie is een geschikt woonhuis, doch men betaamt het van binnen meer af te werken met pleisteren enz.; de vier akkers, waarop de pastorie staat, is geen tuin, maar slechts opgeklaarde boschgrond, waar de stompen nog op staan, alwaar de vorige predikant koorn, Indiaansche aardappelen en eenige tuinvruchten verbouwde; het is kleigrond, het staat naakt zonder geboomte...'

Wat het *traktement* betreft, Van Raalte betwijfelt of dit nauwkeurig kan worden opgegeven, '... evenwel gij kunt hier in Uw schrijven wel eenige bepaaldheid aan geven. De menschen zijn trouw... zijn hierin welgezind; doch om bepaald geld te belooven, valt hen moeyelijk. Wanneer het boter, spek, aardappelen, koorn, bloemmeel betreft, zijn zij gereed. Ook kunnen zij nog al door ruiling winkelwaren magtig worden. Suiker kunnen ze zelve maken, doch geld (geven) is moeyelijk. Wanneer gij komt, beding dan ook dat men Uwe goederen vrij met de ossewagens van Kalamazoo hale, dat men U vrij houde in gehakt brandhout, dat men Uw land ploege en schoon houde boven Uw traktement'.

In het tweede deel van de brief gaat Van Raalte over tot het beantwoorden van de vragen die Helenius de Cock hem had gesteld, vragen over de landstreek, het klimaat, het beschikbaar zijn van geneeskundige hulp, over economische plus- en minpunten enz. en schrijft dan: '... doch dit kan ik vrijmoedig zeggen dat in de gewone loop na de eerste moeyelijkheden doorworsteld te hebben, zijn zij (de pioniers) met hunne kinderen gered uit kommer en uit die koortsachtige staat van een gedwongen fatsoen. Zeker zijn voor velen de eerste ondervindingen in Amerika onaangenaam, want alles is vreemd en nieuw; alles is ruw'.

Van Raaltes kijk op de godsdienstige situatie in Nederland is zeer somber gekleurd: '... zie ik op de twistende en verdeelde staat der kinderen Gods in Nederland, dan kan en mag ik niet anders dan duisternis wachten. Zie ik op de geïsoleerde onkundige verdeeldheid en enge sectengeest, waardoor het anders kostelijke volk der afgescheidenen zich verderft, dan moet ik U in waarheid betuigen, dat ik het standpunt onhoudbaar oordeel, en bovendien geloof ik, dat die mij dierbare menigte des volks een prooi geworden (is) van de dwaasheden van de vroegere en latere leiders... doch weet dit, dat ik de landverhuizing voor dit dierbare, kostlijke, door God opgewekte volk... zie (als) de eenige weg om zich

niet langer te verwarren en uit de onhoudbare positie te geraken'.

Tenslotte geeft Van Raalte nog enige nuttige wenken voor het kiezen van de reisroute en besluit op de binnenrand van de brief met de woorden: 'Nu, broeder, de Heere zij met U en leide U en make ook Uw gade een vlak veld. Gij kunt natuurlijk niet een weg op roozen wachten, want in Amerika brengen wij ook ons zondig hart en met hetzelve onrust, moeite, zonde, pijn, ziekte en dood en vinden zulks ook rondsom, doch laat U aan de andere zijde de Duivel geen zwart schriktoneel ophangen, want hij is een leugenaar. Het is goed indien wij hier maar het harte mogen bewaken, biddend leven en lust hebben in Gods dienst. Verlangend zie ik eenige tijding tegemoet'. Tot zover uit de brief van Van Raalte aan Helenius de Cock. Hoe zou diens beslissing uitvallen? Hij nam het beroep naar Kampen aan. 'De toestand uwer Gemeente gaat mij ter harte en (ik) hoop onder de bijstand en zegen des Heeren het middel te mogen zijn om U.E. Gemeente te bevestigen en uit te brijden'. En zo is op zondag 11 januari 1852 Helenius de Cock in Kampen bevestigd door de consulent ds D. Postma van Zwolle met Jes. 40:1, 2, waarop hij zich 's middags aan de gemeente verbond met Kol. 4:3a: 'Biddende meteen ook voor ons, dat God ons de deur opene, om te spreken de verborgenheid van Christus'.

De kleine Chr. Afgescheiden gemeente van Kampen had nu een eigen dominee gekregen, de toen 27-jarige Helenius de Cock, op 1 november 1824 geboren in Eppenhuizen (Gr.), de eerste gemeente van zijn vader, 5 km ten noordoosten van Kantens gelegen. Hij was opgeleid door zijn vader en na diens dood door ds T.F. de Haan te Groningen. Zijn eerste gemeente werd Oude en Nieuwe Pekela (1844-'45), vervolgens kwamen Appingedam (1845-'47) en 's-Hertogenbosch (1847-'52). Toen hij nog in Appingedam stond, was hij getrouwd met Anna van Andel, een meisje uit 's-Hertogenbosch. En nu was hij in het begin van 1852 dominee in Kampen geworden, waar hij tot zijn dood zou blijven wonen en waar hij zegenrijk heeft gewerkt, niet het minst als docent aan de in 1854 opgerichte Theologische school. Zijn in de brief van aanneming uitgesproken hoop de kleine gemeente in Kampen te mogen opbouwen en uitbreiden, is wel in vervulling gegaan.

Uit Den Bosch kreeg hij een zeer prijzende attestatie mee, waarin o.a. staat te lezen, dat hij in genoemde gemeente getoond heeft te zijn:

'1 Gezond en zuiver in de verkondiging des Evangeliums en de leer der Waarheid, die naar de Godzaligheid is.
2 Onberispelijk in den wandel.
3 Als leeraar getrouw in de vermaning, ijverig in den predikdienst en het onderwijs der jeugd en vooral openbarende met veel gaven van den Heere toegerust te zijn, ter opleiding van broeders tot het leeraarsambt, alsmede in de kerkregeering.

w.g. D. van Reenen, sub praeses Hendr. van Beest van Andel, scriba'

Al had de gemeente nu wel een eigen predikant gekregen, een eigen kerkgebouw was ze nog niet rijk. De kleine gemeente hield haar diensten bij diaken *Jan Heukels* aan huis, een winkelier en een gewezen schipper.[15.] Het was een hoekhuis op de Burgwal-Kerkstraat, schuin tegenover de vroegere Infirmerie (hospitaal) gelegen, d.w.z. het gebouw waarin nu de Muziekschool zit.

Gerieflijk was het er zeker niet, want de ruimte was aan de krappe kant. Bovendien waren er niet genoeg stoelen en banken beschikbaar, zodat ieder zoveel mogelijk zijn eigen zitplaats moest meenemen. In deze ruimte is Helenius de Cock bevestigd en heeft hij enige maanden lang gepreekt, het Avondmaal bediend en zeker 4 kinderen gedoopt. Natuurlijk kon men in zo'n ruimte niet blijven kerken. De kerkeraad deed dan ook zijn uiterste best verbetering in de situatie te brengen en door bouw of desnoods verbouw een vergaderruimte in handen te krijgen. Gemakkelijk ging dit niet. Want in februari '52 werd een verzoek aan de burgemeester om een lokaal voor de ‘uitoefening onzer godsdienst’ van de hand gewezen.

Ook de vraag aan enkele kerkeraadsleden van de gemeente van Hoksbergen gericht om het medegebruik van hun kerkgebouw te mogen hebben, leverde als antwoord op: ‘Men dacht dat daar niet veel van kon komen’. Er kwam ook niets van.

Gelukkig kon het probleem toch worden opgelost. In de *Hofstraat* achter de tegenwoordige Burgwalkerk (die er toen nog niet was), konden een paar huizen worden aangekocht, die zo goed en kwaad als het ging tot een soort kerkje werden verbouwd. Het was alles heel eenvoudig en spoedig ook al weer te klein. Het stond op de hoek van de Hofstraat-Morrensteeg tussen de tegenwoordige huisnummers 72 en 76 in. Nog is duidelijk te zien, dat dit gebouw vroeger als kerk heeft dienst gedaan.

Dit kerkje is op zondag 25 juli 1852 onder leiding van ds Hel. de Cock plechtig in gebruik genomen. Laten we onze lezers een verslagje van deze plechtigheid niet onthouden.

‘*Kampen* 26 Julij - De gemeente mogt zich op den dag van gisteren verblijden in de weldadigheid van haren God. Voor het eerst mogt zij vergaderen in de door haar nieuw opgebouwde kerk. Zij waardeerde dit voorregt te meer, omdat de plaats, waar zij tot hier toe vergaderde, te klein was en alzoo de schare der belangstellende hoorders zich verdrong om het woord te hooren, en nog vele anderen om de beperkte ruimte moesten terugkeeren.

Teregt werd bij deze eerste prediking door den leeraar opgemerkt, dat dit gebouw ons mogt zijn tot een *Ebenhaezer*. Klein in het getal harer leden en zwak in het finantieel vermogen, scheen (het) voor den mensch onmogelijk, hetgeen wij thans mogen zien en genieten. Deze hulpe des Heeren tot hiertoe doet de gemeente dan ook hopen op de vervulling van de belofte, die de leeraar tot tekst had gekozen, Jes. 56:7: *Ik zal ze verheugen in mijn bedehuis*’.[16.]

De gemeente had dus nu een eigen kerkje in de Hofstraat. Ook was van belang, dat ze bij K.B. van 1 december 1853 no. 82 door de regering werd *erkend*, nadat ze onder leiding van *ds Helenius de Cock* tweemaal een verzoekschrift daartoe had ingediend. Het tweede rekest was gedateerd Kampen 27 oktober 1853 en telde de namen van 27 ondertekenaars nl. *H. de Cock*, leeraar, *G. Vos* en *D. Buijs*, ouderlingen, *J. Grootenhuis* en *F. Weyenberg*, diakenen, *F. Gunnink* en *E. Mulder*, kerkvoogden. Dat was dus de kerkeraad. En dan volgden nog de namen van: *G. Koekkoek, J. de Groot, W. Ruijs Thz., L. van Sloten, P. Hoegen, H. Mulder, B. van 't Hul, G. Last* en *P.H. van Vliet*.

Vervolgens komen er niet minder dan 5 Van den Bergs en wel: *K. van den Berg, B. van den Berg, H. van den Berg, K. van den Berg* en *B.J. van den Berg*.

De lijst besluit met *N. Veldhuis Kroeze, H. Kroeze Jr., G. van Wageningen, B. Last* en *J. Dodevis*.

De eerste koster werd *Barteld Last* uit IJsselmuiden. Voorlopig moest hij echter deze taak als 'liefdepost', dus gratis waarnemen. Wel kreeg hij het alleenrecht om *stoven* in de kerk te zetten. Daar verdiende hij dan wat mee. Zelf vond hij, dat dit wel 5 stuivers per week mocht zijn, maar de kerkeraad - een beetje zuinig - wilde hem 4 stuivers geven. En als Last aan het eind van een jaar zou menen, dat dit te weinig was geweest, dan kreeg hij er voor het jaar nog 52 stuivers bij.

Zoals te begrijpen valt, zat Hoksbergen vol grieven tegen de het vorig jaar geherinstitueerde Afgescheiden gemeente, en liet dit ook schriftelijk blijken.

Maar ds Helenius de Cock en zijn kerkeraad waren van oordeel, dat èn de geest die in deze brieven heerste en de 'ongezouten' taal daarin gebruikt, het onnodig maakten Hoksbergens brieven te beantwoorden.

Het was de tijd, dat de *gezelschappen* nog leefden en in ere waren. Maar altijd was daarin het gevaar van wildgroei. In maart 1853 had ds Hel. de Cock zo'n gezelschap, dat op maandagavond bij G. Voerman gehouden werd, eens bezocht. Maar hij moest rapporteren, dat dit gezelschap 'veel te wenschen overlaat en dat de kerkeraad zal moeten zoeken de gezelschappen meer te regelen'.

Oprichting Theologische school

Het jaar 1854 is een uiterst belangrijk jaar geworden in de geschiedenis van de Chr. Afgescheiden kerk in het algemeen en van die in Kampen in het bijzonder. Op de synode van Zwolle werd op donderdag 15 juni 1854 met algemene stemmen besloten tot oprichting van een Theologische school. Uiteindelijk werd *Kampen* als plaats van vestiging uit het drietal Zwolle, Kampen en Groningen gekozen. Aan deze beslissing was heel wat touwtrekkerij vooraf gegaan, want er waren meer gegadigden, wel 9 plaatsen[17.] die meedongen naar de eer de opleiding binnen hun mu-

ren te krijgen. En toen Kampen eindelijk was aangewezen, probeerden Zutphen en Arnhem de curatoren nog te vermurwen hun stad alsnog te kiezen.

De kerkeraad van Zutphen trachtte zijn sollicitatie met het opnoemen van de volgende pluspunten kracht bij te zetten: de gezonde ligging van de stad en het feit, dat het leven in Zutphen goedkoper zou zijn dan in Kampen. Dit laatste werd dan verduidelijkt door Zutphen met Kampen te vergelijken, als volgt:

'Kampen omringd door hooi- en weilanden en moerassen, levert schaars producten voor onderhoud op: ... de voornaamste levensbehoeften voor Kampen als aardappelen, granen enz. worden veelal door de rivier of over zee derwaarts gevoerd... Door de plaatselijke ligging tot vervoer is boter er belangrijk duurder, groenten en vruchten zijn er schaarsch, ten minsten verre na niet in dien overvloed als te Zutphen... Het rundvleesch ondervindt gelijke hoogte in prijs, terwijl varken- en schapenvleesch door de ruime aanvoer in Zutphen, tot lager prijs te koopen is.'[18.]

In hun vergadering van september 1854 hebben de curatoren de brieven van de concurrenten van Kampen nog wel besproken, maar de beslissing werd niet teruggedraaid. Het bleef Kampen. Tot docenten aan de School werden aangewezen de predikanten *A. Brummelkamp, T.F. de Haan, S. van Velzen* en *J. Bavinck*. Nadat Bavinck en vervolgens P.J. Oggel hadden bedankt, werd de praeses van de Kamper kerkeraad, de bijna 30-jarige *Helenius de Cock*, geroepen voor de opleiding van a.s. predikanten aan de op woensdag 6 december 1854 te openen Theologische school. Als zijn vader dat eens had mogen meemaken! Op zaterdag 2 december, enkele dagen voor de opening van de School, preekte Helenius zijn afscheid van de gemeente van Kampen.[19.] De kerkeraad verklaarde, 'dat zij in dezen in den wil des Heeren wenschen te berusten'... Toch zou ds de Cock nog een aantal jaren lang aan het kerkeraadswerk meewerken en o.a. af en toe preken.

Opening Theologische School, woensdag 6 december 1854

Over deze opening, die plaats vond in het kerkgebouw in de Hofstraat, is al veel geschreven. Daarom kunnen we nu volstaan met het noemen van enkele momenten.

Het was stampvol en koud in de kerk. Ook de burgemeester van Kampen was met zijn wethouders aanwezig. Twintig jaar eerder was de situatie wel heel anders geweest!

Eerst hield de curator *ds C.G. de Moen* van *Den Ham (Ov.)* een lange openingsrede n.a.v. 2 Kron. 1:10a, de bede van Salomo: *'Geef mij nu wijsheid en wetenschap'*. Laten we daaruit een passage mogen aanhalen. Zich richtend tot de docenten sprak ds De Moen:

'In den middelijken weg is het heil der Kerk aan uwe bediening als onderwijzers verbonden. Vormt gij kweekelingen, gevoed met de leer der

waarheid, die naar de godzaligheid is, de Kerk zal er door kunnen bloeijen en opluisteren; maar heeft het tegendeel plaats, de Kerk zal er door kwijnen en schade lijden, want al kan de Gemeente Gods door de poorten der hel niet overweldigd worden, de Heer der Kerk is toch gewoon om door middelen te werken om Zijne Gemeente in stand te houden; en daarom mag uwe bede wel gedurig zijn: 'Geef mij nu wijsheid en wetenschap', want zoo gij dwaalt, dan dwalen wellicht, als God het niet verhoedt, velen met u, hetgeen niet anders dan de verwoesting en het bederf der Gemeente moet tengevolge hebben.

Zeg ik daarom te veel als ik zeg: De Heere Jezus ziet op u! De Gemeente Gods ziet op u! De Kweekelingen dezer School zien op u! De Bezorgers der School zien op u! Nederland ziet op u! De Vader der leugenen ziet op u!'[20.]

Na de installatie van de 4 nieuwe docenten hield ds De Moen nog enkele toespraken, waarna ds Van Velzen de kansel opging en de eerste inaugurele oratie aan de Theologische school hield, getiteld: *'Het groot gewigt van het werk van den Evangeliedienaar'*.

Er bestaat een bekend verslag van de opening van de School, op verzoek van de curatoren opgesteld door de docenten en gepubliceerd in De Bazuin. Hoe interessant en belangrijk dit ook is, het is hier niet de plaats daar verder uit te putten. We besluiten deze paragraaf nu met het weergeven van een veel minder bekend ver slagje van de openingsplechtigheid, te vinden in het kerkelijk weekblad De Stem van 14 december 1854. Het is van de hand van Vincent, de oprichter van het blad.[21.]

Over de openingsrede van ds De Moen schrijft Vincent: 'Ds De Moen las eene inwijdingsrede voor, welke juist door dat *lezen* zeer veel verloor in klem en achtbaarheid en grootendeels haar effect miste op de hoorders.

Toen echter het formulier van bevestiging der hoofdonderwijzers werd voorgelezen en de Weleerwaarde en zeergeleerde Heer en *De Haan*, *Van Velzen* en *Brummelkamp*, mitsgaders *Ds De Cock* waren opgestaan en dat formulier (zie Kerkelijk Handboekje, blz. 266 en 267) met een hoorbaar plegtig Ja! beantwoordden, doortintelde een electrieke vonk de met ingespannen aandacht luisterende menigte'.

Vervolgens beklom *ds Van Velzen* de kansel. 'De vergaderde menigte werd één oor! Geheel in den toon en den vorm der gekuischte kanselwelsprekendheid doorliep de begaafde redenaar de rei der verschillende aanspraken welke hij te doen had. De meest ingespannen aandacht en de traan, welke in menig oog zoo zichtbaar tintelde, waarmerkten te gader den indruk, door 's mans taal voortgebragt.

Maar toen hij de *ware Gereformeerde Leer* onzer Godzalige Vaderen in zijne kernvolle rede zoo krachtig zamendrong en aan de jongelingen voordroeg, welke bestemd zijn om eenmaal als Herders in de gemeenten des Heeren te worden uitgezonden, o, toen zonk mijn ziel weg in lof, aanbidding en dankzegging aan den Drieëenigen God, Die mij grijsaard

de genade heeft geschonken dezen dag, dat uur te beleven!

De man, die zulk eenen indruk op de vergaderde menigte en op mij heeft gemaakt, is de Weleerwaarde en Zeergeleerde Heer *Ds Van Velzen*, welke gedurende vijftien en een half jaar onze gemeente te *Amsterdam* heeft geleid en bestuurd, en in die Hoofdstad het middel is geweest van zulk eenen uitgebreiden zegen.

Deze man zal U, studerende jeugd te *Kampen*, zoo God wil, met zijne ambtgenooten den weg des regts leeren bewandelen en U opleiden tot Sieraden voor 's Heeren ware Gereformeerde Kerk in Nederland. Hangt aan zijne lippen!

De Almagtige make den hoog begaafden redenaar getrouw aan het programma, door hem ten aanhoore van God en menschen uitgesproken.

Hij zegene zijne duurgekochte kerk in Nederland en drenke dezelve uit de nimmer opdroogende Bron zijner Genade en Barmhartigheid. Hij geve dat de 6e December 1854, door den naneef tot in het verste nageslacht, steeds dankbaar worde herdacht! Amen'.

De lezer proeft de bewondering voor de begaafde ds Van Velzen.

Wat was in de kerk van Kampen nu precies de *positie* van de docenten aan de Theologische school? Daarover hadden ook de curatoren hun gedachten al eens laten gaan. Ze vonden dat de kerkeraad *verplicht* was een *eigen predikant* te beroepen, maar dat de docenten tijdens de vacature de gemeente mochten 'bedienen'. En dat het traktement vroeger door de gemeente aan ds Helenius de Cock gegeven 'nu zal worden afgestaan aan de leeraren der School'. De kerkeraad ging dadelijk akkoord met deze regeling, maar sprak wel de wens uit, dat de gemeente niet *verplicht* zou mogen worden een eigen dominee te beroepen.[22.] Ook de docenten keurden deze oplossing goed en verklaarden zich bereid in de gemeente 'het herder- en leraarswerk te verrichten'.

De gemeente was dus goed af. Ze had nu niet één, maar vier predikanten tot haar beschikking, die wel eens zijn genoemd 'de meest bekwame mannen, die de Chr. Afgescheiden Gereformeerde kerk toen bezat'. Pas 10 jaar later, toen de gemeente sterk gegroeid was, won de opvatting veld, dat het toch beter was één eigen predikant helemaal te bezitten dan dat vier docenten van de School, al overbezet met eigen werk, ook nog hun resterende tijd en krachten moesten wijden aan het gemeentelijk werk.

In de Kamper Kerkbode van 1933 vonden we een geestige typering van de vier docenten, gegeven door ds W.S. Veltman en gepubliceerd in het Jaarboekje voor de Geref. Kerken van het jaar 1895. Ds Veltman laat een student Jan van Onderop zijn indrukken weergeven, die hij kreeg bij het zien van de docenten in 1863. We willen ze onze lezers niet onthouden: '*De Haan*. De oudste der Docenten was *De Haan*, een man met prachtig wit haar en dito bakkebaarden. Van hem had ik veel gehoord.

't Was een man van overtuiging, die in de eerste dagen der Afscheiding een voordeelige standplaats verliet, om zich bij de bedrukte en vervolgde broeders te voegen.

In den naam en de zaak van Christus had hij zich schade en smaad getroost. Hij was een man, die veel gelezen had en doorgeleerd. Hij was een levende concordantie van het Hebreeuwsch Oude Testament. Hij wist u zoo maar de vormen van een Hebreeuwsch woord te zeggen, waar en hoe vaak het in den Bijbel voorkwam.

Nu echter was hij niet alleen oud en afgaande; zijn krachten waren bijna versleten. Hij verkeerde onder aanvechtingen en bestrijdingen. Slechts een enkele maal schitterde zijn geest dwars door het bijna verouderde omhulsel heen. En ik kon heel best begrijpen, dat in de dagen toen hij in zijn kracht was, hij vier lange uren met gretige ooren werd aangehoord over de uitnemendheid van Christus sprekende, hoewel zijn uiterlijke voordracht alles behalve aangenaam was. 't Was waarlijk een eerwaardige verschijning, die goede, oude heer. Hij was de eenige van al de docenten, die met den naam professor werd getiteld.

Van Velzen - Naast Ds De Haan zat docent *Van Velzen*. Mooi glanzend, zeer donker haar siert zijn schedel. Alleen is een kleine kale plek op 't hoofd zichtbaar. Het meest sprekende bij Van Velzen zijn de oogen en de mond. De oogen tintelen. Daar zit ziel, daar zit leven in. Om den mond speelt een glimlach. Een goedhartig man en toch krijgt ge den indruk, dat hij weet, wat hij wil.

Veel goeds hebben anderen me van hem verteld. Hij moet uitnemend kunnen preeken, een prachtige voordracht hebben en de waarheid zeer duidelijk en zonder eenige achterhoudendheid verkondigen. Hij bad dan ook trouwens rechtzinnig; dat gebed heeft mij aangegrepen.

Brummelkamp - Wat een prachtige gestalte! Hoe zou hij het model voor een beeldhouwer kunnen zijn. En wat een mooi hoofd, met gekroesd haar. En netjes, zonder zwier en overdaad, tot de punten van zijn laarzen toe. En zijn houding! Als van een aristocraat, in de edele betekenis van het woord. Een echte gentleman!

Evenals Van Velzen is hij één der eerste predikanten van de Afgescheiden Kerk. Evenals deze heeft men hem uit de Hervormde Kerk geworpen, om zijn ijver voor de Waarheid. Sommigen hebben mij gewaarschuwd tegen Brummelkamp. Hij is immers tegen het ambtsgewaad, tegen steek, mantel en bef, maar ook even goed tegen toga en baret.

Brummelkamp neemt me geheel in, evenals de anderen. Ik ben stellig overtuigd dat zij kwaad van hem gesproken hebben. 'k Zal mij gerust aan zijn leiding en onderwijs toevertrouwen.

De Cock - Eindelijk de jongste der Docenten: *Ds H. de Cock*. Hij is een man nog in de kracht van 't leven. Een donkere ringbaard omzoomt het gelaat en bruinachtig haar bedekt den schedel. Naar 't mij voorkomt is hetgeen den schedel bedekt, niet zijn eigen natuurlijk haar, maar een calotje. In ieder geval: het staat hem goed.

Hij is de zoon van den eersten afgescheiden predikant, Hendrik de Cock van Ulrum. Voor eenigen tijd heeft hij geschreven: Hendrik de Cock, beschouwd in leven en werkzaamheid. Een hartstochtelijk spreker is hij niet. Koel redeneerend, maar streng logisch. Ook zoo moet hij zijn in het onderwijs. Toch is hij een man met een hart. Vooral voor de studenten. Zoo komt hij mij nu reeds voor. Ook hij neemt me in. En onwillekeurig komt me het woord des Apostels voor den geest: 'Er is verscheidenheid van gaven, maar dezelfde Geest'.'

Tot zover de typering van de docenten uit 1863.

Uit de notulen

Voor de bloei van de Afgescheiden kerk van Kampen betekende de vestiging van de Theologische school in de IJsselstad een enorme stimulans. Het blijkt al uit de stroom van attestaties die binnenkwam. Om de bewerking van de gemeente zo vruchtbaar mogelijk te doen zijn, werd deze in vier wijken verdeeld; elk van de docenten kreeg een lijst met leden, die onder zijn bijzonder opzicht waren gesteld. Ook overwoog de kerkeraad het plan om het aantal ouderlingen en diakenen te verdubbelen. Maar omdat drie van de vier docenten praktisch nog niemand van de gemeenteleden kenden, werd na lange 'deliberatiën' besloten met de uitvoering van het plan nog even te wachten. In de vergadering van 1 december '55 kwam het voorstel opnieuw ter sprake en nu werd het aangenomen. De kerkeraad zou dus 4 ouderlingen en 4 diakenen gaan tellen. Het was echter gemakkelijker gezegd dan gedaan. Want het probleem - dat ook in onze tijd wel speelt - was: hoe bij de talstelling aan een voldoend aantal geschikte kandidaten te komen. Dit bleek in de nog niet grote gemeente heel moeilijk te zijn. Tenslotte werden voor ouderling op de nominatie gezet: *Gerrit Vos*, de aftredende ouderling, *Frederik Weijenberg*, de aftredende diaken, *Frans Gunnink* en *Hendrik Meijer*.

Voor diaken *Frederik Weijenberg, Willem Ruijs, Harm Meijer, Willem Broekhuizen* en nog een *Gerrit Vos*, gewoon lid van de gemeente.

Bekijken we het lijstje, dan blijkt, dat F. Weijenberg zowel voor ouderling als diaken op tal stond. De kerkeraad voelde wel, dat hiertegen vanuit de gemeente bezwaren konden worden ingebracht. Daarom werd besloten de gemeente voor ditmaal vrij te laten, als men mocht willen stemmen op anderen dan die waren voorgedragen.

De uitslag van de verkiezing was, dat tot *ouderling* werden gekozen: *Gerrit Vos* met 55, *Hendrik Meijer* met 54 en *Fr. Weijenberg* met 29 stemmen. En tot *diakenen: Willem Ruijs* met 46, *Willem Broekhuizen* met 31 en *Harm Meijer* met 22 stemmen. Van ieder dus 3. Of door de gemeente ook nog op andere lidmaten stemmen waren uitgebracht, wordt niet in de notulen vermeld.

Bij het doorlezen van de kerkeraadsnotulen uit de begintijd krijgen we onderwerpen van zeer diverse aard en zeer verschillend gewicht onder

ogen. Laten we daarvan enige mogen noemen: kerkeraad en kerkgebouw, tuchtgevallen, klachten over mede-lidmaten, b.v. van een broeder, die de kerkeraad meende te moeten meedelen, dat zijn dienstbode 's avonds om 11 uur zonder opgaaf van redenen was vertrokken, verkiezing van ambtsdragers, ‘lekken’ in de kerkeraad, Theologische school, kerkeraad en docenten, kerkeraad en studenten (zeer boeiend!), kerk en school, kerkelijke en diakonale kas, enz. Al het lief en leed in die tijd in het kerkelijk leven van de Chr. Afgescheiden gemeente in Kampen genoten of doorgemaakt, wordt bij het doorlezen van de kerkeraadsnotulen als het ware weer zichtbaar. In de voorafgaande bladzijden hebben we er al één en ander uit verteld. We bieden de lezer nu nog de volgende bloemlezing aan.

Te lang preken

In februari 1855 kwam de a.s. diaken W. Ruijs met een schriftelijke klacht op de kerkeraad: ‘de leraren’ preekten veel te lang! Met leraren zijn hier de docenten van de Theologische school bedoeld, die elke zondag om de beurt de gemeente in de dienst des Woords voorgingen. Ruijs verzocht de kerkeraad erop toe te zien, dat de preken niet langer dan 2 uur duurden. Vooral de docenten De Haan en Brummelkamp waren de boosdoeners. Bijna twee jaar later moest de kerkeraad nog eens bovengenoemde docenten erop attenderen zich te beperken. 't Is waar, een preek van 2 uur betekende een kerkdienst van 3 uur en dat was te veel van het goede. Ruijs argumenteerde zijn verzoek o.a. als volgt: ‘De ervaring had al geleerd, dat het langdurig prediken op de gemeente over het algemeen een nadelige invloed had, terwijl belangstellenden van buiten de gemeente, die echter trouw de diensten bezochten, door de lange duur van de kerkdiensten dermate werden geërgerd en ontsticht, dat velen zich onttrokken. Zondagavond nog hadden een paar gezegd: ‘Nu komen wij er nooit weer!’

Brief van studenten

In maart '55 kreeg de kerkeraad een brief te behandelen van 3 studenten nl. *M. Brouwer, F. Rederus* en *J. Zeebuijth* (alle drie zijn ze later eerzame predikanten geworden). Hierin klaagden ze erover, dat in de morgendienst van 11 maart '55 drie ‘onzer studenten’ (geen van deze drie is later dominee geworden), merkende dat ds De Haan zou preken, onder het voorgebed spottende de kerk waren uitgelopen. Na een lange bespreking besloot de kerkeraad de briefschrijvers te vermanen over hun nalatigheid niet eerst met de weglopers gesproken te hebben, en over de onvoorzichtige uitdrukkingen in de brief. En de daders moesten eerst naar ds De Haan gaan en hun schuld erkennen. Maar ook deze kreeg een beurt! Hèm werd verzocht het gebed des Heeren voortaan niet meer zo ‘schielijk’ uit te spreken, omdat ‘dit velen tot ergernis strekt’.

Roken of niet roken?

Een vraag, die tegenwoordig veel aan zwaarte heeft verloren, was: Mag er op de kerkeraadsvergadering worden gerookt? Dit was vroeger soms bar en boos, ook in Kampen, de stad van de sigarenmakers en -fabrieken. In januari 1856 stelde docent Brummelkamp dit punt voor het eerst aan de orde. Hij stelde voor 'het verfoeide roken' voortaan te laten. Zonder succes overigens, want met 8-4 stemmen verwierp de kerkeraad zijn voorstel.

In december '58 deelde docent De Cock aan de kerkeraad mee niet op de vergadering te zullen komen 'omdat ik mijn gezondheid niet aan het roken wil opofferen'. Het zou nog meer dan een eeuw duren vóór de anti-rokers de overhand kregen.

Studenten over de schreef?

Bij het doorlezen van de notulen van de kerkeraadsvergaderingen valt het op, dat in de jaren 1854-'64 herhaaldelijk gesproken wordt over het gedrag van studenten. Deze waren in het Kampen van toen een nieuwe, opvallende verschijning. Bovendien waren ze toekomstige dominees! En men was gewoon tegen dominees met eerbied op te zien. Als dan eens een student naar de mening van enige gemeenteleden een 'euveldaad' beging, dan werd hem deze streng aangerekend. Moest hij niet een voorbeeld voor zijn toekomstige kudde zijn?

De dubbele positie van de 'professoren', nl. dienaren des Woords in de gemeente en docenten aan de Theologische school, had voor de (aan)klagers het voordeel, dat men door het schrijven van een brief naar de kerkeraad twee vliegen in één klap sloeg, vermaning en tucht waren immers in één hand. Om van een paar gevallen van verschillende zwaarte eens wat meer details te geven:[23.]

Er was in 1855 bepaald, dat alleen studenten die *belijdend* lid van de gemeente waren, *voorzanger* in de kerkdiensten mochten zijn. En men zou de studenten verzoeken bij het uitgaan van de kerk niet te gaan zingen. Dit deden ze blijkbaar wel eens en de manier waarop dit gebeurde, had bij sommige gemeenteleden irritatie gewekt. Toen we dit lazen, keken we even verwonderd op. Was dat zo'n vergrijp? Bij ons komt het tegenwoordig toch ook wel voor, dat gemeenteleden na de dienst tijdens het lopen naar de uitgang, een door het orgel ingezette psalmmelodie meeneuriën of zachtjes meezingen. Nu is het waar, dat er toen nog geen orgel in de kerk was en het hier en daar beginnen te zingen van een psalm kon gemakkelijk een indruk van wanordelijkheid wekken.

J. S(chilstra) aan wiens artikelen in de Kamper Kerkbode we al meer hebben ontleend, geeft de volgende verklaring, maar durft niet met zekerheid te spreken. 'Ik geloof, dat prof. Brummelkamp de man is geweest, die ermee begonnen is. Hij toch was een liefhebber van muziek en zang. In het Jaarboekje van de Geref. Kerken in Nederland 1904 lezen we: Zijn opgewekt gemoedsleven ontspande gaarne de geest door dicht-

kunst, zang en muziek en hij deed alles om deze aan te wakkeren. Toen we in Kampen voor de eerste maal een publieke Christelijke zangavond hielden met enige zanggezelschappen en liefhebbers uit ons Christenvolk van allerlei leeftijd en stand, stond ook Z. Eerw. met zijn weelderige grijze schedel, temidden van de zangers uitstekende, op het platform, om zulk een goede zaak door zijn voorbeeld aan te moedigen, en valse meningen en vooroordelen tegen te gaan over zang-concerten, solozingen, muziek-uitvoeringen en dergelijke.

Hoewel een zenuwachtige trilling in de stem zijn toonvastheid belemmerde, ging hij toch zo nodig in huis of colleges voor, zelfs met het orgelspel, als hij geen voorzanger of speler had, en wekte als het ware elke morgen met zijn psalmgezang en orgelspel, tot hij niet meer kon. 'Als ik paus was, dan zou ik eisen, dat dominees ook bewijzen moesten, dat zij kunnen voorzingen', herhaalde hij meer dan eens... Als het kerkuitgaan door de lokale aangelegenheid wat langzaam ging en velen enige ogenblikken moesten wachten, hief hij losweg een psalm aan, met of zonder orgel, en de gemeente viel mee in, al heengaande.

Is het wonder, waar de zeer gewaardeerde Brummelkamp zo voorging, dat zijn leerlingen volgden met een geestdrift, die allicht aanleiding tot ergernis zou geven?'

In die tijd bestond ook de functie van *voorlezer* in de kerk d.w.z. een ouderling las de wet of de geloofsbelijdenis voor en het door de predikant opgegeven Schriftgedeelte.

Slechts in enkele kerkgemeenschappen gebeurt dit nu nog. Ook de studenten werden bij dit werk ingeschakeld en er werd scherp op hen gelet.

De notulen vertellen ons, dat een student-voorlezer in plaats van *buik* het woord *schoot* had gelezen! Streng werd de arme student gevraagd, waaròm hij dit had gedaan en wie hem daartoe opdracht had gegeven.

In 1866 werd student Bosch erop geattendeerd niet langer 'uit een klein testament voor te lezen, doch uit de Statenbijbel'.

Kwestie student Evenhuis

In 1858 was er een geval met student Simon Evenhuis, dat veel stof deed opwaaien. De zaak leek heel ernstig, maar was het niet. In de kerkeraadsvergadering van 4 maart meldde zich deze student i.v.m. een binnenkort af te leggen examen, waarvoor een getuigschrift van goed gedrag was vereist. Maar dit ging zó maar niet! Voordat hij in de vergadering werd toegelaten, werd er eerst een hartig woordje over hem gesproken.

Alle (!) kerkeraadsleden bleken bezwaren tegen zijn gedrag te hebben. Op de vraag van ds Van Velzen, welke die dan waren, antwoordde ouderling Vos, dat hij nog niets dan 'ijdelheid' van deze student had gehoord. Ouderling Buijs verduidelijkte dit met te zeggen, dat Evenhuis enige dagen geleden op het 'kransje' met twee andere studenten een

soort ‘comedie’ had gespeeld en daarin de rol van *Lucifer* of *Duivel* had vertolkt. Hij vond dit maar ‘goddeloos en onchristelijk’ en ‘gruwde’ ervan in zijn ziel.

Terloops merken we hier op, dat het in die tijd aan de Theologische school gewoonte was, dat de studenten één avond per week bij een docent op bezoek gingen. Het werd dan een avond, doorgebracht in de studeerkamer, een avond waarin ontspanning en ontwikkeling hand in hand gingen. De jonge theologen moesten een schets over een van te voren opgegeven tekst leveren of iets uit de literatuur te berde brengen of voordragen. Daarop werd dan eerst kritiek uitgebracht door de studenten zelf en vervolgens kwam de docent aan het woord. Zo konden de heren studenten hun slagvaardigheid in het spreken vergroten, goede gewoonten en manieren aanleren, verkeerde afleren en zo wat meer ‘sociabel’ worden gemaakt.[24.]

Tijdens zo'n kransje hadden Evenhuis en een paar andere studenten enkele passages uit het bekende treurspel van *Lucifer* van Vondel voorgedragen. En hierover spraken alle kerkeraadsleden hun afkeuring uit. Maar de docenten *Van Velzen* en *De Cock* merkten onmiddellijk op, dat niet de kerkeraad maar de curatoren over deze zaak hadden te oordelen. En als er dan toch van schuld sprake was, dan lag die niet bij Evenhuis, maar bij de docenten!

Diaken Kroeze had ook een bezwaar. Hij had Evenhuis onlangs met enige andere studenten gearmd en ‘oneerbiedig’ langs de straat zien lopen, zodat de smid, die tegenover hem woonde, naar buiten was gekomen en hen had nageroepen: ‘Daar gaan die gekke studenten weer heen!’ over welke woorden hij zich geschaamd had.

Alles bij elkaar genomen vond de vergadering het wenselijk Evenhuis voorlopig geen attest te geven. Deze mocht nu binnenkomen en de praeses vertelde hem, dat er bezwaren tegen zijn gedrag waren ingebracht. Natuurlijk wilde Evenhuis graag weten, welke dit dan waren. Daarop herhaalde Kroeze wat hij zojuist had gezegd.

De reactie van Evenhuis was, dat zulk naroepen wel meer gebeurde en dat hij zich er niet van bewust was ‘oneerbiedig’ langs de straat te hebben gelopen en zo ergernis te hebben gegeven. Er zou toch wel geen bepaling bestaan met zijn hoevelen men ‘tegen elkaar’ over straat mocht gaan. De praeses antwoordde, dat de vergadering hem voorlopig geen attest kon geven, maar dat de zaak nader onderzocht kon worden. De geprikkelde reactie van Evenhuis hierop was, dat hij wilde weten, waar hij aan toe was. Dan kon hij zien, of hij zich wel of niet voor dat examen moest voorbereiden, en dat hij niet verkoos ‘de speelbal van de luim des kerkeraads te zijn’. Waarop ouderling Buijs opmerkte, dat het optreden van de kerkeraad niet als een luim mocht worden beschouwd.

Evenhuis moest nu het vertrek weer even verlaten. De kerkeraad bleef echter bij haar weigering, vooral omdat hij Lucifer of Duivel op het kransje had gespeeld. Maar *Van Velzen* en *De Cock* protesteerden.

Weer binnengeroepen, verklaarde Evenhuis vinnig, dat hij op het kransje slechts een stuk van *Vondel* had *voorgedragen* en dat hij het niet kon helpen, dat zij die nog nooit een geleerd boek hadden ingezien, geen onderscheid wisten te maken tussen een stuk *voordragen* of voor *duivel* spelen. 'En dat hij, omdat zij niet Petrus en Paulus waren, er weinig om gaf of zij die zaak kwaad wilden noemen. Er waren er immers ook, die er anders over dachten, en dat hij in dit geval meer vertrouwde op ds Van Velzen alleen dan op 100 kerkeraden van Kampen.'

De slotzinnen van de notulen luiden: De vergadering blijft bij haar besluit. Evenhuis vertrekt.[25.]

Later bood Evenhuis zijn excuus aan over zijn boze woorden en de zaak werd verder aan de curatoren overgelaten.

Toezicht op het preken

Niet alleen op leer en leven van de studenten had de kerkeraad te letten, in nog sterkere mate gold dit voor wat door predikanten - vaak oud-leerlingen van de School - op de preekstoel in Kampen werd gebracht. Niet voor niets stond in het (oude) formulier van de bevestiging van ouderlingen en diakenen te lezen: 'Ten derde is hun (van de ouderlingen) ambt inzonderheid mede toezicht te nemen op de leering en den wandel van de Dienaren des Woords, teneinde alles tot stichting der Kerk moge gericht worden, en dat geen vreemde leer worde voorgesteld.'

Dat de kerkeraad op dit punt zijn roeping verstond, blijkt uit de notulen van 7 mei 1863. Ouderling E. Slager en anderen brachten bezwaren in tegen een door *ds J. van Andel*[26.] in Kampen gehouden preek.

Volgens ds Van Velzen was ze 'naturalistisch' geweest, volgens ds De Cock zo remonstrants als maar mogelijk was en volgens ouderling E. Slager 'geheel bezijden en tegen de Waarheid'. Twee curatoren hadden dezelfde kritiek. Dat was dus niet mis.

Ds De Cock deelde ds Van Andel schriftelijk zijn bezwaren mee. De brief staat in de notulen opgenomen evenals het antwoord van Van Andel. Volgens De Cock was in de preek ontkend: 1) het algehele verderf van de mens 2) de totale onmacht ten goede 3) de onwederstaanbare werking van de H. Geest. Het was nog al wat! In zijn antwoord erkende Van Andel zich verkeerd te hebben uitgedrukt. En het eind van de geschiedenis was, dat vanaf de preekstoel beide brieven aan de gemeente kort samengevat zouden worden voorgelezen, dus ook die waarin Van Andel zijn preek had gerectificeerd. Het was een eerlijke bekentenis van een nog jong predikant, die later een zeer gewaardeerd prediker en schrijver is geworden.[27.]

We voegen er nog aan toe, dat het niet de eerste keer was, dat Van Andel van onrechtzinnigheid in de leer is beschuldigd. Toen hij in 1859 nog student was, kreeg hij al aanmerkingen te horen op een preek door hem op een zondagmiddag in december 1859 in Kampen gehouden. En nog geen jaar later, toen hij in Kampen voor zijn examen geslaagd was, zak-

te hij voor zijn peremptoir examen in Noord-Holland, zodat de gemeente van Alkmaar hem zijn woord teruggaf. Een kort daarop volgend beroep naar Zutphen leverde geen enkele moeilijkheid op, daar werd hij 10 februari '61 als predikant bevestigd. Acht dagen daarvoor was hij getrouwd met *Anna Henriëtte*, de oudste dochter van docent *Brummelkamp*.

Hij is ongetwijfeld in de laatste decennia van de 19e eeuw één van de voormannen in het gereformeerde leven geweest. Toen in 1892 in Amsterdam de synode werd gehouden, die in principe besloot tot 'vereniging' van Afgescheidenen en Dolerenden, was ds J. van Andel daarvan de voorzitter.

Docent Tamme Foppes de Haan in zijn nadagen

We willen ook nog enige aandacht wijden aan de laatste jaren van docent De Haan. In de avonddienst van zondag 8 april 1859 vond in de kerk in de Hofstraat een emotioneel voorval plaats. Tijdens het preken werd ds De Haan plotseling onwel en zakte in elkaar als gevolg van een breuk die - naar hij later zei - 'onder het preken was uitgezakt, omdat die niet goed voorzien was'. Grote consternatie onder de kerkgangers! Twee ouderlingen stormden de preekstoel op en hielpen hem zo goed en kwaad als het ging, weer overeind. Het was een duidelijk bewijs, dat de lichaamskrachten van de toen 68-jarige De Haan verminderden, al wilde hij dit zelf niet toegeven. Voor ouderling G. Vos was dit alles aanleiding om op de enkele dagen later gehouden kerkeraadsvergadering aan ds De Haan te vragen of het niet beter was, dat deze met preken ophield. Maar dat was tegen de verkeerde gezegd! De Haan stoof op en begon Vos uit te schelden: 'gij zijt een slechte kerel; gij zijt een vervolger en verdrukker' en dergelijke lieflijkheden meer. Hij greep Vos zelfs met beide handen bij de borst, schudde hem heen en weer en riep: Wat! Iemand de kroon van het hoofd nemen, die 40 jaar de kerk had gediend, 'zoo vele predikanten had gevormd en in hun dienst bevestigd, zoo vele Gemeenten had gesticht en kerken had ingewijd en daarenboven zoo veel om de zaak des Heeren had verloochend'? Zou hij met preken moeten ophouden? Dat kon en wilde hij niet.

Door dit geschreeuw raakte ook ouderling Vos over zijn toeren. Hij verweet De Haan: 'gij zijt een hoogmoedig mensch!' en de opsomming van al die door De Haan al zo vaak genoemde verdiensten kwam uit niets anders voort dan uit 'stinkende hoogmoed'. En als De Haan niet met preken wilde ophouden, dan kwam Vos niet meer bij hem in de kerk, want hij wilde niet in voortdurende vrees leven, dat De Haan nog eens op de preekstoel zou omvallen.

Ds Van Velzen en andere kerkeraadsleden probeerden beide kemphanen tot kalmte en vrede te manen. Later op de avond - na een periode van afkoeling - zou men dan op de zaak terugkomen. Om kort te gaan: Volgens de meeste kerkeraadsleden waren De Haans preken 'tot ont-

stichting en verstrooiing der gemeente’! Velen konden hem niet verstaan, anderen hadden er niets aan, en weer anderen waren bang ‘voor weer een toeval of ongesteldheid op de preekstoel’.

Ds De Haan berustte erin, dat hij voortaan de gemeente niet meer als herder en leraar kon dienen. Wel vroeg hij toestemming om zo nu en dan eens te preken.

Dat het preken ds De Haan op het laatst zeer moeilijk viel, blijkt duidelijk uit een ingezonden schrijven van ds J.W. de Lang in De Bazuin van 24 april 1868 n.a.v. het sterven van de docent. Een schrijven dat getuigt van grote liefde en waardering voor de overledene, maar waaruit ook blijkt dat het preken ds De Haan niet meer gemakkelijk viel. Ds De Lang schrijft o.a.: ‘Mij dunkt, ik zie hem als het ware nog huppelend op de kansel staan. Nooit vergeet ik die dag, toen hij te Kampen op de kansel bijna bezweek. Ik dacht: “daar gaat ds De Haan prekende naar de hemel.” Aandoenlijk was dat ogenblik. Hij zeeg neer. Twee broeders, de ouderling Buijs en nog een broeder uit de kerkeraad (ik meen het was br Weijenberg) begaven zich naar de kansel. Zij richtten hem op, hielden hem vast, en ondersteund door die broeders, gaf hij op te zingen ps 68:10. Aandoenlijk was dat en bij velen biggelden de tranen langs de wangen. Daarop zou hij de priesterlijke zegen uitspreken. Die beide broeders ondersteunden zijn uitgestrekte armen, evenals of zij Aäron en Hur waren, die Mozes' armen ondersteunden.’

De synode van Hoogeveen verleende docent De Haan in 1860, toen hij bijna 70 jaar was, eervol emeritaat. Dat wil niet zeggen, dat hij zich nu in huis opsloot. Hij bewoog zich nog graag in de kring van docenten en studenten. ‘Steeds bleef hij bereid ieder van dienst te zijn, die onderwijs van hem begeerde. Aanhoudend ontving hij dan ook studenten aan zijn woning, die zich wegens zijn gemeenzaam en vertrouwelijk karakter steeds tot hem voelden aangetrokken.

De laatste vier jaar van zijn leven waren voor hem heel moeilijk. Niet alleen was hij toen lichamelijk zwak, maar innerlijke strijd, duisternis, twijfelingen en aanvechtingen beangstigden zijn ziel. De man, die vroeger menigmaal van vreugde op de preekstoel huppelde en doorgaans met het volste vertrouwen van zijn genadestaat sprak, vreesde nu, dat hij verloren zou gaan. Bij tussenpozen kwam hij in meer bedaarde toestand. Toen de Theologische school op 6 december 1867 de verjaardag van haar stichting herdacht, was ook hij aanwezig. Voordat hij vertrok, richtte hij nog het woord tot de studenten. Met een stem, die door lichaamszwakte moeilijk verstaanbaar was, zei hij, dat hij dit feest voor de laatste maal had bijgewoond. Hij betuigde, dat hij steeds de vrije genade in Christus had verkondigd en de studenten liefgehad, waarna hij hen vermaande de Heere te vrezen en te dienen, te staan en te strijden voor Zijn eer en waarheid.’[28.]

Op 28 maart 1868 is hij overleden. Ds W.H. Gispen, van 1864-'73 predikant te Kampen, schrijft hierover: ‘Ik heb den waardigen grijsaard in

de laatste jaren zijns levens dikwijls bezocht en ik ben getuige geweest van zijn laatste strijd op aarde en heb zijn stoffelijk overschot mede ter laatste rustplaats geleid.'

Weer een eigen dominee

In 1860 had docent De Haan dus eervol emeritaat gekregen. Een opvolger werd niet benoemd, zodat de docenten het nog drukker kregen. Ze drongen er dan ook bij de kerkeraad op aan dadelijk een eigen dominee te beroepen. Maar de kerkeraad toonde zich voorlopig onwillig en haastte zich langzaam. Toch bezweek ze eindelijk onder de druk, ook door de curatoren uitgeoefend.

In het najaar van 1863 werd docent Van Velzen beroepen, waaruit wel bleek, dat hij in de gemeente Kampen zeer werd gewaardeerd. In het 'Geref. Kerkblad van Overijssel en Drenthe'[29] schreef ds H.A. Dijkstra over hem:

'Het volk hoorde hem graag, want in zijn beurten was de kerk steeds bezet. Hij had nooit een letter voor zich en sprak uit het hoofd, zonder taal- en stijlfouten te maken. Hij drong er bij ons op aan, ons hierop ook toe te leggen, want de gemeente liet niet een predikant optreden om haar een stuk voor te lezen, dat kon een gewoon ouderling wel, maar om te preken d.w.z. iets van hoge ernst met aandrang te verkondigen.

Er viel in zijn leerredenen van het begin tot het einde een vaste lijn op te merken. Hij had een zware stem, zodat men hem in alle hoeken van het kerkgebouw kon verstaan. Berispte hij de ongerechtigheid, dan was er iets dreigends in zijn stem en op zijn gelaat, waaruit afschuw sprak. Schetste hij daarentegen de toekomst van de kinderen Gods, dan klonk zijn stem liefelijk en drukte zijn gelaat uit, dat het hem ter harte ging. Zo predikte geheel de persoon en daardoor imponeerde hij.

Kort nadat aan het orgel in de kerk enige versieringen waren aangebracht, waartoe ook enige beelden als: David met de harp en andere behoorden, moest hij over zondag 35 van de Catechismus preken. Nadat hij het verkeerde van de beeldendienst der Roomsen had aangetoond, stelde hij de vraag: Maar hier in dit kerkgebouw staan ook beelden op het orgel, is dat wel geoorloofd? Waarop hij liet volgen: Zeker, want die zijn hier niet aangebracht om ze te vereren of om ze als boeken voor de leken te gebruiken, maar om daarmee dit kerkgebouw te versieren. Dit toch mag in het huis des Heeren, denk maar aan de tempel te Jeruzalem, waarin met kwistige hand versieringen waren aangebracht.

We mogen er een eer in stellen, dat ons bedehuis er goed uitziet, en als beelden daartoe bijdragen, mogen wij ze vrij een plaats in ons kerkgebouw geven. Wilde men ze echter vereren, ik zou mijn eigen hand niet te lief hebben om ze naar beneden te werpen en te verbrijzelen.'

'Zijn talent was niet bijzonder schitterend, maar hij bezat onmiskenbaar oratorische en retorische gaven en zijn persoonlijkheid vond men in zijn prediking terug. Hij was een scherp getekend persoon, een man

uit één stuk, die niet gemakkelijk losliet, wat hij zich eenmaal had voorgenomen en een ridder zonder vrees. Deze karaktertrekken vielen in al zijn optreden op, niet het minst in zijn kanselwerk. Als men hem hoorde kreeg men de indruk: hij is overtuigd van de waarheid van hetgeen hij zegt. Men gevoelde, dat het bij hem was: 'Ik heb geloofd, daarom sprak ik.'

Maar Van Velzen bedankte en nu werd een nieuw drietal geformeerd, *Bavinck, Gispen* en *Brunemeijer*. Gekozen werd *ds W.H. Gispen* van Giessendam op een salaris van *ƒ* 1000,-, eerst zonder, later met vrije pastorie.

Op 20 juni 1864 deed hij zijn intree in de kerk van Kampen. In deze gemeente lieten zich twee 'partijen' gelden. De ene was voor *Brummelkamp*, en de andere voor *Van Velzen*. Voor de nieuwe dominee, ds Gispen, was het uiterst moeilijk zich niet bij één van deze partijen te laten indelen. Hij wilde dit ook beslist niet en ging met grote voorzichtigheid zijn eigen weg. Hierbij had hij veel steun van docent *De Cock*, met wie hij bijzonder bevriend was. Dit blijkt duidelijk uit één van zijn bekende brieven: 'Aan een Vriend te Jeruzalem'.[30.] Daarin lezen we:

'In de zomer van 1864 had ik het voorrecht De Cock te mogen opvolgen als herder en leraar in de gemeente Kampen. Tien jaren hadden de docenten van de Theologische school de kerk te Kampen gediend. Naar aanleiding van een klein geschil tussen curatoren en de Kamper kerkeraad viel het besluit, dat de docenten de gemeente niet langer bedienen mochten en Kampen een eigen predikant moest beroepen.

ds. Willem Hendrik Gispen (1833-1909). Van 1864-1873 predikant in Kampen, van 1873-1881 in Zwolle.

De keus viel, tot verbazing van velen, niet op een oud-leerling der School, maar op een oud Kruis-ridder, zoals men zei. (Gispen had vroeger tot de Kruisgezinden behoord).

En nog groter werd de verbazing toen deze, na herhaalde beroeping, geloofde daarheen te moeten gaan, eigenlijk niet wetende, waar hij komen zou.

Negen jaar lang heb ik daar van de omgang met *De Cock* genoten en een vriendschap leren kennen, die een eeuwige kern bevatte en door de loop des tijds en de verandering van woonplaats en omstandigheden niet te niet is gegaan.

Ik vond daar een goed bearbeide gemeente, wier kern gezond was in het geloof. De Cock had daar het fundament gelegd en, tot zijn arbeid ingaande, mocht ik er niet ongezegend op voortbouwen. In het begin was het wel enigszins moeilijk. De een zei: Ik ben van Van Velzen, en de andere: Ik ben van Brummelkamp, en elk deed zijn best de nieuwe leraar naar de een of andere hoek te sleuren. Sommigen waren geheel ontsticht over de 'neijen domeneer', die nog remonstrantser was dan Brummelkamp. Anderen kwamen er achter, dat het niets hielp, wat men ook zei en welke aanmerkingen men ook maakte, want dat hij er zich toch niet aan stoorde en zijn eigen weg ging. Maar de eigenlijke kern der gemeente merkte al spoedig, dat hij 'veule ad van onze domeneer Cock', namelijk wat de opvatting van de leer aangaat.' Tot zover ds Gispen.[31.]

Vereniging Chr. Afgescheiden gemeenten en Kruisgemeenten (1869)

In 1869 vond op de synode van Middelburg de vereniging plaats tussen de Chr. Afgescheiden gemeenten en de oorspronkelijke Kruisgemeenten. Meer dan 30 jaar hadden beide groepen gescheiden van elkaar geleefd. Als naam voor de verenigde kerkengroepen werd nu aangenomen: Christelijke Gereformeerde Kerk. Het eerste lid (Christelijke) durfde men toen nog niet weglaten, omdat men bang was, dat de regering bezwaar zou maken tegen de erkenning van een Gereformeerde kerk naast de Hervormde.

'Eén van de meest bekende Kruisdominees in Amsterdam is *C. Kloppenburg* geweest, de geestelijke vader van de jonge zilversmidsgezel W.H. Gispen, wiens aanleg voor het predikambt hij ontdekte, en die hij op 17 augustus 1856 in *De Lier* (in het Westland) in een schoongemaakt koestalletje als dominee bevestigde. Maar toen Gispen het volgend jaar voor het eerst naar de Algemene vergadering van de Gereformeerde Gemeenten onder het kruis, te Zwolle gehouden, ging, maakte hij daar dadelijk kennis met veel, dat hem verkeerd en onwezenlijk toescheen. Hij ontdekte daar zoveel sympathieën en antipathieën tussen mannen, die hij als "vaders" vereerde, dat hij zeer geschokt, bedroefd en ontmoedigd huiswaarts keerde. Almeer rijpte nu in zijn ziel de overtuiging, dat de dingen waarover men twistte, niet wezenlijk waren en het werd van toen af zijn streven om aan te sturen op de vereniging van de Afgescheiden

gemeenten en de Kruisgemeenten. Gedreven door die begeerte naar eenheid bewerkte hij die hereniging dan ook in 1860 plaatselijk reeds in Vlissingen.'[32] In Kampen ging de gemeente van Hoksbergen, die achter op de Burgwal kerkte, niet met de vereniging mee. Hoksbergen stierf kort daarna in 1870. Zijn gemeente raakte nu helemaal in wanorde en in januari 1871 voegden zich niet minder dan 21 leden bij de Chr. Gereformeerde kerk, zoals sinds kort de naam luidde. Onder hen bevonden zich ook de wed. Hoksbergen (Aaltje Netjes) met enkele kinderen!

In de kerkeraadsnotulen van 19 januari 1871 staan hun namen vermeld. We geven ze hier door, voor de duidelijkheid in een ietwat andere volgorde en met enkele toegevoegde persoonsgegevens.

'Komen in de vergadering':

Egbert van der Veen, tuinier, en zijn vrouw *Marregje Leijdekker*.
Jan Dalhuysen, bakker, en vrouw *Cornelia Helderman*.
Gerrit Jan Bruggink, timmerman, en vrouw *Gesina Kraal*.
Hendrik van den Belt, arbeider, en vrouw *Jannigje Dodevisch*.
Jan Nies, landbouwer in Mastenbroek, en vrouw *Neeltje Hoksbergen* (dochter van de overleden *Derk* Hoksbergen).
Berend ten Hoeve, boerenknecht en vrouw *Evertje Hoksbergen* (dochter van *Gerrit* Hoksbergen en Gerrigje Kruidhof).
Jan Vinke, klompenmaker, en vrouw *Aaltje Hoksbergen* (ook een dochter van Gerrit Hoksbergen).
Hendrikje van den Berg (getrouwd met Hendrik Riezeweide, boerenknecht).

En verder nog *Egbert Hoksbergen, Hendrika Boer* (ze trouwde het volgend jaar met Willem Meijer), *Hendrika van Meekeren, Evertje van der Veen* (ze trouwde in 1883 met Willem Oldenbroek) en *Bertha Zwanepol*.

'Allen behoord hebbende tot de Gemeente van wijlen D. Hoksbergen die begeren zich met ons te verenigen.'

'Na voorafgaand gebed door de scriba (ds C.G. de Moen) en het zingen van ps 133:3 houdt de praeses (ds W.H. Gispen) een toespraak en zegt, dat het ons verblijdt hen in het midden te zien, waarna Z.Ew één voor allen verzocht om het woord te doen.

Br. v.d. Veen, vroeger ouderling bij genoemde gemeente, staat nu op en zegt dat allen bereid zijn zich met ons te verenigen, en dat hij instemt met de praeses om te vergeten wat achter is en zich uit te strekken naar hetgeen dat voor is. Nadat hierop door de praeses geantwoord is, en Z.Ew. gevraagd heeft, of iemand der aanwezigen nog iets te zeggen of te vragen heeft, gaat hij over om de drie bekende vragen achter het Kort Begrip te doen, die door allen toestemmend beantwoord worden.

Vervolgens laat de praeses zingen ps. 133:1, waarna Z.Ew. met dankzegging besluit. Broeder Van der Veen verzoekt nu nog te zingen ps. 72:11, hetwelk geschiedt, waarna de nieuw aangekomen leden vertrekken.'

Een berichtje in De Bazuin noemt de 21 leden ‘bijna allen hoofden van huisgezinnen’.[33.]

Kerkgebouw in de Hofstraat en op de Burgwal

We besluiten ons hoofdstuk over Kampen met een paragraaf over het kerkgebouw in de *Hofstraat* en de ingebruikneming van de nieuwe kerk aan de *Burgwal* (1875).

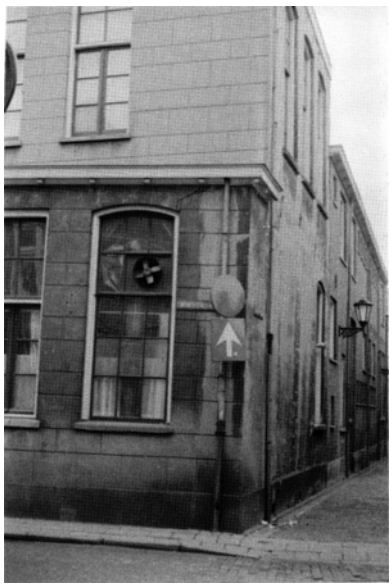

De kerk in de *Hofstraat* (hoek Morresteeg) is tweemaal verbouwd en vergroot. De eerste maal onder dominee (docent) Helenius de Cock (1854) en de tweede keer onder ds Gispen (1870). Het kerkje was telkens veel te klein geworden en door een zeer onvoldoende ventilatie was het er gauw heel benauwd. Van de ingebruikneming van de vergrote kerk in de Hofstraat op zondag 15 oktober 1870, vonden we een verslagje in De Bazuin.[34.] In die eerste dienst ging natuurlijk ds Gispen voor. Hij preekte over *Zacharia 4:10*, handelend over de daarin beloofde voltooiing van de tempel, en wekte de gemeente op dankbaar te zijn gezien het verleden, en vol vertrouwen uit te zien naar de toekomst.

In korte trekken schetste hij het 20-jarig bestaan van de gemeente. Begonnen met slechts 13 manslidmaten, was ze in de loop van de jaren, niet het minst als gevolg van de Theologische school in Kampen, uitgegroeid tot één van de aanzienlijkste gemeenten in het vaderland. En dit ondanks het feit, dat ze zowel van kerkelijk-politieke als van wetenschappelijke en maatschappelijke zijde veel tegenwerking had ondervonden.

Ook was men het onderling 'zoomin als de tijdgenooten van Zerubbabel' lang niet altijd eens geweest over het antwoord op de vraag, hoe de soevereiniteit van Jezus Christus als de enige Koning van de Kerk, in praktijk moest worden gebracht.

Na zo het begin getypeerd te hebben 'als een dag van kleine dingen, waaruit God groote dingen had doen voortkomen', wekte hij de gemeente op met vertrouwen de onzekere en in veel opzichten donkere toekomst af te wachten. Vervolgens merkte hij nederig op: 'Wel kan dat vertrouwen niet rusten op de onverbreekbare eenstemmigheid in de toepassing van ons beginsel, zooals het zich in twee gedachten: Vrijmaking der Kerk en handhaving der leer, in het leven openbaart; of in de groote mate van heiligheid, zelfverloochening en christelijke beschaving, waardoor wij een overwegende invloed in de wereld verkrijgen zouden.

Maar nog nooit heeft de Kerk dat zóó kunnen doen; nooit lag de grond van haar vertrouwen in haarzelf. Op de oogen des Heeren, die het gansche land doortrekken, moeten onze oogen zijn. Ons vertrouwen steunt alleen op de alwetendheid, voorzienigheid, verbondstrouw en eeuwige liefde des Heeren, waarin de volmaking van den geestelijken tempel, die het lichaam van Christus is, alleen, maar ook volkomen verzekerd is. Ons vertrouwen moet zich dus in verootmoediging, nederigheid en voortdurende werkzaamheid openbaren'.

Toch bleek ook deze verbouwing niet de juiste oplossing voor de problemen met het ontvangen van de kerkgangers te zijn. Het was geen wonder, want doordat de gemeente steeds maar groeide, raakte de kerk overvol.

In 1871 kwam er al weer een aantal Hoksbergianen, bijna allen hoofden van een huisgezin, bij.

De kerkeraad kreeg daarom klacht op klacht te verwerken over de vaak in de kerk heersende benauwdheid. De talloze stoven waren hier mee de oorzaak van evenals de schoorstenen, die niet goed wilden trekken. Bovendien liet de ventilatie alles te wensen over. En wat de kerkeraad ook bedacht om meer frisse lucht in de kerk te krijgen, het hielp allemaal niets. Ook iemand als docent Brummelkamp, die uiteraard vaak in de kerk moest preken, klaagde telkens zijn nood. Voor hem was het dan ook een verademing, toen in maart 1875 de nieuwe Burgwalkerk in gebruik werd genomen. Hij liet ouderling Buijs de praeses van de kerkeraad een bijzondere gift van *f* 20,- overhandigen, 'omdat Z.Eerw. verschoond was van *hoofdpijn* in de nieuwe kerk, daar hij in de oude kerk

er altijd last van had'.[35.]

Nog geen 5 jaar na de vergroting van de kerk in de Hofstraat is de nieuwe kerk op de Burgwal in gebruik genomen! De toestand in het gebouw in de Hofstraat was dan ook onhoudbaar geworden. Deze oude kerk met de daarbij behorende huizen werd verkocht voor *ƒ* 16000,-. Ook het orgel. De kerk van Hattem werd voor *ƒ* 850,- de gelukkige bezitster hiervan. We weiden nu niet uit over de bouw van de nieuwe Burgwalkerk en eindigen met het gedeeltelijk weergeven van een verslag van de eerste dienst in deze kerk, 'die door een grote schare werd bijgewoond'. Dat was op zondag *7 maart 1875*.

De eerste predikant van de gemeente, docent Helenius de Cock, memoreerde, dat hij 23 jaar geleden als dominee in Kampen was bevestigd (1852). 'De gemeente was toen klein, het traktement bedroeg maar *ƒ* 400,-, zijn woning bestond uit een paar kleine kamers, een geschikt kerkgebouw was er ook niet, maar, hoewel het begin moeilijk was, God had de gemeente en de verkondiging van het Woord, ook van de andere leraren alhier, sedert die tijd gezegend, en de gemeente was thans zo talrijk, dat zij in staat was deze nieuwe kerk met een nieuwe pastorie te kunnen bouwen.

Tenslotte beval hij zich met de leraar van de gemeente en de andere leraren, die onder ons het Woord des levens verkondigen, aan in de voorbede van de gemeente, wekte de studenten op tot getrouwheid aan de waarheid en eindigde met dankzegging aan God voor het goede aan de gemeente geschonken.'[36.]

Eindnoten:

1. Enige jaren geleden is er een studie verschenen van H. Reenders, *De Ring Kampen van de Nederlandse Hervormde Kerk tijdens het scribaat van ds N.S. Hoek 1816-1852*. (In Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht; 4e bundel IJsselakademie, 1981). Hierin vinden we over ds Hoek en zijn ringbroeders vele interessante gegevens.
2. Reenders, 83.
3. Reenders, 97.
4. Niet op 5 januari 1800, zoals vaak wordt opgegeven. (Vgl. G.Ph. Scheltens, *Iets over het geslacht Hoksbergen*. In.: Dirk Hoksbergen (1800-1870) 'Lerend ouderling' te Kampen door Joh. Lagendijk).
5. Bos II, 279-281.
6. Lagendijk, 6.
7. Bos II, 281, 282.
8. Bos II, 283.
9. Schrijven van B. en W. van Kampen aan de Gouverneur, 19 januari 1836 (Archief Kabinet Gouverneur Overijssel, no. 44).
10. Bos III, 129, 130.
11. F.L. Bos, *Kruisdominees*, Kampen 1953, 31.
12. Joh. Lagendijk, *Dirk Hoksbergen (1800-1870), 'Lerend ouderling' te Kampen*.
13. 1) Dirk Buijs (Buis), was geboren in Amsterdam en overleed in mei 1891, 82 jaar oud, in het huis staande in de Boven Nieuwstraat no. 50, als weduwnaar van Orselina Mellenbergh en echtgenoot van Jacoba Posch.
    2) Gerrit Vos, getrouwd met Hendrikje Roozenberg.

3) Jan Heukels. Hij trouwde in oktober 1831 met Aaltje de Waal. Hij is dan schipper van beroep. In 1855 sterft hij, oud 46 jaar. Dan heet zijn beroep ‘winkelier’ en woont hij op de Burgwal wijk 4 no. 86.
4) Jan Grootenhuis, tuinier, in 1823 op 20-jarige leeftijd getrouwd met Hermina Jans Kamphuis.
5) Wed. Donker, d.i. Catharina van Bruggen. Haar man Willem Donker was in september '45 overleden, oud 62 jaar.
6) Wed. De Munni(n)k, dit is misschien Johanna Klumper. Haar man Frederik de Munnik, veehouder, overleed op 1 januari 1853, oud 42 jaar, in een huis staande op de Kalverhekkenweg, wijk 4 no. 67.
7) Gerrit Koekkoek, klompenmaker, trouwde in december 1832 met Johanna Catharina Gilles. Hij was toen weduwnaar van Aaltje Rotman.
8) Willem Spanjer, getrouwd met Stijntje van Duuren.
9) Barteld Last, ‘boerewerker’, trouwde in 1836 met Jantje Riesebos. Hij kwam uit IJsselmuiden.
10) Lammert van Sloten, smid, in 1829 getrouwd met Grietje de Jong, weduwe Kornelis Breman.
11) Willem Jans Broekhuizen, geboren in Wilsum, boerenknecht, in 1826 getrouwd met Willempje Hendriks Schinkel, dochter van een veehouder te Zalk.
12) Harm Jans Kroeze, bakker, in 1841 getrouwd met Berendje van Wageningen.
13) Brand van 't Hul, visser, geboren te Kamperveen, wonende te Kampen, in oktober 1862 overleden, 47 jaar oud, getrouwd met Dirkje Duitman, dochter van een visser in Kampen.
14) Nicolaas Veldhuis Kroeze, bakker, in 1841 getrouwd met Hendrikje Hogeboom, dochter van een veehouder in Kampen.
15) Gerrit van Putten, sigarenmaker, in 1846 getrouwd met Elsien Vos, naaister.
16) Frans Gunnink, landbouwer, wonende onder Kampen, geboren 1788 in Amsterdam, trouwde in 1827 als weduwnaar van Otje Broekhuis, met Willempje Leefferts ‘van den boerenstand’, wonende te Wilsum.
17) Pieter Bloemberg (Bloemenberg), geboren te Ommen, timmerman, trouwde in 1850 met Maria Johanna Telder, dienstbode te Kampen, dochter van Gerrit Telder, kleermaker, en Johanna Vak.
18) David Guillaume Albert Bakker (Willem Bakker), zadelmaker, trouwde in 1844 met Alyda Sofya van Dijk, dienstbode in Kampen.
19) Frederik Weijenberg, tuinier, in 1840 getrouwd met Lena Singer, dienstbode te Zwolle, dochter van Jan Singer, doodgraver te Zwolle.

14. In het boekje ‘Honderd veertig jaar gemeenten en predikanten van de Gereformeerde Kerken in Nederland’ staat onder Kampen abusievelijk aangegeven, dat de Chr. Afgesch. gemeente op 5 maart 1851 opnieuw tot openbaring kwam. Op deze datum gaf de classis Zwolle toestemming tot het opnemen in het kerkverband, als antwoord op een verzoek getekend door 19 personen. *Op zondag 9 maart 1851* is de gemeente door ds Postma geïnstitueerd.
15. Hij overleed op 4 april 1855, oud 46 jaar, geboren te Deventer, van beroep winkelier, in een huis staande op de Burgwal wijk 4 no. 86. Hij was in 1831 in Kampen getrouwd met Aaltje de Waal. In zijn huwelijksacte wordt hij schipper genoemd. Hij was zelf zoon van een schipper uit Deventer.
16. De Stem 6 augustus 1852.
17. Amsterdam, Groningen, Zwolle, Meppel, Kampen, Franeker en later nog Amersfoort en Leiden, weer later ook nog Zutphen en Arnhem.
18. W. de Graaf, *Een monument der Afscheiding*, Kampen 1955, 40.
19. Met Matt. 6:10a.
20. W. de Graaf, *Een monument der Afscheiding*, Kampen 1955, 43.
21. Het eerste nummer van dit blad was op 4 juni 1851 verschenen. Het verslagje staat in De Stem van 14 december 1854.
22. Notulen kerkeraad 13 december 1854.
23. We hebben hierbij gebruik gemaakt van twee artikelen in de Kamper Kerkbode van 15 en 22 juli 1933.
24. Een leuke schets hoe het op zo'n kransje toeging, is te vinden in het jaarboekje voor de Chr. Geref. Kerk in Nederland (1885).
25. Notulen kerkeraad 4 maart 1858.

26. Jan van Andel was in 1839 geboren in 's-Hertogenbosch. Na de dood van zijn vader (1847) verhuisde hij met z'n moeder en zusje Dina naar Tiel, waar hij het gymnasium bezocht. In 1857 werd hij student aan de 3 jaar eerder opgerichte Theologische school, waar hij vriendschap sloot met Simon Evenhuis en Pieter Ariëns Lanting. Hij studeerde veel Duitse theologie en werd door zijn mede-studenten bewonderd o.a. om zijn groot talent van improviseren.
    Zijn eerste gemeente was Zutphen (1861-'73); vervolgens reizend predikant voor Noord-Holland tot 1877; dan predikant te Heusden (1877-'79), Leeuwarden (1879-'93) en Gorkum, waar hij in 1907 emeritaat ontving. We raadpleegden ook een doctoraalscriptie voor het hoofdvak kerkgeschiedenis van C.G. Waringa, *Jan van Andel, een nonconformistiese zoon der Scheiding* (1979).
27. Kamper Kerkbode 18 november 1933.
28. Kamper Kerkbode 23 december 1933.
29. We citeren uit de Kamper Kerkbode van 27 januari 1934 (in aangepaste spelling).
30. Onder deze titel heeft ds Gispen een hele serie brieven in De Bazuin geschreven. In 1905 verscheen daaruit een bloemlezing.
31. We citeren uit de Kamper Kerkbode van 3 februari 1934.
32. Kamper Kerkbode 16 juni 1934.
33. De Bazuin 27 januari 1871. In diezelfde vergadering voegden zich ook nog bij de kerk: Hendrik Riezeweide (de man van Hendrikje van den Berg), Aaltje Knol (getrouwd met Jan Wijnhout), Alida Hendrika van den Berg (vrouw van Willem Zwiers), Christina van Noort (getrouwd met Jan van den Berg), Wilhelmina Cornelia Freukes (getrouwd met Peter Hendr. van Vliet) en Engeline Boender (vrouw van Harm Oldenbroek).
34. De Bazuin 21 oktober 1870.
35. Notulen kerkeraad 13 mei 1875.
36. Kamper Kerkbode 15 februari 1936.

II *Mastenbroek*

In het groene land ten noorden van de spoorlijn Zwolle-Kampen ligt de polder Mastenbroek, heel vroeger een moerassig en onbewoond gebied. Het hart van de polder wordt gevormd door het gelijknamige dorp, waar ook de hervormde kerk staat. Wat dadelijk opvalt zijn de strakke, rechte wegen: een rechthoekig systeem van drie weteringen met enkele dwarsweteringen snijdt de polder van het zuiden naar het noorden in 4 gelijke delen; van west naar oost gerekend de Bisschopswetering, de Oude wetering en de Nieuwe wetering. Het is een uitermate rustig gebied, waar de bewoners de wijde ruimte om zich heen hebben. Maar de historie heeft ook deze polder niet onberoerd gelaten. Tijdens ons bezoek aan de fraai gelegen pastorie was ds J.W. Goossen zo vriendelijk ons een door hem samengesteld geschriftje ter hand te stellen.[1.] Daarin lazen we onder meer, dat de polder menigmaal door overstromingen is geteisterd.

A.J. v.d. Aa in zijn Aardrijkskundig Woordenboek noemt 7 oktober 1756 als rampdag, toen de polder in een zee werd veranderd. Het was niet de eerste en ook niet de laatste keer, dat dit gebeurde. Meestal werd grote schade aangericht, b.v. in 1777 en 1779. De Zuiderzee kon een uiterst gevaarlijke vijand zijn!

De watersnood van 1825 is eveneens heel lang in de herinnering van de bevolking blijven voortleven. Eén tot twee dagen brachten de bewoners van de polder op zolders en in hooibergen door en dat in het hartje van de winter. Het aantal slachtoffers was groot. Vele huizen, boerderijen en schuren waren zwaar beschadigd. In de kerk had het water 1.64 m hoog gestaan. Bij de ingang vanuit de consistorie naar de kerk wijst nog steeds een merkteken het hoogste punt van de waterstand van toen aan. Tijdens deze stormvloed (4 en 5 februari) redden Hendrik Timmerman en zijn gezin (wonende bij de Mastenbroeker kerk) met een tweetal knechten het vege lijf door op de balken in de kerk te klimmen. Deze ramp heeft in de gemeente Zwollerkerspel, voor zover Mastenbroek ertoe behoorde, aan 26 mensen en duizenden stuks vee het leven gekost.

We hebben over deze watersnood van 1825 enigszins uitgeweid, omdat de veronderstelling wel eens is geopperd, dat de grote omvang die de afscheidingsbeweging in Mastenbroek en omgeving kreeg mede een gevolg is geweest van deze overstromingsramp.

Voorgeschiedenis

Over de voorgeschiedenis van de Afscheiding in *Mastenbroek* verstrekken de notulen van de hervormde kerk en die van de *ring* Kampen ons wel enige gegevens. De gemeente telde in 1827 ongeveer 700 zielen en was dus beslist niet klein te noemen. Ter verduidelijking geven we hier een tabel van het zielental van de hervormde gemeenten in de *ring* Kampen in 1827.

Kampen	5617 zielen
Mastenbroek	700 zielen
Wilsum	375 zielen
Kamperveen	487 zielen
Zalk	600 zielen
Kampereiland	498 zielen
IJsselmuiden	950 zielen
Genemuiden	1400 zielen
Schokland	184 zielen[2.]

Evenals in zoveel gemeenten in de provincie en in het land leefden ook in Mastenbroek gevoelens van onlust tegen de (gedwongen) invoering van de Evangelische gezangen en tegen het opdringen en doordrijven

van allerlei ongereformeerde opvattingen, die vrijuit van de kansel en in het catechisatie-lokaal mochten worden verkondigd en geleerd.

Predikant in Mastenbroek was toen *ds Wilhelm Scheuer*,[3.] die niet minder dan 44 jaar de gemeente heeft gediend (1805-'49). Ongetwijfeld was hij een aanhanger van de oud-liberale of supranaturalistische theologie d.w.z. een voorstander van een 'redelijke' of 'verlichte' godsdienst,[4.] door o.a. ds H. de Cock zo sterk bestreden.

De eerste conflictsituatie in Mastenbroek, waarop we stootten, was de kwestie van de vervanging van het catechisatie-boekje, door de 18e-eeuwse Rotterdamse predikant *Hellenbroek* geschreven, dat nog steeds door velen, ook in Mastenbroek, als het sjibbolet van de gereformeerde orthodoxie werd beschouwd. Weliswaar schreef de synode van 1817 de gemeenten niet voor wèlk boekje ze moesten gebruiken, maar ze wilde wel, dat er meer eenheid zou komen in de keuze van het leermateriaal. De ring Kampen wees - typerend genoeg - 'Hellenbroek' nadrukkelijk af.[5.]

Ouderling *Hendrik Willem Kooiker* uit Mastenbroek wond zich over het verbieden van Hellenbroek zo op en ging zo fel in de oppositie, dat hij in 1817 werd geschorst en afgezet. Het was niet de enige reden van zijn schorsing. De andere was zijn emotioneel verzet tegen het zingen van de Evangelische gezangen. In vele gemeenten veroorzaakte de gezangen-kwestie veel onrust. Om een voorbeeld uit de onmiddellijke omgeving van Mastenbroek te noemen: in 1829 werd in het aangrenzende Genemuiden diaken *Rijk van der Haar* afgezet.

In 1826 was het in de gemeente Mastenbroek al weer onrustig geworden. Een resonans daarvan vangen we op in de notulen van de hervormde ring Kampen.[6.]

In de vergadering van september 1826 werd namelijk de vraag besproken: *'Welke zijn de beste middelen om de dweeperij tegen te gaan?'* De scriba notuleerde, dat deze vraag niet zo gemakkelijk te beantwoorden viel. Want eerst moest toch duidelijk zijn, wat dweperij nu eigenlijk was. Ds Scheuer verduidelijkte, sprekend uit zijn eigen pastorale praktijk, dat hij daaronder verstond 'het verachten van het verstandelijk onderzoek der H. Schrift', omdat de bijbel op zichzelf beschouwd slechts een dode letter was. Het was noodzakelijk om de Geest te hebben, die de H. Schrift gebruikt om zondaars aan zichzelf te ontdekken en tot 'bekommernis en benauwdheid' over hun toestand te brengen en hen dan in de ruimte te zetten. Maar de Geest kon zich desnoods ook wel zonder het middel van de Schrift aan het hart openbaren.

Dus had men een dominee die maar 'een dode letterknecht' was en de Geest niet bezat, niet nodig. En men hield veel liever *oefeningen*, waarin dan meestal een 'alleronkundigste' voorging, maar die de Geest had, zodat men 'woorden van kracht en leven' kon horen spreken, al was er soms 'slot noch samenhang' in te vinden en al was de levenswandel van zo'n oefenaar allerminst in harmonie met de leer en het voorbeeld, door

Jezus zelf gegeven.

Verder waren - volgens ds Scheuer - zulke mensen te zwartgallig: ze kenden te veel invloed toe aan de duivel. Deze zou immers de heilbegerigen via allerlei boze gedachten en ingevingen proberen te 'slingeren', te doen wanhopen aan hun bekering, ja zelfs trachten bekeerden nog te verleiden. Alleen de krachtdadige tegenwerking van de Geest was in staat de boze invloed van de duivel te breken. Tenslotte verklaarde ds Scheuer 'met droefheid' de grote schade aan te zien, die deze dweperij in zijn gemeente 'aan ware Godsdienst en Deugd toebragt'.

Zijn ringcollega's wisten hem geen beter middel tegen dweperij aan te raden dan zijn best te doen om het vertrouwen van zijn gemeenteleden te winnen. Hij moest vooral de dwepers niet te luidruchtig tegenwerken, want dan zouden ze als martelaars kunnen worden gezien. En dat wilden ze juist graag zijn. Hij moest ze maar zoveel mogelijk negeren.

Het was hetzelfde antwoord, dat enige jaren later ds G. Benthem Reddingius van Assen in zijn 'Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk' (1833) gaf op de vraag: Hoe moeten zulke mensen behandeld worden? Men moest ze doodzwijgen. Nu was dit gemakkelijker gezegd dan gedaan.

In de ringvergadering van april 1827 kwam de 'dweperij' in Mastenbroek weer ter sprake, want ze bleek nog in kracht te zijn toegenomen. Ds Scheuer deelde mee, dat het z.i. met de oefeningen in Mastenbroek nu 'te ver liep', en dat hij had moeten ingrijpen. Doodzwijgen of negeren hielp niet meer. Niet minder dan drie oefenaars uit Zwolle kwamen geregeld in Mastenbroek samenkomsten leiden: *A. Schouwenberg, K. Veldhuis* en *H. Meyer*. Daarom had de kerkeraad van Mastenbroek de kerkeraad in Zwolle verzocht de drie genoemde mannen het oefenen te verbieden. Ook de Gouverneur van de provincie en het gemeentebestuur van Zwolle waren van de zaak in kennis gesteld. De kerkeraad van Zwolle had aan het verzoek voldaan en de drie oefenaars 'op wettige wijze' verboden met het houden van hun oefeningen door te gaan. Met succes! Sedert die tijd was er 'eene merkelijke stilte' in de gemeente van Mastenbroek ontstaan, al moest ds Scheuer eraan toevoegen, dat er af en toe toch nog kleine groepen samenkwamen, maar daartegen viel weinig te doen. Grimmig eindigde ds Scheuer zijn mondeling uitgebracht rapport over het optreden van oefenaars in Mastenbroek met de woorden: 'Genoeg, hun is schrik ingeboezemd'.

Er was nog een punt, dat ook in verband stond met de dweperij. Ds Scheuer had 4 catechisanten die het volgend jaar met Pasen belijdenis wilden doen. Maar ze kwamen nooit in de kerk. En dan toch belijdend lid worden? Dit ging natuurlijk niet. Daarom had hij hen vóór hun 'aanneming' plechtig willen laten beloven om geregeld onder zijn gehoor te komen. Maar het bleek tevergeefs te zijn en dus had de kerkeraad besloten hen niet als lidmaat 'aan te nemen'.

Na al het voorafgaande is het wel duidelijk, dat er in de gemeente van Mastenbroek een sterke onderstroom stond, die inging tegen de bovendrijvende richting van de hervormde kerk, en die trouw wilde blijven aan de gereformeerde leer, op de synode van Dordrecht 1618/19 vastgesteld. Enkele jaren lang kwamen de hierdoor ontstane moeilijkheden niet in de publiciteit, maar toen in 1834 en '35 de spanningen in de hervormde kerk zich overal in het land ontlaadden in de Afscheiding, te beginnen met *Ulrum*, werkte de Afscheiding ook in Mastenbroek door. We kunnen dit afleiden uit een gezamenlijk adres, gedateerd 21 december 1835, door in totaal 16 Afgescheiden gemeenten uit Overijssel en Boven-Gelderland naar de Koning gestuurd, met een verzoek om hun godsdienstoefeningen in vrijheid te mogen houden. De Overijsselse gemeenten waren: Zwolle, Kampen, Genemuiden, Mastenbroek, Zalk, Hasselt, Wanneperveen, Steenwijk, Staphorst en Rouveen, Ommen, Dalfsen. Het stuk was opgesteld door de bekende oefenaar W.W. Smitt uit Zwolle en van een voorrede en begeleidend schrijven voorzien door ds A. Brummelkamp te Hattem.[7.]

Voor *Mastenbroek* hadden getekend de ouderlingen en diakenen *R. Kroes, R. Last, J. Kok* en *J. Kragt*, allen landbouwers. Laten we hier enkele personalia over deze zo juist genoemde kerkeraadsleden mogen inlassen.

Roelof Arrien Kroes, getrouwd met *Femmigje Hendrik van Minnen*, overleed in 1843, oud 53 jaar.

Riekend Last heet in zijn huwelijksacte van mei 1825 veenbaas van beroep, geboren en wonende in de gemeente *IJsselmuiden*. Hij was getrouwd met *Aaltje Jans*, dochter van Jan Peters (overleden) en Dirkje Jans.

Jochem Kok was bij de ondertekening een 36-jarige landbouwer, wonende op de Oude Wetering. Hij was in 1820 gehuwd met de boerendochter *Niesje Derks Bergman*, afkomstig uit Streukel bij Hasselt.

Jan Jans Kragt was, toen hij zijn handtekening zette, 41 jaar oud en in 1829 getrouwd met de landbouwersdochter *Stijntje Hilbrands van Milgen* uit Mastenbroek.

De Gouverneur had bij de burgemeester van Zwollerkerspel informatie over de ondertekenaars ingewonnen. Bij het viertal Mastenbroekers kwam de notitie te staan: ‘aantal aanhangers onbekend, vermeerdert echter dagelijks en er bestaat vrees, dat de meerderheid dezer buurtschap daartoe overgaat’. Verder deelde de burgemeester nog mee: Jochem Kok ‘maakt meer werk van de oefeningen dan van de landbouw tengevolge waarvan zijne zaken niet vooruitgaan’.[8.]

De Afscheiding in Mastenbroek

Wanneer is nu de Afgescheiden gemeente van Mastenbroek geïnstitueerd? Dit is gebeurd op een dag in december 1835 door *ds A. Brummelkamp*. Zo staat het aangegeven in de kroniek, samengesteld door de

landbouwer Albert Roetman van de Kamper-zeedijk, op welke kroniek we aan het eind van dit hoofdstuk nog terug komen.

Het moet in de eerste week van december zijn geweest, want we lezen in de hervormde kerkeraadsnotulen van 7 januari 1836 bij het paragraafje 'Censura morum' onder meer: 'Bedroevend was het gedurig te moeten vernemen, dat vele leden der Gemeente uit *dweepzuchtige beginselen* den openbaren Godsdienst verwaarloosden, niettegenstaande alle mogelijke middelen waren aangewend geworden om zulk een verzuim in den Godsdienst tegen te gaan, horende men gedurig van geruchten dat sommigen voor het lidmaatschap van de Hervormde Kerk wilden bedanken. Deze geruchten wierden op den 5 Dec. bewaarheid, daar de Kerkeraad toen een papier wierdt toegezonden, waarin de volgende personen bedankten voor hun lidmaatschap van de Hervormde Kerk in Nederland'. En dan volgen er 12 namen (we zetten achter de in de vorige pagina's nog niet genoemde namen enkele biografische gegevens):

J. Kok en *N. Bergman*, echtgenoten
J. Kragt en *S.H. van Milgen*, echtgenoten
wed. *Jan Peters* en haar schoonzoon *R. Last*
Berend Nies, een landbouwer, die in 1843 de man zou worden van *Frederika Aalbers*, wed. van Albert Kok
Harmen Jan Bruins, een schoenmaker te IJsselmuiden, in 1832 getrouwd met Gerrigje van Zomeren
J. de Jong. Jacob de Jong woonde op de Riete 'voor Hasselt'. Bij hem aan huis heeft ds Van Raalte wel gepreekt
R. Kroes en *F. van Minnen*, echtgenoten
Janna Hof. Ze overleed in maart 1870 ongehuwd in de buurtschap Genne, 67 jaar oud.

Op 30 januari '36 vinden we in de hervormde notulen weer een serie namen van personen, die zich hebben afgescheiden:

Albert Roetman, een landbouwer aan de zeedijk en zijn vrouw *Truitjen de Leeuw*, dochter van Zwier Lamberts de Leeuw en Willempje Jans Kloosterman, 'doende boerenbedrijf te 's-Heerenbroek'.
Gerrit Jochems Roetman, 67 jaar oud, wonende te Mastenbroek aan de zeedijk en zijn vrouw *Geesje Jans Knol*, die nog hetzelfde jaar (1836) zou overlijden, 76 jaar oud.
W.H. Buzepol, Willem Kloosterzijl en *Grietje Buzepol, Mergjen Egberts Lindeboom*, een boerendochter uit Mastenbroek, in 1824 getrouwd met Jochem Gerrits Kloosterziel.
Gerrit Lok, een 33-jarige timmerman, wonende aan de Hasselterdijk, en *Gerregien Wielink*, een bakkersdochter uit Mastenbroek.
Willem Tiemens Kok, een 42-jarige landbouwer, broer van Jochem Kok, getrouwd met Zwiertjen Gerrits van der Vegte.
Hendrik Berends Nies, landbouwer, en *Hendrikje Bouman, Geertien Louman*, *Gerrigje van Zomeren*, vrouw van schoenmaker Harmen Jans Bruins.

Aaltje Kragt.

Bijna een jaar later - op 14 januari 1837 - onttrokken zich schriftelijk aan de hervormde kerk van Mastenbroek de 34-jarige koemelkerszoon *Hendrik Harms Kiefte*, geboren in Hasselt, en zijn vrouw, de 42-jarige *Mergje Martens Lindeboom*, die weduwe was van Derk van der Kolk ‘doende boerenbedrijf’. Het echtpaar woonde op de Nieuwe Wetering.

Op 19 januari volgde *Hendrik Kamphof*, een landbouwer op de Nieuwe Wetering zuideinde. Bij zijn overlijden in februari 1872 was hij weduwnaar van Harmpje Hengeveld.

Op 10 augustus 1837 namen afscheid van de hervormde kerk te Mastenbroek de 34-jarige landbouwer *Hendrik Alberts van Unen*, wonende te 's-Heerenbroek, en zijn vrouw *Libigjen van Dijk*, een boerendochter ook uit 's-Heerenbroek.

Verder *Albertina van der Wal*, dochter van Hendrik van der Wal, landbouwer, en *Hendrikje Jans Stoel*, wonende te 's-Heerenbroek.

Verder ook nog *Jochem Roetman*. Tenslotte onttrok zich op 5 september 1837: *Liebigjen Willems*, een landbouwerse. In 1846 is ze als weduwe van Arend van der Pol overleden, 70 jaar oud.

Merrigje Hendriks Nies, een landbouwersdochter uit Mastenbroek, en haar broer *Hendrik Nies*, landbouwerszoon. Tenslotte *Jochem Kloosterziel*, getrouwd met Mergjen Egberts Lindeboom, en *Derkje van der Kolk*, een landbouwersdochter, die het vorig jaar getrouwd was met Jan Bouwman.

Keren we nu terug naar het begin van het jaar 1836. Zoals dit aan alle hervormde classicale besturen in het land verzocht was, had ook dat van de classis Kampen een rapport moeten uitbrengen over de stand van het separatisme in haar ressort. Over de gemeente Mastenbroek werd meegedeeld, dat zich daar 28 separatisten bevonden, ‘mannen en vrouwen, jongen en ouden, van wie de meesten al jarenlang als *dwepers* bekend stonden, en die allen voor minkundigen doorgingen’. Hun namen hebben we hierboven al genoemd. Het waren de personen, die zich 30 januari '36 hadden afgescheiden.

Het viel echter te voorzien - aldus het rapport - dat het genoemde aantal ‘in deze dweepachtige gemeente’ nog wat zou oplopen, waardoor ‘groote wanorde in de gemeente blijft heerschen’, ondanks de waakzaamheid en het gevoerde beleid van predikant en kerkeraad.[9.]

De burgemeester van Zwollerkerspel, L.H.C. Nilant, wist echter niet goed hoe hij de zaak moest aanpakken. Op 19 februari 1836 schreef hij de Gouverneur, dat hij vernomen had dat de separatisten van plan waren ‘op aanstaande Zondag ten huize van *Tiemen* of van *Jochem Kok* te Mastenbroek op de oude wetering’ een godsdienstoefening te houden, waarin 3 kinderen zouden worden gedoopt. Hij vroeg nu aan de Gouverneur advies hoe te handelen ‘alzoo de drie veldwachters niet in staat zijn zoodanig eene vergadering, welke waarschijnlijk zeer talrijk zal

zijn, uiteen te kunnen doen gaan'.

De Gouverneur antwoordde hem al de volgende dag, dat de veldwachters en een assessor (wethouder) in actie moesten komen. En zo droeg de burgemeester aan assessor Van 't Ende op om op de bewuste zondag met 2 veldwachters naar het huis van Tiemen of Jochem Kok aan de Oude Wetering te Mastenbroek te gaan en van hun bevindingen rapport uit te brengen. Blijkbaar had de assessor er niet veel zin in, want hij verontschuldigde zich met te zeggen dat hij die dag al een afspraak had. *Jochem Kok* kreeg nu van de burgemeester schriftelijk een waarschuwing zijn huis niet meer voor een godsdienstoefening beschikbaar te stellen.

Toen het zondag geworden was, stuurde de burgemeester de gemeentebode naar de woning van Tiemen Kok aan de Oude Wetering om daar poolshoogte te nemen. Deze had de aan zijn zoon gerichte brief ontvangen.

In huis bleken 16 personen aanwezig te zijn. Tiemen Kok verklaarde, dat *ds Brummelkamp* zou komen preken en dat hij van plan was met het houden van samenkomsten met minder dan 20 personen door te gaan, omdat dit immers niet in strijd was met de wet.

Tenslotte rapporteerde de bode nog dat het 'voorgebed' was gedaan door *Jakob de Jong*, het 'nagebed' door *Jan Kragt*, terwijl *Albert Kok*, een zoon van Tiemen Kok een preek 'uit het Predikatie-boek' had gelezen.[10.]

Op 1 juni 1836 gaf de hervormde kerkeraad van Mastenbroek aan de burgemeester van Zwollerkerspel 'met een innig leedwezen te kennen', dat een zekere *Van Raalte*, 'zich noemende Predikant van Genemuiden en Mastenbroek, zich aan 't hoofd geplaatst heeft van eene dweepzieke menigte in beide gemelde gemeentens'.

In Mastenbroek hield hij doorgaans zijn godsdienstoefeningen 'aan de Zeedijk bij *Albert Roetman* of op *de Riete* voor Hasselt bij *Jacob de Jong* voor eene schare van menschen, die eenige honderden tegelijk bedragen, waardoor de grootste wanorde in deze Gemeente wordt aangerigt en waarvan de gevolgen in het godsdienstige en burgerlijke leven allernoodlottigs(t) moeten zijn'. (De Riete was een buurtschapje langs het Zwartewater, even over de brug richting Genemuiden).

Daarom verzocht de kerkeraad aan de burgemeester van Zwollerkerspel maatregelen te nemen om zulke bijeenkomsten tegen te gaan 'en tot verbanning van gezegde Van Raalte uit de Gemeente, ter voorkoming van alle verdere onheilen'.

Het schrijven was ondertekend door ds Wilh. Scheuer met de ouderlingen *L. Nijboer, R.A. Docter, H.H. Jonker* en *J. Knol*, en de diakenen *M. Holland, J.L. Boom* en *H. de Leeuw*.

Twee dagen later schreef de burgemeester aan de Gouverneur na de inhoud van de voorgaande brief te hebben vermeld, dat - naar het hem toeleek - het geschiktste middel tegen het houden van godsdienstoefeningen door separatisten was: het sturen van een detachement *militairen*

naar Mastenbroek en deze soldaten in Mastenbroek en Genemuiden bij de separatisten te doen inkwartieren. Alle andere maatregelen zouden toch niets uithalen. Daarbij kwam nog dat wanneer de separatisten bij *Albert Roetman* aan de Zeedijk aan het vergaderen waren, ze maar over de sloot hoefden te gaan om zich op het rechtsgebied (jurisdictie) van Genemuiden te bevinden, zodat hij - burgemeester van Zwollerkerspel - dan niets meer kon beginnen.

De hervormde kerkeraad van Mastenbroek streed zijn strijd tegen de Afgescheidenen. Op 14 april 1837 richtte *ds Wilh. Scheuer* een schrijven aan het classicaal bestuur van Kampen, waaruit wel blijkt, dat de Afscheiding in *Mastenbroek* een grote omvang had aangenomen. We citeren hieruit: 'De Kerkeraad der Hervormde Gemeente te Mastenbroek, overwegende hoe dezelve Gemeente van tijd tot tijd als in het niet verzinkt, dat dezelve voorheen zo bloeyende (gemeente) dezelve niet meer schijnt, alleen door de intrigues van zekeren Van Raalte c.s. die geene moeite sparen om onnoozele en eenvoudige zielen over te halen om zich van het Hervormd Kerkgenootschap af te scheiden en zich bij de Separatisten te voegen'.

Hierdoor was de opbrengst van de collecten voor de armen sterk teruggelopen, 'daar er des Zondags maar een klein getal opkomt tot de openbare Godsdienstoefening, want reeds meer dan 30 voormalige ledematen hebben zich van de Kerk afgescheiden, en dezelver kinderen en huisgenooten daar bij rekenende, zal het getal meer dan 150 bedragen; daarbij komt, dat vele anderen, schoon nog niet voor hun lidmaatschap bedankt hebbende, evenwel reeds heulen met Separatisten en den openbaren godsdienst geheel verwaarlozen'.

Maar niet alleen de collecten voor de diaconie brachten veel minder op, ook de inkomsten voor de kerk verminderden sterk, zodat 'men moeite zal hebben om de noodige gelden tot instandhouding der Kerkelijke gebouwen bijeen te krijgen, en de opbrengst der Classicale quota des jaars uit de Gemeente hoe langer hoe bezwaarlijker worden'.

Daarom drong de kerkeraad van Mastenbroek er dringend bij het classicaal bestuur van Kampen op aan toch alles in het werk te stellen 'ten einde bovengenoemd kwaad éénmaal geweerd worde en de Gemeente voor een geheelen ondergang bewaard blijve'.

Deze brief is wel een bewijs ervoor, hoe sterk de Afscheidingsgolf in de polder van Mastenbroek was.[11.]

De Afgescheiden gemeente van Mastenbroek kreeg al heel gauw een dominee. Het was proponent *A.C. van Raalte*, die op woensdag 23 maart in de gecombineerde gemeente *Genemuiden-Mastenbroek* zijn intree deed.[12.] Bij ons weten is er helaas niets van het archief van de Afgescheiden gemeente van Mastenbroek (op een doopregister na) bewaard gebleven. Evenmin als dat van Genemuiden uit de begintijd. De kerkeraadsnotulen van Genemuiden beginnen pas met oktober 1863. In het hoofd-

stuk over Genemuiden gaan we daarop nader in.

De kerkdiensten van de Afgescheidenen van Mastenbroek werden door velen met grote wrevel aangezien, we schreven het al. Bovendien nam de overheid strenge maatregelen. Ze stuurde 12 soldaten, die in Genemuiden en Mastenbroek werden ingekwartierd en tot taak hadden om ds Van Raalte het preken te beletten en de samenkomsten uiteen te jagen. Die opdracht werd soms zelfs fanatiek uitgevoerd. Op een keer waren de militairen weer eens op een samenkomst in Mastenbroek afgekomen. Maar deze was nog lang niet begonnen. Enige mensen waren bezig een boterham te eten en de predikant zat een pijp te roken. En toch hadden de soldaten de aanwezigen gedwongen te vertrekken. Aldus het verhaal in de kerkelijke periodiek De Reformatie van die tijd.[13.] We hebben echter in de vonnissen van de rechtbank in Zwolle nooit iets gelezen van een veroordeling van een Mastenbroeker wegens het houden van illegale godsdienstoefeningen. Wèl van leden van de gemeente te Genemuiden.

Scheuring

In 1838 vond in de jonge Afgescheiden kerken helaas een scheuring plaats. Het betekende het ontstaan van de Gereformeerde gemeente onder het kruis, gewoonlijk de Kruisgezinden genoemd. Vooral in Kampen, Zwolle en in enkele plaatsen in de noordwesthoek van Overijssel kregen ze grote aanhang. Ook in *Mastenbroek*.

Op de Provinciale vergadering, in juni 1838 in Nieuwleusen gehouden, was de scheuring begonnen, mede als gevolg van het aannemen van een nieuwe Kerkenorde door de synode van Utrecht (1837). Ook de sacramentsbediening speelde een rol. Hoe moesten dopelingen worden beschouwd? Tien dagen later hielden de bekende Hoksbergen uit Kampen en afgevaardigden van andere gemeenten in Zwolle, in het huis van *Carel Tobias van Ommen*, een vergadering, waarin de oude Dordtse kerkenorde weer ‘geheel en onveranderd’ werd aangenomen. We hoeven hier op deze hele kwestie niet dieper in te gaan, dat is door anderen al genoeg gedaan, bijv. F.L. Bos in zijn studie *Kruisdominees*. Op 11 juni 1840 kwamen afgevaardigden van de Gereformeerde gemeenten onder het kruis nog eens in het huis van Jochem Kok te Mastenbroek bij elkaar om zich te beraden op een vredesaanbod van De Cock. Wel 60 afgevaardigden van 30 gemeenten uit het hele land waren present. Maar het liep daar mis. Ouderling Hoksbergen uit Kampen en zijn medestanders liepen boos uit de vergadering weg.[14.]

Doopregister

Hoksbergen bleef voortaan met zijn gemeente apart staan en was ook in Mastenbroek werkzaam, wat blijkt uit een tot nu toe nauwelijks bekend doopregister, berustend in het Gemeentearchief te Zwolle. Het was in mei 1914 door Derk Bruins aan de Gereformeerde kerk van Zwolle ten geschenke gegeven.[15.]

Het doopboek heet officieel ‘Provisioneel Doopregister, van de Gemeente der Afgescheidenen Gereformeerden, te Mastenbroek. Beginnende met het Jaar onzes Heeren Jezu Christi 1843’. En het loopt van 24 september 1843 t/m 11 oktober 1868, op welke laatste datum twee kinderen van *Harm Willems Knol* en *Klaasje Jochems Kloosterziel* worden gedoopt. Alle in dit register genoemde kinderen zijn gedoopt door ouderling *Derk Hoksbergen* van Kampen. Deze is in februari 1870 overleden. Hij kwam één of tweemaal per jaar op een zondag naar Mastenbroek, om daar te preken en te dopen, het meest in de maanden april, mei of oktober.

Gaan we de dopelingen tellen, dan komen we op een totaal van 107 in ruim 25 jaar. Heel vaak werd er meer dan 1 kind per zondag gedoopt, soms wel 4 of 6 kinderen tegelijk.

Ook wordt steeds de bewoner genoemd van het huis in Mastenbroek, waarin de doopsbediening plaats vond.[16.] Het register begint met de doop van 6 kinderen op zondag 24 september 1843 bij landbouwer *Hendrik Berends Nies* thuis. Het zijn twee kinderen van *Hermjan Bruins* en *Gerrigje van Zomeren;* één kind van *Albert Kok* (†) en *Frederika Aalberts*, al bijna 2 jaar oud. Haar tweede man *Berend Nies* is doopgetuige. Verder één kind van *Hendrik Nies* en *Aaltjen Knol*, en één van *Albert Roetman* en *Truitje de Leeuw*.

In de loop van die 25 jaar zijn de meeste kinderen (37) gedoopt bij de landbouwer *Jan Nies* in huis. Dit verwondert ons niet, want hij was de schoonzoon van Derk Hoksbergen, getrouwd met Neeltje Hoksbergen.

In de boerderij van *Albert Roetman* en *Truitje de Leeuw* aan de zeedijk zijn niet minder dan 36 kinderen gedoopt. Ook in de woningen van de echtparen *Willem Kloosterziel* en *Grietien Buizepol*, en van *Jan Kracht* (Kragt) en *Stijntje Hilbrands van Milgen* heeft Hoksbergen aan een niet gering aantal kinderen de doop bediend, resp. 13 en 9 kinderen.[17.] Vooral de families *Nies, Bruins, Kloosterziel* en *Netjes* hebben in die tijd - volgens het doopboek - een belangrijke rol gespeeld in deze godsdienstige gemeenschap in Mastenbroek. Ook de namen *Roetman, Post, De Goede, Buizepol* en *Knol* komen meermalen voor.

Kroniek 1816-'44

We besluiten ons hoofdstuk over Mastenbroek met het geven van een bloemlezing uit een kroniek van wel 40 geschreven pagina's die de jaren 1816-'44 bestrijkt en die Mastenbroek tot onderwerp heeft.[18.] Ze is samengesteld door de al genoemde landbouwer *Albert Roetman* (1800-1881)[19.] wonende - vanaf Genemuiden gerekend - in de eerste boerderij bij de Kamperzeedijk.[20.]

Albert Roetman gaf zijn kroniek de titel mee van: ‘Aanteekeningen van eenige der voornaamste gebeurtenissen te Mastenbroek en daaromtrent voorgevallen. Beginnende met het jaar 1816’.

Deze aantekeningen geven ons een wat levendiger beeld van het plaat-

selijk kerkelijk leven in *Mastenbroek* (en *Genemuiden*) en van de kerkelijke verwikkelingen, tengevolge waarvan de zg. Kruisgemeenten zijn ontstaan, dan tot nu toe bekend was. Daarom gaan we enigszins uitgebreid uit deze tot nu toe onbekende kroniek citeren. Gelet op het speciale doel van dit boek nemen we hier geen notities op, waarin het gaat over zware stormen en rampzalige watervloeden, over natte en droge zomers, strenge winters, muizenplagen, sterfte onder het vee, boter- en hooiprijzen, en wat dies meer zij.

Over het jaar *1816* lezen we: 'In dit jaar heeft men ook de bepalingen van de Synode van Dordrecht (door de Haagsche Synode) door andere verordeningen vervangen en zich afgescheiden van het voorvaderlijk geloof. Doe is de Gereformeerde Kerk, in derzelver Godsdienstige begrippen, geheel van gedaante verandert.

Men had door de opvoeding der kinderen, en door de leiding van het onderwijs, door de verspreiding der schriftuuren, en door de leer der predikanten (dit) al veele jaaren te voren voorbereid. Want in 1806 had men het Schoolwezen al verandert, en omtrent dien tijd nieuwe gezangen in de Kerk ingevoerd. Zoo dat wij (naar) beide deelen ziel en lichaam geslagen werden, maar men gevoelde geen pijn, men bleef onder dat alles koel en onverschillig, en nu voerde men verder allerhande niewigheden in de Kerk in'.

Over de verschrikkelijke *watersnood* van *1825* schrijft Roetman uitvoerig en dan noteert hij voor de volgende jaren *1826* en *'27*, een verband leggend met de vreselijke overstromingen van *1825:* 'Merkwaardig is ook in deze jaaren, dat het den Heere behaagde, om door zijnen H. Geest een byzonder licht, in veeler menschen harten te doen opgaan en dezelve te openen voor Zijn woord, dat ze daar op acht namen. En alzoo ingelicht werden in haaren ellendigen en verlooren toestand door de zonde; en in Gods regtvaardigheid, die de zonden noodzakelijk moet straffen, en in de onmagt daar onder om van de zonde en straffe verlost te worden. En dus ook in de noodzaaklijkheid, gepastheid en dierbaarheid van Christus, en in de betaamlijkheid om voor God te leven.

Men ging tot malkander en sprak over die zaaken, die het Koningrijk Gods aangaan, men hield Godsdienstige bijeenkomsten. Somtijds was ook de Leeraar der gemeente daar bij tegenwoordig, maar veelen konden zich in alles niet met hem vereenigen, en dus verwijderde men allengskens van elkander; en die met den Leeraar vereenigd waren, hielden ook bijeenkomsten; eenigen gingen ook wel na beide; er kwamen ook menschen van andere plaatsen, die hier met de menschen redevoeringen hielden, en ook wel oefenden; veelen ook die in het eerst mede opgingen, maar die naderhand weer afzakten en de tegenwoordige wereld weer lief kregen.

Er was dus bij sommigen een honger in het land, niet naar brood, maar naar het levend en eeuwig blijvend woord van God. Men zogt nu op onderscheidene plaatsen in Gelderland en elders, die Leeraars op, die het

woord van God regtzinnig en zuiver verkondigden, en God de lof en eer van alle goed toeschreven, maar den mensch de oorzaak van alle verdorventheid en zonde, en aanwezen het regte middel om den zondigen mensch met God te verzoenen, behoudens zijn regtveerdigheid, en den mensch krachtig opwekten tot Godzaligheid, om hem langs dien weg een vollen troost te geven in leven en in sterven'.

In het voorafgaande hebben we al enige aandacht geschonken aan de opwekkingsbeweging (revival) van 1827 in de polder Mastenbroek. Roetman schrijft verderop in zijn kroniek: 'In '31 of '32 zond de Heere hier te lande een slaande Engel met de *cholera* in de hand, die veel menschen afsneed als druiven, en dit had meestal plaats in de steden en dorpen'.

Hij vervolgt: 'Nu vervulde ook hier en daar eene angstige vrees de gemoederen, en het scheen, alsof men tot de genademiddelen, tot uitwendige Godsdienstigheid zijne toevlugt nam.

Kermisbrooddronkenheid en velerlei ligtvaardige vermaken werden op sommige plaatsen van Regeringswege geschorst, en door sommigen vermeden. Er lag een beslag op de goddeloozen, die sidderden voor de woede des Almagtigen, en beefden voor den vinger van Hem, die oordeelt en krijg voert in gerechtigheid.

Er kwamen geschriften uit over de cholera, om de menschen opmerkzaam te maken op de oordeelen, en daaden des Heeren; en te vermanen tot voorbereiding tot de dood, want er was als 't ware maar eene schrede tusschen leven en dood. Er kwamen in vervolg van tijd meer andere geschriften uit over Godsdienstige onderwerpen en over de valschheid en ongegrondheid der leer in de thans bestaande Hervormde Kerk. Ook uit Duitsland kwamen geschriften, die in onze taal werden overgezet, en uitgegeven, en van velen gretig gelezen werden. Nu gingen veler oogen open, en men begon meer en meer in te zien, dat de leer die in de Hervormde Kerk gepredikt en geleerd werd, niet de ware leer der zaligheid was, overeenkomstig Gods Woord. En dat men zich in 1816 had afgescheiden van het voorvaderlijk geloof, en door de verordeningen van die Haagschen Synode de deur had open gezet voor allerlei dwalingen en Niewigheden, zoo dat ieder konde prediken en leeren wat hem goed dagt.

Er waren nog eenige predikanten die regtzinnig predikten, maar zij moesten zich aan dat bestuur onderwerpen, en bij elke openbare Godsdienstoefening een vers van die nieuwe ingevoerde gezangen laten zingen'.

Na te hebben vermeld, dat 6 predikanten en vele leden zich hadden afgescheiden en nieuwe gemeenten hadden gesticht, schrijft Roetman in zijn kroniek, dat de Afgescheiden gemeente in *Mastenbroek* in *december 1835* door *ds A. Brummelkamp* is geïnstitueerd. Hij vervolgt dan: 'Er was doe onder de Afgescheidenen veel beweging, veel liefde, lust en ijver om God te dienen, en ook liefde en vereeniging onder elkander. De leeraars reisden het land door, en bedienden hier en daar de Gemeenten, en werden ook hoog geacht, ja, ze werden van sommigen wel geacht als-

of ze onfeilbaar waren, en alles wisten en konden doorgronden, zelfs tot het hart des menschen toe, en werden dus op die wijs vergood'.

Na de mededeling, dat de gemeenten te Mastenbroek en Genemuiden kandidaat A.C. van Raalte tot predikant hadden beroepen, lezen we verder in de kroniek: 'Die van het Liberale Kerkgenootschap noemden (hen) in hunne blindheid en uit hatelijke vijandschap, Afgescheidenen van de Kerk, passende dus op hen toe, het welk zij (zelf) waren.

De Afgescheidenen werden ook somtijds meer ingewikkeld, en soms meer openbaar van de predikstoelen gehekeld als een hoop dwepers en stijfkoppen die wijzer willen wezen als hunne leeraren, en daarom zich houden aan die oude versleten gevoelens der Dordsche Synode, en dus allen voortgang in verlichting en beschaving tegen stonden'.

Sarcastisch merkte Roetman nu op: 'Dat waren uitvloeisels van die verdraagzaamheid, die in dat Kerkgenootschap alom gepredikt werd'. Hij vervolgt: 'Maar dit was niet genoeg; die predikanten, ziende dat hun gebouw aan het wankelen was, vreesden voor een geheele instorting, daar nu een groot gedeelte bijna voor stoelen en banken moest prediken, ziende dat bij het verlopen van hunne gemeenten, de schatkist voor zulke onnodig gewordene dienstknechten gesloten zou moeten worden. Ze lokten om die redenen een *vervolging* uit, en verzogten de Regeering daartoe om de Gemeente des Heeren daardoor te vernietigen (en) nu werden zij in hunne Godsdienstoefeningen verstoord'.

Maar op de eerste Algemene Synode op 2 maart en volgende dagen in *Amsterdam* gehouden 'werd de grond al gelegt tot dwalingen, die naderhand openbaar werden, hetwelk nu nog zoo niet opgemerkt werd. Men wist toen over 't algemeen ook nog niet, dat zij het geloof der ledematen in zulk eenen bepaalden zin namen, als naderhand gebleken is'. Over de synode van Utrecht (1837) schrijft Roetman: 'Den 28 September en volgende dagen, hielden de afgescheidene Leeraars een Nationale Synode te Utrecht, en (ze) maakten aldaar een nieuwe Kerkordening, geheel tegen de last hun van sommige Gemeenten mede gegeven. Zij dreven hunne dwalingen door, en scheiden zich wederom af van de voorvaderlijke leer en waren alzoo oorzaak van scheuringen en veel verdeeldheden.

Ds De Cock trok in het eerst tegen haar op, maar werd naderhand tot hun gevoelen overgehaald, en (hij) werd toen een verdediger van die Utrechtsche Kerkordening. Velen ging met die Leeraars voort. Anderen onttrokken zich en wilden hun ook niet meer toelaten te prediken, en werden *twistlingen* genoemd'.

Over het jaar *1837* lezen we o.a. in de kroniek: 'In dit jaar 1837, ik meen in February, werden hier te *Mastenbroek* bij de afgescheidenen *dragonders* ingelegerd, welke vervolging zoo als men giste en ook zeide, dat bewerkstelligd werd door den predikant *Scheuer* te Mastenbroek, en den dokter *Florissen*, secretaris te Genemuiden.[21.] Want daar hadden ze ook (inkwartiering), maar deze werd ook op het onverwachst weer opgeheven, zooals er gezegt werd door tusschenkomst van den Graaf van

Rechteren. Zij leden er ook niet aan. Want het Gemeentebestuur moest er hun van achteren kostgeld van betalen'. We merken hierbij op, dat er verschil gemaakt werd tussen het *inlegeren* en *inkwartieren* van soldaten. In het laatste geval kreeg de bewoner van het huis 35 cent per man per dag.[22.]

Dat Albert Roetman duidelijk de opvattingen van de Kruisgezinden was toegedaan, blijkt ook uit het volgende: Van het aanvragen van vrijheid van godsdienstoefening moest hij niets hebben. De predikanten en gemeenten, die dit wel deden, noemde hij *'afgewekenen'*.

Van belang zijn ook de volgende passages: 'Die niet met die afgewekenen vereenigd waren, waren verstoken van leeraars, en ook van de bediening der Bondszegelen; in het eerst van die verwarring deed het ds De Cock hier en daar nog al, omdat die tegen hun was, maar toen die tot hun (de afgewekenen) overging, vond dat ook geen plaats meer. Er bleven nu wel eens een geruimen tijd kinderen ongedoopt, maar toen ze van de laatst gehouden Synode te Amsterdam terugkwamen, zeide ds De Cock dat ze weer vereenigd waren, en de Dordsche kerkordening opnieuw weer hadden aangenomen, hetwelk velen geloofden en hunne kinderen ook hier te Mastenbroek van hem lieten doopen. Men heeft anderhand geene daadelijke bewijzen van die vereeniging en terugkering ondervonden. Ds De Cock nam ook die vrijheid aan, en is vervolgens komen te sterven.

Enige Gemeenten hadden een ouderling, die oefende en ook de Bondszegelen bediende; *van zulk eenen ouderling heeft men naderhand ook hier te Mastenbroek den H. Doop laten bedienen*. Het H. Avondmaal was over het algemeen zoo geen behoefte aan'.[23.] We merken hier op, dat er in die kringen maar zeer weinigen waren, die het Avondmaal durfden te gebruiken uit vrees dat ze zich een oordeel aten en dronken.

Hier doelt Roetman op de bekende ouderling-oefenaar *Derk Hoksbergen* (1800-'70) te Kampen, die bij de Kruisgezinden een geïsoleerde plaats innam. Zijn gemeente noemde zich ook wel de Dordts Gereformeerde gemeente.

Eerder in dit hoofdstuk hebben we het teruggevonden doopregister van Mastenbroek (1843-'68) al behandeld.

Eindnoten:

1. Uitgegeven ter gelegenheid van het opnieuw in gebruik nemen van de gerestaureerde hervormde kerk op 18 december 1981.
2. We hebben deze tabel overgenomen uit de studie van drs H. Reenders, De Ring Kampen van de Nederlandse Hervormde Kerk tijdens het scribaat van ds N.S. Hoek 1816-'52. (In: *Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht;* 4e bundel IJsselakademie, Zwolle 1981). We hebben nog meer gegevens aan deze studie ontleend.
3. Hij is op 17 november 1857 te Westzaan overleden, bijna 77 jaar oud.
4. Reenders, 81.
5. Reenders, 83.
6. Deze notulen zijn te vinden in het Gemeente-archief te Kampen inv. no. 1 Ring van Kampen.
7. De Gelderse gemeenten waren Hattem, Heerde, Apeldoorn en Beekbergen.
8. Archief Kabinet Gouverneur Overijssel no. 44, Zwolle 18 januari 1836.

9. Rapport classicaal bestuur Kampen gedateerd 29 februari 1836 (In Departement Herv. Eredienst 2 maart 1836 no. 8).
10. Archief Kabinet Gouverneur Overijssel no. 45, Zwolle 22 februari 1836, 1 juni 1836.
11. Ingekomen Stukken Provinciaal Kerkbestuur Overijssel.
12. J.A. Wormser, Het leven van Albertus Christiaan van Raalte, 46. (In: *Een schat in aarden vaten*, Nijverdal 1915).
13. De Reformatie 1837 I 247.
14. Bos a.w. 31.
15. Het register vertoont de hand van de landbouwer Albert Roetman (1800-'81), wonende aan het begin van de Kamper-zeedijk (gerekend vanaf Genemuiden), die ook een soort kroniek over Mastenbroek heeft bijgehouden (1816-'44). Aan het eind van ons hoofdstuk komen we daarop terug. Door vriendelijke bemiddeling van J.L. Admiraal jr., werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst te Zwolle, hebben we het doopregister onder ogen gekregen en kunnen bestuderen.
16. Van de doopsbediening op 12 oktober 1856 (twee dopelingen) wordt de plaats niet genoemd.
17. Volledigheidshalve vermelden we nog, dat op een zondag in september 1845 bij de wed. Hendrik Berends Nies 3 kinderen gedoopt werden, terwijl in Zwartsluis 1 kind gedoopt is, nl. op 9 februari 1862 een kind van Egbert van der Vegte en Willempje Roetman.
18. We hebben een fotokopie van deze kroniek ter inzage gekregen door vriendelijke bemiddeling van H. Roetman te Hardenberg, een nazaat van Albert Roetman. Het origineel is in Amerika te vinden bij een nazaat van de schrijver, die naar Amerika is geëmigreerd.
19. Albert Roetman trouwde in de gemeente Zwollerkerspel op 4 maart 1824 met Truitje de Leeuw. De bruidegom was een boerenzoon, wonende te Mastenbroek Biswetering, gemeente IJsselmuiden, geboren 13 december 1800 en al de volgende dag gedoopt te Mastenbroek, zoon van Gerrit Jochems Roetman, landbouwer, en van Geesje Jans Knol, wonende in de gemeente IJsselmuiden. De bruid woonde te 's-Heerenbroek, gem. Zwollerkerspel, was geboren 26 januari 1806, gedoopt 2 februari te Mastenbroek, dochter van Zwier Lamberts de Leeuw en van Willempje Jans Kloosterman, doende boerenbedrijf te 's-Heerenbroek.
20. Deze boerderij is in 1882 afgebroken en stond in het weiland achter het stoomgemaal, 500 meter van de zeedijk af. De plek is nog aan te wijzen. De nieuwe boerderij kwam te staan aan de zeedijk, vanaf Genemuiden gerekend de eerste boerderij rechts bij het gemaal. Hier woont nog een directe nazaat van Albert Roetman. We hebben een aantal gegevens over de familie Roetman ontleend aan het geschrift *Herontdekking* (1982), een persoonlijke uitgave van Hendrik Roetman.
21. Hier wordt bedoeld Age Hylkes Florison, geboren te Lekkum (Fr.), burgemeester en secretaris van de gemeente Genemuiden. Hij was weduwnaar van Maria Johanna Robbé, toen hij op 11 juni 1851 overleed, 60 jaar oud.
22. Vgl. Bos III, 124 en Bos IV, 74.
23. De cursiveringen zijn van ons.

III *Genemuiden*

Het plattelandsstadje Genemuiden lag vroeger evenals *Kampen, Zwolle* en *Hasselt* aan de rand van een groot moerassig gebied, dat *Mastenbroek* heette. Al in de 13e eeuw was men bezig deze drassige hoek tussen IJssel en Zwartewater te ontginnen. Zwolle werd in 1230, Kampen vóór

1248 en Hasselt in 1252 tot stad verheven, terwijl het Genemuider stadsrecht dateert van 1275. Vier steden (stadjes) dus vlak bij elkaar. Maar Genemuiden kon - economisch gezien - niet tegen de concurrentie van de naburige IJsselsteden Zwolle en Kampen op en verviel weer tot de status van een dorp, dat het moest hebben van rietcultuur en weidebedrijven (rundveehouderij). De bodem van deze gemeente in de IJssel-Vechtdelta bestaat hoofdzakelijk uit jonge zeekleigronden.[1.] Genemuiden - 15 km ten noordoosten van Kampen gelegen - grensde in het noorden aan de voormalige Zuiderzee; aan de oostkant stroomt het Zwartewater. Daar is nog een veerpont voor de verbinding met Zwartsluis en Ambt Vollenhove.

Ook de buurtschap *Kamperzeedijk* hoort voor een deel bij de gemeente Genemuiden, die ± 1835 ongeveer 1700 zielen telde. Nagenoeg alle bewoners waren lid van de hervormde kerk, ressorterend onder de classis en ring Kampen.

In de loop der eeuwen is Genemuiden herhaaldelijk door rampen getroffen. We noemen de watersnood van 4 en 5 februari 1825: vele mensen in het water omgekomen, een derde deel van al het vee verdronken, tientallen huizen totaal weggeslagen, 80 gezinnen van huis en have beroofd. Ook in 1868 vond een grote calamiteit plaats. In dat jaar ging het door de opslag van riet en hooi hoogst brandbare stadje voor tweederde deel in vlammen op. Deze brand vernietigde onder meer het stadhuis met het hele archief. De gevolgen hiervan betreurend, zijn we aan ons hoofdstuk over Genemuiden begonnen.

De hervormde gemeente van Genemuiden was van de *ring* Kampen op één na de grootste, al was het verschil in zielental met nummer één (Kampen) nog zeer groot. Voor een beter overzicht van grootte en ligging geven we hier het volgende overzicht. Tot de hervormde *ring Kampen* behoorden in 1836 de volgende gemeenten:

	zielental	**belijdende leden**
Ens en *Emmeloord* op Schokland	172	78
Genemuiden	1493	465
Kampen	6000	2114
Kampereiland	506	195
Kamperveen	470	250
Mastenbroek	800	300
Wilsum	420	207
IJsselmuiden en *Grafhorst*	1015	382
Zalk c.a.	600	244

Het invoeren van de Evangelische gezangen in 1807 is in menige hervormde gemeente in de eerste decennia na 1807 altijd een heel gevoelig punt geweest; zo ook in Genemuiden. Na het vertrek van de Fransen leidde de soms onstuimige afkeer van die gezangen in Genemuiden er in

1814 toe dat met de in de kerk aanwezige gezangboeken ‘ongeregeldheden’ plaatsvonden.[2] Wegens zijn felle oppositie tegen die Evangelische gezangen werd een aantal jaren later (1829) de Genemuider diaken *Rijk van der Haar* zelfs afgezet.

Stichting van de Afgescheiden gemeente

De Afgescheiden gemeente van Genemuiden is één van de oudste in het land. Ze is namelijk gesticht op *25 mei 1835* door ds De Cock, die op doorreis was in noordwest-Overijssel en weinige dagen later o.a. ook de gemeente van *Kampen* heeft geïnstitueerd.

Veel informatie over de beginperiode in Genemuiden, waarover nog heel weinig bekend was, verstrekken ons enkele brieven en kopieën van brieven door burgemeester *J.J. van Dalfsen* van Genemuiden of de gemeente-secretaris *A.H. Florison* in januari 1836 aan de Gouverneur van Overijssel gezonden.[3] Ook met die kopieën waren we blij, want het archief van de hervormde kerkeraad uit die tijd is bij de grote brand van 1868 verloren gegaan.

Bij de hervormde kerkeraad waren enkele brieven met bericht van collectieve onttrekking van enkele groepjes gemeenteleden binnengekomen. De eerste, gedateerd 14 januari 1836, bevatte 10 namen van belijdende leden, die verklaarden zich enige tijd geleden met hun kinderen te hebben afgescheiden van het Hervormd Kerkbestuur, ‘opgeworpen in den jare 1816’. Met degenen die zich aan dat bestuur hadden onderworpen, wilden ze geen kerkelijke gemeenschap meer hebben. We nemen de 10 namen hier op:

Lucas Brouwer

Gerrit Jans van Dijk
Gerrit Jans Hammer
Jannes Telder
Hendrik Jans Hoogenhorst
Hendrik Dirks van Dijk (had met een kruisje getekend als niet kunnende schrijven)
Jacob Hendrik Mulder
E. van de Belt
R. van der Haar
J. van der Haar

De lezer ziet het, daar hebben we ook de naam van de in 1829 afgezette diaken *Rijk van der Haar*. De Cock zal hem persoonlijk gekend hebben via diens vrouw *Trijntje Jans Baas*, die afkomstig was uit Wildervank, het dorp van De Cock. Trijntje was in 1823 als weduwe van Johannes Groothuis hertrouwd met Rijk van der Haar.

In De Cocks in de gevangenis bijgehouden dagboekje staan ook enige aparte aantekeningen o.a. een aantal ‘Notabele Texten in onze dagen’. Aan deze tekstenlijst gaat vooraf de mededeling, volgens De Cock ‘noteringswaardig’, dat de 13e juni 1828 het classicaal bestuur van Kampen Rijk van der Haar als diaken te Genemuiden heeft afgezet, omdat hij verklaarde ‘de Gezangen niet te kunnen medezingen’.

Het andere door de hervormde kerkeraad ontvangen schrijven was een

dag later gedateerd en noemde de namen van 28 personen, die zich van de hervormde kerk hadden afgescheiden. We hebben ze in de aantekeningen opgenomen.[4.]

We schreven al dat de Afgescheiden gemeente van Genemuiden in de eerste helft van 1835 is ontstaan (mei).

Door wie in het begin de kerkeraad van de Afgescheiden gemeente van Genemuiden werd gevormd, worden we gewaar uit een verzoekschrift om vrijheid van godsdienstoefening aan de Koning gericht, gedateerd 21 december 1835 en getekend door de kerkeraden van 11 gemeenten uit Overijssel en 4 uit Boven-Gelderland.

Voor Genemuiden hadden hun handtekening gezet de ouderlingen *Hendrik van Rees* en *Rijk van der Haar* en de diakenen *Harm Willems van der Haar*, een broer van Rijk, en *Jannes Telder*.

Over elk van deze Genemuider ambtsdragers, die we straks nog meer zullen tegenkomen, enkele persoonsgegevens. We putten ze voor een deel uit een belangrijk schrijven van burgemeester J.J. van Dalfsen, op 18 januari 1836 aan de Gouverneur gericht. Deze had om inlichtingen gevraagd over de zo juist genoemde personen en over de stand van het separatisme in Genemuiden.

De burgemeester antwoordde, dat ‘de volgens geruchten door den ex-Predikant De Kok’ in de zomer van 1835 aangestelde ouderlingen en diakenen ‘van een nieuw kerkgenootschap in deze gemeente’ bekend stonden ‘als te behoren tot den fatsoenlijken middelstand der ingezetenen van deze gemeente’. Deze typering door de burgemeester is voor ons van belang: de vooraanstaande Afgescheidenen in Genemuiden, de ‘leiders’ zogezegd, behoorden tot de fatsoenlijke middenstand.

Verder gaf de burgemeester de volgende karakteristieken van de zojuist genoemde kerkeraadsleden (we voegen er tussen haakjes enkele biografische gegevens aan toe).

Hendrik van Rees - gehuwd, van bedrijf broodbakker, vroeger geacht wegens voorbeeldige wandel en gedrag (deze 52-jarige bakker was in 1829 getrouwd met Jantje Hendriks Buitink).

Rijk van der Haar - gehuwd, vader van een talrijk huisgezin, van bedrijf winkelier, wel bekend wegens zijn steile en stijve begrippen, vooral in het godsdienstige; voor 5 à 6 jaren openlijk als lid van de (hervormde) kerkeraad ‘gecasseerd’ (afgezet) wegens insubordinatie aan de Kerkelijke wetten omtrent het gebruik maken van de Evangelische gezangen (de 42-jarige Rijk van der Haar was bij zijn huwelijk in 1823 veehouder van beroep. Hij trouwde in dit jaar - we schreven het al - met *Trijntje Jans Baas*, geboren te Wildervank (Gr.), weduwe van Johannes Groothuis, winkelierse te Genemuiden).

Harm van der Haar - jongere broer van Rijk, gehuwd met Maria Arends van der Pol, van bedrijf winkelier en voorheen als een stil mens bekend geweest.

Jannes Telder - gehuwd, hebbende een talrijk huisgezin, van bedrijf

timmerman, welke persoon als één der heethoofdigste en bedrijvigste der Separatisten alhier te beschouwen is (Jannes Telder was in 1802 in Genemuiden geboren als zoon van Hermannus Telder, timmerman, en Teuntje Jans. Hij nam zich in oktober 1824 tot vrouw de dienstmaagd Geertruid Helmichs, in 1796 in Zwartsluis geboren).

Ook deelde de burgemeester nog aan de Gouverneur mee, dat volgens bij de hervormde predikant ingekomen informatie zich 27 leden aan de kerk hadden onttrokken 'zijnde dit meestal Hoofden van huisgezinnen, waarvan veelen behoren tot de meest onkundige en schamele klasse van ingezetenen'. Die lijsten met onttrekking waren volgens de burgemeester 'een bedroevend bewijs, dat de Sectezucht, of de dwaze geest van Separatisme alhier krachtdadig veld wint, terwijl de gevolgen daarvan, zoo voor individu's zelve, als voor de maatschappelijke orde, niet te berekenen zijn; trouwens het onverstand van deze Geestdrijvers bepaalt zich niet slechts tot hunne bloot bespiegelende Godsdienstige onzin, maar de versmading en veronachtzaming der heilzame verordeningen, zoo der koepokinenting, als van het schoolonderwijs, staat hiermede in het naauwste verband, zoodat de diepste onkunde en eene verdierlijkte zedeloosheid eenmaal hunne rampzalige uitwerkzelen zullen openbaren, wanneer niet deze, als eene kanker invretende kwaal, zoo mogelijk nog in tijds, krachtdadig worde gestuit of uitgeroeijd'.

Aldus de burgemeester op 18 januari 1836. Dat een classicaal rapport van ruim een maand later zich ook niet vleiend over de Afgescheidenen in Genemuiden uitliet, viel te verwachten. Het waren mensen 'die reeds in 1828 eenen verkeerden geest openbaarden'. Die verkeerde geest verergerde niet weinig, toen de predikanten De Cock en Brummelkamp zich in de streek vertoonden om daar te preken, kinderen te dopen enz.

Maatschappelijk gezien stelden die separatisten - volgens het rapport - nauwelijks iets voor. Het waren maar domme mensen 'uit den min aanzienlijken en onkundigsten stand'. Maar gelukkig bleef 'het grootste maar ook aanzienlijkste gedeelte der gemeente trouw aan de kerkelijke verordeningen en ijverig de openbare godsdienst bij wonen'.[5.]

De jaren 1836 en 1837

Het jaar 1836 is voor de Afgescheiden gemeente van Genemuiden een roerig en bewogen jaar geweest met goede en kwade dagen. Om met de eerste te beginnen: op 23 maart '36 kreeg de gemeente in combinatie met *Mastenbroek* een eigen herder en leraar, een voorrecht dat voor vele jonge gemeenten (nog) niet was weggelegd. Het was de vurige 24-jarige proponent *Albertus Christiaan van Raalte*, in 1811 in *Wanneperveen* (bij Zwartsluis) als domineeszoon geboren. Na in 1835 zijn studie aan de universiteit van Leiden te hebben voltooid, werd hem in mei en augustus 1835 door het Provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland verboden in de hervormde kerken te preken. Hij wilde zich namelijk niet onvoorwaardelijk aan alle reglementen houden.

ds. A.C. van Raalte. Van 1836-1839 Afgescheiden predikant in Genemuiden.

In december '35 voegde hij zich bij de Afgescheidenen. Al heel gauw raakte hij bekend in hun kring, omdat hij daarin vaak voorging. Hij was toen tijdelijk in huis bij zijn toekomstige zwager ds A. Brummelkamp te Hattem. Blijkbaar hadden ze een zekere taakverdeling afgesproken. Van Raaltes werkterrein werd vooral Overijssel. Kris-kras trok hij deze provincie door, vooral in de noordwesthoek en de Vechtstreek, preekte in huizen, schuren en stallen, als het moest bij nacht en ontij. Zo leidde hij op zaterdagavond 2 januari '36 in Genemuiden bij de halfbroers *Jannes van der Haar* en *Jochem Vollenhovius*[6.] (van beroep vleeshouwers) aan huis een godsdienstoefening. Hierin ging voor - volgens een procesverbaal - 'een zekere *Van Raalte*, gedomicilieerd ten huize van de gewezen predikant Brummelkamp te Hattem'.

De volgende dag - zondag 3 januari '36 - had hij dit 'tot grote ergernis van vele weldenkenden' weer gedaan, tot driemaal toe: 's morgens van 9-11, 's middags van 2-4 en 's avonds van 7-9 uur, nu bij broodbakker *Hendrik van Rees* aan huis[7.]. Al deze kerkdiensten waren bijgewoond door een groot aantal toehoorders, veel meer dan 20.

Het duurde nu nog maar heel kort of hij kreeg een beroep uit Genemuiden-Mastenbroek. Maar voordat hij dit kon aannemen, moest hij natuurlijk eerst wettig tot predikant worden geordend. Dit gebeurde op de eerste Algemene synode van de Afgescheidenen in 1836 op 2 maart en volgende dagen in Amsterdam gehouden (in de tweede sessie...).[8.] Twaalf dagen later (15 maart) huwde hij met *Christina Johanna de Moen* (23) en zo werd hij de zwager van Brummelkamp en Van Velzen, die ook met een dochter uit het gezin De Moen waren getrouwd. Het

jonge paar kwam in Genemuiden te wonen in Hoofdstraat no 1[9.], nu Langestraat no 1. Tien maanden later kon de gelukkige vader naar het gemeentehuis gaan om aangifte te doen van de geboorte van zijn eersteling Albertus,[10.] vergezeld van de getuigen Abraham Bruins, 34 jaar, schoenmaker, en Gerrit Jans van Dijk, 39 jaar, veehouder.

En op 19 april 1838 werd in de pastorie Hoofdstraat no 1 opnieuw een kind geboren, dit keer een meisje, Johanna Maria Wilhelmina. In de geboorte-acte heet vader Van Raalte 'zonder beroep'.

Woensdag 23 maart '36 was eveneens een blijde dag in Van Raaltes leven en in dat van de Afgescheiden gemeente Genemuiden. Want op die dag preekte Van Raalte zijn intree als dominee van Genemuiden-Mastenbroek. De komst van een nieuwe predikant brengt in de regel altijd een zekere mate van opleving met zich mee.

In het tijdschrift De Reformatie van 1837 lezen we: In het voorjaar van 1836, werd de vrouw van schipper *Witteveen*, met vier van haar kinderen door de predikant Van Raalte, te Genemuiden *gedoopt*. De vrouw behoorde oorspronkelijk tot de Doopsgezinde gemeente, maar nadat het de Heere behaagd had haar te bekeren, werd ook haar hart gebogen om zich bij Zijn gemeente te voegen. Ook schipper Witteveen mocht tegelijkertijd het Kerkgenootschap verlaten en zich aan de overal wedersproken secte aansluiten.[11.]

Van Raalte weerde zich geducht, preekte veel in de omgeving en sprak krachtig op classicale en provinciale vergaderingen. Dit moest ook wel, want in het jonge leven van de jonge Afgescheiden kerken in de regio waren sterke spanningen ontstaan, die zouden uitlopen op een scheuring in menige gemeente. Het betekende de geboorte van de Gereformeerde gemeenten onder het kruis, in de volksmond wel genoemd de *Kruiskerken* of *Kruisgezinden*.

Ook waren er de *vervolgingen* en de *vonnissen*, uitgesproken door de rechtbank van eersten aanleg te *Zwolle*: Wanneer we in het archief van die rechtbank de veroordelingen nagaan, dan vinden we voor Genemuiden de volgende serie.

Vonnis 26 mei 1836:

1. *Hendrik van Rees*, 52 jaar, bakker *f* 25,- boete
2. *Rijk van der Haar*, 42 jaar, winkelier *f* 20,- boete
3. *Jannes Telder*, 33 jaar, huistimmerman *f* 20,- boete
4. *Harm van der Haar*, 33 jaar, koopman *f* 20,- boete.

Al deze veroordeelden waren geboren en wonende te Genemuiden.

De eerste twee personen waren ouderlingen, de laatste twee diakenen. Deze kerkeraadsleden hadden onwettige godsdienstoefeningen belegd bij bakker Hendrik van Rees thuis, die elke keer door veel meer dan 20 personen waren bijgewoond en achtereenvolgens hadden plaats gevonden op zondag 28 februari en 6 maart, op woensdag 9 maart en op de zondagen 3 en 20 en maandag 21 maart 1836. De beide laatste dagen waren de Paasdagen geweest. De lezer ziet het, de boeten waren nog niet

hoog. Maar blijkbaar hadden ze toch wel geholpen, want na de tweede Paasdag hielden de Afgescheidenen zich enige tijd aan het toegelaten maximum van 20 bezoekers per bijeenkomst.

De burgemeester had zich aan al die verboden samenkomsten sterk geërgerd. Naar aanleiding van die van 28 februari schreef hij aan de Gouverneur o.a. dat de Separatisten ondanks alle vermaningen en waarschuwingen ‘zich geenzins ontzien zich al meer en meer uit te breiden en te vestigen’. Ja, het leek erop, dat ze nu zelfs bezig waren een woonhuis voor hun a.s. predikant in orde te brengen, zodat ‘zij door hunne talrijke en geruchtmakende bijeenkomsten en oefeningen al meer en meer aanleiding geven tot verstoring der rust en goede orde in deze Gemeente’. Daarom had hij zich verplicht gevoeld proces-verbaal op te maken van hun op zondag 28 februari tot drie maal toe gehouden godsdienstoefeningen, telkens door meer dan 80 personen bijgewoond.[12.]

De Afgescheidenen probeerden van alles om vrijheid van godsdienstoefening te krijgen. En in juli '36 meenden ze een gaatje te hebben gevonden. Op 5 juli was er een Koninklijk Besluit verschenen waaruit ze meenden te kunnen opmaken, dat de baan voor hen nu eindelijk vrij was om ongehinderd en ongestraft hun kerkdiensten met meer dan 20 bezoekers te kunnen beleggen. En zo stapten op zaterdagavond 16 juli ouderling *Hendrik van Rees* en diaken *Harm van der Haar* naar het huis van de burgemeester, klopten aan en deelden hem mondeling mee, dat ze op grond van het Koninklijk Besluit van plan waren de volgende dag met meer dan 20 personen een godsdienstige bijeenkomst te houden. Maar de burgemeester was het helemaal niet eens met hun uitleg van het K.B., en merkte tegelijk nog op, dat de tijd en de manier waarop het verzoek werd gedaan hem ‘ongelegen en zeer onvolledig voorkwam’. Met de woorden: ‘Nu, wij zien wel, dat er niet van kan komen’, waren de beide mannen vertrokken, vast van plan hun zin door te zetten. En inderdaad waren er die zondag bij Van Rees aan huis twee godsdienstoefeningen gehouden, bijgewoond door 50 à 60 personen, ‘waarbij als spreeker heeft gefigureerd zekeren *Lucas Brouwer*, van bedrijf timmerman, mede alhier woonachtig’.

Het liep echter in Zwolle wel weer op een veroordeling uit, al viel het dit keer nog mee: *ƒ* 16,- boete voor Van Rees, omdat hij op zondag 17 juli zijn huis zonder toestemming van de burgemeester beschikbaar had gesteld voor een godsdienstoefening. (Vonnis 11 augustus 1836).

Maar het vonnis van 24 november 1836 was raak. Daarbij waren niet alleen betrokken een aantal Afgescheidenen uit Staphorst (die we in het hoofdstuk over Rouveen hebben genoemd), maar natuurlijk ook ds *Albertus Christiaan van Raalte*, 25 jaar, ‘zich kwalificeerende bedienaar des Goddelijken Woords’ te Genemuiden, en de 30-jarige vleeshouwer *Johannes van der Haar* te Genemuiden. In diens schuur waren op de zondagen 18 september en 2 en 9 oktober godsdienstoefeningen gehouden, geleid door Van Raalte. Over de bijeenkomsten van beide laatstge-

noemde data kwamen we bijzonderheden aan de weet via brieven van de burgemeester aan de Gouverneur.[13.]

De samenkomsten van *2 oktober* waren telkens door meer dan 100 personen bezocht geweest. Omdat de vorige dag nog overal werd rondverteld, dat men niet in Genemuiden, maar in Mastenbroek zou vergaderen, had de burgemeester niet kunnen ingrijpen. Misschien was het enige middel - aldus de burgemeester - om de ongeoorloofde bijeenkomsten van de separatisten in Genemuiden althans voor enige tijd te doen ophouden, dat op enkele opeenvolgende zondagen enige militairen in Genemuiden zouden geposteerd worden om te letten op eventuele illegale bijeenkomsten. Of - voegde de burgemeester eraan toe - misschien was het nog beter in zijn gemeente een detachement van 10 of 12 man in te kwartieren. Hoewel het nadeel hiervan weer was de tegenzin van de ingezetenen tegen inkwartiering ‘en de hieruit te vreezene meerdere haat en verbittering tusschen ingezetenen en ingezetenen welker gevoelens omtrent de Godsdienst verschillen’.

En over de godsdienstoefeningen een week later (9 oktober) gehouden, lezen we in de brief van de burgemeester aan de Gouverneur, dat hij 's morgens om half 10 door de politiebediende gewaarschuwd was, dat in de schuur van de vleeshouwer *Jannes van der Haar* een godsdienstige bijeenkomst aan de gang was, bijgewoond door veel meer dan 20 personen. Vergezeld van politiebediende en veldwachter was de burgemeester er onmiddellijk naar toegegaan. In de schuur telden ze ruim 80 bezoekers. Van Raalte stond te preken, maar de burgemeester onderbrak hem en verzocht de vergadering uiteen te gaan. Hierop reageerde Van Raalte met te zeggen, dat dit dan wel zou moeten gebeuren, maar dat hij eerst nog een gebed wilde uitspreken ‘waarmee hij ook dadelijk begon’.

Toen dit uit was, gelastte de burgemeester de bezoekers ‘in naam der Wet en des Konings’ onmiddellijk te vertrekken. Maar Van Raalte was blijkbaar nog niet klaar en gaf zijn gemeente een psalm op die ook dadelijk werd ingezet. De burgemeester en zijn politiemannen stonden tegenover het ja-zeggen en nee-doen van Van Raalte machteloos. Daarom werd nu de officier gewaarschuwd, die 's morgens om 7 uur met een detachement van 24 manschappen in Genemuiden was gearriveerd. En nu was de zaak zo voor elkaar, ‘zonder dat daarbij de openbare rust en goede orde is gestoord geworden’, aldus de burgemeester.

Wel voegde hij er nog aan toe ‘dat echter de hoofdleider A.C. van Raalte door zijne halsstarrigheid om zich aan de wetten te onderwerpen door zijnen getoonden tegenstand, zoo jegens mij, als omtrent de Kommandant van het militaire detachement, welke daardoor genoodzaakt is geweest, hem door een paar manschappen krachtdadelijk buiten de schuur te doen zetten, ons doet vrezen, dat de alsnu gestoorde bijeenkomst, welligt door hem op nieuw zal worden geconvoceerd, in gevalle waarvan het mij raadzaam zoude voorkomen, den opgenoemden A.C. van Raalte als verstoorder van de openbare rust te doen arresteren’.

We merken hierbij op, dat Van Raalte op die zondag 9 oktober '36 niet alleen 'geweigerd' had het bevel van de burgemeester van Genemuiden te gehoorzamen, maar bovendien enkele weken verder, op 25 september, de burgemeester van Staphorst in de uitoefening van diens functie de beledigende woorden had toegevoegd, 'dat hij was de slimste en ergste der burgemeesteren, die hij ontmoet had en een vijand van God en zijn dienst'.

Johannes van der Haar kwam er met een boete van *ƒ* 50,- af, maar Van Raalte werd veroordeeld tot een gevangenisstraf van niet minder dan 3 maanden! Dit vonnis werd in appèl bij de rechtbank van Arnhem verzacht tot 8 dagen. 'Z. Eerwaarde heeft die kortstondige straf reeds blijmoedig doorstaan', aldus een bericht in het kerkelijk blad De Reformatie van toen.[14.]

Niet ten onrechte beschouwde de overheid ds Van Raalte als de leider van de Afgescheidenen in de noordwesthoek en de Vechtstreek van Overijssel. Ze hield hem dus scherp in het oog en zat de dynamische separatist duchtig achterna. Ook de dorpsgeest - in dit geval van zijn woonplaats Genemuiden - toonde zich agressief-vijandig. Hij heeft het gemerkt! En niet alleen hij, maar ook zijn gezinnetje. En vele Afgescheidenen met hem. In menig boek en blad is al uitvoerig beschreven aan welke hoon en molestatie de Afgescheidenen bloot stonden. Haast overal in het land. Het is zelfs zo overbekend geworden, dat het nog amper tot ons doordringt. En toch, als we dan ineens een nog onbekend archiefstuk ontdekken, bv. een brief van een oog- of oorgetuige, dan beseffen we ineens weer hoe erg het eigenlijk is geweest.

Om dit te illustreren citeren we nu uit een brief, gedateerd Genemuiden *2 februari 1837*, door ds *Albertus Christiaan van Raalte* aan de Gouverneur van Overijssel geschreven.[15.] Hij woonde toen op wat nu Langestraat 1 is. Het stuk was nog volslagen onbekend.

In het begin van de brief deelt Van Raalte mee dat in Genemuiden de mishandelingen en beledigingen van Afgescheidenen weer toenemen. Dit is dan ook de reden, dat hij zich tot de Gouverneur wendt, want hij weet, dat deze 'eenen diepen afkeer van alle onbillijkheid heeft'. 't Is waar, Gouverneur Van Rechteren was de kwaadste niet.

Sedert hij in Genemuiden woonde - vervolgt ds Van Raalte - had hij telkens 'openbare verguizing moeten verduren, eensdeels in zijn persoon door beschimpingen en vervloekingen te moeten aanhooren, door gedurig tegen het lijf aangeloopen te worden etc.'

Een andere manier van pesten was het telkens aan de schel trekken, op deuren en ramen bonzen, 'tot groote ontsteltenis' van zijn vrouw. Hierbij merken we op, dat er in de wieg een baby van twee weken oud lag, hun eersteling Albertus.

Ook werd de pastorie wel met 'slijk en drek' bevuild, 'en met allerlei ontuig behangen'. Toch had hij de Gouverneur met dergelijke klachten niet lastig willen vallen, te meer, omdat enige weken geleden de 'balda-

digheid' scheen te bedaren. Maar helaas nam dit kwaad nu weer zo overhand toe, dat zijn vrouw opnieuw 'in gevaar van schadelijke verschrikkingen gesteld' werd.

Bovendien dreigde de openbare orde te worden verstoord. Want - schreef hij aan de Gouverneur - de laatste weken hadden de Afgescheidenen op woensdag een 'avond biduur' gehouden. Maar de kerkdiensten waren niet rustig verlopen, integendeel. Herhaaldelijk waren ze gestoord 'met geraas en schreeuwen, schelden, slaan en smijten op de vensters'. De vorige week was het zo erg geworden, dat 'men een glas insloeg en de daar gezetene menschen met slijk bewierp'. Als gevolg hiervan hadden zich gister voor het begin van de godsdienstoefening twee Afgescheidenen bij de burgemeester vervoegd om over al die baldadigheden te klagen en hem te verzoeken die te voorkomen.

Maar deze had geantwoord, dat de Koning 'hun geene bescherming verleende' (ze waren immers door de regering niet als kerkgenootschap erkend). Waarom zou hij - burgemeester - het dan doen? Terecht wezen de klagers na dit antwoord van de burgemeester erop, dat men, als men iets misdeed, aan de rechter en niet aan 'baldadige mishandeling' van het gemeen moest overgegeven worden. Hierop reageerde de burgemeester ontwijkend met alleen te zeggen, dat de Afgescheidenen hem al moeite genoeg bezorgden.

Vlak voor de godsdienstoefening van gisteravond - aldus Van Raalte verder - zou beginnen, begaven *ds Brummelkamp* en diens vrouw (een zuster van mevrouw Van Raalte) zich naar de kerk. Ze logeerden in Genemuiden bij zwager Van Raalte (hoogstwaarschijnlijk om hun kort geleden geboren neefje Albertus te bewonderen). Maar op weg naar de kerk werd mevrouw Brummelkamp 'met slijk in het aangezigt geworpen'. En tijdens de kerkdienst 'begroette' men de woning waarin de godsdienstoefening plaats vond 'met een hagelbui van steenen' en maakte men een 'groot geraas'. Enkele kerkgangers, die naar buiten kwamen om de 'razernij' zo mogelijk te 'stillen', kregen ook modder en stenen naar het hoofd gegooid. De politie-agenten die aanwezig waren, deden niets en zeiden alleen maar: 'Jongens, het gaat te grof; jullie zouden iemand kunnen dood gooien'.

Toen de kerk uitging werden ds Brummelkamp en zijn vrouw weer gemolesteerd. De laatste werd zelfs vastgehouden en er werd met vuil en stenen gegooid. 'Men liet haar weder los toen de menigte toesnelde, doch men maakte zich meester van Ds Brummelkamps hoed en men wierp aanhoudend met slijk' tot het echtpaar weer in huis was.

Zulke persoonlijke beledigingen - vervolgde ds Van Raalte in zijn brief - 'vinden hier dikwerf plaats. Zondagavond nog, greep men mijne dienstmaagd, onder het zeggen: daar is de meid van den Koksiaanschen Dominé, laten wij die eens wat geven. Men sloeg haar, scheurde haar goed en zoo ontvlood zij'.

Ds Van Raalte besloot zijn schrijven met: Zoiets is 'hier niet vreemd,

doch kan dit wel anders, indien de Politie-bedienden zich gedragen alsof het hun niet aangaat; en indien de stelregel der regering dezer plaats is: omdat de koning geene vrijheid verleent, bescherm ik U niet tegen de baldadigheden'.

Natuurlijk was het gevolg van deze opvattingen, dat de Afgescheidenen, in plaats van de regering 'te kunnen beschouwen als eene ouderlijke schuilplaats, gedwongen zijn haar aan te merken als eene te vrezene tegenpartij'.

Een bewaard gebleven schrijven van de burgemeester aan de Gouverneur, gedateerd 2 februari 1837 geeft ons nog enkele boeiende details van het op die roerige avond voorgevallene.[16.] De 'onwettige' kerkdienst was bij *Lucas Brouwer*, de timmerman, gehouden (het zal wel in de timmerschuur geweest zijn). Ver over de 100 personen hadden de dienst bijgewoond. Deze was geleid door ds A. Brummelkamp, afgezet predikant te Hattem en 'sedert eergister alhier gelogeerd ten huize van zijnen behuwd broeder A.C. van Raalte'.

Tijdens deze bijeenkomst waren rust en orde 'belangrijk gestoord geworden' en hadden 'grove ongeregeldheden' plaats gevonden. Het pannendak van het huis van Brouwer was 'aanmerkelijk beschadigd door een groot aantal stenen, welke daarop geworpen zijn en waarvan de daders, begunstigd door de duisternis en de zware mist, niettegenstaande de surveillance en de herhaalde waarschuwingen van den Policiebediende en Veldwachter dezer Gemeente, geenzins hebben kunnen ontdekt worden, vooral ook daar de toeloop van menschen in en rondom het huis zoo talrijk was, dat het bewaren der orde voor deze beide bedienden niet mogelijk was'.

Verder had de politiebediende Wolter Schuurman bij het uitgaan van de kerk 'een gevoelige slag of stoot in de zijde ontvangen, waarvan ook de dader niet met zekerheid kon opgegeven worden, terwijl hij tevens met zeer ruwe smaadredenen is bejegend geworden door de personen *Jan van der Haar, Johannes van der Haar* en *Peter Jochems Jager*'.

Door al dit voorgevallene was 'de drift van veelen aanmerkelijk opgewonden' en vielen bij volgende bijeenkomsten van de Separatisten 'nog meer ernstige onlusten en personeele beledigingen' te verwachten. Daarom vond de burgemeester het zeer wenselijk, dat al deze bijeenkomsten 'krachtdadig' werden tegengegaan. 'Een kommando van vier of zes kurassiers' zou voor deze gemeente en die van Zwollerkerspel wel voldoende zijn en viel elk geval te verkiezen 'boven een talrijke magt van Infanterie', gezien ook de te verwachten grote 'ongelegenheid' bij het inkwartieren van de manschappen 'bij alle ingezetenen zonder onderscheid'. De militairen kwamen. Maar eerst voltooien we nog ons overzicht van de *vonnissen* tegen Afgescheidenen uit Genemuiden geveld.

Op 12 januari 1837 kreeg een viertal Afgescheidenen uit Genemuiden weer een vonnis te verwerken, onder wie natuurlijk *ds Van Raalte*. Deze

moest *ƒ* 100 boete betalen, omdat hij in de schuur van de 39-jarige vleeshouwer *Johannes van der Haar* op alle zondagen in december 1836 en ook nog op andere dagen als predikant voor telkens meer dan 20 personen was opgetreden, o.a. op zondag 27 november, bij welke gelegenheid hij 4 kinderen had gedoopt.

Johannes van der Haar kreeg *ƒ* 75,- boete en de 35-jarige timmerman *Lucas Brouwer ƒ* 20,- terwijl Hendrik van Rees werd vrijgesproken.

Ruim een maand later - 16 februari '37 - werd in Zwolle weer een vonnis uitgesproken over enige Afgescheidenen in Genemuiden: *A.C. van Raalte* (niet verschenen) *ƒ* 100,-, *Lucas Brouwer ƒ* 50,- en *Johannes van der Haar ƒ* 100,- boete.

Het ging hier om de woensdagen 11 en 18 januari '37, toen er telkens meer dan 100 personen bij timmerman Lucas Brouwer een godsdienstoefening bij woonden, en de zondagen 15 en 22 januari, toen hetzelfde het geval was geweest in de schuur van Joh. van der Haar.

Het is wel duidelijk, dat de Afgescheidenen in Genemuiden in de begintijd voor hun kerkdiensten gebruik maakten van de schuur van deze Johannes van der Haar en ook van die van timmerman Lucas Brouwer.

Een paar maanden later - 27 april 1837 - viel er opnieuw een vonnis: zowel *Van Raalte* als *Lucas Brouwer* en *Johannes van der Haar* kregen elk *ƒ* 100,- boete te betalen. Het was weer het oude liedje: op de zondagen 12 en 19 maart '37 waren in de schuur van de vleeshouwer *Joh. van der Haar* aan de Hoofdstraat (Langestraat) onder leiding van ds Van Raalte kerkdiensten gehouden, ‘telkens bijgewoond door een aantal van meer dan honderd personen, waaronder verscheidene van elders buiten deze Gemeente woonachtig’, aldus de burgemeester in een brief aan de Gouverneur over de samenkomsten van 12 januari. Hij voegde er nog aan toe, dat de vorige dag (11 maart) ‘de alhier zints eenige tijd gestationeerd geweest zijnde *militairen*, tijdens welker verblijf alhier geene onwettige samenkomsten in deze Gemeente zijn gehouden geworden ... naar hun garnizoen zijn teruggekeerd en hierop dadelijk de verboden bijeenkomsten weder hebben plaats gevonden’. Hieruit trok hij de conclusie, dat de wet alleen door het inzetten van de militaire macht zou kunnen worden gehandhaafd, ‘welke handhaving toch zoo voor de maatschappelijke orde in het algemeen, als voor de rust, veiligheid en goede zeden in deze Gemeenten vooral, als van het allerhoogste belang wordt beschouwd’.

Na het vonnis van 27 april '37 hebben we bij de rechtbank van eersten aanleg te Zwolle - wat Genemuiden betreft - geen veroordelingen wegens het houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten meer gevonden.

Militairen

In het voorafgaande zagen we, dat sommige Afgescheidenen in Genemuiden niet alleen *boeten* kregen te betalen, maar ook bloot stonden

aan *inkwartiering* van soldaten, echt geen plezierige zaak in de kleine huisjes van toen, vooral in het koude jaargetijde.

Genemuiden is één van de plaatsen in Nederland geweest, waar een aantal militairen werd ingekwartierd om zo het houden van onwettige godsdienstoefeningen te beletten en de bezoekers daarvan desnoods met geweld uit elkaar te jagen. We vragen ons onwillekeurig af: Was het dan in Genemuiden zo bar en boos met de Afgescheidenen gesteld? Nee, het viel in het dorp aan het Zwartewater wel wat mee, maar we moeten bedenken dat ds Van Raalte, één van de erkende leiders van de Afgescheidenen, in het begin van 1836 in Genemuiden was gaan wonen en het plaatsje als uitvalsbasis gebruikte voor zijn preektochten in alle richtingen. Vooral zìjn activiteiten wilde men beschadigen.

Had de komst van militairen in de eerste dagen van oktober '36 in Genemuiden het vergaderen van de Afgescheidenen aldaar onmogelijk gemaakt, dit betekende niet, dat de Afgescheidenen nu helemaal met hun samenkomsten ophielden. Ze weken uit naar het aangrenzende *Mastenbroek* (gemeente Zwollerkerspel). Het blijkt uit een schrijven van de burgemeester aan de Gouverneur, waarin hij meedeelde, dat ds A.C. van Raalte op zondag 16 oktober '36 opnieuw in de gemeente Zwollerkerspel ten huize van zekeren *Roelof Kroeze* godsdienstige samenkomsten had geleid ‘en het mij waarschijnlijk voorkomt, dat deze handelwijze door de Separatisten verder zal worden volgehouden en alhier te Genemuiden geene onwettige vergaderingen zullen plaatsvinden, zoo lang de militaire magt alhier aanwezig is’.[17.]

Maar aan die inkwartiering zaten heel wat haken en ogen en daarom vroeg de burgemeester aan de Gouverneur om de eerstvolgende week ‘het detachement infanterie van hier weder te doen terug roepen, daar eene voortdurende inkwartiering de goede ingezetenen dezer gemeente zeer lastig zoude vallen en de ondervinding mij dagelijks overtuigd, dat de sectionarissen zich deze inkwartiering zeer lijdelijk getroosten en door dezelve geenzins worden afgeschrikt, om hunne gewone zamenkomsten elders buiten de gemeente te doen plaats vinden’.

Blijkbaar heeft de Gouverneur aan het verzoek van de burgemeester voldaan. De militairen vertrokken uit Genemuiden. Van het nu ontstane vacuum maakten de Afgescheidenen gretig gebruik. In het begin van februari 1837 waren de spanningen in Genemuiden weer zo opgelopen, dat op 4 februari opnieuw militairen het dorp binnen marcheerden. Ze kregen ook enige bevoegdheid om zo nodig in het vlakbij gelegen *Mastenbroek* (gemeente Zwollerkerspel) tegen Afgescheidenen op te treden. Het blijkt uit een schrijven van de burgemeester van Genemuiden aan zijn collega van Zwollerkerspel (5 februari 1837). Hierin deelde hij mee, dat op 4 februari 's middags een detachement *cavalerie* (!) in Genemuiden was gearriveerd. Het telde 2 wachtmeesters, 2 korporaals en 8 manschappen. Dat nu geen infanterie, maar cavalerie werd gestuurd zal wel als reden hebben gehad, dat het paardevolk zich in de uitgestrekte

gemeente Zwollerkerspel sneller kon verplaatsen dan infanteristen mogelijk was.[18.] Van hen zouden één wachtmeester en twee man bij *Albert Roetman* en één korporaal met twee man bij *Jacob de Jong* worden ingekwartierd. Beiden waren landbouwers. *Roetman* woonde aan het begin van de Zeedijk (vanaf Genemuiden gerekend).

Ongetwijfeld zouden de dragonders wel in actie moeten komen, want de Afgescheidenen in Genemuiden hielden tengevolge van de aanwezigheid van militairen aldaar, nu in *Mastenbroek* hun bijeenkomsten. Nog deze morgen was geconstateerd - aldus de burgemeester - dat ze 'heden morgen tusschen 8 en 9 uur langs onderscheidene wegen, in kleine troepjes van 50 à 60 personen van hier naar *Mastenbroek* op weg (waren) gegaan'. Pas om half 10 in de morgen had hij zekerheid gekregen, dat ze samenkwamen 'ten huize van *Willem Kloosterzijl* op de nieuwe wetering nabij het Vosje'.

Uiteraard raakte ds Van Raalte door de komst van deze nieuwe golf van militairen in zijn optreden geblokkeerd, maar zodra 'zijn lijfwacht van dragonders' was verdwenen, begon hij opnieuw godsdienstoefeningen te leiden. Tot stijgende ergernis en verontwaardiging van de burgemeester en de zijnen. Wilden die duivelse Afgescheidenen het dan nooit leren? Dan de militaire macht maar weer te hulp geroepen en zo marcheerden op 23 maart '37 opnieuw soldaten Genemuiden binnen. Van hen kreeg Van Raalte 4 man in zijn echt niet ruime woning (Langestraat 1) ingekwartierd. In zijn pastorie lag een twee maanden oude baby in de wieg. Het waren toestanden.

Of ds Van Raalte nu noodgedwongen met zijn activiteiten in Genemuiden moest stoppen of dat de Afgescheidenen in groepjes van niet meer dan 20 personen zijn gaan vergaderen, we weten het niet, maar zeker is, dat we na april 1837 bij de rechtbank in Zwolle - wat Genemuiden betreft - geen vonnissen meer hebben gevonden.

Was ds Van Raalte dus - wat zijn werk betreft - in Genemuiden aan banden gelegd, in zekere zin was hij dominee van de hele provincie en dus was hij vaak van huis. Vooral *Ommen* - waarheen hij in 1839 ook verhuisde - was één van zijn steunpunten.

Laten we enkele momenten van zijn tochten door de provincie mogen illustreren met het citeren van passages uit (onuitgegeven) brieven dóór hem aan zijn vrouw geschreven. We beperken ons tot het jaar 1837, waarin ook de synode van Utrecht werd gehouden, door Van Raalte meegemaakt. Terloops merken we hier op, dat hij de 2e oktober 1837 zijn vrouw vanuit Utrecht een brief stuurde, tijdens een synodevergadering 'geschreven in haast in eene donkere hoek en te midden onder het disputeren'. Hierin deelde hij zijn vrouw o.a. mee dat men bezig was met de behandeling van 'moeilijke geschilpunten'. Dat op die synode de Dordtse kerkenorde door een nieuwe is vervangen, wat in de Afgescheiden kerken een bron van ellende is geworden, mag als bekend worden verondersteld. Nog enkele citaten uit brieven van Van Raalte aan zijn

vrouw:

Ommen 28 april 1837 - ‘Morgen hoop ik naar *Den Ham* te vertrekken, alwaar de Burgemeester mij liet opligten (arresteren).

Hij heeft gezegd dat hij er nu niet meer aan doen wilde, al predikte ik naast zijne wooning; het zal mij verwonderen of hij woord zal houden.

Aanstaande Zondag hoop ik zoo de Heere wil en wij leeven weder op de zelfde plaats van voorleden Zondag onder Ommen te prediken en Avondmaal te bedienen’.

Op 1 mei 1837 schreef Van Raalte uit Ommen aan zijn vrouw:

‘Verleden Zaterdag ben ik in de gemeente *Den Ham* geweest, daar liep het bijzonder rustig en gezegend af. Het gemeen schreeuwde wat, maar de Burgemeester ging visschen.

Gisteren heb ik weder ongestoord tweemalen mogen prediken en het Avondmaal bediend voor eene nog talrijker schaar dan de voorgaande Zondag. Op de vijanden ligt hier een bijzonder beslag. Zij zijn beschaamd, des Heeren vinger is in dezen bijzonder zichtbaar. Mijn dienstwerk moet ik veel met vrezen en strijd (doen), doch onder hetzelve ontwaar ik dikwerf leven en zegen. De dag van gisteren was ook weder een aangename dag. De Heer was uit genade in ons midden. O mogt ik onder zijn goedertierenheden meer verootmoedigd zijn. Ontbloting en vernedering zijn hoofdbehoeften!

Morgen hoop ik naar *Dedemsvaart* te vertrekken, daarna naar *Hellendoorn* en naar de streken (van) *Rijssen*...’

‘Dinsdag over 8 dagen moet ik te *Deventer* voor de Rechtbank weezen. Misschien ga ik er niet na toe om reden het maar geld en moeite spillen is en de behoeften der gemeente veele en dringend zijn.’

Nog enige bewijzen van Van Raaltes druk bezet leven zijn de beide volgende brieven van Van Raalte geschreven aan zijn vrouw te *Genemuiden*. De eerste is gedateerd *Deventer* 18 december 1837.

Uit dezelfde bron (zijn brieven aan zijn vrouw te *Genemuiden*) verzamelden we nog enkele illustraties van zijn reizend en trekkend leven in die tijd (de cursiveringen zijn van ons).

Deventer 18 december 1837 - ‘Donderdagavond ben ik in welstand onder de gemeente *Hellendoorn* aangekomen en ben daar die nagt gebleven om reden de rij ze naar *Rijssen* te ver was. Vrijdagmorgen had ik nog aldaar iets te verrigten, zoodat ik Vrijdagavond eerst in *Rijssen* aankwam.

Zaterdag ben ik naar *Enteren* gegaan en heb daar gepredikt en eenige leden aangenomen en bevestigd twelk alles ongestoord afliep door 's Heeren goedheid. Zondag ben ik geweest in een buurtschap onder *Rijssen* en heb daar gepredikt, ook ongestoord; des avonds heb ik in *Rijssen* gecathechiseerd.

Heden, zijnde Maandagmorgen ben ik naar *Deventer* vertrokken met doel om daar het nodige te verrigten; dan wenschte ik naar *Almelo* te vertrekken, maar moet dan weder *Rijssen* passeeren en hoop daar nog

huisbezoek te doen. Mijn adres kan ik U daarom moeijelijk opgeeven, weshalve het beste is 't geen gij doen (kunt) dat gij zoo gij mij schrijft mijne brieven adresseerd ten huizen van *Egbert ten Tooren* te Ommen; dan zal die brief wel verder komen; deeze zullen wel weten waar ik ben of kunnen dat nogal gemakkelijk naspeuren'.

Tien dagen later - *28 december 1837* - schreef Van Raalte vanuit *Ommen* aan zijn vrouw (we plaatsen tussen haakjes enkele verduidelijkingen):

'Zaterdag heb ik in *Hellendoorn* de zaken afgedaan en ben nog Zaterdagavond naar *Ommen* gereden. In één der buurtschappen van Ommen heb ik Zondag en Maandag gepredikt. Toen hebben wij geen burgemeester nog veldwachter gezien en Dingsdags zijn wij een kwartier verder geloopen 't welk onder een ander Burgermeester behoorde, om reden de Ommensche regering tegen ons op weg was, welke toen ook tevergeefs ons gezocht heeft.

Gisteren Woensdag hebben we te *Stegeren* (bij Ommen) Classikale vergadering gehad, om reden hier in de gemeenten ook kwaad *twistzaad* gestrooid was, waar mede men door onkunde gedeeltelijk werdt weg gesleept, doch door 's Heeren goedheid zijn de opzieners allen overtuigd geworden, zoodat men hier de handen in een wenscht te slaan om dat twistzaad zooveel mogelijk tegen te staan'. Hier horen we een echo van de reactie die de besluiten van de synode van Utrecht hadden veroorzaakt. Vooral de vervanging van de Dordtse kerkenorde door een nieuwe was bij velen in slechte aarde gevallen.

Van Raalte vervolgt: 'Die brief van *Zwartsluis* heb ik gelezen en ik kan wel begrijpen, dat U zulke dingen dikwerf drukken, maar lieve vrouw, denk er steeds aan, dat Jezus zegt dat het goed is dat er ergernissen komen, opdat de oprechten openbaar moogen worden. Lieve vrouw, alles is vervulling van Gods Raad en daar boven staat tog, dat alle dingen die den Heere liefhebben, zullen mede werken ten goede.

Morgen hoop ik naar *Den Ham* te vertrekken om daar huisbezoek te doen en leeden te bevestigen en aanstaande Zondag te prediken. Maandag hoop ik te vertrekken naar de streken achter *Heemse* en *Hardenberg* en wensch aldaar Dingsdag of Woensdag klaar te krijgen om den Donderdag te *Dedemsvaart* te zijn, en dus hoop ik om den Vrijdag maar waarschijnlijk Zaterdag te huis te koomen; ik verlang sterk naar huis.

Gaarne zag ik, dat gij mij nog een briefje schreef, opdat ik weet waar gij op die tijd waart, te *Hattem* of te *Genemuiden*, want zoo gij te Hattem waart, dan wenschte ik U af te halen en anders ga ik waarschijnlijk maar dadelijk door.

Het paard is frisch en dartel; nu en dan hoest hij nog al, ook heeft hij knobbeltjes onder den hals zitten, maar het hinderd hem niets.

Ik ben blijde, dat ik het rijkussen mede genomen heb, want het water van de Vegt is in deze streken zoo hoog, dat ik alles te paard af doen moet. Ik weet nog niet hoe ik den chais (rijtuig) weer naar huis krijgen

zal. Hij komt anders goed van pas.

Ten Tooren en *Martha* laten U hartelijk groeten. Het spijt hun dat gij niet mede gekomen zijt. Zoen onze *Albertus* voor mij, groet Da en Mientje (de dienstbode).

De vreze en liefde Gods woone in Ulieder herten. Groet den Kerkenraad, Buurman en allen die naar Sion vragen. Nu lieve Vrouw, de Heere zij met U!'

Uw inniglievende man
Van Raalte[18a.]

Het jaar 1838 was ook voor de Afgescheidenen in Genemuiden-Mastenbroek een crisisjaar. In niet weinige gemeenten in de omtrek voltrok zich een scheuring tengevolge waarvan de zogenaamde Kruisgemeenten ontstonden. Ook de Afgescheiden gemeente van Genemuiden bleef door deze schokkende gebeurtenis niet onbeschadigd. Maar zolang ds Van Raalte nog in Genemuiden stond, kon hij door zijn overwicht en bekwame leiding veel stormschade voorkomen, al ontglipte *Mastenbroek* hem. Want op de Provinciale vergadering van 18 juni '38 in Nieuwleusen gehouden, hadden ouderling *Jochem Kok* en diaken *Berend Nies*, beiden van Mastenbroek, openlijk gezegd het met de zogenaamde 'afscheuringsverklaring' eens te zijn. Ze gingen met ouderling *Derk Hoksbergen* van Kampen mee, en zo kwam Mastenbroek met Kampen helemaal apart te staan.

Vertrek ds Van Raalte

In 1839 - niet in 1840 - is Van Raalte naar *Ommen* verhuisd, omdat hij daar voor zijn werk meer centraal woonde. In maart '39 schreef hij aan Scholte, dat hij op 21 maart '39 zich met zijn gezin in Ommen hoopte te vestigen. Inderdaad dateerde hij enkele maanden later een brief aan Scholte: Ommen, 24 mei 1839. De verhuizing was dus doorgegaan.[19.]

Kerk

Kort na het vertrek van ds Van Raalte uit Genemuiden verkochten *Johannes van der Haar* en *Jochem Vollenhovius* voor *f* 250,- aan de Chr. Afgescheiden gemeente te Genemuiden een hoek grond, gelegen aan het Jaagpad, ten oosten grenzende aan Herm Groothuis, ten westen aan de Drecht, ten zuiden aan Jan van Rees en ten noorden aan het hof van Sibold de Vries. De kopers moesten de verkopers wel toestaan van het stuk grond gebruik te maken om er matten op te drogen. Op deze plek is ook de eerste Afgescheiden kerk komen te staan.[20.] De tegenwoordige gereformeerde kerk is er vóór gebouwd.

Ds Van Raalte vertrokken

Na het vertrek van ds Van Raalte naar Ommen - die werd opgevolgd door ds G. Wissink - lijkt een deel van Genemuiden in Kruisgezinde wa-

teren verzeild te zijn geraakt. Hoe dit precies gebeurd is, hebben wij bij gebrek aan gegevens niet kunnen vaststellen. Op de classisvergaderingen valt enige jaren lang geen levensteken van Genemuiden meer te bespeuren. Pas in 1842 krijgen we weer enig houvast, want op de Provinciale vergadering van april 1842 is als afgevaardigde present *ds G. Wissink* van *Genemuiden*, die al in januari 1843 naar Heerde vertrok. Twee jaar later (juli 1844) is ouderling H. van Rees van Genemuiden aanwezig. En op de classisvergadering van oktober 1848 bestaat de afvaardiging van Genemuiden uit de kerkeraadsleden *H. van Rees* en *Karst Beens*,[21.] terwijl van hen apart wordt gezegd: 'Ze zijn met ons verenigt'. Deze woorden wijzen toch op een zekere scheiding van de geesten. In volgende classisvergaderingen treffen we steeds weer de namen H. van Rees en K. Beens aan. Tijdens de vergadering van februari '53 leveren ze een lijst in met namen van leden 'die al lang niet meer in de kerk komen en van wie sommigen niet meer als leden worden beschouwd'. Kruisgezinden? Ledeboerianen? Het is bekend, dat ds Ledeboer in de omgeving ook enkele gemeenten heeft gevormd, b.v. in Hasselt. Zeker is, dat Genemuiden van 1843-1854, meer dan 11 jaar, geen Afgescheiden dominee heeft gehad. En dat er partijen waren, bewijst ook een uitlating in een brief door ds Brummelkamp op 7 februari 1844 geschreven aan ds Van Raalte te Ommen: 'Die schreeuwers in Genemuiden etc moeten maar schreeuwen tot dat hun keel heesch wordt' (archief Calvin College, Historical Collection, Heritage Hall te Grand Rapids).

Door het ontbreken van documentatie-materiaal, is ons weinig bekend over de geschiedenis van de Afgescheiden kerk van Genemuiden gedurende de eerste jaren van haar bestaan. Des te verrassender was het, toen we eind oktober 1982 geheel onverwacht een bundel fotokopieën, afkomstig uit Noord-Amerika - onder ogen kregen, betrekking hebbende op de familie *Van der Haar* uit Genemuiden. Van deze familie zijn in september 1846 verscheidene leden met ds Van Raalte naar Noord-Amerika (Michigan) geëmigreerd, waar ze meegewerkt hebben aan de stichting van de kolonie *Holland*.[22.] Deze bundel betekende een welkome aanvulling van onze schaarse gegevens over de beginjaren van de Afscheiding in Genemuiden.

Voor ons doel is in de bundel vooral van belang een in het Engels gestelde levensbeschrijving, gedateerd 12 april 1869.

Ze is van de hand van Geesje Visscher-van der Haar, die in 1846 met haar beide broers vanuit Genemuiden naar het verre Noord-Amerika emigreerde. Haar levensherinneringen had ze voor haar kinderen bestemd.

Geesje van der Haar werd op 5 augustus 1820 in Genemuiden geboren als dochter van de veehouder *Jan van der Haar* en *Maria Groothuis*.[23.] Haar grootouders - die een belangrijke rol in haar leven hebben gespeeld - waren *Willem van der Haar* en *Geesje van Eyken*. Kleindochter Geesje trouwde 2 mei 1841 met de 24-jarige veehouder *Jan Visscher*. Zij

zelf was toen bijna 21 jaar.

Uit de levensherinneringen van Geesje van der Haar[24.]

We willen nu een bloemlezing uit haar op schrift gestelde levensherinneringen geven, waarbij we met name letten op de aard en kleur van het godsdienstig leven in de Afgescheiden kringen in Genemuiden en Mastenbroek. Men was daar zeer gesteld op het houden van 'gezelschappen', en de 'bekering' was één van de onderwerpen, waarmee men zich intens bevindelijk bezig hield. Bij het doorlezen van de levensherinneringen van Geesje van der Haar komen we ook heel wat levendige bijzonderheden uit het kerkelijk leven aan de weet. Daarom gaan we er hier uitvoerig op in.

Geesje schrijft, dat ze was opgegroeid in een godvrezend gezin; ook haar grootouders - bij wie ze veel in huis kwam - waren zeer godsdienstig. Heel goed herinnerde ze zich nog de orkaan van 4/5 februari 1825 met de daarmee gepaard gaande overstromingsramp. Heel Mastenbroek stond toen onder water. Met haar oudste broer werd ze voor de veiligheid naar haar grootouders gebracht, die voortdurend zaten te bidden.

Haar grootvader *Willem van der Haar* overleed toen ze 7 jaar was. Hij was lid van de gemeenteraad van Genemuiden en een algemeen geacht man. Met haar oudste broer ging ze naar de begrafenis; haar ouders lagen met tyfus op bed.

Geesje kwam veel bij haar grootmoeder en ze ging naar school. Bij grootmoeder aan huis kwamen veel vrome mensen (wat wijst op het houden van gezelschappen). 's Avonds placht grootmoeder knielend voor en met haar te bidden.

Na de geboorte van haar jongste zusje - ze was toen 10 jaar - moest ze thuis komen helpen, want er waren 7 kinderen: Ook daar werd veel over geloofszaken gesproken. Eens kwam een oom op visite, die zijn bekeringsgeschiedenis vertelde. Geesje was zo diep onder de indruk, dat ze naar een andere kamer vluchtte 'waar ik op mijn knieën viel en God bad om ook mij genadig te zijn en mij te bekeren'.

Op tweede kerstdag 1834 - ze was toen 14 jaar - ging ze weer eens bij haar grootmoeder op bezoek met de bedoeling thuis een dreigend standje te ontgaan. Bij grootmoe in de kamer zaten veel vrome mensen, onder wie een oude man uit *Rijssen*. (Dit was ongetwijfeld de bekende oefenaar *Otto Voortman*, die wel contact had met de even bekende oefenaar *W.W. Smitt te Zwolle*.)[25.]

> 'Hij vroeg me of ook ik gekomen was om Jezus te dienen. Ik antwoordde niet, want daarvoor was ik niet gekomen. Maar nu begon de man zo vol gloed te spreken over de blijdschap, die het dienen van Jezus met zich meebracht, dat ik daar ook lust in kreeg en plotseling verlangde, door Gods genade, mijn zondige manier van leven vaarwel te zeggen, om Christus te dienen. Maar nu volgde een

worsteling met mijn verdorven natuur, de wereld en satan. Deze wilden mij in hun greep houden, maar God liet mij zien, hoe zondig ik was geweest en welke straf daarop zou volgen!
Vooral werd ik bepaald bij de woorden: 'Verheug u, o jongeling, in uw jeugd ... en volg de lust van uw hart en wat uw ogen aanschouwen, maar weet, dat God u om al deze dingen in het gericht zal doen komen' (Pred. 11:9), maar ook bij die andere woorden: 'Wee het zondige volk, beladen met ongerechtigheid...' (Jesaja 1:4).
Deze woorden verwekten in mij een grote afkeer van de zonde en angst voor de verschrikkelijke straf van God. Die winter was voor mij een winter vol geestelijke benauwdheid. Hoewel ik veel in de bijbel las, bleef ik in het donker verkeren. Ik durfde niet te bidden tot een rechtvaardig God. Aan niemand durfde ik mijn zielsbenauwdheden vertellen.
In deze toestand bleef ik tot de Biddag van 11 maart. Die avond was er een samenkomst in het huis van een vrome, oude man. Er waren veel mensen en er werd veel gebeden, gezongen en gesproken. De H. Geest was werkzaam en ieder vertelde zijn persoonlijke geloofsbevindingen. Ik voelde me vanwege mijn zonden zo terneergeslagen, dat ik niets durfde zeggen.
Toen werd ps. 86:6 gezongen, en ik deed mee. Toen we kwamen bij de woorden: 'Heer, mijn God, ik zal u loven', leek het of een hoorbare stem me in het oor fluisterde: 'Wees niet ongelovig, maar geloof.' Nu zong ik met heel mijn hart mee.
O, wat een gezegende verandering in mijn ziel, te mogen geloven dat een groot en vreselijk God, zoals ik Hem altijd had beschouwd, gemeenschap met mij, zo'n groot zondares wilde hebben. Tranen van liefde en dankbaarheid vloeiden nu rijkelijk, en nu werd mij gevraagd of ik ook een vers wilde opgeven. Psalm 138 schoot me te binnen en wij zongen die. Nog nooit eerder had ik zó gezongen - het leek me toe alsof de hele psalm speciaal voor mij was gemaakt.
Ik durfde geloven, dat God begonnen was in mijn hart te werken en op zijn tijd zou voltooien wat hij was begonnen. Toen durfde ik te getuigen en vertelde wat God aan mijn ziel gedaan had. Ze waren allen blij en loofden God met mij.
O, wat een vrede en vreugde ik toen voelde! Nog diezelfde avond ging ik bij grootmoeder aan en vertelde haar wat er was gebeurd. Zij dankte God voor wat hij aan mijn ziel gedaan had. De volgende woorden kwamen me toen in gedachte: 'Mijn ziel verheft Gods eer; mijn geest mag blij de Heer mijn zaligmaker noemen, die in haar lage staat, zijn dienstmaagd niet versmaadt, maar van zijn gunst doet roemen'. (Lofzang van Maria: 1).

Na over haar bekering nog verder te hebben uitgeweid, vervolgt Geesje haar levensherinneringen:

> ‘In mei van hetzelfde jaar (1835) ontvingen we bezoek van *ds De Cock van Ulrum*. Hij was uit de “groote kerk” getreden, omdat hij daarin de waarheid niet meer met een goed geweten kon preken, en veel vrome mensen, die ook afval in de grote kerk hadden opgemerkt, scheidden zich met hem af.
> Hij preekte vier keer bij grootmoeder thuis en iedereen genoot ervan. Zijn preken waren zo vol kracht, en hij bracht de waarheden van het evangelie op zo'n aantrekkelijke manier als we in lang niet hadden gehoord.
> O, hoe troostrijk was het voor mijn ziel. Door zijn preken werd mijn oudste broer bekeerd en samen scheidden we ons met velen van Gods volk van de staatskerk af. Mijn vader, mijn oom en mijn grootmoeder deden het ook, en *De Cock* stichtte een gemeente in ons dorp, zoals hij dit in vele andere had gedaan. Velen werden door hem opgewekt trouwere knechten van God te worden en vele zondaars hadden berouw. O, het was zo heerlijk voor onze ziel om onderling vrede, liefde en vreugde te genieten als in de dagen van ouds.
> In grootmoeders huis werden nu regelmatig diensten gehouden. Vijf andere predikanten[26.] hadden zich van de Hervormde of staatskerken afgescheiden en reisden van plaats tot plaats zonder ergens een vaste bediening te hebben. Nu beriepen we kandidaat Van Raalte, nadat hij drie keer voor ons gepreekt had’.

Geesje vertelt verder, dat ze veel aan de ontdekkende prediking van Van Raalte had, en dat ze op een keer - hoewel nog geen belijdend lid - diep ontroerd aan het Avondmaal deelnam (kort daarop legde ze wel belijdenis van haar geloof af).

In het begin werden de godsdienstoefeningen in de schuur van haar grootmoeder gehouden, maar toen daar niet meer dan 20 personen bij mochten zijn, ging men in kleine groepjes in verschillende boerderijen en huizen vergaderen.

Omstreeks die tijd ontstond er onder kinderen van 10-14 jaar een geestelijke opwekkingsbeweging en verscheidene jonge mensen werden bekeerd. Dan schrijft Geesje:

> ‘...ook een jonge man van 20 die later mijn man werd. (Jan Visscher).
> We trouwden 2 mei 1841. Ik was bijna 21 en mijn man was 24 jaar. Ds Wissink trouwde ons. In diezelfde tijd trouwde ook een oom van me, 30 jaar oud, de jongste broer van mijn vader. Ds Van Raalte had inmiddels ons verlaten en was naar Ommen vertrokken, waar we veel spijt van hadden. We hielden van hem, zijn ambtswerk werd rijk gezegend en veel mensen waren bekeerd.
> *Ds Wissink* werd nu onze dominee en hoewel hij de zuivere Waarheid verkondigde, misten zijn preken toch vaak een practicale toepassing. In het begin voldeed hij ons wel, maar dit veranderde spoe-

dig. Hij woonde met zijn zuster en bezocht ons dikwijls'.

Op 9 februari 1844 werd haar tweede dochtertje geboren; het werd gedoopt door ds Wissink. En dan vervolgt Geesje:

'Korte tijd later verliet hij ons en ging naar *Heerde*. In de laatste maanden van zijn domineeschap bij ons, was zijn invloed sterk achteruit gegaan, hoewel hij zuiver orthodox preekte. Toen raakten we een poosje zonder predikant. Nu en dan kwam er een dominee bij ons preken o.a. *ds Nentjes* van Urk, die zeer werd gewaardeerd. Hij preekte zó ernstig en indringend, dat zelfs vijanden van Gods volk graag naar hem luisterden. We beriepen hem ook, maar hij bedankte; want het was hem - naar hij zei - onmogelijk de plaats te verlaten, waar hij geboren en opgegroeid was, en waar hij zó was gezegend.
Nu deden we het een tijd zonder dominee. Nog steeds hadden we per zondag drie diensten, die geleid werden door een ouderling. Mijn oudste broer had de gave een preek te kunnen lezen en ook voorzanger te zijn. Zingen deed hij altijd graag. Voor onze stichting hadden we thuis met zijn allen vaak psalmen gezongen.
Hij kwam ons nu dikwijls opzoeken om over de toestand in kerk en school te praten. We lazen samen ook een maandblad (dit zal wel De Reformatie van toen zijn geweest).
Helaas ontstond er onder Gods volk grote onenigheid (hier wordt gedoeld op het ontstaan van de Kruisgemeenten). De één was voor ds Van Raalte, een ander voor ds Budding en weer een ander voor ds Ledeboer. De meningsverschillen liepen uit op een nieuwe afscheiding, hoewel de meerderheid het bleef houden met de predikanten De Cock, Van Raalte, Brummelkamp en Van Velzen'.

In het maandblad De Reformatie verschenen in die tijd artikelen over Amerika, die de aandacht van de Van der Haars trokken.

'Weliswaar - schrijft Geesje - ging het ons in financieel opzicht voor de wind en we hadden genoeg te eten (er heerste toen de aardappelziekte!), maar geestelijk voelden we ons vaak bekommerd (wegens de treurige toestand in de kerk). Toen hoorden we, dat Van Raalte met plannen rondliep om naar Amerika te emigreren. Mijn man en mijn broer wilden hier meer van weten en reisden naar Arnhem, waar Van Raalte woonde. Ik zelf was zo tegen het verhuizen naar Amerika, dat ik hen op het hart drukte op geen enkele manier te laten merken, dat zij misschien wel wilden.

Ik voelde me zo gehecht aan onze woonplaats in Nederland (Genemuiden) dat ik liever zou sterven dan naar Amerika gaan. Maar zie, wat gebeurde er? De mannen kwamen uit Arnhem terug en waren van mening, dat we moesten gaan, als God het ons zou duidelijk maken. We baden God voortdurend om licht en raad'.

‘Er was eigenlijk geen enkele materiële reden om naar Amerika te emigreren, maar de toestand in de kerk en school was bedroevend,

zowel in ons dorp als in heel Nederland. Er was ook heel veel dwang. Weliswaar hadden we enige vrijheid van godsdienstoefening gekregen, maar onder bepaalde voorwaarden en met beperkingen.
Kinderen mochten alleen naar school, als ze tegen pokken waren ingeënt en de meeste Afgescheidenen konden het niet in overeenstemming met hun geweten brengen dit te laten doen. Onze zaken gingen goed, maar we moesten rekening houden met de ondersteuning van de armen. Ze zouden eventueel voor ons kunnen werken, maar zelfs dan zouden ze te weinig verdienen om zichzelf te handhaven, wat me erg verdrietig maakte.
Verder dacht ik vaak, dat als we op een andere manier ons brood konden verdienen, en als we meer ons vertrouwen op God stelden, dit aangenamer zou zijn en we konden God dan met meer vrede en vreugde dienen. In die geest baden we voortdurend, als we om Gods leiding vroegen. Toen behaagde het God ons duidelijk te maken, dat het zijn wil was, dat wij met anderen de benauwende sfeer in Nederland verlieten en emigreerden naar het vrije en ruime Amerika, waar de mensen met Gods hulp meer van de vrijheid konden genieten en hun economische omstandigheden verbeteren.
Maar we moesten er zeker van zijn, dat het Gods wil was en dat hij ons zou geleiden. Toen schoten me deze woorden te binnen:
Want deze God is onze God.
Hij is ons deel, ons zalig lot.
Door tijd noch eeuwigheid te scheiden.
Ter dood toe zal Hij ons geleiden.
Mijn vader en ook vele anderen waren sterk tegen ons vertrek gekant, maar ook mijn broer wilde gaan en geloofde dat God het wilde. Mijn oom kwam ons opzoeken om ons te waarschuwen. Hij vroeg me, of ik voldoende grond had om deze stap te ondernemen; per slot van rekening ontbrak het ons immers aan niets. Ik antwoordde hem: ‘Oom, geen kwaad kan iemand overkomen, die zijn vertrouwen op God stelt, hij zal veilig wonen’. Hierop kon hij niets zeggen.
Maar nu wilden mijn andere broer en mijn zuster ook gaan, en het smartte vader en moeder verschrikkelijk ons allen te zien emigreren. En toch was het Gods weg! De broer van mijn man en zijn vrouw gingen ook mee, en hoe dwaas anderen dit ook vonden, Gods wil en plannen moesten worden uitgevoerd. Ons nieuwe huis, waarop ik zo gesteld was, deed me nu niets meer. Ik woonde nu liever in een blokhut met God bij me, dan in een prachtig huis zonder God.
We verkochten alles wat we bezaten. Mijn zwager deed het ook en wij bereidden ons voor op ons vertrek naar Amerika. De laatste avond brachten we in het ouderlijk huis door. Vader was erg uit

zijn evenwicht en diep ontroerd, maar moeder was rustiger en gelaten.
Mijn oom was er ook en bad voor de laatste keer met en voor ons. Toen zongen we nog:
Uw wil geschied', uw wil alleen,
Als in den hemel hier beneên
Uw wil is altijd wijs en goed,
't Is majesteit al wat Gij doet.
Dat ieder stil daarin berust,
En uw bevelen doe met lust.
Hoe we in dit droevige uur van afscheid nog konden zingen, is bijna onbegrijpelijk, omdat we hoogstwaarschijnlijk onze lieve ouders en vrienden nooit weer zouden zien. Maar, als ik er nu op terug zie, dan lijkt het, dat God ons toen wonderlijk veel kracht gaf.
We baden samen nog eens en namen toen afscheid van elkaar. De volgende morgen vroeg stapten we op het schip. Velen kwam afscheid nemen en er viel menige traan, maar God gaf ons de kracht voor het afscheid'.

Niet ten onrechte merkte ds Brummelkamp eens op naar aanleiding van een soortgelijk geval: 'De reize derwaarts vergde een vaarwel, dat aan een sterfbed deed denken'.

We gaan nu niet verder citeren uit de levensherinneringen van Geesje Visscher-van der Haar, over haar reis, aankomst en vestiging in Michigan. We zouden dan buiten het bestek van ons werk komen.

Ds K.K. Redder, 24 september 1854 - 4 maart '56

Keren we nu terug naar Genemuiden, dat na het vertrek van ds Wissink een vacature van ruim 11 jaar kreeg te verwerken, die opgeheven werd met de komst van *ds Klaas K. Redder* in september 1854. Bij gebrek aan gegevens en ook al, omdat hij maar kort in Genemuiden heeft gewoond, valt er heel weinig over hem te schrijven. Tijdens zijn ambtsperiode blijkt het in de gemeente Genemuiden allerminst rustig te zijn. Allerlei persoonlijke kwesties, een gevolg van gekrenkte eerzucht en gefrustreerde heerszucht, vertroebelden de sfeer. Slechts 1½ jaar bleef ds Redder in Genemuiden en vertrok toen naar *Diever* (waar hij nog 32 jaar zou staan).

Ds Willem Coelingh, 9 december 1860 - 5 november '65

Weer duurde het jaren, voordat een dominee de moed had naar Genemuiden te gaan. De nieuwe predikant werd *ds W. Coelingh*, gekomen van Twello. Hij zou in 1871 naar Noord-Amerika emigreren. Hij was nog maar kort in Genemuiden of de kerkeraad stuurde een verzoek naar de Koning om als Chr. Afgescheiden Gereformeerde gemeente te Genemuiden te mogen worden erkend (juli 1861) Maar omdat aan enkele voorwaarden niet was voldaan, moest de aanvraag om erkenning worden herhaald; onder meer behoorde het woord Gereformeerde in de

naam te verdwijnen en diende het stuk eigenhandig door alle aanvragers te worden ondertekend. Dus ging op 5 februari 1862 een nieuw rekest in zee met 40 handtekeningen en de toevoeging ‘en anderen, die niet schrijven kunnen’. We betwijfelen of minister en Koning nu de zaak in orde hebben bevonden, want in de lijst van erkende Chr. Afgescheiden kerken uit die tijd komt de naam Genemuiden niet voor.

Dat de gemeente Genemuiden een slechte naam had, wordt geïllustreerd door een berichtje in de rubriek Kerknieuws van het weekblad De Bazuin. Ds Coelingh had in het begin van 1862 een beroep van Hasselt ontvangen, waarvoor hij bedankte. Dit was voor *H. van Rees* en *J. Kaper*, ouderlingen van de gemeente Genemuiden, aanleiding de volgende ontboezeming in De Bazuin te laten opnemen. Na vermeld te hebben, dat ds Coelingh had bedankt, vervolgt het bericht:

‘Sommigen zal dit verwonderen, althans hen, die geloof geven aan de laster die van deze gemeente uitgaat, dat de gemeente uiterst verward is, wat toch onwaar is.

Sommige leden hebben zich van de samenkomst tot de openbare godsdienst onttrokken, omdat de kerkeraad niet gehandeld heeft naar hun vermeende inzichten. Maar dat de kerkeraad niets gedaan heeft, waaruit met reden ergernis kan genomen worden, blijkt uit het getuigenis van onze classis, die onze zaken heeft beoordeeld, en een brief geschreven heeft aan genoemde leden, waarin zij vermaand werden om zich aan hun kerkeraad te onderwerpen, om reden (zo luidt het getuigenis der classis) de kerkeraad niets gedaan heeft, dat strijdt tegen Gods Woord, aangenomen kerkorde of handelingen onzer kerk’.[27.]

Gelukkig beschikken we nu over de notulen van de kerkeraad vanaf 27 oktober 1863, zodat we de lezer vanaf dat moment een meer aaneensluitend verhaal van het wel en wee in het leven van de Chr. Afgescheiden kerk van Genemuiden kunnen presenteren. De kerkeraad bestond uit de leden *ds W. Coelingh* (hij was gehuwd met Roelofje Stad), de ouderlingen *Hendrik van Rees* (bakker) en *Jacob Stoffers Kaper*[28.] (arbeider), en de diakenen *Jan Symons Eenkhoorn*[29.] (veehouder) en *Jan Voerman*[30.] (mattenmaker). Kerkvoogden waren *Kornelis Bos*[31.] (arbeider) en *Kornelis van Dijk*[32.] (timmerman).

Het begin van de notulen is merkwaardig. Omdat van de voorgaande vergadering geen notulen gemaakt waren - noteerde scriba H. van Rees - ‘dewijl er geene belangrijke zaken waren voorgevallen, werden ook die notulen niet voorgelezen’(sic!).

Op de classisvergadering, een week eerder gehouden, was Genemuiden met de vraag gekomen: Hoe te handelen met leden, die al twee jaar niet meer in de kerk kwamen zonder hun lidmaatschap op te zeggen? De classis adviseerde hun schriftelijk te berichten, dat ze geen lid meer waren en hun namen uit het lidmatenboek te schrappen. Nu had de kerkeraad al eerder hun namen vanaf de kansel willen laten aflezen, maar dit was op verzet vanuit de gemeente gestuit.

Daarom nam nu het college zijn toevlucht tot een min of meer clandestiene maatregel: de namen werden wel doorgehaald, maar niet vanaf de preekstoel bekend gemaakt!

Twee weken later[33.] kwam een heel ander punt ter sprake: wanneer en hoe men het feit zou herdenken, dat Nederland 50 jaar geleden van de *Franse overheersing* was verlost (1813). De synode van 1863 had op een dankuur aangedrongen (art. 119), maar geen dag genoemd. Tegen een apart dankuur in de week, had de kerkeraad bezwaar, omdat er dan weinig volk in de kerk zou zijn. Bovendien was dinsdag 17 november - een datum die het kerkelijk weekblad De Bazuin had gesuggereerd - ook erg ongeschikt, omdat het dankuur dan zou samenvallen met een op die dag reeds vastgesteld ‘ijdel feest’, en Christus en Belial, God en de wereld mochten immers niet met elkaar gemeenschap hebben. Dus besloot de kerkeraad om op zondag 15 november '63 ‘door openbare dankzegging met de gemeente den Heere te erkennen’.

Dat het in de gemeente Genemuiden nog lang niet alles pais en vree was, blijkt uit de notulen van 18 januari 1864. Daarin wordt gesproken over sommige leden, die zo maar uit de kerk wegbleven, als ze ‘enig misnoegen met een ander hadden’. Dat gebeurde hier wel meer, aldus de scriba. Bijzonder veel last had men van een broeder, die maar doorging met de kerkeraad te plagen. Hij eiste maar even het kerkgebouw te laten ontruimen, omdat dit stond op een stuk grond dat van hem was, naar hij meende. De kerkeraad kon echter de koopacte tonen, waarin duidelijk stond, dat de Chr. Afgescheiden gemeente eigenares was.

Toen de lastige broeder dus zijn zin niet kreeg, probeerde hij op een merkwaardige wijze kracht aan zijn woord bij te zetten. Om de kerkeraad te treiteren liet hij een mestbult bij de ingang van de kerk opwerpen! De kerkeraad - het hopeloze van het geval inziende - besloot maar het te laten geworden en ‘maar geen strijd meer met hem aan te binden en liever te verdragen’.[34.]

Maar de moeilijkheden bleven voortduren, wat bij zo'n psychisch gestoord iemand ook te verwachten viel. De kerkeraad polste nu de burgemeester over de kwestie en stelde zelfs voor het recht om matten op het perceel grond te drogen, dat de verkoper indertijd had bedongen, af te kopen. Niets mocht baten.

In het voorjaar van '65 bracht de eisende broeder een variant in zijn strijdmethode aan. Hij timmerde nu ‘een schaap- en kalverhok’ bij de kerkdeur. Als tegenzet stelde ds Coelingh voor de burgemeester te vragen om afbraak van het hok te gelasten, maar hij kreeg zijn medeambtsdragers niet mee. Deze wilden liever ‘stil’ zijn om niet in moeilijkheden te worden ‘ingewikkeld’.[35.] Deze bijzonder lastige broeder was nota bene een Afgescheidene van het eerste uur! Wie meent te staan, zie toe dat hij niet valle.

De gemeente van Genemuiden was financieel geen rijke gemeente, inte-

gendeel. Zuinigheid was dus geboden. We illustreren het met de volgende notities uit de kerkeraadsnotulen.

Op een keer moest ds Coelingh de volgende zondag in Hasselt preken. Genemuiden had dus die dag een plaatsvervanger nodig. Er werd geopperd: Zullen we prof. Van Velzen uit Kampen vragen? Nee, was het antwoord, dat zou teveel kosten met zich mee brengen. Er kan die zondag beter een preek worden gelezen.

Toen student J.W.A. Notten uit Kampen (de latere schoonzoon van ds S. van Velzen) in 1864 op een 'Biddag' in Genemuiden was voorgegaan, luidde de reactie van de kerkeraad: Op de preek viel niets aan te merken, maar hij was met een rijtuig (vigilante) bespannen met 2 paarden naar Genemuiden gekomen 'welke onnodige kosten voor de gemeente sterk door de kerkeraad werden afgekeurd'.[36.]

Ondanks alle narigheden en kwesties brak soms gelukkig ook weer de ware Christelijke gezindheid door. Het blijkt uit de kerkeraadsvergadering van 5 december 1864, waarop aanwezig waren *ds Coelingh*, de ouderlingen *H. van Rees* en *J. Kaper*, met de diakenen *K. van Dijk* en *J. Voerman*, en de kerkvoogden *H.G. van Dijk* en *K. Bos*.

In de notulen lezen we ook over in ruzie met elkaar levende familieleden, die zich met elkaar hadden verzoend. 'Ze hebben zich weder te zamen onder de openbare godsdienst met de opkomende menigte vereenigt'. Bovendien was op de kerkeraadsvergadering 'ook onze kerkvoogd weder in ons midden, het welk de kerkeraad tot blijdschap strekte'. Uit de grond van zijn hart merkte ds Coelingh op, 'hoe goed het is in de gemeente en onder elkander te hebben vereeniging, hartelijkheid en liefde'. Daar waar die heersten, moest een gemeente zeker bloeien.

Helaas is op aarde blijdschap licht te schenden. Vier maanden later kwamen enige leden wegens een erfenis-kwestie al niet meer in de kerk. Nee, ds Coelingh had het niet zo gemakkelijk in Genemuiden. Sommige gemeenteleden gingen bovendien hun onlustgevoelens afreageren door hun financiële verplichtingen niet meer na te komen, zodat het traktement van ds Coelingh in gevaar kwam, althans niet meer volledig kon worden uitbetaald. Toch verklaarde deze bij zijn afscheid, dat hij gedurende de 5 jaar, die hij in Genemuiden had doorgebracht, 'met genoegen en onderlinge toegenegenheid', met zijn kerkeraad had samengewerkt. Op 4 november '65 preekte hij voor het laatst in Genemuiden en twee dagen later verhuisde hij naar zijn nieuwe gemeente *Schoonebeek* (Dr.). In 1871 is hij geëmigreerd naar Noord-Amerika.

We merken tenslotte nog op, dat hij op maandag 7 maart '64 zwaar gezinsleed te verduren had gekregen: zijn zoontje Jantinus overleed die dag, drie weken oud, in 'huis staande te Genemuiden aan de Langestraat wijk B, no. 114'. Dit is op de hoek Langestraat-Stadssteeg.

Ds W. Raman, 30 december 1866 - 19 juli 1868

Na het vertrek van ds Coelingh moest er dus in Genemuiden een nieuwe dominee komen. Het zou meer dan een jaar duren, voordat dit een feit werd. In augustus '66 ging een beroep naar kandidaat *D. de Pree*, maar tevergeefs. Een paar maanden later trok een hoorcommissie naar Hattem om daar ds Raman te beluisteren. Het was niet ver van Genemuiden vandaan. Nadat *ds Raman* daar ook nog een keer had gepreekt, werd hij tenslotte door de gemeente uit een drietal gekozen en op vrijdag 9 november kreeg hij de beroepsbrief toegestuurd. Hij moest twee keer per zondag preken, kreeg als traktement *f* 600,- plus een varken voor de slacht, had vrij wonen en was vrijgesteld van de 'plaatselijke' belasting. De verhuiskosten (*f* 20,-) waren voor de kerkeraad. En hij mocht 3 weken vakantie nemen (dan kon hij eens op familie-bezoek).

Het was *ds W.H. Gispen* van Kampen, die ds Raman op 30 december 1866 als predikant van Genemuiden met Hand. 20:21 bevestigde, waarna deze 'voor een talrijk gehoor' met 2 Kor. 2:16b zijn intree preekte. Burgemeester H.J. Hulst had zich schriftelijk verontschuldigd de plechtigheid wegens een lichte ongesteldheid niet te kunnen bijwonen. In een verslagje in De Bazuin[37.] lezen we nog: Ieder moest Gods wegen, gehouden met bevestiger (Gispen) en bevestigde (Raman), met verwondering aanbidden. Beiden getuigden hoe zij in hun geboortestad Amsterdam 'in de gezellige kringen der vromen èn in strijd èn in gebed verkeerd hadden om in Gods weg en wil zijn dienstknechten te worden.

Beiden richtten alhier een gedenksteen Ebenhaëzer op. Geen wonder, dat wij allen, die Gods daden erkennen, eenparig met verheugde harten de Heere toezongen bij het eindigen van de plechtigheid uit ps. 72:11 (Zijn naam moet eeuwig eer ontvangen)'.

Het verslag, namens de kerkeraad opgesteld door K.J. van Dijk, besluit met o.a.: 'Daar nu onze blijdschap groot is, gevoelen wij ons gedrongen de docenten en de predikanten De Moen en Gispen, en de studenten te Kampen, allen hartelijk te bedanken voor hun welwillende, onvermoeide, niet ongezegende diensten ons betoond'.

In de notulen van de tweede kerkeraadsvergadering die ds Raman in Genemuiden leidde, lazen we: 'Gesproken over het nodige en heilzame van het lezen van bladen als "Bazuin" en "Wekstem" in alle kerkeraden'.[38.] Het kerkelijk weekblad De Bazuin werd in Chr. Afgescheiden kringen veel gelezen. Ook voor onze studie was het een rijke bron van gegevens. De Wekstem heeft niet lang geklonken.

Ds Raman leerde al spoedig de positieve en negatieve kanten van zijn ambtswerk in Genemuiden kennen. Hij was amper drie weken in functie of één van de mannen van het eerste uur der Afscheiding in Genemuiden, een oud-ouderling, onttrok zich aan de kerk. De reden staat niet vermeld.[39.] Gelukkig had hij ook prettige ervaringen. Op 1 maart '67 deden 6 personen belijdenis van hun geloof: *Peter Appeloo*, de latere

ouderling *Kornelis van Driessen* en zijn vrouw *Aaltje Koops Visscher, Jan Kroon, Rijk Visscher* en *Jentje van Agen*.[40.]

Met het bewaren van gecollecteerde gelden werd beter orde op zaken gesteld. Ze zouden voortaan worden opgeborgen in een voor dat doel gemaakt kistje, dat in een kast kwam te staan, waarvan de kerkmeester en een diaken de sleutels hadden. Deze maatregel was niet getroffen - aldus de notulen - uit wantrouwen tegen wie of wat ook, maar alleen om zich tegen over de gemeente beter te kunnen verantwoorden en ter voorkoming van 'personaliteiten'. Met dit laatste werd gedoeld op de onaangename kwestie, dat een diaken de armengelden, die volgens het diaconieboek onder zijn beheer lagen, nog steeds niet had overgedragen. Met als gevolg onrust en geruchten in de gemeente over 'verdonkerd' geld. Natuurlijk stond ds Raman midden in de opkomende storm en kreeg hij veel kritiek te verduren, omdat de zaak te slap werd aangepakt. Zijn positie werd uiterst netelig. Een groep in de gemeente koos partij voor de arme ds Raman en riep: 'Ze hebben den leraar allang vermoord zonder dat wij het wisten; nu willen ze hem er geheel aan hebben'. De hartstochten liepen zo hoog op, dat nog in hetzelfde jaar een diaken werd geschorst en een ouderling zich aan de kerk onttrok. Ze waren zwagers van elkaar. Vooral de kerkeraadsvergadering van 29 april '67 verliep weer uiterst emotioneel. 'De leeraar besloot deze vergadering met eene bewogene ziel'.

Op deze vergadering volgde op 3 mei '67 nog een 'aanhangsel', zoals de notulen het uitdrukken. In die vergadering was ds Raman afwezig: present waren de ouderlingen *Kornelis Jans van Dijk, Jan Symons Eenkhoorn* en *Jacob Stoffers Kaper*, met de diakenen *Jan Voerman, Lubbert Altena*[41.] en de kerkmeester *Barteld Borggreve*.[42.]

De kerkeraad besloot de afwezige diaken voorlopig in zijn bediening te schorsen. Drie dagen later was er weer een vergadering (6 mei '67). Ook deze verliep zeer onverkwikkelijk. Aan het eind ontstond zelfs zo'n felle botsing tussen ds Raman en een ouderling - het ging over de 'ongeregelde' administratie van twee ambtsdragers - dat de ouderling uitriep: 'Ik zie van je kerkelijke gemeenschap af en kan zo niet langer met jelui verkeren', op welke kreet ds Raman even onbeheerst reageerde. Vier dagen later was er opnieuw een kerkeraadsvergadering (10 mei). Het bleek, dat *ds Raman* en ouderling *J.S. Eenkhoorn* in Kampen om advies gevraagd en dit ook gekregen hadden, namelijk berusten in de onttrekking van de ouderling als kerklid. Ds Raman - nog geen 5 maanden in Genemuiden - zal wel gedacht hebben: In welke gemeente ben ik terecht gekomen?

De kwestie met de geschorste en later afgezette diaken sleepte zich nog een poos voort. Hij had ook zijn aanhangers, familieleden, die in oppositie tegen de kerkeraad leefden en niet meer in de kerk kwamen. In de zo onverwacht ontstane vacatures van een ouderling en een diaken werd op Hemelvaartsdag 1867 voorzien. Er kwamen twee nieuwe ouderlingen nl. *Arend Prins*[43.] (veehouder) en *Kornelis van Driessen*[44.] (arbeider). De

nieuwe diaken werd *Jochem van der Meuten*.[45.] Tien dagen later werden ze in hun ambt bevestigd.

Hoe moeilijk ds Raman het had, worden we gewaar uit de notulen van 1 juli 1867: Hij zou graag - als hij enige dagen met vakantie was - de pastorie 'om vele redenen' bewaakt zien! Die redenen zijn - zonder genoemd te worden - wel duidelijk: Er waren gemeenteleden, die hem zeer vijandig gezind waren en die 'in vuilheid, boos- en snoodheid tegen leraar en kerkeraad leven'.[46.] Ze zouden wel eens in zijn papieren kunnen rommelen. Diaken Jochem van der Meulen nam gewillig op zich voor die bewaking te zorgen.[47.]

In september sprak de kerkeraad uit niet langer te dulden, dat ds Raman en de ambtsdragers steeds maar weer door de opposanten werden 'onteerd'. Deze sloegen immers alle kerkelijke vermaningen verachtelijk in de wind en ze kerkten allen bij de hervormden. Ook was het nu aan het licht gekomen, dat een gift van de echtgenote van Peter van den Pol bestemd voor kerkelijke onkosten, door de ex-ouderling was 'verdonkerd'. We merken hierbij op, dat het deze echtgenote van landbouwer Peter van den Pol te Mastenbroek, *Barbertje Buter*[48.] was, die in 1886 aan de kerk een preekstoel met klankbord zou schenken.

Vlijmscherp klinkt het in de notulen: 'Men betreurt het goddeloos gedrag van de opp. doch draagt geen leed dat zij uit de gemeenten blijven, daar vriend en vijand dagelijks er mede vervuld is door hun opsprakelijke bedriegelijke handel'. Getalsmatig gezien had de oppositie blijkbaar slechts geringe aanhang. Het waren hoofdzakelijk leden van één familie. Want in de notulen van dezelfde maand september '67 deelde ds Raman nog mee, dat er een goede verstandhouding bestond tussen kerkeraad en gemeente en dat de prediking niet ongezegend mocht genoemd worden, gezien de vele hervormden, die moeite hadden met de keus tussen hun lidmaatschap van de 'Herv. lees- preek- en hoorinrichting', èn de aansluiting bij de Chr. Afgescheiden gemeenten. En als vrucht van de huisbezoeken kon hij wijzen op de wens van een 10-tal personen belijdenis van hun geloof af te leggen:

Jan Bekendam en echtgen. Grietje Koops Visscher
Berend Eenkhoorn
Gerrit Eenkhoorn
Kornelis Voerman
Jan R. Hommer
Jentje Eenkhoorn, vrouw van D. Brouwer
Grietje Kaper, vrouw van H. Bruintje
Albert v.d. Wetering en echtgen. Hendrika van Rees

Toch moet het ons van het hart, dat in de notulen van 11 november 1867 weinig sprake is van broederlijke liefde, maar wel van wraakzucht en een zeker leedvermaak. Want als één van de opposanten zijn lidmaatschap opzegt, dan lezen we: 'Dit is tot algemeen genoegen aangenomen' en in die geest werd ook zijn brief beantwoord: Aan de gemeente zal worden bekend gemaakt, 'dat wij u met genoegen van onze Chr. Afg. Geref. kerk hebben uitgedaan'.

We vragen: 'tot algemeen genoegen'? Had er niet behoren te staan iets

als: met droefheid geconstateerd? Alles wijst op een klimaat van verbittering, dat bij beide partijen - kerkeraad en oppositie - was ontstaan.

De kerkeraad bestond toen behalve ds Raman uit de ouderlingen *Jacob Stoffers Kaper, Arend Prins, Jan Symons Eenkhoorn* en *Kornelis van Driessen*, met de diakenen *Jan Voerman, Lubbert Altena* en *Barteld Borggreve* (kerkmeester).

Enkele weken later overleed diaken *Lubbert Altena*, nog maar 41 jaar oud.[49.] Was zijn gezondheid geknakt tengevolge van al die doorgestane kerkelijke emoties? In een klimaat, waarin een gevoel van verbittering domineert, kunnen nu eenmaal nooit liefde en vrede heersen. De kerkeraadsleden kregen nu helaas ook ruzie onder elkaar d.w.z. de ouderlingen Cornelis van Driessen, Arend Prins en Jacob Kaper, en diaken Jochem van der Meulen kwamen met klachten over het optreden en uitlatingen van ds Raman, terwijl ouderling Jan S. Eenkhoorn en diaken Jan Voerman hem verdedigden. Ds Raman antwoordde met beschuldigingen van zijn kant.

Deze zeer onaangename zaak werd zelfs behandeld op de vergaderingen van de classis Zwolle van 9 en 16 juni 1868.

We willen eens dieper op deze zaak ingaan als bewijs, hoe als gevolg van communicatie-stoornissen en gebrek aan tact van weerszijden in het kerkelijk leven grote schade kan worden aangericht. Op de classistafel lag een aantal stukken over de kwestie-Genemuiden.

De 4 kerkeraadsleden - die tegenstanders van ds Raman waren - hadden schriftelijk de volgende klachten naar voren gebracht:

1 Dominee wenste verhoging van traktement. Anders wilde hij per zondag geen drie keer meer preken en zou hij met het eerste beroep vertrekken.
2 Zondags priemde en kwetste hij in zijn preken op allerlei manieren zijn gehoor, vooral de kerkeraad, alsof het mensen waren, die niets voor de waarheid over hadden.
3 Na de grote brand in Genemuiden, waarbij ook de pastorie in vlammen opging, had hij gezegd nu alles verloren te hebben en doodarm te wezen. (We merken hierbij op, dat op 11 maart 1868 tweederde deel van Genemuiden, d.w.z. 140 woningen door een enorme brand werd verwoest, waarbij de vlammen gretig voedsel vonden in de vele hooibergen).
4 Toen hij zijn beste goed en boeken uit de al brandende pastorie had gered en sommigen hem wilden helpen ook nog andere spullen in veiligheid te brengen, zou hij hierop gereageerd hebben met de woorden: het hoeft niet. (De pastorie stond op de hoek Langestraat-Stadssteeg no. 114).
5 Hij zou bij de brand gruwelijk hebben staan vloeken.
6 Op de kerkeraad, daarna belegd, was hij niet verschenen. Ook niet op een volgende.

7 Met een taxateur had hij de puinhopen van de verbrande pastorie getaxeerd.
8 Door diaken Jochem van der Meuten was hij bij de brand over zijn vloeken onderhouden, wat hij ontkende.
9 Tegen kerkeraadsleden zou hij gezegd hebben: 'Wij moeten uit elkander'.
10 Men vertrouwde hem niet meer wat de administratie van kerk- en armengeld betreft, omdat Jan Kroon hem *f* 5,- had gegeven als bijdrage in het traktement, welk bedrag de leraar als een gift had beschouwd. Verder was hij nog onderhouden over zijn 'kwade werken', maar zonder het gewenste resultaat. Hij ging maar door met zichzelf 'als het hoofd en hen als bijlopers te beschouwen en niet met de vroomen maar met de wereld gemeenschap te houden'. Tengevolge van dit alles was het kerkbezoek wel met de helft verminderd.

Op de classis lag ook een brief van Jan Bekendam met bezwaren tegen ds Raman en diaken J. Voerman. We noemen hieruit: Toen Bekendam voor zijn post als *voorlezer* in de kerk bij Voerman geld was komen halen, was hij door diens vrouw i.p.v. 'afbetaling' te krijgen met een stok de deur uitgejaagd.

Na het voorlezen van deze en nog andere bezwaarschriften, was de beurt aan een schrijven ten gunste van ds Raman, ondertekend door 47 gemeenteleden. Hierin werd gesteld, dat de hele gemeente (op enkele leden na) ds Raman 'bemint en achting toedraagt om zijns werks wil, daar hij zich in alles toont te zijn en zich altijd gedragen heeft als een getrouwe dienaar Gods'. Dat hij 'door de tegen hem verdeelde kerkeraadsleden' vreselijk werd gelasterd en dat zij zulke kerkeraadsleden, die zich aan alle bijdragen onttrekken en zelfs de godsdienstoefening niet bijwonen, niet langer kunnen erkennen.

Tenslotte werd nog voorgelezen een verklaring van de geneesheer Langeveld te Genemuiden, de buurman van ds Raman, die desnoods onder ede wilde verklaren, dat ds Raman niet zeker was of hij al uit de 'brandkas' kon trekken, omdat hij daar nog maar zo kort in was geweest. (In de kerkeraadsnotulen van 30 september '67 was gehandeld over 'brandassurantieverhoging' der pastorie).

De lezer ziet het, de grote brand deed de emoties enkele maanden later nog hoog oplaaien. Wat was nu de reactie van ds Raman op al deze beschuldigingen? Volgens hem verkeerde de gemeente bij zijn komst eind 1866 in een abnormale situatie als gevolg van de slechte kerkelijke administratie van de kant van enkele leden van een bepaalde familie. Maar door zijn invloed was er veel kwaads weggenomen en zo had hij zich de achting en het vertrouwen van de gemeente verworven. Die twee opponerende kerkeraadsleden (nu afgezet of verdwenen) handelden uit *heerszucht* en ze konden niet verdragen, dat hij de rechten van de gemeente tegen hun *eerzucht* had verdedigd. Ook was de zaak, die nu zoveel stof

deed opwaaien, niet los te denken van de enige tijd geleden op die ex-ambtsdragers uitgeoefende censuur.

Wat die *assurantie* betrof, hij kon verklaren, dat hij in zijn gemoed ('gemoedelijk') niet voor assurantie was, maar hij moest zijn inboedel wel verzekeren, 'vanwege de vele brandstoffen in wier midden hij woonde' (hooibergen!). En venijnig de afgezette diaken erbij betrekkend schreef hij: deze zou zelfs gezegd hebben: als de gemeente een nieuwe pastorie had, moesten ze 'in de oude maar een vlammetje steken'. In de nacht van de brand, toen 'de goederen der gemeente gered waren', was het onmogelijk nog langer in de pastorie te wezen, omdat die al vol rook stond en er rondom alles brandde.

Hij ontkende ten stelligste te hebben gevloekt bij de brand. De situatie was zo, dat iemand matten uit een brandend huis naar de overkant van de straat gooide, waardoor ook daar gevaar voor brand ontstond. Toen was hij driftig geworden en had gezegd: Gij zijt een goddeloos mens, dat ge anderen in gevaar brengt.

En dan die twee niet door hem bijgewoonde kerkeraadsvergaderingen. De eerste was belegd door ouderling Van Driessen en niet door hem als praeses. Ze was dus onwettig! De tweede vergadering kon hij wegens ongesteldheid niet bijwonen. Na de brand in de pastorie had hij huisvesting gekregen bij een gemeentelid, die een half uur gaans buiten het dorp woonde. Een derde vergadering had hij wel bijgewoond, maar daar was het zo ruw en onchristelijk toegegaan, dat hij deze gesloten had.

Inderdaad had hij de administratieboeken voor kerk en armen niet af willen geven, omdat deze hem bij wettig besluit in bewaring waren gegeven. De gemeente zelf of een 'hogere kerkvergadering' moest daarom vragen. De notulen konden het bevestigen en ook de broeders Eenkhoorn en Voerman konden het getuigen. Volgens Eenkhoorn was er in de kerkeraad een complot om hem 'zedelijk te vermoorden'.

Aan het eind van zijn verdediging riep ds Raman uit, dat het hem onmogelijk was langer in Genemuiden te blijven! Zijn vrouw[50.] bezweek haast van verdriet. Daarom verzocht hij 'ontslagen' te worden en beroepbaar gesteld of als classisleraar werkzaam te mogen zijn tot hij weer een beroep ontving.

De classis benoemde voor de hele kwestie een commissie om de zaak ter plaatse (in Genemuiden) te onderzoeken. Classispredikanten zouden in Genemuiden preken en ds Raman dan in hun gemeente. Als de commissie met haar werk klaar was, kwam er een extra-classisvergadering met dezelfde afgevaardigden.[51.]

Tot leden van de commissie waren benoemd *ds W.H. Gispen* (Kampen), *H. Vissink* (Zwolle) en de ouderlingen *G.H. v.d. Vegte* (Langeslag) en *E. van 't Loo* (Hasselt). Een week later kon de commissie al rapport uitbrengen: Op de *rechtzinnigheid* van ds Raman viel niets aan te merken. Zijn *kanselgaven* werden algemeen geprezen, al was het wel

zo, dat hij in de preek wel eens persoonlijke rancunes had verwerkt. Dáárover diende hij dan ook bestraft te worden en vermaand om zich daarvan voortaan te onthouden. Al de andere klachten konden geen punt van beschuldiging zijn, hoogstens waren ze bewijzen van onvoorzichtigheid. Aldus het rapport.

De classis besloot nu met algemene stemmen wegens de verwarde toestand in Genemuiden en de bestaande verwijdering tussen predikant, kerkeraad en gemeente, ds Raman als predikant van de gemeente te Genemuiden los te maken (‘ontbinden’). Met de gelijktijdige aanwijzing van een classis-predikant, die de gemeente van Genemuiden ging helpen. Ds Raman bleef in dienst van de classis Zwolle, tot hij van de Heere een andere gemeente kreeg. Ook de gemeente van Genemuiden had het recht hem weer te beroepen.

Tegelijk werd de hele kerkeraad ontbonden ver[k]laard, maar alle broeders waren herkiesbaar. Er moest dus een nieuwe kerkeraad worden gekozen. De uitslag was, dat alleen Jan Voerman als diaken werd herkozen. De nieuwe kerkeraad ging nu bestaan uit de bijna 60-jarige *Jacob Mulder*, ouderling, en de 75-jarige *Peter van der Sluis*,[52.] ook ouderling. Hij zou enkele maanden later al sterven, in ‘een huis staande in de buurschap Cellemuiden no. 6’.

De nieuwe diakenen werden de 56-jarige landbouwer *Peter van den Pol* (getrouwd met Barbertjen Buter), en *Jan Rijks Hammer*, een 39-jarige kleermaker en schoonzoon van Jan Symons Eenkhoorn, die jarenlang ouderling geweest was. Kerkvoogd bleef *Barteld Borggreve*.

Nog in hetzelfde jaar (1868) kreeg ds Raman een beroep van Waddinxveen en vertrok uit Genemuiden. We moeten hier aan nog toevoegen, dat hij in zijn verdere loopbaan als predikant nog drie keer ‘buiten bediening’ is gesteld nl. in Vlissingen, Westbroek en Leerdam. We moeten dus wel aannemen, dat hij duidelijk gebrek aan tact of in elk geval een of andere ernstige karakterfout bezat.[53.]

Ds O.C. Doornbos, 5 april 1869 - 15 oktober '71

Nadat ds A. Brink van Terneuzen in de ontstane vacature had bedankt, viel het oog van de kerkeraad op *ds O.C. Doornbos* te Vroomshoop. Hij wilde op de tweede zondag in januari '69 wel in Genemuiden komen preken. ‘Met groot genoegen’ werden zijn preken beluisterd en onmiddellijk kwam hij op een drietal om vervolgens met algemene stemmen te worden beroepen. In het begin van februari kwam hij in Genemuiden kijken. Zoals te doen gebruikelijk, kwam hij nog met enkele wensen voor de inrichting van de pastorie. De kerkeraad beloofde eraan te zullen voldoen en op 21 februari kon worden meegedeeld, dat ds Doornbos het beroep had aangenomen.

Inmiddels waren ook verbeteringen in de pastorie aangebracht. In de achterkamer kwam een nieuwe schoorsteen, in de studeerkamer een boekenkast, een turfbak completeerde de keukeninrichting en een nieu-

we schel ging de voordeur sieren.

Op zondag 4 april 1869 werd hij 's morgens door ds W.H. Gispen van Kampen plechtig in zijn dienst bevestigd en 's middags deed hij intree met 1 Kor. 2:12.

In de kerkeraad bestond toen nog een vacature, want bijna zes weken voor zijn komst in Genemuiden, was ouderling Peter van der Sluis overleden, wonende in Cellemuiden, we schreven het al. Diens opvolger als ouderling werd *Jacob Kaper*, ook al een man van 65 jaar. We zijn hem al eens eerder tegengekomen. Na de komst van de nieuwe dominee valt via de kerkeraadsnotulen een zekere opleving in de gemeente te constateren. Belijdenis van hun geloof deden in juli 1869 *Harm Hoekman* en zijn vrouw *Janna Brogt; Jochem Eenkhoorn* en zijn vrouw *Jansje Bosman*, en in oktober van hetzelfde jaar *Hendrikje Potman*, vrouw van Berend Bos. Natuurlijk waren er ook wel enige problemen. Een broeder wilde zijn kind niet laten dopen, omdat hij de kinderdoop niet op Gods Woord gegrond achtte.

De kerkeraad, waarmee ds Doornbos had samen te werken, bestond in augustus 1870 uit de ouderlingen *Jacob Kaper*, en *Jacob Mulder*, met de diakenen *Jan Hammer* en *Peter v.d. Pol. B. Borggreve* was nog steeds kerkmeester.

In april 1871 meldden zich weer een aantal personen om belijdenis van hun geloof af te leggen. We nemen hun namen hier op. Misschien herkent een lezer uit Genemuiden er nog zijn voorvader in.

Remmelt Roeten, Arend Schutman, Hendrik Bruins, Hendrik Last, Gerrit Kaper, Petronella Heutink, Evertje Klein, Jantje Eenkhoorn en *Alberdina Riesebos*. Het waren voor ds Doornbos en zijn kerkeraad blijde ervaringen. Helaas ontstonden in de kerkeraad echter weer moeilijkheden door toedoen van ouderling J. Kaper. Deze dreigde zelfs zijn ambt neer te zullen leggen. Waarom? In de notulen van 4 september 1871 lezen we het antwoord. Ds Doornbos had tijdens een pokkenepidemie toegelaten, dat enige ouders hun kinderen hadden laten inenten. Kaper was daar zo furieus tegen, dat hij ds Doornbos een ‘godverloochenaar’ noemde en ouderling J. Mulder was z.i. een ‘leugenaar’. Zelfs ging hij zo ver, zijn mede-ambtsdragers te verwijten ‘dat onze Gemeente de Gemeente des Heeren niet meer was’, omdat enige leden hun kinderen hadden laten vaccineren en de kerkeraad daartegen niet was opgetreden.

De kerkeraad besloot de aanvraag van Kaper om ontheffing uit zijn ambt te aanvaarden. *Arend Prins*, een veehouder, kwam in zijn plaats. Maar zie, ruim een maand later kwam Kaper tot inkeer, beleed schuld over zijn gedrag, vroeg vergiffenis en verzoende zich met leraar en ouderlingen.[54.] Het was een week voor het vertrek van ds Doornbos naar Axel in Zeeuws-Vlaanderen. Alles was dus toch nog weer goed gekomen.

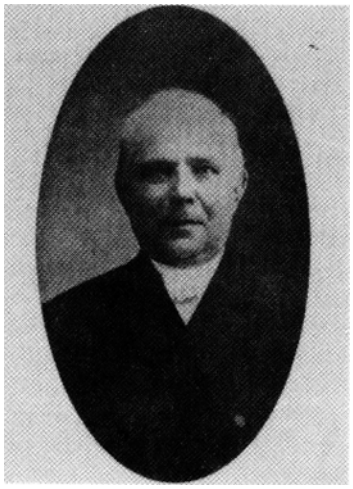

ds. Elbert van 't Loo. Sedert 1871 oefenaar in Genemuiden en vervolgens van 1875-1882 predikant aldaar.

De gemeente van Genemuiden ging het nu met een oefenaar doen. Al in december 1871 deed E. van 't Loo zijn ‘intree’ als oefenaar in Genemuiden. Hij vervulde deze functie al in Hasselt en was na ingewonnen advies bij ds W.H. Gispen van Kampen als oefenaar beroepen, na op 8 november zeer tot genoegen van de hoorders in Genemuiden te zijn voorgegaan. Later in 1875 werd hij volgens art. 8 van de kerkenorde tot dominee in Genemuiden geordend.

In de notulen gaat van nu af aan een heel andere wind waaien. Tonen van dankbaarheid klinken ons nu tegen. In de notulen van januari '72 lezen we: ‘Men is aangedaan wegens de blijken van Gods toegenegenheid in het jaar 1871 aan de gemeente bewezen’. En in die van het volgend jaar (januari 1873) staat - na verwelkoming van de nieuwe ambtsdragers - de wens genotuleerd: ‘dat wij samen in dezelfde geest der liefde en eensgezindheid voortdurend mogen samen werken, gelijk wij het afgelopen jaar mochten beginnen en eindigen’.

We eindigen ons hoofdstuk over Genemuiden met een korte aanhaling uit de notulen van 3 maart 1873, waaruit blijkt, dat de stormen in de gemeente van Genemuiden zijn gaan liggen: ‘Na een broederlijke zamenspraak over de welvaart der gemeente en de verblijdende teekens van geestelijk leven, dat zich hier en daar begon te openbaren, sluit A. Prins de vergadering met dankzegging en gebed, na vooraf gezongen te hebben ps. 72:6’.

Eindnoten:

1. Bij het verzamelen van gegevens over Genemuiden zijn we heel vriendelijk voortgeholpen door ambtenaren op het gemeentehuis o.a. door H. Oostenbrink.
2. H. Reenders, *De Ring Kampen van de Nederlandse Hervormde Kerk tijdens het scribaat van ds N.S. Hoek (1816-1852)*, pag. 71 (In: Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht, 4e bundel IJsselakademie, Zwolle 1981).
3. Archief Kabinet Gouverneur Overijssel, no. 44 (R.A.-Zwolle).

4. Eerst een groepje van 9 namen: Jacob Klaassen van Dijk, Janna Jans Hogenhorst (x), Geertruida Helmich Bos, Geessien Berends Timmerman, Maria A. van de Pol, Maria Groothuis, Jochem Vollenhovius, Wobegien Buitink, Trijntje Jans Baas.
   Als leken (niet-belijdende-leden) hadden getekend: Joh. van der Haar, Klaas Hekkers van Dijk (x), Berend Gerrits Hammer, Harm van der Haar, Jacob Kaper en zijn vrouw Aaltjen van Driessen, Hendrik Dirks van Dijk (x), Alida Heutink, Margjen E. van Dalfsen, Abraham Bruins, Aaltjen Hendriks van Dijk (x), Wolter van der Haar, Hendrika van der Sluis, Peter Jochems Jager, Jacob Hendriks Mulder, Aaltjen Arends van Dijk, Aaltjen Kikke (x), Geesje van der Haar, Jannes Vrieze.
   De personen, die een kruisje achter de naam hebben staan, konden niet schrijven.
5. Bos III, 175.
6. Jochem Vollenhovius overleed op 13 april 1861 te Genemuiden, in het huis Hoofdstraat, wijk C no. 8. Hij was toen 73 jaar, rentenier, ongehuwd, zoon van Rijk Jochems Vollenhovius en Geesjen van Eiken.
7. Bos III, 120.
8. J.A. Wormser, *Het leven van Albertus Christiaan van Raalte* (Nijverdal 1915).
9. Het blijkt uit de geboorte-acte van het tweede kind (20 oktober 1838).
10. Geboren 15 januari 1837.
11. De Reformatie 1837 I, 124.
12. Archief Kabinet Gouverneur Overijssel 1836, no. 45.
13. Idem, no. 47.
14. De Reformatie I 1837, 393.
15. Archief Kabinet Gouverneur Overijssel 1837, no. 48.
16. Idem no. 44.
17. Het schrijven is gedateerd: Genemuiden, 20 oktober 1836.
18. De Generaal Majoor Provinciale Kommandant had in een schrijvan van 2 februari 1837, gericht aan de Gouverneur, ook nog meegedeeld, dat hij hij de nodige bevelen had gegeven ‘tot het op morgen vroeg tijdig naar Genemuiden doen marcheren van een detachement van het depot der 7e Afd. Inf., sterk 1 officier, 2 sergeanten, 2 korporaals en 1 tamboer met 25 soldaten, als mede, dat zich overmorgen Zaterdag aldaar bevinde een detachement van het depot van het regiment ligte dragonders no. 5, sterk 2 wachtmeesters, 2 korporaals en 8 dragonders en zulks ter beschikking van de burgemeesteren van Genemuiden en Zwollerkerspel (Archief Kabinet Gouverneur Overijssel no. 48).

18a. Fotokopieën van de onuitgegeven brieven hebben we te danken aan G. Breukelman te Ommen. De originelen berusten in het archief van Calvin College te Grand Rapids (Michigan), in Heritage Hall, waar ook researcharchivist Mrs. Z. Janssens ons zeer ter wille is geweest.

19. C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, deel III, 170, 172, 175.
20. Er is later over deze grond nog heel wat te doen geweest. De koopacte en processtukken zijn te vinden in het archief van de Gereformeerde kerk.
21. Hij was getrouwd met Berendje Eenkhoorn. In zijn huwelijksacte (1847) heet hij arbeider.
22. *The Jan van der Haar Family from Genemuiden, Overijssel, Netherlands, 133 years in Michigan*. Bij Eduard Prince 1980. H. Roetman te Hardenberg was zo vriendelijk ons deze archivalia in fotokopie ter inzage te geven.
23. Op 10 mei 1818 trouwde de 26-jarige Jan van der Haar, landbouwer te Genemuiden met de 24-jarige Maria Groothuis, dochter van Wolter Groothuis en Elisabeth Jager. De bruidegom was een zoon van Willem van der Haar en Geesje van Eijken. Hij overleed op 4 augustus 1858 in het huis Genemuiden, Hoofdstraat no. 263, oud 66 jaar, veehouder van beroep.
   Maria Groothuis overleed op 23 juli 1870, oud 76 jaar, in het huis Genemuiden aan de Langestraat, wijk C, no. 86.
24. De tussen haakjes geplaatste woorden en cursiveringen zijn van ons.
25. Bos III, 50.
26. De Cock, Scholte, Brummelkamp, Van Velzen, Gezelle Meerburg en Van Rhee. Laatstgenoemde verdween al spoedig uit de kring van de Afgescheidenen.
27. De Bazuin 7 maart 1862. We hebben de spelling wat gemoderniseerd.
28. Jacob Stoffers Kaper, in 1834 in Genemuiden getrouwd met de 27-jarige Aaltje Jans Driessen.
29. Jan Sijmons Eenkhoorn trouwde in 1827 met Jentje Jans Bos.
30. De 26-jarige Jan Voerman is in april 1859 getrouwd met de 23-jarige naaister Trijntje Hoekman, dochter van Hendrik Jans Hoekman en Grietje van den Belt.

31. Kornelis Bos was 26 jaar, toen hij in 1855 in Genemuiden trouwde met de 33-jarige Hendrika Hammer, dochter van de kleermaker Jochem Hammer en Wobbigje Hendriks Buitink.
32. Kornelis van Dijk trouwde op 28-jarige leeftijd in 1858 met de 25-jarige Klaasje van Dijk, dochter van Gerrit Jans van Dijk en Klaasje Hendriks Buitink.
33. Notulen kerkeraad 10 november 1863.
34. Notulen kerkeraad 25 juli 1864.
35. Idem 22 mei 1865.
36. Idem 9 mei 1864.
37. De Bazuin 4 januari 1867.
38. Notulen kerkeraad 21 januari 1867.
39. Idem 26 januari 1867.
40. Idem 4 maart 1867.
41. Lubbert Altena, arbeider, zoon van Klaas Altena en Berendje Lubberts Rigtering was in 1854 op 27-jarige leeftijd getrouwd met de 21-jarige Hilligje Bosman, dochter van schipper Coenraad Bosman en Arendje Arends van Dijk.
42. Barteld Borggreve, grof- en hoefsmid, zoon van de smid Harm Borggreve en Aafje Bartelds Jager, trouwde in 1865 op 29-jarige leeftijd met de 24-jarige Jansje Helena Geertsema, geboren in Sneek, de laatste 6 maanden gewoond hebbende in de zuidwesthoek van Friesland (gemeente Hemelum-Oldephaert-Noordwolde). Ze was een dochter van Klaas Geertsema, onderwijzer der jeugd, en van Willemina Coelingh, wonende te Sneek.
43. Arend Prins, 43 jaar, 'veehouderswerkdoende', zoon van Albert Prins en Judith Arends van Spijkeren, was in mei 1859 getrouwd met de 31-jarige Jentje van Dijk, dochter van Peter van Dijk, timmerman, en Jacobje van Munster. Getuigen bij dit huwelijk waren o.a. Jan Sijmons Eenkhoorn (60), veehouder, en Jan van Rees (64), veehouder.
44. Kornelis van Driessen, 26 jaar, arbeider, zoon van Jan van Driessen en Grietje van Dijk, trouwde in 1842 met de 25-jarige Aaltje Visscher, dochter van Koop Hendriks Visscher, veehouder, en Hendrika Bekendam.
45. Jochem van der Meulen overleed in januari 1883 op 74-jarige leeftijd als weduwnaar van Trijntje Hagedoorn. Hij woonde toen in het huis staande aan de Hasselterdijk wijk B no. 76. Bij zijn huwelijk in 1837 was hij schippersknecht.
46. Notulen kerkeraad 29 juli 1867.
47. Op de zondag van ds Ramans afwezigheid zou oefenaar J. Stad de dienst waarnemen (voor *f* 5,-).
48. In 1845 was de 33-jarige landbouwer Peter van den Pol te Mastenbroek, zoon van landbouwer Arend van den Pol en Lubbigje Willems te Mastenbroek, getrouwd met de 22-jarige Barbertjen Buter, dochter van de landbouwer Goossen Buter en Hermina Bomhof te Mastenbroek.
49. Hij overleed 23 december 1867.
50. Alida Sopar uit Hoorn.
51. Afgevaardigden op de vergadering van de classis Zwolle op 9 juni 1868 waren:

Rouveen	- ds J. Diephuis en oud. H. Boessenkool
Ambt Vollenhove	- G. Heetebrei en C. Rook, diakenen
Langeslag	- G.H. van der Vegte en A.Z. Maat, ouderl.
Zwartsluis	- G. v.d. Bongaard en H. Kragt, ouderl.
Steenwijk	- ds L. Dijkstra en W. Schuring, ouderl.
Kampen	- ds W.H. Gispen en E. Slager, ouderl.
Hasselt	- E. van 't Loo en R. Steenbergen, ouderl.
Staphorst	- ds G.B. Mos en A. Wegter, ouderl.
Zwolle	- ds H. Vissink en E. Roelofs, ouderl.
Genemuiden	- ds W. Raman en S. Eenkhoorn, ouderl.

52. Peter van der Sluis overleed op 25 februari 1869, oud 76 jaar, weduwnaar van Janna Riesebos, zoon van J. v.d. Sluis en Maria Albers. Zijn overlijden werd aangegeven door Gerrit Aalvanger, 55 jaar, landbouwer te Roebollige hoek, en Lambert Roetman, 30 jaar, landbouwer te Cellemuiden.
53. W. Raman, geboren in 1829 is als oefenaar in Hellevoetsluis en Melissant begonnen (1859-'60), werd in 1864 dominee in Hattem, in 1866 in Genemuiden, raakte daar juli 1868 buiten bediening, ging in november '68 naar Waddinxveen, in 1870 naar Puttershoek, in 1871 naar Vlissingen, daar mei '73 buiten bediening, in november '73 naar Kockengen, in 1884 naar Westbroek, daar 1887 buiten bediening, in 1891 naar Oosterbroek, in 1894 naar Leerdam, daar 1897 buiten bediening, in 1898 naar Scharendijke. Emeritus 1906. Overleden 1919 (vgl. F.L. Bos, *Kruisdominees* 175).
54. Notulen kerkeraad 9 oktober 1871.

IV *Zwartsluis*

Aan het *Zwartewater*, op de plaats waar twee waterwegen uitmonden, nl. het *Meppelerdiep* en de *Arembergergracht* ligt het nu ruim 450 jaar oude Zwartsluis, 17 km ten noordwesten van Zwolle. Het was omstreeks 1850 een echte schippersplaats, want de scheepvaart vormde één van de voornaamste bestaansbronnen van het dorp.

De burgerlijke gemeente, die in 1850 ongeveer 3750 inwoners telde, bestond uit een aantal buurtschappen. De kom van het dorp met 950 inwoners heette en heet nog *de Schans*, naar een door prins Maurits in de 80-jarige oorlog aldaar gebouwde versterking. Verder noemen we het *Buitenkwartier* of de *Oude Sluis* aan de voormalige 'zeedijk' naar Vollenhove, en de *Nieuwe Sluis* waar het oude Meppelerdiep in het Zwartewater stroomt.

Buiten het dorp lagen aan de oostkant van het Meppelerdiep de gehuchten *Stouwe* en *Baarlo*, en aan de overkant *Beukers*. De kant van Hasselt uit lagen *De Velde* en het *Zwartewaterklooster*.

Zwartsluis heeft door haar ligging veel van watervloeden te lijden gehad. Als de noord westerstorm loeide en het opgezweepte water van de Zuiderzee bij nacht en springtij tegen de dijken van het Zwartewater omhoog joeg, dan wist elke dorpeling dat er gevaar dreigde.

Vooral de vreselijke watersnood van begin 1825 heeft het dorp zwaar geteisterd: 11 mensen waren in het water verdronken, 290 hadden geen huis meer, veel vee was omgekomen en de materiële schade aan o.a. kalkovens en scheepstimmerwerven was enorm. Grote delen van Nederland hebben trouwens in 1825 deze watersnood ook aan den lijve ondervonden.

Van de 3750 inwoners in 1850 hoorden er 3500 bij de hervormde kerk, die door 2 predikanten werd gediend. Eén van hen was van 1836-'38 *ds B. Fijnebuik*, die we later nog bij de Afgescheidenen in Zwolle zullen tegenkomen.

Verder telde de dorpsgemeenschap 80 doopsgezinden, die vanaf 1692 een kerkje in het Kleine Lageland hadden staan, dat in 1842 vervangen werd door een eenvoudig gebouw in het Buitenkwartier. Er waren ook 60 ‘Christenen onder het Kruis’, zoals Van der Aa hen noemt en waarmee hij bedoelde 60 leden van de Gereformeerde Gemeente onder het kruis. We gaan deze groepering straks behandelen. Ze kerkten aanvankelijk in een voor dit doel ingericht huis zonder toren of orgel.

Tenslotte telde Zwartsluis in 1850 nog 8 Christelijk Afgescheidenen, 30 rooms-katholieken en 50 Israëlieten.[1.]

Bij gebrek aan gegevens valt er weinig te schrijven over de beginjaren van de Afgescheiden kerk in *Zwartsluis*. Zeker is in elk geval, dat in 1836 en '37 personen uit Zwartsluis op de Provinciale vergadering van Overijssel present zijn. Maar niet meer in 1838 en volgende jarën: Op de vergadering van juni 1838 had zich een scheuring voorgedaan. Dit betekende in principe het begin van de ‘Gereformeerde gemeente onder het kruis’, waarvan *Zwartsluis* jarenlang een bolwerk is geweest, maar waar die gemeente pas in 1847 is geïnstitueerd.

Vanaf 1844 hield deze kerkengroep elk jaar tot 1869 een Algemene Vergadering. In die periode zijn er van deze landelijke vergaderingen niet minder dan 6 in het Overijsselse plaatsje aan het Zwartewater gehouden; de rest voor het grootste deel in Rotterdam, Zwolle en Amsterdam.[2.]

Wat deden nu de Afgescheidenen in Zwartsluis na de breuk in hun kerkverband in 1838? Bleven ze als zelfstandige gemeente bestaan, ja, waren ze ooit zelfstandig geweest?[3.]

Het is niet duidelijk. Ze zullen (weer) volop hebben meegedaan met het conventikel houden. Maar toen de Kruisgezinden in 1844 hun kerkelijk leven landelijk organiseerden, werd ook Zwartsluis door deze organisatiezucht aangeraakt. Het blijkt uit de beginpagina's van het notulenboek van de kerkeraad, dat met *1847* begint. Daarin lezen we een verslag van ‘de uitgang uit de Hervormde en overgang tot de Gereformeerde kerk onder het kruis’. Dus niet een zich onttrekken aan de Chr. Afgescheiden kerk te Zwartsluis. Het is weer een bewijs, dat deze toen in Zwartsluis nog niet bestond. Ook blijkt dit uit een notitie in de notulen

van de Afgescheiden classis in 1848 in Staphorst gehouden: *'Zwartsluis dat nu bijna geheel W. Smitt volgt'*.[4.]

Ontstaan Gereformeerde gemeente onder het kruis te Zwartsluis (1847)

De tweede pagina van het notulenboek van de kerkeraad begint met een in plechtige stijl gesteld verslag van de 'uitgang uit de Hervormde en overgang tot de Gereformeerde kerk onder het kruis' in 1847.[5.]

Uit dit verhaal wordt duidelijk, dat in het laatst van 1846 'van tijd tot tijd in een geringe particuliere woning voor eene kleine veragte schare menschen', als oefenaar optrad *Cornelis Jacobszoon Kloppenburg*.[6.] Het was een kleine Hervormde gezelschapskring.[7.] Maar hij beviel zo goed en trok zoveel hoorders, dat men hem, hoewel hij geen 'menschelijke of kerkelijke bevoegdheid' bezat, toch graag als officieel voorganger in Zwartsluis wilde hebben. De kleine schare was groot geworden. Men zou dan vergaderen in de van *Evert Lier*[8.] gehuurde timmerschuur aan de Nieuwe Sluis. En zo kwam Kloppenburg met zijn vrouw Susanna Dorothea Binnebösz in Zwartsluis wonen. De schuur zat vol, wanneer hij optrad. Toen het er echter op aankwam zich nu ook officieel van de hervormde kerk af te scheiden, en zich aan te sluiten bij de Gereformeerde gemeenten onder het kruis, bleken toch maar weiningen uit 'de grote menigte van bestendige bijwoners' bereid deze stap te doen. Slechts 13 personen onttrokken zich aan het 'Liberaal kerkgenootschap', via een 11 november 1847 gedateerd schrijven. Vijf dagen later vond de aansluiting bij de Gereformeerde gemeente onder het kruis plaats, althans toen werd het plan dit te doen in een verklaring vastgelegd, en ondertekend. In een stuk voorzien van 25 handtekeningen. Omdat we hier voor een belangrijk deel de namen van de eerste leden van de Gereformeerde gemeente onder het kruis vinden, geven we ze in de aantekeningen door.[9.]

Tegelijk werden enige vroeger-afgescheidenen in hun kring opgenomen, zodat in de notulen van de Afgescheiden classis genoteerd staat, dat 'de samenkomst te Zwartsluis zich geheel heeft afgescheurd en aangesloten bij de Smittsgezinden', d.w.z. bij de volgelingen van ds W.W. Smitt (al in 1846 overleden), de Kruisgezinden.

Hoe nu die aansluiting te realiseren? Men besloot oefenaar Cornelis Kloppenburg naar *ds C. van den Oever* in Rotterdam te sturen, waar de Gereformeerde gemeente onder het kruis groeide en bloeide. Deze Van den Oever was daar in juni 1844 door de ook in Zwartsluis zeer bekende ds W.W. Smitt van Zalk als predikant bevestigd en was bij de Kruisgezinden de grote man aan het worden.[10.] Hèm zou men vragen hoe het nu moest met het zich als gemeente voegen bij het kerkverband van de Kruisgezinden en men verzocht hem binnen korte tijd de brenger van de brief (Kloppenburg) als voorganger in Zwartsluis te bevestigen en te helpen een kerkeraad te kiezen.

Met dit schriftelijk verzoek in de zak en gesteund door een 'aanbeve-

lingsbrief' toog Kloppenburg op 22 november '44 over Zwolle naar het verre Rotterdam. Vijf dagen later kwam hij weer thuis in Zwartsluis met bij zich een antwoord-schrijven van de Rotterdamse pastor, later wel eens 'de paus van de Kruisgezinden' genoemd.

ds. Cornelis Kloppenburg. Sedert 1846 oefenaar in Zwartsluis, daarna van 1848 tot 1849 predikant aldaar.

Deze had de broeders in Zwartsluis eerst een zachte terechtwijzing en een advies gegeven. Hoe wilden ze nu in het kerkverband van de gemeenten onder het kruis worden opgenomen als ze zelf nog niet eens een gemeente uitmaakten? Maar hij wilde hen niet 'weigeren' en adviseerde eerst een 'biduur' te houden om een kerkeraad te kiezen. Vervolgens konden ze een dominee laten komen om de ouderlingen en diakenen te bevestigen en de sacramenten te bedienen. Ze moesten er echter wel om denken, dat het een 'wettig' leraar diende te zijn. Daarvoor kwamen z.i. in aanmerking de predikanten *C. Noorduyn* te Noordwijk aan Zee, *W.H. van Leeuwen* te Den Helder, *B. Sterkenburg* te Oosterland, *J. Plug* te Woerden en hijzelf. Eén van deze genoemde predikanten kon dan worden uitgenodigd om de gemeente te Zwartsluis te institueren.

Natuurlijk volgden Kloppenburg c.s. deze raad op. Twee december '47 was de dag van het 'biduur'. Tijdens deze plechtigheid werd *Cornelis Kloppenburg* tot dienstdoend ouderling en 'voortdurende' voorganger gekozen, en *Pieter de Boer* tot 'regerend' ouderling. Als diaken zouden optreden *Jan Smit Jzn* (de bakker), *T. Bolink* en *Geugien Keiser. Koender Pott* werd de kerkmeester en *Jacob Gisolf* 'scriba', wat hier zoveel als boekhouder zal betekenen.

Al de volgende dag ging er een brief naar ds C. van den Oever in Rot-

terdam met het verzoek als ‘bevestiger’ op te treden. Deze beloofde naar Zwartsluis ‘ter bevestiging’ over te komen, maar kon niet op de gevraagde datum.[11.] Want ten eerste had hij de brief pas maandagmiddag ontvangen en kon dus toen niet dadelijk weg.

In de tweede plaats was het reizen ‘met de Beurtman zoo onzeker met wind en weer, dat men daar weinig staat op kan maken, en de Stoomboten varen niet meer’. ‘Maar nu heb ik zoo gedacht: als de Heere wil en wij leven, zal ik van hier op de Spoortrein gaan naar Arnhem, en vandaar per Deligans naar Zwolle en dan de naaste weg zoeken naar *Zwartsluis*, het zij over Kampen of elders, dan zoude ik zien dat ik Donderdagavond den 16 December te Zwolle predikte, en dan Vrijdags of Zaterdag naar U te komen, om dan Zondags het Dienstwerk onder U te verrigten enz.; dit zoo gesteld zijnde, kunnen wij dan eenige rekening op elkander maken, doch dit alles naar onze bedenking; maar de Heere bestuurd onze gangen’.

Inderdaad arriveerde ds Van den Oever vrijdagmiddag 17 december om 4 uur in Zwartsluis met de ‘leerouderling’ Kloppenburg, die hem van Zwolle had afgehaald. Nog diezelfde avond was het kerkeraadsvergadering bij Kloppenburg in huis, waarin de gang van zaken voor a.s. zondag werd geregeld en waarin ds Van den Oever ‘teffens’ iets meedeelde ‘van de wonderlijke middelen en wegen door den Heere in Zijn al wijs en aanbiddelijk Godsbestuur gehouden tot het beklimmen van den kansel’ en vertelde van ‘eene ruime voorraad van eigen bevindelijke Geestelijke gaven en genade’.[12.] Wat zullen de broeders aan zijn lippen hebben gehangen! De broeders gingen niet laat naar bed: Om 10 uur 's avonds ‘is de vergadering gescheiden in eene zielsvereenigende stemming des gemoeds’. Van den Oever ging met diaken Jan Smit mee naar huis, bij wie hij zou logeren.

De volgende dag (zaterdag) zag men af en toe mensen bij Smit aankloppen: ze wilden graag met de gastdominee over hun bevindelijk geloofsleven praten, maar kregen niet de kans. In de notulen staat het als volgt aangegeven: ‘Wegens buitengewone en bijkomende afleidende omstandigheden is tot bittere droefheid van deze en gene bekommerde of heil begerige ziel ... niet veel toegang kunnen worden verleend, om met den Godzaligen leeraar over zielstoestanden of den wonderlijke weg des geloofs en bekeering te spreken, hopende echter de belangstellenden op nadere daartoe voorkomende gelegenheid’.

Zondag 19 december 1847 was het dan eindelijk de ‘lang verwachte en met reikhalzend verlangen tegemoet geziene dag’, de dag van de stichting van de gemeente. De timmerschuur bij de Nieuwe Sluis zat stampvol, doordat ‘velen van elders waren toegevloeyd’. De notulen worden lyrisch, als ze de instituering vermelden: ‘o blijde, o statelijke, o nooit door deze Gemeente te vergeten dag’.

's Morgens preekte ds Van den Oever over Hand. 20:28, en 's middags bediende hij het Avondmaal met als tekst Joh. 6:31.[13.] De notulen

merken hierbij nog op, dat ‘aan twee vrouwen de Heere zich aan des Heeren Tafel levendig en gevoelig heeft geopenbaard’.

's Avonds preekte ‘leerouderling’ C. Kloppenburg uit Hooglied 3:6,[14.] waarna ds Van den Oever nog een jongetje doopte, nl. de 2 maanden oude Gerrit Marsman, een kind van L.J. Marsman en T. Somer.

De gemeente groeide snel. De notulen van de Afgescheiden classis van 2 februari 1848 te Staphorst gehouden, delen mee, dat Zwartsluis ‘nu bijna geheel Smitt volgde’.

Personen, die zich bij de pas ontstane Gereformeerde gemeente onder het kruis te Zwartsluis wilden aansluiten, kregen eerst de volgende vragen te beantwoorden:

1. Of gij gelooft dat de Schrift des O. en N. Verbonds Gods onfeilbaar Woord is en dat de gansche leer der zaligheid daarin volkomen vervat is, en in de daarop gegronde formulieren van Eenheid.
2. Of gij gelooft na uwe overtuiging, dat alhier de zichtbare kerk van Jezus gevonden wordt, zooals deze beschreven is in art. 29 Nederl. Geloofsbelijdenis.
3. Of gij uw leven en zaligheid buiten uzelf in Christus zoekt en daardoor bekent, dat gijzelf midden in den dood ligt en of gij u voorgenomen hebt bij die vrije genadeleer te blijven, de wereld te verzaken en een nieuw Christelijk leven te leiden, en zo gij u kwaamt te misgaan of gij u dan de Christelijke straf en de kerkelijke tucht wilt onderwerpen.

De toelating als lid ging dus niet zo maar.

Intussen was Kloppenburg nog steeds niet officieel predikant, maar er werd wèl een beroepsbrief voor hem opgesteld, zeer tegen de zin van ouderling J. Estié en diaken J. Smit. Deze wilden een dominee en niet een ouderling als voorganger hebben. Zo ontstonden er spanningen in de kerkeraad. Toen in de vergadering van 9 januari '48 de aankoop van een pastorie en het bouwen van een kerk ter sprake kwamen, gaf dit aanleiding tot ‘veel deliberatiën’ en ‘ongepaste uitboezemingen’, zo erg dat ‘men gescheiden is op eene wijze die zeer veel te wenschen overliet’.

Gelukkig kwam er een doorbraak in de moeilijkheden, want Kloppenburg toonde zich bereid zich te laten examineren voor het predikantschap. Nadat nu ook Estié en Smit de beroepsbrief hadden ondertekend en ‘hun vooringenomenheid met den Leeraar schenen te hebben afgelegd’ en ‘tekenen van oprechte toegenegenheid aan Z.E.W.’ toonden, nam Kloppenburg het beroep 24 maart aan, hoewel hij het examen nog niet had afgelegd! Maar dit kwam enige dagen later in orde.

Op dinsdag 28 maart arriveerden de predikanten *C. van den Oever, C. Noorduyn, W.H. van Leeuwen* en *J. Plug* met hun ouderlingen in Zwartsluis, waar een Algemene vergadering zou worden gehouden. Hierop werd Kloppenburg geëxamineerd. Nu, hij heeft het geweten. Twee middagen en een volle dag werd hij aan de tand gevoeld met als resultaat, dat hij als predikant kon worden toegelaten. De eerstvolgende

zondag werd hij door ds Van den Oever ‘met oplegging der handen van hem en ds Van Leeuwen’ als dominee van Zwartsluis bevestigd.[15.] En 's middags deed Kloppenburg zijn *intree* met Filip. 1:12: Genade zij u en vrede van God onze Vader, en de Heere Jezus Christus.

Lang is ds Kloppenburg niet in Zwartsluis gebleven. Was hij op 2 april 1848 door ds Van den Oever als predikant in Zwartsluis bevestigd - na daar vanaf eind 1847 als ouderling-oefenaar te zijn opgetreden - al in 1849 vertrok hij naar Amsterdam. Zijn kerkeraad bestond toen uit de ouderlingen *P. de Boer* en *G. Last* (uit Genemuiden), en de diakenen *Jan Smit, G. Keiser, T. Bolink* en *J. Estié* (onder wie ook enkele kerkvoogden waren). Kloppenburg verklaarde schriftelijk dat hij in liefde, vrede en eensgezindheid in Zwartsluis had verkeerd (was dit wel helemaal waar?) en dat hij de zo juist genoemde broeders ‘volgaarne aan zijn opvolger in het Heilig Dienstwerk’ aanbeval.[16.]

Ds Joh. C. Plug, 4 aug. 1850 - juli 1862

Deze opvolger werd de 36-jarige Joh. Plug, die na tweemaal te zijn beroepen, op 1 augustus 1850 vanuit Apeldoorn met zijn vrouw Johanna Smit, twee kleine kinderen en een dienstbode in Zwartsluis arriveerde.[17.]

ds J. Plug (1824-1869). Van 1850-1862 predikant bij de Kruisgemeente in Zwartsluis.

Hij was in Noordwijk aan Zee geboren en daar opgeleid door ds C. Noorduyn, die hem in april '48 in Apeldoorn had bevestigd. Op zondag 4 augustus '50 werd hij door zijn voorganger ds C. Kloppenburg tot zijn dienstwerk ingeleid en deed zijn intree met Ezech. 3:17. Het was dezelfde tekst, waarmee ds C. van den Oever enkele jaren geleden Kloppenburg als predikant in Zwartsluis had bevestigd!

'Menschenkind, Ik heb u tot een wachter gesteld over het huis Israëls; zoo zult gij het woord uit mijnen mond hooren en hen van mijnentwege waarschuwen'.

Zijn traktement zou *ƒ* 10,- per week bedragen plus de inhoud van de catechisatie-bus. Bovendien had hij vrij wonen, een tuin en 'vrije brand'. Turf hoefde hij dus niet te kopen. Acht jaar later kwam er *ƒ* 2,- per week bij.

Zoals wel meer voorkomt, bracht ook hier de komst van een nieuwe dominee enige opleving met zich mee. Bij de gemeente sloten zich als lid aan *Jan Post* (de bakker) en zijn vrouw *Femmegie Baarslag, Jan Marsman* en vrouw *Trijntje Ammer, Margien Marsman, Matje Broek* de vrouw van Jan Estié en nog enkele anderen.[18.]

De kerkeraad besloot voortaan onderzoek te doen naar de beweegredenen van hen die zich bij de gemeente wilden aansluiten en hen te verplichten zich te onttrekken aan het dwalend kerkbestuur van de hervormde kerk. Verder zouden de namen van de adspirant-leden tweemaal worden afgekondigd. Elk gemeentelid kon dan eventueel wettige bezwaren indienen. Ook moesten de nieuwe leden de drie reeds onder ds Kloppenburg vastgestelde vragen positief beantwoorden en zou men hun 'een woord tot bevestiging toespreken'.

Ds Plug pakte de zaken wel stijlvol aan.

Kerkbouw

Omdat de timmerschuur, waarin de gemeente samenkwam, te klein werd, was de kerkeraad genoodzaakt zich met het probleem kerkbouw te gaan bezighouden. Hadden in 1850, na de komst van ds Plug in augustus, al 15 volwassenen zich bij de gemeente gevoegd, in 1851 werd het een springvloed van 56 personen, van wie bij ds Plug in de pastorie in aanwezigheid van beide ouderlingen op 24 januari '51 niet minder dan 27 personen tegelijk als leden van de gemeente na het afleggen van een gereformeerde belijdenis zijn aangenomen. Onder die 27 nieuwelingen waren nogal wat schippers, zoals het lidmatenboek aangeeft. Ongetwijfeld overwinterden ze in Zwartsluis.[19.]

Geen wonder, dat de hervormde kerkeraad van Zwartsluis constateerde, 'dat de Gemeente onder het kruis hier zeer toeneemt'.[20.] Voor 1852 telden we 18 aansluitingen. Het nieuwe kerkgebouw trok blijkbaar aan. Want dat was inmiddels al lang klaar gekomen. De kerkeraad had de zaak doortastend aangepakt.

Kerkmeester *Koert Pott* (een schipper) had in 1850 voor *ƒ* 4300,- plus

de kosten van Jacob Siebrands van Richteren een huis met tuin gekocht. Pott bleef eigenaar en bezitter, maar de Gereformeerde gemeente onder het kruis kreeg het vrij gebruik tegen betaling van een jaarlijkse rente van 4%. Een gedeelte van het huis werd al door ds Plug bewoond. En de eigenaar had reeds een stuk van de tuin voor kerkbouw afgestaan. Dit karwei - hierbij niet inbegrepen de ijzeren balken, verf en glas, banken enz. - was door de timmerlieden Jan Beukers en Jan Korver Huisman aangenomen voor *ƒ* 2350,-, onder voorwaarde dat bij de voltooiing van het gebouw *ƒ* 800,- moest worden betaald en het resterende bedrag in 3 termijnen, telkens op 1 oktober. Als borg tekenden K. Pott, G. Keiser en Jan Smit. En in augustus 1850 - hij woonde toen nog maar heel kort in Zwartsluis - legde ds Plug de eerste steen.

Half oktober 1850 waren de timmerlieden volgens het bestek bijna klaar met het bouwen.[21.] Ze waren ook de laagste inschrijvers voor het maken van de banken (*ƒ* 380,-). Enige weken later kon het eenvoudig kerkje door ds Plug plechtig in gebruik worden genomen met een ‘leerrede’ over Ps 27:4: ‘Eén ding heb ik van den Heere begeerd, dat zal ik zoeken: dat ik al de dagen mijns levens mocht wonen in het huis des Heeren, om de lieflijkheid des Heeren te aanschouwen en te onderzoeken in zijnen tempel’.

En op 24 november '50 werd voor het eerst het Avondmaal in de nieuwe kerk gevierd.

Een belangrijke notitie vonden we in de notulen van 18 december 1850. Toen in 1850 13 manslidmaten, behorende tot de gemeente van Hoksbergen in *Kampen*, met hun voorganger braken en een eigen gemeente wilden vormen, was ds Plug door drie broeders benaderd met het verzoek in Kampen een gemeente te ‘stichten’.[22.] Maar ds Plug weigerde zijn medewerking te geven, omdat hij had vernomen, dat de dissidente groep in Kampen ‘uit haat en nijd van de gemeente van Hoksbergen was afgegaan’. Ze zocht dus ‘meer scheuring en verwoesting dan stichting’. Onder die ‘afgescheurden’ bevonden zich ook ouderling G. Vos en een diaken, en deze zouden in die functie zonder meer moeten worden overgenomen! Maar ds Plug was van mening, dat daarvoor een nieuwe verkiezing noodzakelijk was. Bovendien zou de nieuwe groep ook nog de armengelden van Hoksbergen onder haar beheer houden! Plug bedankte dus voor de eer. Terloops merken we hier op, dat enkele maanden later de groep met assistentie van Afgescheiden predikanten - allicht waren er meer gegevens ter beschikking gekomen - op 5 maart 1851 geïnstitueerd werd tot de Christelijke Afgescheiden gemeente te Kampen.[23.]

Af en toe preekte ds Plug in een andere gemeente, maar niet vaak, want er waren hem slechts 4 zondagen per jaar toebedeeld om buiten Zwartsluis voor te gaan. Zo zou hij op de eerste zondag van februari 1851 in Rouveen preken. In zijn plaats kwam dan in Zwartsluis *Frederik*

Drok de gemeente ‘stichten’. Deze Frederik Drok behoorde tot de eerste Afgescheidenen in Smilde. We vinden hem later als *oefenaar* terug bij een kleine, niet geïnstitueerde kruisgezinde groep in Ambt Vollenhove. Ook in Dedemsvaart heeft hij gewerkt. Pas in 1858 wordt hij door de classis Overijssel toegelaten als *catechiseermeester*. In 1874 is hij als voorganger in de Chr. Gereformeerde kerk in Ambt-Vollenhove overleden.[24.] In mei '51 moest ds Plug weer een zondag absent zijn. De kerkeraad zou dan oefenaar *Klaas Smit* van Hasselt, ‘onlangs bij ons aangesloten’, vragen ds Plug die dag te vervangen. En zo probeerde de kerkeraad de preekvoorziening zo goed en kwaad als het ging, te regelen.

Aan het eind van het jaar werden de kerkeraadsleden gekozen of herkozen. Aan het eind van 1851 kwam er opnieuw een wisseling. In plaats van ouderling *Jan Smit* werd nu *Jan Kragt* gekozen en *Barteld van Dalen* nam de plaats in van diaken *Koob Huisman*, terwijl ook *Klaas Coelink* diaken werd.

De pas gekozen ouderling Jan Kragt liet zich al dadelijk gelden: hij bracht bezwaren in tegen oefenaar *Klaas Smit*, want deze liet zijn kinderen naar de ‘bedorven’ school gaan. Maar de kerkeraad merkte terecht op, dat Smit als oefenaar door de kerk was toegelaten en ook al vaak in Zwartsluis had geoefend. De broeders spraken het vermoeden uit, dat er persoonlijke antipathie van Kragt tegen Smit achter zat. De verkiezing van J. Kragt tot ouderling werd nu ongedaan gemaakt en ouderling Jan Smit kwam nu weer in de kerkeraad te zitten. In september '53 bereikte deze *schoolkwestie* zelfs de Algemene vergadering in Zwolle gehouden. Deze oordeelde, dat Klaas Smit niet als voorganger mocht worden geweerd wegens het sturen van zijn kinderen naar de ‘algemene’ school, zolang er geen ‘byzondere’ school was opgericht.[25.]

Maar Jan Kragt - blijkbaar geen gemakkelijk heer - bleef oefenaar Klaas Smit dwarsbomen en wilde hem niet als ouderling erkennen. ‘Laatst zocht een door hem (Kragt) opgeruide menigte te verhinderen, dat Kl. Smit in Zwartsluis voorging’. Kragt bleef eigenzinnig elke vermaning verwerpen, en kwam niet meer in de kerk. De Algemene vergadering in 1854 te Rotterdam gehouden, moest er weer aan te pas komen.

Een merkwaardige tuchtzaak vonden we in de kerkeraadsnotulen van 1 september '53. Jacob Gisolf had een deel van zijn huis beschikbaar gesteld voor sommige Israëlieten, die zich tijdens een bruiloft met onmatig drinken van wijn en sterke drank en met het spelen op de viool ‘vleeslijk’ hadden vermaakt, dit alles tot ergernis van de gemeente. Gisolf werd van het Avondmaal afgehouden.

Dan was daar ook *Jentje Koobs*,[26.] die op zondag naar het Kamper-eiland en elders reisde om *ds Ledeboer* te horen en zich in de eigen kerkdiensten niet liet zien. Als reden gaf ze op: Hier is de kerk niet, het preken van ds Plug voldeed haar niet; ds Ledeboer ‘preekte de breuke’. Ze wenste niet gebonden te zijn, maar naar de kerk te gaan waar ze wilde. Ook Jentje mocht niet aan het Avondmaal deelnemen. Ze onttrok zich

later aan de gemeente.

Zoals in elke gemeente wel het geval is kwamen ook in Zwartsluis kleine verdrietelijkheden voor. Er werd over de *koster* geklaagd, wiens taakvervulling niet onberispelijk was. Niet alleen hield hij de kerk 'niet rein en zindelijk' genoeg, maar ook gebruikte hij zand en bezems - eigendom van de kerk - voor zichzelf. Dit kon natuurlijk niet. Er kwam een nieuwe koster, *Jan Estié*, voor *ƒ* 50,- per jaar.

Doordat het gezin van ds Plug groeide, was de pastorie te klein geworden. Daar moest wat aan gedaan worden. Daarom besloot de kerkeraad een nieuw huis te bouwen en op 3 april '56 werd de bouw aanbesteed voor *ƒ* 1839,50 met de conditie, dat het werk in 4 maanden geklaard moest zijn. Wed. L. Stam werd de aanneemster. Een dag later werd in het gezin-Plug weer een dochtertje geboren, Adriana. Het was al het 4e kind, dat in Zwartsluis het levenslicht zag (en er zouden nog twee volgen).

Ds Plug genoot veel vertrouwen in de classis, want in 1857 kreeg hij het verzoek *R. Kamans* les te geven. De student kwam bij bakker Jan Smit in de kost voor 60 cent per dag.

School

Wat belangrijker was: In 1858 werd de mogelijkheid aangegrepen ook in Zwartsluis een 'byzondere' *school* op te richten. Tot onderwijzer benoemde de kerkeraad *Hendrik Frugte* uit Amsterdam op een traktement van *ƒ* 400,- per jaar plus vrij wonen. Wegens zijn zwakke stem kon hij echter geen *voorzanger* zijn. Het was weer wed. L. Stam, die aannam ook de nieuwe school te bouwen volgens het bestek opgemaakt door de gebrs. Stam. Zolang de school nog niet klaar was, zou meester Frugte vanaf 1 april voorlopig het onderwijs in de kerk geven. Uit de notulen van mei 1863 blijkt, dat er een vereniging tot ondersteuning van het Christelijk onderwijs is opgericht, die aan de Christelijke school in Zwartsluis *ƒ* 200,- subsidie geeft. Meester Frugte zou daarvan *ƒ* 20,- ontvangen. Maar deze vond dit te weinig en drong aan op een traktementsverhoging van *ƒ* 50,-. De reactie van de kerkeraad was: Nu goed, dan *ƒ* 4,- per maand meer 'zolang de vereniging haar subsidie geeft'.

In het najaar van 1866 kreeg Frugte een benoeming in *Alkmaar*. Hoewel de kerkeraad hem verzocht in Zwartsluis te blijven, meende hij toch te moeten gaan. *G. Bos* uit Koudum werd zijn opvolger: hij begon per 1 januari '67 zijn werk aan de school in Zwartsluis. De kerkeraad was hem zeer terwille en liet voor meester in huis een 'bovenkamer' timmeren.[27.] Maar zie, nog geen 4 maanden later verdween deze al weer uit Zwartsluis en ging naar *Kampen*. De kerkeraad boos! De broeders wezen hem er terecht op, dat er grote kosten voor hem waren gemaakt. En dan maar zo kort blijven?

Nu besloot de kerkeraad meester Frugte in Alkmaar weer te benoemen op een traktement van *ƒ* 600,- per jaar. Maar meester liet zich niet meer

naar Zwartsluis lokken. Dan wordt in oktober 1867 *J. Postma* - die net geslaagd was - benoemd op *f* 550,- + vrije woning, brandstof en vrij van personele belasting. Deze arriveerde in het laatst van november '67 in Zwartsluis en ging wonen in het huis 'waarin nu J. van Veen woont'.

We besluiten onze paragraaf over de Christelijke school met de vermelding, dat op 21 augustus '83 de school haar 25-jarig bestaan (1858-'83) vierde.

Toen in 1858 in het kerkverband van de Kruisgezinden het verzet tegen de heerszucht en het wederrechtelijk optreden van ds C. van den Oever tot een scheuring leidde, liet die breuk ook de gemeente van Zwartsluis niet onberoerd. We gaan het grote conflict hier in haar algemeenheid niet ophalen. De lezer kan het beschreven vinden o.a. in de studie *Kruisdominees* van dr F.L. Bos.

Alleen voor zover het Zwartsluis en omgeving aangaat, zullen we enige bijzonderheden geven. De aanleiding tot de breuk was de volgende: Ds C. van den Oever te Rotterdam was consulent van de gemeente in Den Haag. Hier moest een dominee komen en vader Van den Oever zette alles op alles om zijn zoon Adrianus daar beroepen te krijgen. Het lukte, maar hij had om zijn doel te bereiken duidelijk onkerkrechtelijke middelen gebruikt. Ouderling F. Boers en diaken P. Taal van de Haagse gemeente protesteerden daar heftig tegen. Beide ambtsdragers werden geschorst. Ze gingen in beroep bij de Algemene vergadering van 1856 in Zwartsluis gehouden. Het werd een slepende kwestie.

Toch ging de classis Rotterdam in mei '57 over tot afsnijding van de genoemde broeders, met als gevolg steeds stijgende spanning in het kerkverband. Ds Klinkert van Zwolle-Zalk en ds Plug van Zwartsluis en nog anderen kozen partij tegen ds C. van den Oever.

De explosie kwam op de Algemene vergadering in 1858 in Dordrecht gehouden. Daar liep het mis. Van den Oever sr. uitte zulke woeste beschuldigingen en ging zo te keer, dat de meeste leden van de vergadering 'er van ontzetteden'. Een aantal afgevaardigden liep nu zelfs uit de vergadering weg, nl. *ds Plug* van Zwartsluis met zijn ouderling *P. Slurink*, en de vertegenwoordigers van *Hasselt, Zwolle-Zalk* en *Vlissingen*. In de kerkeraad van Zwartsluis kozen echter ouderling *Jan Smit* en diaken *Volkert van der Weiden* de partij van C. van den Oever. Ze geloofden de verhalen 'Ds van den Oever moet er uit of er onder' en beschuldigden ds Plug van leugen. Deze had volgens hen toch gezegd: 'Nu zal Van den Oever toch eens goed op zijn kop hebben'.

Ze kwamen niet meer in de kerk en verwaarloosden hun ambt. De kerkeraad sprak uit, dat ze slechts 'scheurmaking op het oog hebben'.[28.] Dit kon zo natuurlijk niet langer. Ze werden van het Avondmaal afgehouden. De ambtsperiode van Jan Smit was per 1 januari afgelopen, maar Volkert van der Weiden mocht pas na gedane schuldbelijdenis zijn ambt weer uitoefenen.

Scheuring in Zwartsluis

Er waren ook enkele gemeenteleden die pro-Van den Oever waren o.a. *P. de Boer, K. Pot* en *B. Vink(en)*. De groep ging zelfs kerkdiensten beleggen en liet dominees voorgaan 'die zelf scheurmakers zijn', aldus de notulen van 29 september '59. De kerkeraad besloot hen van hun kerklidmaatschap vervallen te verklaren, als ze binnen één jaar en zes weken niet meer in de kerk kwamen.

Ook *Jan Kragt* en *R. van Dorsten* met vrouw gingen bij de aparte groep kerken. Het jaar 1859 is door de C. van den Oever-troebelen wel een moeilijk jaar voor ds Joh. Plug in Zwartsluis geweest! Het van ds Plug afgescheurde deel van de kerk van Zwartsluis beriep en kreeg in juli 1860 zelfs een eigen dominee: *M. Keulemans*. In de notulen lezen we de namen van nog enkele personen, die kerkten bij ds Keulemans nl. *R. Lier, Hendrik Knol* (een landbouwer) en *L. Nekeman*. Ze zouden worden vermaand en desnoods afgehouden van het Avondmaal. In augustus '61 lieten *Tieman Ottink* en *Derkje Kragt* hun tweeling dopen door ds M. Keulemans. De ouders zouden nu niet meer als leden worden beschouwd. Het is wel duidelijk, dat de Van den Oever-gezinde groep onder leiding van ds Keulemans de Gemeente onder het kruis te Zwartsluis ernstige schade heeft toegebracht. Dit had o.a. gevolgen voor het kiezen van kerkeraadsleden.

De notulen van de Gemeente onder het kruis erkennen eerlijk, dat daarvoor maar weinig geschikte personen zijn, want 'de gemeente is klein'.

Nee, ds Plug had het moeilijk. In 1862 ontving hij een beroep naar *Amsterdam*, dat hij in juni aannam. Zijn afscheidspreek in juli '62 handelde over 1 Petr. 5:10, 11,[29.] in welke tekstkeus iets van zijn lijden doorklinkt.

Op 1 februari 1869 overleed hij in de hoofdstad van het land, nog maar 44 jaar oud. Voor de opleiding - aldus dr Bos - heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door het geven van onderwijs aan Kamans jr, Raman, en in zijn Amsterdamse periode aan Van der Vegte. Vijfmaal heeft hij een Algemene vergadering gepresideerd; ook is hij verscheidene keren scriba geweest.[30.] Hij deed zich kennen als een nuchter, rondborstig man.

De gemeente was dus vacant. De afgescheurde Van den Oever-groep had al in september '61 haar ds Keulemans naar Middelburg zien vertrekken en van haar bespeuren we nauwelijks nog enig levensteken. Wél van de gemeente van ds Plug. Daar ging ouderling *Geuchie Keizer* aan de 'grootste' leerlingen catechisatie geven en meester *Frugte* aan de kleinste. Nog in hetzelfde jaar kreeg de gemeente weer een eigen dominee.

Ds P.J. Korbee, 7 december '61 - 19 september 1868

Nadat eerst ds Klinkert van Zwolle met 31-2 stemmen was beroepen, de

man die altijd zo harmonieus met ds Plug had samengewerkt, ging het volgende beroep met 40-3 stemmen naar proponent P.J. Korbee uit Oude Wetering (Z.H.). Hij was de vorige dag geslaagd en verklaarde al na enkele dagen naar Zwartsluis te zullen komen. Daar werd hij op zondag 7 december bevestigd door ds D. Klinkert, die bij deze gelegenheid preekte over Jes. 62:6 en 7.[31.]

De intreetekst van ds Korbee was Col. 4:3: 'Biddende meteen ook voor ons, dat God ons de deur des woords opent, om te spreken de verborgenheid van Christus, om welke ik ook gebonden ben.'

Zijn traktement bedroeg *f* 600,- plus vrije woning, tuin, belasting en brandstof.

Op de Algemene vergadering in *oktober 1863* in Amsterdam gehouden - waar ds Korbee met ouderling J. van Veen als afgevaardigden van Zwartsluis present waren - werd besloten om in de naam van de kerk de toevoeging 'onder het kruis' voortaan weg te laten, en nu alleen de naam 'Gereformeerde kerk' te dragen. 'Daar wij toch altoos Gereformeerd geheten hebben'. 'Ofschoon wij wel niet erkend worden bij den staat, echter door 's Heeren goedheid grote voorrechten mogen genieten, dat wij onbelemmerd onze Godsdienst mogen verrigten'. 'Wij zijn en blijven dezelfde personen, die eertijds de bijnaam "onder het kruis" gedragen hebben'.[32.]

De Van den Oever-groep in Zwartsluis was inmiddels weggekwijnd. In de notulen lezen we, dat *Jan Smit, Berend Vinken* en zijn vrouw *Janna de Boer* weer als leden willen worden toegelaten. In 1858 hadden ze 'scheuring aangericht' met de geschorste ds C. van den Oever. Zowel Jan Smit als Berend Vinken hadden hun schuldbelijdenis op schrift gezet en konden daarom weer als leden worden aanvaard. Maar zo niet de vrouw van J. Smit 'van wie geen goed getuigenis gaat'. Dit zou moeilijkheden geven.[33.] Ook *Anna Visscher*, die bij de scheurmakers had behoord, werd weer in genade aangenomen. We zouden dus geneigd zijn te constateren, dat de kerkelijke rust in 1864 in Zwartsluis begon terug te keren. Niets was echter minder waar. Terwijl de notulen er vrijwel over zwijgen, blijkt er in 1864 plotseling een Chr. Afgescheiden gemeente te zijn geïnstitueerd. Dit feit trok uiteraard in hoge mate onze aandacht en we verbreedden het veld van ons onderzoek. Na enig gezoek was het geluk met ons. Achterin het notulenboek, dat we onder handen hadden, lagen een aantal losse blaadjes. Toen we deze wat nauwkeuriger bekeken, bleken het de kerkeraadsnotulen te zijn van de *Chr. Afgescheiden gemeente* te Zwartsluis over de periode *1864-'68!* Verderop in dit hoofdstuk zullen we dan ook nog een paragraaf toevoegen over de stichting van de Chr. Afgescheiden kerk in 1864 in Zwartsluis en de eerste jaren van haar bestaan.

Dat in 1869 de Kruisgemeenten en de Chr. Afgescheiden gemeenten zich hebben verenigd, is wel bekend.

We vervolgen dan nu ons verhaal over de Gereformeerde kerk (de bepaling onder het kruis was immers weggevallen) in Zwartsluis.

Af en toe krijgt ds Korbee toestemming een zondag elders te preken. Zo op 11 september in Zwolle. Student *Koestapel*[34.] van Putten zal hem die dag in Zwartsluis vervangen. In januari 1865 zitten in de kerkeraad ds Korbee, de ouderlingen *G. Keizer* en *J. van Veen*, met de diakenen *W. Smit, H. Woelderink, J. Post* en *J. Corporaal* (van laatstgenoemden waren enigen kerkvoogd).

Jannes Ysman blijft bij de Chr. Afgescheiden kerken en zal niet meer als lid worden beschouwd.[35.] In 1866 besluit de kerkeraad elke woensdag een biddag te houden 'wegens de roede Gods in de cholera'.[36.]

In het jaar 1868 werd de gemeente in Zwartsluis door een droevige gebeurtenis getroffen: op 19 september overleed, na een ziekte van 12 dagen, haar herder en leraar Pieter Johannes Korbee, nog maar 36 jaar oud.[37.] Zijn laatste preek had gehandeld over Joh. 20:26.

Tot 1 januari zou de weduwe Korbee nog het halve traktement ontvangen, maar dan moesten de predikanten die kwamen preken, wel bij 'de Juffrouw' logeren. En dan? Het stond er financieel gezien niet best voor met predikantsweduwen. In elk geval werden de begrafeniskosten van ds Korbee nog uit de gemeentekas betaald.

Het volgend jaar werd het sterven van ds Korbee nog gememoreerd in 'Een woord vooraf', opgesteld door ds J.W.A. Notten, toen scriba van de 'Synodale Vergadering der Gereformeerde Kerk in Nederland'.[38.] Ook bracht hij nog ter sprake het overlijden van de vroegere predikant van Zwartsluis, Joh.C. Plug. In dat woord vooraf vermeldde Notten, toen nog predikant bij de Kruisgezinden, ook het volgende:

De eerste dominee die in de ontstane vacature-Korbee werd beroepen, was verrassenderwijs de vroegere 'scheurmaker' M. Keulemans, die zich echter in 1865 in Middelburg weer met de oude kruisgezinde groep had verzoend. Hij bedankte echter uiteindelijk.

Laten we nu nog kort iets mogen meedelen over de geschiedenis van de in *1864* in Zwartsluis ontstane *Chr. Afgescheiden gemeente*. We hebben het feit al terloops vermeld.

Chr. Afgescheiden kerk in Zwartsluis geïnstitueerd 1864

In de notulen van de Afgescheiden classis Zwolle[39.] lezen we, dat de afgevaardigde uit Genemuiden een brief voorlas van sommige mensen uit Zwartsluis. Deze spraken daarin de wens uit in Zwartsluis een Chr. Afgescheiden gemeente te 'vestigen'. Ook spraken ze hun leedwezen uit over 'hun zo zeer lang omdolen en omzwerven buiten het echte standpunt der kerk'. Binnen een half jaar was de instituering een feit geworden. De losse blaadjes met kerkeraadsnotulen beginnen met het geven van enkele details over de directe voorgeschiedenis. Daaruit putten we het volgende: Op 22 november '64 waren de toekomstige leden van de te stichten nieuwe gemeente in Zwartsluis bij elkaar gekomen om onder

leiding van ds W. Coelingh uit Genemuiden en ds T. Westrik uit Staphorst een kerkeraad te kiezen. Het resultaat hiervan was, dat *Hillebrand Kragt* (een veehouder) en *Willem Ester* (een boer) tot ouderling werden gekozen. Als diakenen zouden optreden *Roelof Wagter* (een kleermaker) en *Jan van den Bongaard* (een schoenmaker). In *De Bazuin*[40.] lezen we over de instituering het volgende bericht: 'Zwartsluis, 23 november 1864. Psalm 126:3 (De Heere heeft grote dingen bij ons gedaan; dies zijn wij verblijd). Hedenavond werd alhier een Christelijke Afg. Ger. gemeente gesticht. Ds Coelingh preekte bij die gelegenheid over Lucas 12:32 (Vrees niet, gij klein kuddeken; want het is uws Vaders welbehagen u het koninkrijk te geven).

Na de predikatie ging ds Westrik over tot het bevestigen van ouderlingen en diakenen. De meesten onzer waren te voren leden der zich noemende Gereformeerden onder 't Kruis. Wij vonden echter bezwaar om langer leden van die gemeente te blijven, niet omdat wij iets hebben tegen de leer der waarheid aldaar voorgestaan, integendeel: gaarne zouden wij zien, dat die gemeente alhier ons voorbeeld volgde, door zich met de Chr. Afg. Gereformeerden te verenigen. De Heere wil toch, dat Zijn volk één zij. Ons hoofdzakelijk bezwaar was, dat wij de oorspronkelijke zending hunner leraars niet voor wettig volgens Gods woord en kerkelijke ordinantie konden blijven erkennen. Onze bede is, dat de Heere ons zegene in de door Hem verordende weg. Ook bevelen wij ons klein kuddeken aan in de gebeden van de kerk van Christus, waar wij ons door genade aan verbonden gevoelen.' Tot zover het bericht in De Bazuin.

We sprokkelen nu nog uit de kerkeraadsnotulen van de nieuwe gemeente enkele gegevens over de periode 1864-'68 bij elkaar. Het was niet altijd pais en vree, vooral ouderling Ester deed moeilijk. Maar gelukkig maken de notulen ook melding van een 'verzoeningsvergadering' onder leiding van de oude *ds Luitsen Dijkstra* van Steenwijk, in zijn jonge jaren de krachtige medestander van ds Hendrik de Cock. Na veel moeite en uiteindelijk tot blijdschap van allemaal wist ds Dijkstra een klimaat van vergevensgezindheid te scheppen.[41.]

Blijkbaar had de gemeente wel enige werfkracht, want in september '66 overwoog de kerkeraad in overleg met Genemuiden een predikant te beroepen 'daar er nu veel volk ter kerk komt'. Voorlopig ging het beroepen niet door. Wat de preekvoorziening betreft had men veel gemak van studenten uit Kampen.[42.] In juni '67 kwam de toestemming van de classis af een predikant te beroepen. Na op dit punt herhaaldelijk vruchteloos te zijn bezig geweest, nam tenslotte de 23-jarige *W.S. Veltman* het beroep aan en deed op 11 oktober 1868 zijn intree in Zwartsluis.

Vereniging Kruisgezinden met Chr. Afgescheidenen

Het volgend jaar (1869) is voor de Kruisgezinden en Chr. Afgescheidenen, ook in Zwartsluis, een uiterst belangrijk jaar geworden. Want op

18 juni van dit jaar vond landelijk de officiële vereniging van beide kerkengroepen plaats. De verenigde gemeenten zouden voortaan de naam Christelijke Gereformeerde kerk dragen. Als gevolg van die éénwording vond op 6 juli 1869 in Zwartsluis een dubbele kerkeraadsvergadering plaats in de consistorie van de kerk aan de Nieuwesluis (dit was het gebouw van de Kruisgezinden). Alle leden waren aanwezig, d.w.z. namens de Kruisgemeente de ouderlingen *J. v. Veen, G. Keizer*, en de diakenen *J. Korporaal, W. Smit, H. Woelderink* en *J. Smit;* en namens de Chr. Afgescheiden kerk *ds W.S. Veltman*, de ouderlingen *W. Ester* en *H. Kragt*, en de diakenen *Soer* en *J. Ysman* met de kerkmeester *J. Post*.

De praeses, ds Veltman, vroeg eerst of de beide kerkeraden elkaar erkenden als kerkeraden van de Christelijke Gereformeerde kerk, waarop met algemene stemmen ja werd geantwoord. De broeders stonden nu op en reikten elkaar de broederhand. Een heerlijk moment.

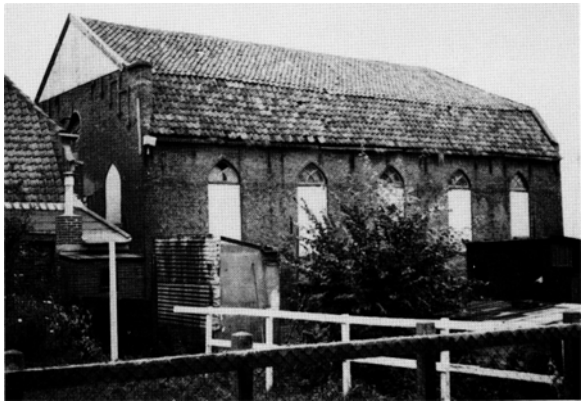

Afgescheiden kerk in een steeg aan de Nieuwesluis.

Natuurlijk moest men ook nuchter blijven, nu de financiële kant van de zaak aan de orde kwam. De conclusie was, dat de financiële kracht van de gecombineerde kerken het niet toeliet, dat de gemeente door twee predikanten zou worden gediend. De Chr. Afgescheiden kerk bezat een predikant in de persoon van ds W.S. Veltman en de Kruisgemeente was vacant, doordat ds Korbee was overleden. Er was dus maar één dominee. Toch werd aan de kerk van de Nieuwesluis, dus aan de kerkeraad van de Kruisgemeente gevraagd, of deze ermee instemde, dat ds Veltman de nu gefuseerde gemeente zou dienen. Het antwoord was, dat men het aan de manslidmaten van de Kruisgemeente zou vragen, mits men erover ook met ds K. Kleinendorst uit Putten mocht spreken, die al een

keer beroepen was, maar toen had bedankt. In september '69 blijkt hij voor de tweede keer te hebben bedankt, en in november van dit jaar vertrok ds Veltman ook nog, naar Onstwedde en Stadsmusselkanaal. Zo bezat dus de nieuwe gemeente helemaal geen dominee meer.

Maar eind 1869 kreeg de gemeente toch weer een eigen predikant nl. *Jodocus Freerks Petersen*, die het beroep 'met volle vrijmoedigheid' had aangenomen. Hij stierf echter nog geen jaar later, op slechts 40-jarige leeftijd.[43] In die dagen werd men niet zo oud.

De kerk bij Nieuwesluis was tengevolge van de kerkelijke vereniging te klein geworden. Daarom besloot men in augustus 1870 de kerk te verhogen en te vergroten o.a. door het aanbrengen van een galerij. In 1893, na de vereniging tussen Chr. Gereformeerden en Dolerenden, is de fraaie kerk op het Singel gebouwd.

Eindnoten:

1. Van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek* i.v. Zwartsluis.
2. De eerste vergadering vond plaats in het Utrechtse dorpje Linschoten (1844). Ook in Den Helder, Apeldoorn, Dordrecht en Haarlem is zo'n vergadering een keer gehouden, in Gouda tweemaal.
3. In een rapport van de hervormde classis Kampen van 2 maart 1836 wordt Zwartsluis niet genoemd in de rij van classisgemeenten, waar 'separatisten' waren te vinden.
4. Classisnotulen 2 februari 1848. W.W. Smitt, de bekende Kruisgezinde predikant van Zwolle-Zalk was overigens al in september 1846 overleden.
5. Op de eerste pagina vinden we een 'gedicht' van vier 4-regelige coupletten, getiteld: 'Voor de schriba'. Het eerste luidt:
   Gij Broeder! wie gij zijt, die ooit hier komt te schrijven
   't Gebeurde in der tijd, of wat er is geweest:
   Weet toch dat veel papier, met inkt te gaan beschrijven
   Gans ijdel wezen zal, is 't niet in Waarheids Geest.
6. Cornelis Kloppenburg is in september 1813 in Maassluis geboren en in september 1876 in Grand Rapids overleden. In 1846 werd hij oefenaar, in 1848 predikant in Zwartsluis. Hij vertrok in 1849 naar Amsterdam, in 1857 naar Oud-Vossemeer, waar hij bleef tot 1870. In 1871 werd hij predikant bij The First Netherlands Reformed Congregation te Grand Rapids.
7. F.L. Bos, *Kruisdominees* (Kampen 1953), 148.
8. Evert Lier, scheepstimmerman, is op 14 april 1852, als weduwnaar van Klaasje Post en zoon van Hendrik Jan Lier en Niesje Everts, te Zwartsluis overleden, oud 78 jaar.
9. Het waren Jacob Gisolf en zijn vrouw Annigje Boorsma, Elisabeth Gisolf, C.J. Kloppenburg en zijn vrouw S.D. Binnebos, Toon Bolink, Alyda de Boer (wed. A. Bolink), Hillegie Bolink (ze is in december 1863 met haar toenmalige man Gerrit de Vries op de Zuiderzee verongelukt), Klaas Laske en zijn vrouw Femmegie Klazen.
   Verder Jan Jonkman en vrouw Maria van Raalte, Jan Huisman, Pieter de Boer en vrouw Hendrika Toeters, Lammert Jan Marsman, (een schipper, die als weduwnaar in 1850 hertrouwde met de al genoemde Hillegie Bolink), Koob Huisman (een schoenmaker), Geugie Keiser, schipper Koendert Pott en zijn vrouw Geertje van der Stouw, Jan Estié (een huisschilder) bakker Jan Smit Janszn en vrouw Jentien Slager, Aaltje de Graaf (getrouwd met de winkelier Dirk Tielbaard) en Grietje Hendriks de Boer (getrouwd met Derk Slot).
10. Dr F.L. Bos schrijft o.a. over hem: 'Met zijn praktische, mystiek getinte prediking vol pakkende allegorieën, weet hij de volksziel te grijpen' (*Kruisdominees*, 102).
11. Schrijven 8 december 1847.

12. C. van den Oever was in juni 1844 op de Algemene vergadering te Linschoten gehouden, geëxamineerd, en 4 dagen later door ds W.W. Smitt in Rotterdam bevestigd.
13. Hand. 20:28: Zoo hebt dan acht op uzelven en op de geheele kudde, over dewelke u de Heilige Geest tot opzieners gesteld heeft, om de gemeente Gods te weiden, welke hij verkregen heeft door zijn eigen bloed.
    Joh. 6:31: Onze vaders hebben het manna gegeten in de woestijn, gelijk geschreven is: Hij gaf hun het brood uit den hemel te eten.
14. Hooglied 3:6: Wie is zij, die daar opkomt uit de woestijn als rookpilaren, berookt met mirre en wierook en met allerlei poeder des kruideniers?
15. Met een toespraak over Ezechiël 3:17: Menschenkind, Ik heb u tot een wachter gesteld over het huis Israëls; zoo zult gij het woord uit mijnen mond hooren en hen van mijnentwege waarschuwen.
16. Zijn afscheidspreek handelde over Hand. 20:31 en 32.
17. In Zwartsluis zijn tijdens zijn verblijf aldaar (1850-'62) nog 6 kinderen geboren: Leuntje (1851), Cornelis (1852), Engelina (1853), Adriana (1856), Johanna (1858) en in 1861 een levenloos geboren kind.
18. Trijntje Ringenier vrouw van Kl. Koobs, Klaasje Broek wed. B. van Daalen, Hendrikje Huisman vrouw van Jan Zwiers.
19. Paul Slurink, varende en zijn vrouw Barendina van Raalte, Arie de Jong, varende, en vrouw Femmegie Apperlo, Albert ten Heuvel, varende, Willem Johannes van de Beid, varende, Barteld van Daalen, Egbert Hoogeveen, varende, en vrouw Niesje Schurink.
    Verder Klaas Koobs, Volker van de Weide en vrouw Klaasina Tuitema, Harm ten Heuvel, varende, en vrouw Aaltje van der Kolk, Hendrik Bouwman, Ilberd de Goede en Jan de Goede beiden uit Schutsloot, Jan Visscher, varende, en vrouw Meintje Bouwman, Jan W. van der Stouw, Maria van der Stouw wed. J. Schraa, varende, Peter Snippe, varende, Wolter Marsman en vrouw Rika Johanna Schoonewelle, en tenslotte Hendrika Apperlo van Hasselt.
20. Notulen hervormde kerkeraad 16 april 1851 (aanwezig Rijksarchief Zwolle).
21. Notulen kerkeraad 16 oktober 1850.
22. Ze hadden eerst hun toevlucht bij de kruisgezinden in Zwolle gezocht, maar deze wilden Hoksbergen niet afvallen.
23. F.L. Bos, *Kruisdominees*, 32, 33.
24. F.L. Bos, *Kruisdominees*, 41.
25. In 1858 kwam in Zwartsluis een Christelijke school tot stand.
26. Waarschijnlijk is ze Jentje Koobs Huisman, vrouw van Albert ten Heuvel, een schippersechtpaar.
27. Notulen 30 januari 1867.
28. Notulen kerkeraad 1 januari 1859.
29. De God nu aller genade, die ons geroepen heeft tot zijn eeuwige heerlijkheid in Christus Jezus, nadat wij een weinig tijds zullen geleden hebben, deze volmake, bevestige, sterke, versterke en fundere ulieden. Hem zij de heerlijkheid en de kracht in alle eeuwigheid. Amen.
30. *Kruisdominees*, 18.
31. O, Jeruzalem, Ik heb wachters op uwe muren besteld, die geduriglijk al den dag en al den nacht niet zullen zwijgen. O gij, die des Heeren doet gedenken, laat geen stilzwijgen bij ulieden wezen.

    En zwijgt niet stil voor Hem, totdat Hij bevestige en tot hij Jeruzalem stelle tot een lof op aarde.
32. Notulen kerkeraad 14 oktober 1863.
33. Idem 1 juli 1864. Een paar jaar later doen Geert Vinken en vrouw Grietje Moorman schriftelijk schuldbelijdenis en worden weer als leden aangenomen (not. 1 mei 1866).
34. Nadere bijzonderheden over hem zijn ons niet bekend.
35. Notulen kerkeraad 3 mei 1865.
36. Idem 30 mei 1866.
37. Hij overleed 'in wijk 3 no. 83' en was een zoon van Jacob Johannes Korbee en van Jaapje Plug te Noordwijk. Zijn moeder was in 1868 al overleden. Zijn vrouw heette Neeltje Maagdelijn. De 51-jarige schilder Jan Estié en de 29-jarige onderwijzer Jacob Postma hadden zijn overlijden aangegeven.
38. In juni 1869 in Rotterdam en Amsterdam gehouden.
39. Notulen classis Zwolle 14 juni 1864.
40. De Bazuin 9 december 1864. De tussen haakjes geplaatste woorden zijn van ons.
41. Notulen kerkeraad 11 maart 1866.
42. Notulen kerkeraad 19 februari 1867.

43. Ds Petersen overleed op 30 oktober 1870 en was getrouwd met Grietje Hinderks Siebens. Hij was de zoon van Freerk Geerds Petersen en Grietje Jodocus Heddinga, wonende in Iowa, Amerika. Hij overleed in dezelfde pastorie als ds Korbee, 'in huiswijk 3 no. 83', d.i. bij de Nieuwesluis. Het overlijden was aangegeven door de 54-jarige Jan Post, zonder beroep, en de 53-jarige schilder Jan Estié.

V *Hasselt*

Het al uit de middeleeuwen daterende plattelandsstadje Hasselt ligt 10 km ten noorden van Zwolle aan het Zwartewater. Aan alle kanten was deze burgerlijke gemeente omgeven door de gemeente Zwollerkerspel (nu opgeheven). Omstreeks 1840 telde het stadje zelf 2100 inwoners, die onder meer leefden van de scheepvaart en de handel in turf. Hasselt was namelijk de stapelplaats van de Avereester turf. Ook waren er in die tijd twee kalkbranderijen en drie scheepstimmerwerven.

Al vanuit de verte valt de toren van de grote Stephanus-kerk op. Het zielental van de hervormde gemeente Hasselt bedroeg 2400, waarvan er 1900 in de stad en 500 in enige omliggende buurtschappen woonden. De gemeente, die gediend werd door twee predikanten, behoorde tot de ring Hasselt; deze bestond uit 6 gemeenten: *Hasselt, Avereest, IJhorst-De Wijk, Nieuwleusen, Rouveen* en *Staphorst*.

Tenslotte vermelden we nog als bijzonderheid, dat *Hasselt* één van de eerste plaatsen in Nederland is geweest, waar een *boekdrukkerij* was gevestigd. Ze bestond al in 1481.

Voorgeschiedenis

Uit de voorgeschiedenis van de Afscheiding in Hasselt is ons één en ander bekend. Zeker is, dat vóór 1834 even buiten Hasselt bij *H.J. Bruining* in huis conventikels werden gehouden. Hij woonde op Ter Wee, op het bedrijf van zijn moeder, wed. L. Bruining. Weinig vleiend wordt deze Bruining in een rapport van het hervormd classicaal bestuur[1] getypeerd als ‘een man van zeer bekrompen verstand’. Ook zou hij door anderen verleid zijn. Of dit waar is, wie zal 't zeggen. Verder kwam men ook wel bij *Jacob van Balen* in *Genne* samen. Deze was maar een analfabeet, een man ‘die noch lezen noch schrijven kan’.

In de stad zelf was *Harm Smit Klaaszoon*, van beroep hoefsmid, ge-

trouwd met Hendrika Bruining van Ter Wee, de grote oppositieleider. Hij had die oppositie van geen vreemde. Net als zijn vader 'beide zeer listige menschen', was hij 'een erfvijand van de Predikanten'. Na zo de hoofdschuldigen te hebben aangewezen, komt het classicaal rapport tot de spijtige conclusie: 'Zonder deze aanvoerders zou hier van dat alles niets te doen geweest zijn'. We merken nu op: zo dom waren die leiders dan toch ook weer niet.

Het classicaal rapport, waaruit we hierboven hebben geput, vertelt ons nog meer. De hervormde kerkeraad van Hasselt had onlangs een schriftelijke verklaring van afscheiding ontvangen, gedateerd *26 november 1835*, ondertekend door 15 personen. Van hen 'behoorden vier tot onze stads-, tien tot onze buitengemeente, en één niet tot onze Gemeente'. Deze laatste is misschien - het stuk is onvindbaar - *B.J. Lamberts*, landbouwer in *Haarst*, een buurtschap 5 km ten noordoosten van Zwolle aan de oostkant van de Vecht gelegen, waarover hier een veer is. Het kan ook *Harm Smit* geweest zijn, die geen lid van de hervormde gemeente meer was.

Volgens ds L.J. Joosse in zijn studie over o.a. het kerkelijk leven in Hasselt kunnen die 4 leden van de stadsgemeente haast niemand anders geweest zijn dan *Maria Smit, Lambert Smit, Elisabeth Smit* (in 1832 getrouwd met bakker Joh. Pothof) en *Maria Johanna Smit*. De laatste drie hadden nog in 1830 belijdenis in de hervormde kerk gedaan. Tot de 10 leden van de buitengemeente behoorden in ieder geval de gezinnen van *Jacob van Balen* en *Bruining*.[2.]

Ging de hervormde kerkeraad op het stuk in? Nee, het werd ter zijde gelegd. Dit werd via een kanselafkondiging aan de gemeente meegedeeld met de toelichting, dat de kerkeraad - we citeren nu uit het classicaal rapport - 'op dergelijke schrifturen geen acht konde slaan wegens de onzekerheid der zelve'. Wel was de kerkeraad in zijn gewone kwartaalvergadering bereid 'ieder, hoofd voor hoofd, te hooren, die aan dezelve wat mogt hebben mede te deelen'.

Hoewel de brief van gezamenlijke onttrekking van 15 personen niet meer te vinden is - we schreven het al - hoeven we over de zakelijke argumentering, die aan dit schrijven ten grondslag ligt, niet in het onzekere te verkeren. Want nog geen maand later ondertekende de kerkeraad van de prille Afgescheiden kerk van Hasselt in combinatie met een aantal gemeenten uit Overijssel en boven-Gelderland een verzoek aan de Koning om 'vrije uitoefening der oud-gereformeerde godsdienst', die gebaseerd moest zijn op de 3 formulieren van enigheid vastgesteld op de synode van Dordrecht 1618/19. Als oorzaken van hun afscheiding gaven ze o.a. op:

1 Het op hervormde kansels openlijk mogen verkondigen van 'de zielverpestendste dwaalleringen'.
2 Het 'bestuur' van het in 1816 opgericht Hervormd Genootschap was in zijn beginselen en daden anti-gereformeerd, terwijl 'de ware

> gereformeerde leden' geacht werden te zijn: 'scheurmakers, onruststokers, geheime opruijers en klagers zonder genoegzamen grond'. In feite bestond die scheuring al vanaf 1816. En 'het zijn niet de ware gereformeerden, die deze scheuring hebben verwekt, maar de partij der liberalen, die van de gereformeerde leer zijn afgeweken, en gevoelens voorstellen, waarmede de echt gereformeerden zich nimmer kunnen vereenigen'. Hier worden duidelijk de belangrijkste oorzaken van de Afscheiding aangegeven.

Het stuk is gedateerd *21 december 1835* en voor Hasselt getekend door de ouderlingen *H. Smit Kzn.* en *J. van Balen*, en de diakenen *B.J. Lamberts* en *H. Holtrust*. Hier hebben we dus de eerste kerkeraad van de pas ontstane Afgescheiden gemeente van Hasselt. Over deze mannen van het eerste uur nog een enkel woord. De burgemeester verstrekte over hen een aantal betrekkelijk ongunstig gekleurde informaties, zoals in de situatie van toen te verwachten viel.

Harm Smit Kzn. is hoefsmid, woont in de stad, is redelijk gegoed, 'de eenige ingezeten welke zich bijzonder schijnt toe te leggen om ook anderen te overreden, zich met hem af te scheiden'. Door zijn initiatief was een Afgescheiden gemeente gesticht, in een buurtschap van Zwollerkerspel, vlakbij Hasselt, waar op zondag geregeld godsdienstoefeningen werden gehouden. Dit kan op Ter Wee het geval zijn geweest, waar Smits schoonmoeder woonde.

De tweede ondertekenaar was *Jan (Jacob?) van Baaien*, landbouwer in de buurtschap *Genne*, niet trouw in het betalen van zijn pacht. Hij is 'van zeer beperkte verstandelijke vermogens, en kan niet schrijven'.

Vervolgens *B.J. Lamberts*, landbouwer in Haarst, ook in Zwollerkerspel gelegen, en tenslotte *Herm. Holtrust*. Hij was eveneens een landbouwer, en woonde in de buurtschap *Holten* (Zwollerkerspel). Hij kon niet tot de rijken worden gerekend en ook hij bezat maar beperkte verstandelijke vermogens. De kerkeraad bestond dus toen uit één smid en drie landbouwers.[3.]

Wanneer is de Afgescheiden kerk van Hasselt nu precies geïnstitueerd en door wie? We kunnen het niet nauwkeurig bepalen. Misschien op of kort na donderdag 26 november 1835, toen door 15 personen gezamenlijk een brief van onttrekking aan de hervormde kerkeraad werd gestuurd. In elk geval bestond de Afgescheiden gemeente al op maandag *21 december '35*, zoals we gezien hebben. Enkele weken later schreef de bekende oefenaar Wolter Wagter Smitt uit Zwolle aan zijn collega-oefenaar Otto Voortman in Rijssen: 'Hier en daar ontkiemt ook nieuw leven; vooral is het byzonder levendig in de gemeente Hasselt'.[4.]

De hervormde gemeente van Hasselt werd in die tijd gediend door twee predikanten nl. *P.A.J. Moerel* (1818-em '37) en *W.H. van Griethuysen* (1822-em '49). Ds Moerels gezondheid was in 1836 geknakt. Wegens li-

chaamszwakte was hij bij zijn emeritering niet eens meer in staat een afscheidspreek te houden.[5.] Ds Van Griethuysen, die de buitengemeente voor zijn rekening had, was jonger.[6.] Voor ds Moerel moest dus een opvolger komen. Dit werd *Gerard Bruna*, die door zijn collega Van Griethuysen werd bevestigd en zijn intree deed met Kol. 1:28. Als thema van zijn preek had hij: 'de hooge waarde der prediking van Christus, als een juist geschikt middel om aan hare verheven bestemming - de bevordering van 's menschen volmaking - te beantwoorden'. Uit deze woorden blijkt duidelijk dat hij de godsdienst zag als een middel tot *opvoeding* van het menselijk geslacht.

En dit was beslist geen gereformeerde gedachte. Want de gereformeerde leer gaat uit van het feit, dat de mens door de zonde uit zichzelf onbekwaam is tot enig goed en geneigd tot alle kwaad, tenzij hij door Gods Geest *wedergeboren* d.i. vernieuwd en veranderd wordt. Er valt dus niet voort te bouwen op het 'goede' in de mens door een soort van 'opvoeding tot deugdzaamheid'. In wezen is dit laatste een vorm van religieus humanisme.

Kandidaat Bruna was op 13 november 1837 in Hasselt beroepen, na daarvóór op een zondag tweemaal te hebben gepreekt. Een paar weken later vond er op een woensdagavond tijdens een godsdienstoefening in de hervormde kerk van Hasselt een incident plaats. *Roelof Hoorn*,[7.] schipper van beroep, veroorzaakte zo'n rel tijdens de dienst, dat de dienstdoende predikant met preken had moeten ophouden. Nu was de relschopper niet zo'n beste. Volgens de burgemeester werd het nu hoog tijd, dat Hoorn 'wegens zijn slecht gedrag en misdaden' ten strengste werd gestraft. Hij had zich immers al vaker misdragen. Weliswaar was deze afgezette veerschipper van Hasselt op Amsterdam ook al eens door het 'vredegeregt' veroordeeld, maar die straf had niets positiefs uitgewerkt. In zijn dronkemansbuien bleef hij een gevaar voor zijn omgeving. Volgens de burgemeester was het maar het beste, dat hij in een 'verbeterhuis' werd opgesloten.[8.] Of de bovengenoemde rel iets te maken heeft met verzet tegen de leiding, die ds Bruna en ds Van Griethuysen aan de gemeente gaven, kunnen we niet met zekerheid uitmaken, maar wèl zeker is, dat er in die jaren in de hervormde kerk van Hasselt spanningen bestonden.[9.]

Beginjaren Chr. Afgescheiden kerk

Hoe was nu de gang van zaken in de jonge Afgescheiden kerk? Doordat de kerkeraadsnotulen uit de begintijd van deze gemeente spoorloos zijn, missen we helaas een zeer belangrijke bron van informatie. Er zit niets anders op dan ons te behelpen met minder directe gegevens. En dan blijkt, dat er al heel spoedig na het begin in de Afgescheiden kerk van Hasselt grote moeilijkheden zijn ontstaan, trouwens in heel Overijssel en ook in andere provincies. Dit leren ons de notulen van de Provinciale vergadering van 18 november '37. Op die vergadering brak een

storm van bezwaren los tegen besluiten van de in datzelfde jaar gehouden synode van Utrecht (1837). Ze waren vooral gericht tegen de toen aangenomen nieuwe kerkenorde.

De beschuldigingen werden ‘met drift aangeheven’; de vergadering liep uit de hand. Of zoals de notulen het uitdrukken: ‘Men verhindert met veel onstuimigheid en wanvoegelijkheid om bedaard en met orde inlichtingen te geven’. Toen men tenslotte zo goed en kwaad als het ging, de balans trachtte op te maken, bleek na hoofdelijke omvraag, dat - wat de afgevaardigden van Hasselt betrof - *Jacob van Balen* alles ‘verwierp’ d.w.z. de nieuwe Utrechtse kerkenorde, maar dat *Harm Smit* nog nadere ‘overweging’ wenste.

Ruim een half jaar later viel op de Provinciale vergadering van 18 juni 1838 in Nieuwleusen gehouden, de beslissing. Praeses was toen *ds Hendrik de Cock*, en ook de predikanten *Van Velzen, Van Raalte* en *Brummelkamp* waren aanwezig. Na lange en vruchteloze discussies las ouderling Schouwenberg van Zwolle een soort ‘afscheuringsverklaring’ voor, waarmee ook de afgevaardigden van *Kampen, Zalk, Deventer* en voor een deel ook die van *Mastenbroek* en *Rouveen* hun instemming betuigden. Vervolgens stonden deze mannen-broeders op en verlieten de vergadering. Het betekende het begin van de Kruisgezinde gemeenten.

In de gemeente *Hasselt* is de scheuring nog niet dadelijk een feit geworden. De eerstkomende jaren bleef de gemeente nog vertegenwoordigd op de Provinciale vergaderingen, maar in de winter van 1843 ontstond nu ook in Hasselt een scheuring. En de Provinciale vergadering van 20 juni '44 besloot, dat de kerkeraad in zijn geheel moest worden afgezet, wat ook gebeurde. De weinige leden, die het kerkverband van de Chr. Afgescheidenen trouw bleven, werden aan de hoede van *ds F.A. van Gijssel* van Rouveen toevertrouwd. Ook werd bepaald: ‘de leeraars zullen zo nu en dan in deze verscheurde gemeente preken’ (d.i. in Hasselt)! Vanaf eind 1843 vinden we in Hasselt dus nu twee groepen Afgescheidenen, nl. de officiële Chr. Afgescheidenen en de Kruisgezinden. De eerst genoemde (zwakke) groep werd op vrijdag *23 januari 1846* opnieuw geïnstitueerd door ds F.A. van Gijssel van Rouveen en kreeg dus weer een eigen kerkeraad.

Deze ging toen bestaan uit de ouderlingen *Berend Gerrits van Dalfsen*[10.] (Van Dalsem) en *W.H. Frieling*. Deze laatste was bij ds W.A. Kok in Hoogeveen in opleiding, heeft slechts een jaar in Hasselt gewerkt en is daarop predikant in Dalfsen geworden.

Diakenen werden *Jan Kruithof*, een schipper, en *Johannes Pothof*,[11.] bakker in Hasselt en schoonzoon van de befaamde *Harm Smit*. Uit de classisnotulen blijkt, dat de gemeente financieel zwak was.

In de eerste jaren werden de kerkeraadsvergaderingen geregeld gehouden, maar de notulen daarvan zijn altijd maar kort. En na die van 17 februari 1849 stoppen ze zelfs helemaal en valt er een gat van 3½ jaar, waarna ze opnieuw beginnen met september 1852. Dan blijkt de kerke-

raad te bestaan uit de ouderlingen *B. van Dalfsen* en *R. Steenbergen*,[12.] een mattenmaker; diakenen waren *Jacob Oosten van der Vegt*,[13.] een timmerman, en *Arend Israël*.[14.]

In 1857 werd tot kerkmeester benoemd *Hendrik Peter van Balen*, een scheepstimmermansknecht.[15.]

Pas in 1859 kreeg de financieel zwakke Afgescheiden gemeente een eigen predikant. Het was *W.H. van den Bosch*, die - na voor het eerste beroep te hebben bedankt - overkwam van *Vrijhoeve-'s-Grevelduin-Capelle* in Brabant gelegen. Zijn traktement was daar aan de lage kant: *f* 450,- plus vrij wonen en vrijdom van alle belastingen.

Aan de stemming voor het tweede beroep hadden 23 manslidmaten meegedaan. Uit dit aantal kunnen we dus geenszins de grootte van de gemeente afleiden. Terloops merken we hierbij op, dat het Kerkelijk Jaarboekje van 1856 als zielental 127 opgeeft.

Wanneer de leden aan de komst van hun eigen dominee dachten, klopten de harten vol verwachting. De kerkeraad liet alvast een klankbord met lamp aanbrengen boven de kansel in het kerkgebouw aan de Brouwersgracht hoek Regenboogsteeg. Kosten *f* 8,-. Al behoorde een dominee uit het hoofd te preken, er moest toch ook op de kansel een behoorlijk licht zijn om uit de bijbel en uit de liturgische formulieren te kunnen voorlezen.

Een kerkeraadsdeputatie reisde naar Vrijhoeve-Capelle om in overleg met de beroepen predikant zijn overkomst te regelen. En prof. De Haan zou worden uitgenodigd om ds Van den Bosch op zondag 10 april 1859 in Hasselt te bevestigen. Het was al zijn vierde gemeente. Zijn verhuizing naar Hasselt kostte de kerk *f* 80,31, voorwaar geen gering bedrag. Maar Brabant en Hasselt lagen ook ver van elkaar vandaan. Merkwaardig is de notitie, die we in de notulen over het catechiseren vonden. Bij de regeling daarvan werd bepaald, dat niet langer 'uit de Bijbelsche geschiedenis van ds A.P.A. du Cloux mocht worden gecatechiseerd, maar dat daarvoor in de plaats gebruikt zouden worden de bekende vragenboekjes van *Borstius*, het *Kort Begrip* en de *Heidelbergse catechismus*'. Deze op het eerste gezicht wat duistere woorden: 'geen onderwijs meer uit Du Cloux' worden wat duidelijker, als we erop letten, dat *ds Du Cloux* en *ds Van den Bosch* allebei tegelijk enige jaren in 's-Grevelduin-Capelle hebben gestaan, de één in de hervormde, de ander in de Afgescheiden kerk.

Du Cloux is bekend geworden door zijn aanklacht tegen ds H. de Cock in Ulrum wegens het dopen van kinderen uit zijn gemeente Vierhuizen, wat leidde tot De Cocks schorsing door het classicaal bestuur op 19 december 1833. Maar Du Cloux was later toch de leer van de Dordtse vaderen weer gaan verdedigen en nam bovendien in de hervormde kerk enthousiast deel aan de strijd voor kerkherstel. Zijn publikaties o.a. verscheidene prekenbundels werden graag door het gereformeerde volk ge-

lezen. Van den Bosch en Du Cloux hadden elkaar dus in hun Brabantse tijd als collega leren kennen. De kerkeraad van Hasselt vond het echter nu maar beter 'Du Cloux' af te schaffen en over te gaan op de hierboven al genoemde werkjes.[16.]

De Afgescheiden kerk van Hasselt deed ook mee aan gezamenlijke kerkelijke hulpacties om nood als gevolg van rampen en onheilen te lenigen. Zo zou ds Van den Bosch de *f* 18,50, ontvangen als liefdegave voor de afgebrande kerk te Heerjansdam, overmaken.[17.]

Tegen de zonde van het overmatig gebruik van sterke drank had ook de kerkeraad in Hasselt te kampen. Twee kerkleden - van wie de ene brugwachter was - maakten zich daaraan bij herhaling schuldig. Het stadsbestuur had er zelfs bij de kerkeraad op aangedrongen de brugwachter nog eens te waarschuwen, anders zou hij moeten worden ontslagen. De kerkeraad bedankte de burgemeester voor diens edelmoedigheid. Maar enkele maanden later had de brugwachter zijn belofte geen sterke drank meer te drinken, helaas al weer gebroken. Inderdaad volgde nu ontslag. Uit schaamte durfde de man niet meer in de kerk te komen. Dus moest de kerkeraad daar nu weer achter aan.

Ds Van den Bosch had het druk. Gelukkig werd zijn werk gewaardeerd. Van de kerkeraad kreeg hij *f* 25,- extra uitgekeerd; 'als gering bewijs onzer erkentelijkheid' staat er achter, en verder 'met de bede dat hij nog lang in ons midden werkzaam zal zijn'. Dit zou nog 1½ jaar zijn (op 30 juni '61 preekte hij afscheid).

Laten we nog enkele tekenende details uit het kerkelijk leven mogen geven. In januari 1860 - dus midden in de winter - kwamen er klachten binnen over *tocht* in de kerk evenals over de ondragelijke lucht, veroorzaakt door brandende kolen in de stoven. Wat daaraan te doen? Om deze voor de gezondheid niet ongevaarlijke tocht tegen te gaan, besloot men het luik in het portaal bij de voordeur tijdens de kerkdiensten open te houden en het 'zijde- of tuimelraam' dicht te laten. En wat de stank uit de stoven betreft, waardoor velen 'met zware pijnen in het hoofd worden aangedaan', vanaf de kansel zou worden verzocht 'geen kolen van de zoogenaamde korte turven te gebruiken, teneinde de ellende zoo veel mogelijk te voorkomen'. Of het geholpen heeft? In elk geval is dit probleem voor ons tot grootmoeders tijd gaan behoren.

Voor (turf)schippers betekende een strenge winter, waarin de kanalen en vaarten weken- en soms maandenlang lagen dichtgevroren, een gedwongen niets-doen. Daarop wijst het besluit in de notulen van januari 1860 om het Avondmaal enige weken te vervroegen om de *schippers*, die 'tans stil liggen', in de gelegenheid te stellen van de sacramentsbediening gebruik te maken. Ook ontvingen ze in zulke perioden altijd huisbezoek.

Ds Van den Bosch mocht vrucht op zijn werk in Hasselt zien. In april 1860 werden na afgelegde geloofsbelijdenis als leden van de kerk toegelaten: *Jan v.d. Vegt, Jacoba Israël, Derkje Kiefte, Jantje Oost* en *Fen-*

negie Ekman.

Natuurlijk preekte ds Van den Bosch ook wel eens in een gemeente in de omtrek. Maar toen hij in het najaar van 1860 een preek verzoek van de vacante gemeente op *Urk* kreeg, wilde de kerkeraad hem geen toestemming geven om te gaan. Het reizen in een open schuit, het onzekere van de terugkomst en het 'niet goed kunnende missen des Leeraars' vormden voor de kerkeraad onoverkomelijke bezwaren. Toen dominee echter het volgend jaar weer een uitnodiging uit Urk kreeg om daar met Pinksteren te komen preken, mocht hij wel naar het eiland gaan, mits een student dan in Hasselt kwam 'preken'. Het jaargetijde kon nu ook moeilijk als beletsel worden opgegeven!

In december 1860 vroeg *Hermannus Renon*,[18.] een gepensioneerd kapitein, wegens gezondheidsredenen rustend ouderling te mogen worden en in zijn plaats een nieuwe ambtsdrager te kiezen. Anders moest ouderling Steenbergen alle werkzaamheden alleen doen. Een half jaar later overleed Renon, oud 57 jaar. Hij had zich in 1848 met 7 kinderen beneden de 12 jaar vanuit de hervormde kerk bij de Afgescheiden gemeente in Hasselt aangesloten.

In het begin van 1861 werden tot diakenen gekozen *Hendrikus Kloosterziel*,[19.] een 52-jarige veehouder en *Hendrik van Balen*, scheepstimmerknecht. *Berend van Dalfsen*, oud-ouderling, werd opnieuw tot ouderling gekozen, maar nu kwamen er bezwaren uit de gemeente, daar hij niet met het gewone formulier was bevestigd. Ds Van den Bosch vond dit echter overbodig, omdat een oud-ouderling na een herverkiezing niet weer behoefde bevestigd te worden 'hetwelk in de oude Gereformeerde kerk nimmer gedaan is'.

In januari '61 gaven 3 hervormden de wens te kennen naar de Afgescheiden kerk over te komen. Het waren *Anna Kornet*, en *Hendrikus Schutte* met zijn vrouw *Aaltje van der Vegt*.[20.] Omdat het jonge echtpaar buiten de stad woonde, zouden ze op hun verzoek aan huis worden onderzocht. Ze woonden in de *Roebollige hoek*, over het Zwartewater de kant van Genemuiden uit. Aan het eind van het jaar (1861) voegden zich ook de landbouwer *Gerhardus Schutte*, en zijn vrouw *Trijntje Dillen*, wonende in de buurtschap Holten, bij de gemeente.

Oefenaar Jan Stad

In mei '61 nam ds W. van den Bosch een beroep aan naar *Enter* (Ov.) en preekte 30 juni afscheid. Hasselt was dus weer vacant. Nadat de kerkeraad zonder het gewenste resultaat een beroep had uitgebracht op *ds W. Coelingh* van Genemuiden en op *ds P. Medema* van Sexbierum (Fr.), besloten de broeders een andere koers in te slaan en om te zien naar een *oefenaar*. Daarom werd in oktober '63 aan een vergadering van manslidmaten de vraag voorgelegd of ze het goedkeurden een zekere *J. Stad* uit Zoetermeer naar Hasselt te laten overkomen om daar te *oefenen* en te *catechiseren*. Want het was wel duidelijk, dat de gemeente financieel

geen predikant met zijn gezin zou kunnen onderhouden. Iedereen vond het goed en zo werd met algemene stemmen *Jan Stad* uit Zoetermeer 'beroepen'. Hij was ongetrouwd en tevreden met een 'kleine bezoldiging'. Weliswaar was hij nog tot 1 mei 1864 aan Zoetermeer gebonden, maar men zou proberen hem met ingang van de Kerstdagen 1863 'los' te Krijgen. Het lukte.

Enige gemeenteleden boden aan hem te 'verzorgen', d.w.z. hij mocht bij hen om beurten komen eten. Voor *ƒ* 3,25 per week kreeg hij bij ouderling Steenbergen onderdak en de kerkeraad betaalde de kosten voor het timmeren van een kamertje in het huis van Steenbergen. Ook stemde de gemeente ermee in, dat hij ouderling werd.

In januari 1864 is hij in die functie bevestigd. De pastorie werd voor *ƒ* 1,25 per maand verhuurd aan koster Hendr. P. van Balen, met de bepaling dat de kerkeraad vrij gebruik kon maken van de huiskamer en - heel belangrijk - de gemeenteleden tijdens de kerkdiensten en vergaderingen 'de plaats der geheime gemakken' tot hun beschikking hadden.

Een klein jaar eerder waren uit de hervormde kerk overgekomen *Willem Zieleman*,[21.] een landbouwer uit de buurtschap *Streukel*, en *Willem Riesebos*,[22.] afkomstig van de Roebollige hoek. Als reden van hun lid worden van de Chr. Afgescheiden kerk geven de notulen aan, dat beiden verklaarden in het hervormd kerkgenootschap 'de Kerk onzes Heeren Jezus Christus' niet te kunnen zien en ook innig met de leer en het standpunt der Chr. Afgescheiden Gereformeerde kerk in Nederland verenigd te zijn.

In de jaren '60 zijn er herhaaldelijk pogingen gedaan om tot een *hereniging* te komen met de *gemeente onder het Kruis*, die ook in Hasselt heeft bestaan. Aan die gemeente wijden we de volgende paragraaf.

Gereformeerde gemeente onder het kruis

We schreven al, dat eind 1843 in de Afgescheiden gemeente van Hasselt een scheuring was ontstaan. Het jaar 1843 heeft trouwens voor de Afgescheiden kerken in het algemeen een dieptepunt betekend. De verwarring in vele kerken was groot. De synode van 1843 in Amsterdam gehouden is als gevolg van de scherpe tegenstellingen onder de leden, onverrichter zake uit elkaar gegaan.

Wat de Kruisgezinden in Hasselt betreft, het schijnt dat deze voorlopig het kerkverband niet zochten en min of meer op zichzelf bleven staan. Misschien gebeurde dit wel onder invloed van *ds Ledeboer*. Pas vanaf 1852 tot '67 vinden we Hasselt vertegenwoordigd op de Algemene kerkelijke vergaderingen van de Gereformeerde kerk onder het kruis, in het begin vooral door *Harm Smit*, ons wel bekend, en later door diens zoon *Klaas Smit*.

We noemden zo juist de naam *ds Ledeboer*. In 1840 had deze merkwaardige man zich bij de Afgescheidenen aangesloten, maar hij moest niets hebben van het vragen in 1841 van de Afgescheidenen bij de rege-

ring om erkenning als kerk. Vandaar dat Ledeboer zich in 1841 al weer van de Afgescheidenen verwijderde en na 1844 zelf vrije gemeenten stichtte, die het vragen om vrijheid van godsdienstoefening onder de door koning Willem II gestelde voorwaarden volstrekt afwezen. Op dit punt vonden Ledeboer en de Kruisgezinden te Hasselt elkaar.

Het is wel zeker, dat Ledeboer in 1846 enige tijd in Hasselt heeft vertoefd en van daaruit gemeenten heeft gesticht, o.a. in Genemuiden en op het Kampereiland. De laatste werd in 1862 opgeheven. Ook de bekende oefenaar *Klaas Smit* uit Hasselt koos tijdelijk de zijde van Ledeboer. Hij publiceerde in 1846 een brochure van 44 pagina's, waarin hij heftig fulmineerde tegen de door de Afgescheidenen geaccepteerde 'vrijheid' en tegen het sturen van de kinderen naar de openbare school. We schreven al, dat in 1846 in Hasselt opnieuw een Afgescheiden kerk was geïnstitueerd. Vijf jaar later - in mei 1851 - verzoende deze Klaas Smit zich weer met de Kruisgezinden en liet nu zijn eigen kinderen wel de openbare school bezoeken. Natuurlijk werd hij hierover aangevallen, maar er werden geen kerkelijke maatregelen tegen hem genomen, omdat er in Hasselt geen Christelijke school was.[23.] En dan was het vrij wat beter om de kinderen op de 'algemene' school te onderwijzen 'dan in hunne jeugd langs de straat te laten verwaarloozen'.[24.]

De zo juist genoemde brochure bevat een 8 pagina's tellend woord vooraf van Ledeboer, die het eigenaardig ondertekende met 'Uw ontrouwe vriend en broeder L.G.C. Ledeboer'. Het verschil tussen Ledeboerianen en Kruisgezinden valt echter niet scherp aan te geven.

Wanneer we nu willen trachten iets meer te vertellen over de Kruisgemeente in Hasselt, dan is door het ontbreken van belangrijke bronnen de oogst maar heel mager.

Blijkbaar bezat de Kruisgemeente voor sommige Chr. Afgescheidenen enige aantrekkingskracht, want in 1852 moest de in 1846 tot diaken gekozen *Joh. Pothof* worden vermaand de eigen kerkdiensten te bezoeken en niet geregeld die van de Kruisgemeente. Ook behoorde hij zijn kind naar de catechisatie te sturen, anders zou hij niet meer als lid worden beschouwd. We merken op, dat Pothof getrouwd was met *Elisabeth Smit*, een zuster van de in Hasselt zeer bekende Kruisgezinde oefenaar Klaas Smit.

In 1854 vroeg de Chr. Afgescheiden gemeente van Hasselt de classis om advies: Hoe te handelen met leden 'die zich reeds lang van hen verwijderd hadden en zich begaven naar die onder 't kruis, Ledeboer enz., en nog in hun lidmaatboeken waren aangetekend'. De classis adviseerde te handelen volgens de synode van Groningen 1846 art. 90: 'Maar die zich ongeregeld gedragen, zonder zich ergens bepaald aan te sluiten' moeten door de kerkeraad met hulp van de consulent worden 'behandeld'.

Enige jaren later gaf *Jan Kiefte* de wens te kennen zich bij de Chr. Afgescheiden gemeente te voegen. Hij hoorde bij de gemeente van ds Lede-

boer in Zuidwolde (Dr.), maar wilde daarbij weggaan. Men zou over hem nog informatie inwinnen, omdat hij daar - volgens eigen zeggen - onwettig onder censuur stond. Inderdaad bleek hij lid te zijn van de Ledeboeriaanse gemeente in Zuidwolde (Dedemsvaart), maar daar wegens laster en leugen gecensureerd te zijn ('tot afsnijdens toe'). Blijkbaar is hij niet als lid geaccepteerd, want in 1867 vroeg hij opnieuw toelating als lid van de Chr. Afgescheiden kerk van Hasselt. Nu werden er geen wettige bezwaren meer tegen zijn lidmaatschap ingebracht. Maar een sierlijk lid is hij niet geworden.

Hereniging Afgescheidenen en Kruisgezinden

In 1858 ontstond er tijdens de Algemene Kerkelijke vergadering van de Gereformeerde Kerk onder het kruis, op 3 augustus en volgende dagen in Amsterdam gehouden, zo'n geweldig conflict, dat de Kruiskerken op hun grondvesten schudden. Het was een gevolg van het dictatoriaal optreden van ds C. van den Oever, wel eens de paus van de Kruisgezinden genoemd.

Alleen voor zover de Kruisgemeente van Hasselt er direct bij was betrokken, geven we over die vergadering enkele bijzonderheden. Hasselt was vertegenwoordigd door *Klaas Smit*, de oefenaar. In de loop van de discussie begon ds C. van den Oever zo geweldig te keer te gaan en zo met 'de liefdelooste veroordeeling en de vreesselijkste vloekspraken' te werken, dat het de afgevaardigden van *Hasselt, Zwartsluis, Zwolle* en *Vlissingen* te bar werd. Ze stonden op en verlieten de vergadering. Van toen af werden er breuklijnen in het Kruisgezinde kerkverband zichtbaar. Wat niet wil zeggen, dat die breuk nu ook dadelijk een feit werd. Want op de volgende Algemene vergadering deed ook Hasselt mee. Op die van 1864 in Zwartsluis gehouden, waren voor Hasselt ouderling *Lukas Buit*[25.] en diaken *J. Admiraal*[26.] present.

In lastbrieven van de gemeenten van *Hasselt* en *Tricht*, en in een schrijven ondertekend door ± 40 leden van de gemeente te Zwolle, werd gevraagd erop toe te zien, dat de predikanten op de preekstoel het ambtsgewaad droegen. Dit was een strijdpunt, dat in vele gemeenten al jarenlang heel gevoelig lag.

De beide volgende jaren (1865 en '66) komen voor Hasselt ineens twee nieuwe ambtsdragers naar voren, nl. ouderling *E. van 't Loo* en *Jan Hulleman*,[27.] een spekslager en eerder de schoonzoon van Jacob Oosten van der Vegt. Van 't Loo was op verzoek van de gemeente Hasselt, waarvan hij lid was geworden, in februari 1865 op een classisvergadering in Zwolle onderzocht wat betreft zijn genadestaat, roeping en kennis van de voornaamste grondwaarheden en na een volgend preekvoorstel toegelaten om in Hasselt een stichtelijk woord te spreken.

Van 't Loo was nog maar kort in Hasselt of hij veroorzaakte daar al grote moeilijkheden.

In de Algemene vergadering van juni 1866 vocht hij de schorsing van

ds R. Veldman van Zwolle namelijk zo fel aan, dat hem verzocht werd zijn tegen de vergadering gerichte zware beschuldigingen terug te nemen. Hij weigerde. Nu werd hem verdere zitting in de vergadering ontzegd en hij kon vertrekken. Hij bleef echter bij zijn standpunt. Met een deel van zijn kerkeraad en van zijn gemeente kwam hij nu buiten het kerkverband te staan. De Algemene vergadering van het volgend jaar (1867) nam het bericht, dat een deel van de gemeente Hasselt zich had 'losgescheurd', voor kennisgeving aan. Niet alleen Johanna B. Olsman, de vrouw van Van 't Loo, bleef haar man trouw, maar ook de ouderling *Jacob Admiraal* en de kerkmeesters *Jacob Oosten van der Vegt* en *Hermannus Holtrust*, een landbouwer uit Genne. Niet lang echter zou deze groep in Hasselt apart naast de Gereformeerde gemeente onder het kruis blijven bestaan. Ze zocht al dadelijk contact met de Chr. Afgescheidenen.

In de oktober-vergadering van de Afgescheiden classis Zwolle (1867) vroegen de afgevaardigden van Hasselt hoe te handelen met de 'Veldmans-gezinden', die de begeerte hadden te kennen gegeven zich met de Afgescheidenen te verenigen. Zoals te verwachten viel, benoemde de classis een commissie, die naar Hasselt zou gaan om de zaak te 'bevorderen'. Het ging de goede kant uit.

Op 17 december 1867 waren in een buitengewone kerkeraadsvergadering behalve de kerkeraad ook aanwezig de consulent ds J. Diephuis van Rouveen, ds W.H. Gispen van Kampen, ds H. Vissink van Zwolle en de ouderlingen Bosch uit Zwolle en Kuiper uit Rouveen. Als doel van de vergadering werd duidelijk bepaald het tot stand brengen van een *vereniging* met enige ambtsdragers van 'de zich noemende Gereformeerde gemeente onder het kruis'. Dat waren dan *E. van 't Loo, J. Admiraal, J.O. v.d. Vegt* en *H. Holtrust*.

Op de vraag van ds Gispen - hij was tot praeses aangewezen - waaròm ze wilden verenigen met de Chr. Afgescheiden kerk, gaven de broeders een bevredigend antwoord. Een volgende vraag was: hóe ze wilden verenigen, als ambtsdragers of als leden? Hierover lieten Van het Loo c.s. de beslissing bereidwillig aan de kerkeraad over. Deze wilde hen tot nieuwjaar - dat was dus 2 weken later - als ambtsdragers aanvaarden, maar dan moesten ze aftreden. Ze waren echter dadelijk herkiesbaar. Na deze kerkeraadsvergadering leidde ds Gispen de 'avondgodsdienstoefening', waarin hij de beslissing van de kerkeraad aan de gemeente meedeelde en preekte over Joh. 1:35-40.

Drie dagen later was er al weer een kerkeraadsvergadering, want er viel nog een punt te bespreken: Hoe nu te handelen met de andere broeders en zusters, die zich eveneens met de Chr. Afgescheidenen wilden verenigen. Welnu, ze konden overkomen als leden, zonder, zoals gebruikelijk was, eerst twee zondagen aan de gemeente te zijn voorgesteld. Van 't Loo zou hen opzoeken en hun namen aan ouderling *Stad* doorgeven om deze af te kondigen. Het waren in totaal 47 zielen:

Johanna B. Olsman (vrouw van E. van 't Loo)
Jan Oosten van de Vegte
Jennetje de Koning Gans
Reiner van de Vegte
Jakob van de Vegt
Grietje van den Brink
Hendrik Jakob van de Vegte
Jakob Drost en Neeltje de Jonge met 5 kinderen
Dirk van Dijk en Aaltje Stadhouder met 4 kinderen
H. Holtrust en Aaltje Lammers met 4 kinderen
Jakob van de Horst en Gerrigje van Marle met 6 kinderen
Helmich Neefjes en Janna Buter met 5 kinderen
Wolter Neefjes en Geertje Schutte met 4 kinderen.

In de laatste week van 1867 vroeg oefenaar *Jan Stad* zijn attestatie aan wegens vertrek naar *Genemuiden*. De kerkeraad gaf hem die graag, met de mededeling dat hij altijd trouw zijn plicht in Hasselt had vervuld. Op de laatste zondag van december 1867 nam J. Stad afscheid van Hasselt met Hebr. 13:14. Nu wilde ouderling E. van 't Loo graag de positie van Stad als voorganger overnemen en liet dit punt in een gemeentevergadering ter sprake brengen. Daarop verliet hij even de vergadering om het zich vrij uitspreken mogelijk te maken. Maar hij hoefde niet lang buiten te blijven, want de manslidmaten, 26 in getal, zeiden eenparig *ja*. Van 7 januari 1868-28 december 1870 heeft Van 't Loo de gemeente als voorganger gediend. Toen is ook hij naar *Genemuiden* vertrokken, waar hij in juli 1875 op art. 8 van de kerkenorde dominee is geworden. Daarna heeft hij nog in Sliedrecht gestaan, vanwaar hij in 1887 is geëmigreerd naar de Dutch Reformed Church te Paterson.[28.]

In 1869 werd de landelijke vereniging van de Chr. Afgescheidenen met de Kruisgezinden een feit (op enkele uitzonderingen na). Men ging nu samen heten: de Christelijke Gereformeerde kerk. In Hasselt hield ze haar diensten in de vergrote kerk aan de Brouwersgracht hoek Regenboogsteeg.

Onder de Kruisgezinden, die in 1869 in Hasselt met de vereniging meegingen, bevonden zich ook:

Jakob Admiraal en Jakobje Neefjes met 6 kinderen
Engbert Buit (landbouwer te Genne) en Jacobje van der Vegte met 4 kinderen
Lucas Buit en Geesje de Lange met 4 kinderen
Albert Rietman en Evertje van de Kolk met 5 kinderen.[29.]

En dan was er nog een echtpaar, dat zich enkele maanden later al weer onttrok: in Hasselt was namelijk een groepje op zichzelf blijven staan, dat zich wel de vrije Gereformeerde gemeente noemde en nog een aantal jaren heeft bestaan. Ze bleef kerken in het gebouw in de Nieuwstraat. In 1887 moest dit gebouw worden afgestoten. Koper werd de Chr. Geref.

kerk te Hasselt die haar gebouw aan de Brouwersgracht aan particulieren verkocht. Wie hierin nu eens een kijkje neemt, bespeurt nog duidelijk de sporen van een kerkgebouw o.a. van een gaanderij.

Eindnoten:

1. Gedateerd 26 februari 1836.
2. We hebben bij het schrijven van ons hoofdstuk ook gebruik gemaakt van L.J. Joosse - *Ende Godts daden niet vergeten. Enkele momenten uit de eeuwenlange geschiedenis van het kerkelijk leven in Hasselt en N.O.-Overijssel* (1977). En van de studie van Roel Bosch - Het ontstaan van de Gereformeerde Kerk; de Afscheiding van 1835. (Verschenen in: *Uit de geschiedenis van Hasselt*. Publikatie van de IJsselakademie nr. 15, 1982).
3. We hebben enige gegevens ontleend aan het hoofdstuk van Roel Bosch over Het ontstaan van de Gereformeerde Kerk in Hasselt, 158. (In: *Uit de geschiedenis van Hasselt*).
4. Het schrijven is gedateerd 13 januari 1836 (Bos III, 51),
5. *Boekzaal der geleerde Wereld* 1837 I 105.
6. Hij is in 1854 in Olst overleden, 75 jaar oud.
7. Deze schipper Roelof Koerts Hoorn moet niet verward worden met Roelof Hendriks Hoorn, een boer in Dinxterveen en één van de leiders van de Afscheiding in Wanneperveen-Dinxterveen.
8. Brievenboek burgemeester van Hasselt 16 oktober en 5 december 1837 (Gemeente-archief Hasselt).
9. *Uit de geschiedenis van Hasselt* 154-157.
10. Berend Gerrits van Dalfsen, wonende in 's-Heerenbroek, gemeente Zwollerkerspel, boerenknecht, was in 1825 getrouwd met de dienstmaagd Geesje Broekhuis, een timmermansdochter uit Wilsum.
11. In 1832 trouwde Joh. Pothof, in 1808 geboren in Zwolle als zoon van een kastenmaker, met de 19-jarige Elisabeth Smit, dochter van Harm Smit Klaaszoon en Hendrika Bruinink.
12. Op 23 augustus 1878 overleed in Hasselt Roelof Steenbergen, 75 jaar oud, geboren in Wanneperveen, weduwnaar van Klaasje van Veen, wonende in Hasselt Hoogstraat wijk B no. 14.
13. Jacob Oosten van der Vegt, timmerman, 35 jaar, was in 1844 getrouwd met Geertjen van der Sluis, een 21-jarige timmermansdochter. De bruidegom was toen weduwnaar van Aaltje Broekhuis.
14. Arend Israël overleed op 1 september 1876 op 72-jarige leeftijd in hetzelfde huis waarin twee jaar later Roelof Steenbergens sterfbed zou staan (Hoogstraat wijk B no. 14).
15. Hendrik Peter van Balen trouwde in 1846 op 24-jarige leeftijd, als zoon van Joh. van Balen en de baakster Elisabeth Heiliger, met de 34-jarige dienstbode Rijka van Bruggen.
16. Drs. K. Exalto e.a. - *Zij die bleven* (Nijkerk 1981) Schetsen over leven en werk van acht predikanten, die niet met de Afscheiding meegingen. Het laatste hoofdstuk van de hand van W. van Gorsel handelt over Alphonse Pierre Antoine du Cloux.
17. Notulen kerkeraad 5 juli 1859.
18. Op 1 juni 1861 overleed in Hasselt in het huis Heerengracht wijk D no. 57 Hermannus Renon, 57 jaar, geboren in Deventer, gepensioneerd kapitein, zoon van Gilbert Renon en Willemina Willemsen. Hij was gehuwd met Hendrica van Leuveren.
19. Hendrikus Kloosterziel was getrouwd met Machteld van den Berg. Hij is 54 jaar oud geworden. Beiden waren in 1854 overgekomen van de Ledeboersgezinden evenals Albert Jaspers Hoorn en zijn vrouw Hendrikje Krikke.
20. Hendrikus Schutte, boerenknecht, 29 jaar, zoon van de landbouwer Hendrik Schutte en Marrigje van der Vegte, beiden wonende te Holten (dicht bij Hasselt), trouwde in 1857 met de 30-jarige 'boerenmeid' Aaltje van der Vegte, geboren te Genemuiden, wonende te Mastenbroek, Nieuwe Wetering zuideinde.

21. Willem Zieleman, zoon van landbouwer Jan Zieleman en Johanna Hulleman, was in 1850 getrouwd met Harmpje Dillen, en in 1870 met haar zuster Trijntje Dillen, weduwe van Gerhardus Schutte. De beide meisjes Dillen waren dochters van een landbouwer uit Grafhorst bij IJsselmuiden.
22. In 1848 was de 29-jarige Willem Riesebos getrouwd met de 28-jarige landbouwersdochter Maria van der Sluis. Beiden woonden toen in de Roebollige hoek.
23. F.L. Bos, *Kruisdominees*, 165.
24. Notulen Algemene Kerkelijke vergaderingen van de Gereformeerde Kerk onder het kruis in 1853 in Zwolle gehouden.
25. Lukas Buit, landbouwersknecht, 27 jaar, geboren Zwartsluis, wonende in Mastenbroek onder de gemeente Zwoller kerspel, zoon van Klaas Buit en Oegjen Drost 'samen doende veehouderij', was in 1846 getrouwd met de 32-jarige 'veehouderessche' Geesje de Lange.
26. Jacob Admiraal, een 25-jarige smidsknecht, geboren en wonende te Hasselt, zoon van Jan Admiraal (schilder) en Jannegien van Dijk, was in 1853 getrouwd met de 23-jarige Jacobje Neefjes, geboren en wonende in Hasselt, dochter van Jan Neefjes (veehouder) en Lubbigje Wolters Nieboer.
27. Jan Hulleman, geboren en wonende in Hasselt, was in 1848 op 23-jarige leeftijd getrouwd met de 19-jarige Berendje van der Vegt, en 6 jaar later met de 30-jarige weduwe en winkelierster Annegje Dekker.
28. F.L. Bos, *Kruisdominees*, 198.
29. Joosse, 98.

VI *Zwolle*

A. Het begin

Zwolle mag - aldus Van der Aa in zijn Aardrijkskundig woordenboek in 1850 - tot de gezondste steden van Nederland worden gerekend. ‘De *grond*, de *lucht*, en het *water* zijn in en buiten Zwolle zeer fris, zuiver en gezond; vruchtbare akkers en zaailanden en grazige weiden omringen de stad’.

De *lucht*, hoewel soms koud en vochtig, is echter voor mens en dier steeds aangenaam en ‘verkwikkelijk, daar zij door geen schadelijke uitdampingen besmet, maar wel door afwisselende winden onophoudelijk gezuiverd wordt’.

Het *water*, zowel binnen als buiten de stad, is zuiver, smakelijk en zeer goed drinkbaar, zodat Zwolle dan ook terecht tot de gezondste steden van ons vaderland mag gerekend worden. We zien het, het is alles heel vleiend voor Zwolle als woonstad.

Zwolle bezat toen 3 ‘voorsteden’: de Diezerpoorten-voorstad (Nieuwstad), de Kamperpoorten-voorstad en de Sassenpoorten-voorstad. De drie buurtschappen Assendorp, Dieze en Koten meegerekend, telde Zwolle, omstreeks 1850, 19.000 inwoners, van wie er 12.400 tot de Hervormde kerk behoorden. Deze werd toen door zes predikanten gediend.[1.]

Grafsteen van ds. W.W. Smitt (1804-1846). Naar een tekening, van J.Chr. Grabijn in Zwolle. Het graf van Wolter Wagter Smitt bevindt zich op de begraafplaats van het Agnietenklooster, waar Thomas à Kempis een deel van zijn leven heeft doorgebracht.

Vooral de in Oost-Friesland geboren *G.H. van Senden*, in 1832 vanuit Middelburg naar Zwolle gekomen, had de naam een groot kanselredenaar te zijn. Deze begaafde en werkzame man heeft veel geschreven en vele preken van hem zijn uitgegeven.

Zwolle telde verder 5060 Rooms-katholieken, 580 Israëlieten, 420 Evangelisch-Luthersen, 260 Doopsgezinden, 100 Waals-Hervormden, terwijl er toen 180 *Chr. Afgescheidenen* waren. We gaan nu de geschiedenis van de laatste groep tot ± 1870 behandelen. Ze is ondanks vele interne troebelen later sterk gaan groeien.

Eerste jaren

De Chr. Afgescheiden kerk van *Zwolle* is op donderdag 11 juni 1835 gesticht door *ds Hendrik de Cock*, bij *Willempje Schutte* aan huis, in het pand buiten de Diezerpoort, nu Thomas à Kempisstraat 3. De Cock was een maand eerder als predikant in *Smilde* komen wonen. Uiteraard is aan deze instituering in Zwolle een voorgeschiedenis verbonden, een heel bijzondere zelfs. Daarover worden we ingelicht o.a. door een '*Korte opgaaf* van de wijze, hoe de gemeente hier is tot stand gekomen en wat er sinds *eenige jaren* geschied is', te vinden voorin het eerste notulenboek. Die 'eenige jaren' zijn dan de jaren 1835-'41.

Wanneer we deze 5 pagina's tellende 'Korte opgaaf' oplettend lezen, dan blijkt dat het in de hervormde kerk van Zwolle - wat de gereformeerde leer betreft - al net zo was gesteld als in vele andere delen van het land. De schrijver noemt de prediking *'een samenvoegsel van allerlei dwaalgevoelens'*, zodat velen 'die de waarheid lief hadden' niet meer in de kerk kwamen, maar hun heil zochten in de conventikels of uren ver liepen of reden om ergens een min of meer befaamd oefenaar of een nog rechtzinnig predikant te horen.

In Zwolle was een heel bekende plaats van samenkomst voor de 'vromen' het huis van *Joh. Ridderinkhof*, een aannemer, wonende 'op de Dijk', de tegenwoordige Thorbecke-gracht[2], waar nu nog historische gevels zijn te bewonderen. Ridderinkhof woonde waar nu no. 49 is.

De Cock en Ridderinkhof kenden elkaar waarschijnlijk al vanaf begin mei 1834. De Cock was toen met een verzoekschrift van zijn kerkeraad vanuit Ulrum op weg naar de koning en deed op die reis ook Zwolle aan. Daar logeerde hij een nacht bij Ridderinkhof, die de volgende dag een eind met hem meereisde, tot Nijkerk toe, waar ze op vrijdag 2 mei aankwamen. Ridderinkhof had toen al het veel gerucht makende 'schotschrift' van De Cock 'de Schaapskooi van Christus aangetast door twee Wolven' gelezen.

Toen de geschorste en uit het hervormd kerkverband getreden De Cock vóór 15 februari '35 zijn pastorie in Ulrum moest verlaten, bood Joh. Ridderinkhof hem en zijn gezin de buitenplaats Hofwijk bij Dalfsen als woning aan. Maar De Cock ging niet op dit edelmoedig aanbod in, waarschijnlijk omdat hij dan te ver van zijn arbeidsveld - Groningen

en Drenthe - zou zitten. Tot het laatst van de maand april '35 bleef het onzeker, wat zijn woonplaats zou worden. Het werd *Smilde*. Daar had diaken Sikkens, landbouwer in Bovensmilde, in zijn eigen huis woonruimte voor hem beschikbaar gesteld.

De Cock beperkte zijn werk niet tot Smilde, maar begon ook in Drenthe en Overijssel te preken en gemeenten te institueren. Zo kwam hij tijdens een rondreis eind mei, begin juni '35 o.a. in *Koekange, Ruinerwold, Genemuiden* en ook in *Kampen*. In laatstgenoemde plaats institueerde hij op donderdag 4 juni 1835 een Afgescheiden kerk. *Zwolle* stond niet op het programma, maar heel onverwacht kwam hij toch in de Overijsselse hoofdstad terecht. Dit ging zo:

Toen hij die 4e juni op het punt stond Kampen te verlaten, werd hem dit plotseling belet. Er verscheen eerst een politieman en daarna de commissaris van politie in eigen persoon aan de deur van grutter *Roelof Nijhuis* om De Cock bij Nijhuis huisarrest op te leggen wegens het zonder toestemming gepreekt te hebben voor meer dan 20 personen. Zo bleef De Cock enige dagen onder bewaking in afwachting van het antwoord van de procureur-crimineel op de vraag hoe er verder met hem moest worden gehandeld. Daar zat De Cock dus in de Buiten Nieuwstraat ‘gevangen’.

Het sensationele nieuws van zijn huisarrest verbreidde zich snel. Vooral Nijhuis merkte dit, want diens huis raakte soms stampvol met bezoekers, uit de hele streek naar Kampen getogen om hun meeleven met De Cock te bewijzen. Uit Zwolle waren o.a. J. Ridderinkhof en de bekende ‘luitenant’ W.W. Smitt gekomen. Ook kandidaat Van Raalte wilde meer weten van De Cocks penibele situatie.

Burgemeester *Lemker* van Kampen was over al dit onrustige gedoe maar slecht te spreken. Hij deed wat hij kon om De Cock kwijt te raken. En zie, op woensdag 10 juni verscheen de commissaris van politie weer eens in de Buiten Nieuwstraat, maar nu niet alleen ter controle. Hij haalde De Cock bij Nijhuis weg en nam hem mee naar zijn eigen woning. We vragen ons af: waarover zouden de beide heren met elkaar gepraat hebben? Het moet gezegd, dat De Cock in zekere zin hoffelijk werd behandeld.

's Avonds werd De Cock naar het logement ‘De bonte Os’ gebracht, waar hij onder bewaking de nacht moest doorbrengen, en waar hij te horen kreeg, dat hij in de nacht naar Zwolle zou worden getransporteerd. Zo gebeurde het ook. In het holst van de nacht werd hij gewekt en naar Zwolle gebracht en daar in het ‘spinhuis’ (een gevangenis) opgesloten, maar 's morgens ook al weer vrijgelaten.

Eigenlijk wisten de autoriteiten in Zwolle niet goed wat met hem te beginnen. Burgemeester *Vos de Wael* en zijn commissaris van politie *Heerkens*, beiden rooms-katholiek, waren als leden van een vroeger achteruit gestelde kerk niet zo enthousiast om haastig tegen een van de hervormde kerk afgescheiden groepering op te treden. En procureur-crimineel *Wi-*

cherlink en de rechter van instructie *Schaepman* (ook rooms-katholiek) waren evenmin geporteerd voor vervolging van de Afgescheidenen. En het waren deze Zwolse autoriteiten, die over de gevangenneming van ds De Cock hadden te beslissen. Wicherlink had nog maar enkele dagen geleden commissaris Nehrkoker te Kampen geadviseerd De Cock niet te arresteren en toch had deze het gedaan. Welke beslissing zouden de zo juist genoemde Zwolse heren in de vroege morgenuren van donderdag 11 juni 1835 in de zaak-De Cock nemen? Zoals te verwachten viel, kwamen ze tot de conclusie, dat in dit geval geen gevangenisstraf kon worden opgelegd. Dus moest De Cock worden vrijgelaten.

Hoe De Cock deze gebeurtenissen zelf ervaren heeft, vertelt hij in een schrijven aan zijn vrouw, dat gelukkig bewaard is gebleven. Het is een brief, 'die door zijn eenvoud ons zo treffend de tere godzaligheid van deze dienstknecht des Heeren laat zien', aldus ds W.H. Gispen jr.[3.]

We veroorloven ons nog enige passages uit deze brief te citeren en plaatsen er enkele opmerkingen bij.

'Gisteren, lieve vrouw! schreef ik u, dat ik in bewaring was bij den commissaris van Politie; ik werd vandaar gisterenavond gebracht in het logement, en werd bewaakt door een politie-bediende, die mij bekend maakte, dat ik hedennacht naar Zwolle zou getransporteerd worden.

Dit geschiedde dan ook hedennacht, te 3 uur opgewekt wordende en om 3½ uur vertrekkende. De commissaris had mij gezegd, dat hij mij adresseeren zoude aan den rechter van Instructie, maar in plaats daarvan zond hij mij weder naar het correctiehuis. Daar kwam ik wederom op de *Pistole*, en hoorde of sprak niemand van de gemeente, zij dat in 't byzonder ook belettende. Ik mogt dan ook met den gebede mijne nieuwe woning weder binnentreden, echter niet byzonder.

Ik begon voorts met te lezen de Openbaring van Johannes, daarna de Klaagliederen van Jeremias, die ik met een bijzonder inzien en gevoel voor mij zelve mocht lezen. Papier, waarnaar ik gevraagd had, werd mij niet gegeven. Eindelijk tegen tien ure werd ik weder geroepen bij de Heeren, waarheen ik ging onder verzuchting tot Hem, die gezegd heeft tot Zijne kerk "Het zal u in die ure gegeven worden", wel wetende of althans vermoedende, dat die vijandige commissaris van Politie van Kampen veel vergroot en gelogen had'.

Terloops merken we hier op, dat het nog maar enkele maanden geleden was, dat De Cock in Groningen 3 maanden in de gevangenis had gezeten (28 november 1834 - 26 februari '35). Hij had daar toestemming gekregen een kamer voor zich alleen te hebben. Men sprak dan van een *pistole* of *pistool*, maar men moest daarvoor wel, evenals voor het gebruik van de meubels, een zekere huur betalen. Ook het eten kwam voor eigen rekening. Zo'n kamer werd pistole genoemd, omdat men er oorspronkelijk een pistool (gouden munt) als huur voor moest geven.[4.]

Evenals hij in de gevangenis in Groningen had gedaan, zocht De Cock ook in Zwolle kracht en troost in de bijbel, in de Openbaring van Johan-

nes. Het lezen daarvan had hem in Groningen ‘nog al opwekking’ gegeven.

De Cock vervolgt zijn brief: ‘Ik verwachtte dan een ruime en breede beschuldiging, en, o wonder, nauwelijks zagen zij mij of zij spraken mij vriendschappelijk toe, en de rechter van instructie zei mij, zonder onderzoek, dat ik vrij was, kon henengaan, en dat de wagen naar Kampen ook tot mijn dienst was. Ik kon niet anders als zeggen in mijn binnenste: “Dit is van den Heere geschied en het is wonderlijk in onze oogen”. Ik wees hun aanbod om naar Kampen te gaan, van de hand, waarop zij allerlei zwarigheid maakten voor Zwolle en mij bijzonder drongen om gematigd en liefderijk te zijn; doch de Heere maakte mij zachtmoedig en getrouw’.

De Cock ging toen met de rechter van instructie (Schaepman) naar diens huis op de Thorbeckegracht (‘de Dijk’), waar vlakbij ook Ridderinkhof woonde. Het was van de gevangenis via de Spinhuisbredehoek naar ‘de Dijk’ maar een paar minuten lopen. De rechter bood de zo juist vrijgelaten predikant aan met hem ‘een glaasje madera te drinken, hetwelk ik afsloeg’. En nu stapte De Cock zo snel hij kon, naar het huis van Ridderinkhof, die echter niet thuis was. Hij bevond zich met een houttransport in Ommerschans, ten noorden van Ommen gelegen. Er werd een arbeider gestuurd om Ridderinkhof van het gebeurde op de hoogte te stellen.[5.]

De reactie op zijn onverwacht bezoek bij zijn vriend op de Dijk, gaf De Cock als volgt weer: ‘daar vond ik de vrienden vergaderd, die uitzinnig van blijdschap, verwondering en dankstof waren; des middags kwamen daar ook nog *Ter Loo* en de vrouw, *Van Dijk* en een ander, die reeds over Kampen gekomen (waren), en treurig waren wegens de tijding daar bekomen, maar zich nu met ons verheugden in des Heeren verlossing’.

Terloops noteren we bij deze regels, dat Ter Loo uit Meppel De Cock tijdens diens gevangenschap in Groningen in december '34 had bezocht, en ‘juffrouw Ridderinkhof” (= Catharina Wijgman) had De Cock geschreven haar en haar man eens in Zwolle te komen opzoeken.[6.] Nu deed De Cock dit! Op die donderdagmorgen van de 1 le juni zat de kamer bij mevrouw Ridderinkhof vol dames (‘vriendinnen’), die het nieuws van De Cocks gevangenneming bepraatten. En toen kwam opeens de man zelf binnenstappen! Op slag was het treuren in blijde verbazing veranderd. Men zei hem, dat ‘zijn vrijlating een verhoring was van hun gebeden en dat men dacht aan het verhaal van de wonderlijke bevrijding van Petrus in Handel. 12’.[7.]

Op de dag van De Cocks vrijlating - 11 juni 1835 - is 's avonds bij Willempje Schutte aan huis buiten de Diezerpoort, nu Thomas à Kempisstraat 3, een godsdienstoefening gehouden, waarin ds De Cock de Afgescheiden kerk van Zwolle heeft geïnstitueerd. We schreven het al en zo wordt het op grond van de ‘Korte Opgaaf’ vóórin het eerste notulen-

boek ook algemeen aangenomen. Dan zouden op één avond ambtsdragers moeten zijn gekozen en ook bevestigd. Het kan.[8.]

Natuurlijk werd in de eerste plaats de hervormde kerkeraad met de Afscheiding geconfronteerd. Op 3 december 1835 las de praeses een brief voor, geschreven namens 65 personen, die te kennen gaven zich af te scheiden van het Nederlands Hervormd Kerkbestuur. Maar de kerkeraad besloot drie weken later deze brief niet in behandeling te nemen, omdat de echtheid van de namen niet vaststond. Ze waren immers alle met dezelfde hand geschreven.

Een tweede acte van Afscheiding namens 77 personen werd ruim drie maanden later om dezelfde reden ter zijde gelegd.

Op *21 december 1835* was door een aantal Afgescheiden gemeenten uit Overijssel en Boven Gelderland een rekest aan de Koning gestuurd, waarin als leden van de Zwolse Afgescheiden kerkeraad werden genoemd (we zetten enkele persoonlijke gegevens bij de namen):

Albert Schouwenberg uit de Luttekestraat, 'winkelier in gist' en vroeger 'een kleine broodbakker'[9.]

Hendrik van der Sluis, een bejaard man, wonende in de Hoogstraat voor de Kamperpoort, 'verkoper van kalk en steen in het klein'[10.]

Carel Tobias van Ommen, een sjouwer. Hij is later naar Noord-Amerika geëmigreerd

Nicolaas van Beek, een timmerman uit de Trommeltjessteeg.

We voegen eraan toe, dat de voorganger was *Wolter Wagter Smitt*, de bekende en bekwame oefenaar, die in de Diezerstraat een winkel in manufacturen bezat en die we nog vele malen zullen tegenkomen.

In dit verzoekschrift werd o.a. gevraagd om 'de vrije uitoefening en bescherming der oud-gereformeerde godsdienst'. Want die vrijheid liet nog veel te wensen over. De rechtbank van eersten aanleg te Zwolle had op 10 december 1835 de bekende Afgescheidene *Johannes Ridderinkhof* van 'de Dijk' (Thorbeckegracht) veroordeeld tot *f* 50,- boete, omdat hij op 2 zondagen in oktober '35 zijn woning beschikbaar had gesteld voor het houden van godsdienstoefeningen, waarin telkens meer dan 20 personen aanwezig waren geweest.

De Afgescheidenen woonden niet alleen in Zwolle zelf, maar ook in de buurtschappen om de stad heen, vooral in *Langenholte*, vlak ten noorden van Zwolle in Zwollerkerspel. Daar was zelfs een concentratie van Afgescheidenen.

De praetor van de ring Zwolle deed in februari 1836 het classicaal bestuur de volgende inlichtingen toekomen: Uit een informatie van de hervormde predikanten te Zwolle was gebleken 'dat voor eenige tijd door den Heer H. de Cock, voormaals Predikant te Ulrum, in de buurtschap *Langenholte*, behoorende onder Zwolle, eene afzonderlijke Gemeente is gesticht, een Ouderling en een Diaken zijn bevestigd en een kind gedoopt'. Vermoedelijk is dit een aparte vergaderplaats geweest.

Verder schreef de praetor van de ring, dat er van tijd tot tijd, voornamelijk op zondag, zowel binnen als buiten de stad godsdienstige bijeenkomsten werden gehouden, waarin ook huwelijken werden 'ingezegend' en waarin als voorganger vooral optrad *Brummelkamp*, voormalig predikant te Hattem.

Verder een zekere 'Lieutenant' der Overijsselse schutterij, *W.W. Smitt* en 'de dus genoemde ouderling dezer separatisten, A. Schouwenberg, bakker te Zwolle', die bij hem aan huis ook catechisaties gaf.

Heerste in het eerste jaar van het bestaan van de Afgescheiden gemeente in Zwolle 'liefde, vrede en eendragt' om met de 'Korte Opgaaf' te spreken, helaas zou dit niet lang duren. Nog maar net een jaar na het begin ontstond er onder de gemeenteleden al een naar meningsverschil. Om enige ruimte te geven en zo de spanningen wat te verminderen, had de koning op 5 juli '36 besloten, dat de separatisten met meer dan 20 personen mochten vergaderen, als ieder daarvoor persoonlijk aan de burgemeester toestemming vroeg. Maar het moest zijn 'zonder vorm van gemeente' d.w.z. er mocht geen kerkeraad zijn of komen en het bedienen van de sacramenten was verboden.

De Afgescheidenen in Zwolle zagen - niet goed doordenkend - wel iets in dit besluit en enkele weken later dienden ze al een verzoekschrift in om in overeenstemming met het besluit vrijheid te krijgen om met meer dan 20 personen hun godsdienstoefeningen te kunnen houden. Hun verzoekschrift was gedateerd 28 juli 1836. Hun kerkdiensten zouden ze houden in 'een *schuur* op de werf van den Heer *Joh. Ridderinkhof* buiten de Diezerpoort', en wel op zondag van 9½-12, 1½-4 en 5½-8 uur. Op maandagavond van 7-9 uur en op woensdagavond van 7-9½ uur. De leden zouden dus in ruime mate de gelegenheid hebben om naar de kerk te gaan.

We hebben dit verzoekschrift met de namen van de ondertekenaars onder ogen gehad. Ze waren afkomstig niet alleen uit *Zwolle*, maar ook uit *Zwollerkerspel*. Voor Zwolle telden we 144 namen, voor Zwollerkerspel 100 namen, zonder vaste woonplaats (schippers) 18 namen, voor Urk 2 namen en voor Dalfsen, Heerde, Dedemsvaart, Zaandam, Deventer en Almelo elk 1 naam.

Van de 100 ondertekenaars uit Zwollerkerspel leverde de buurtschap Langenholte het leeuwenaandeel (45). Assendorp en Berkum elk 7 personen, Schelle 11, Gagel 8, Assenvoorde (Wythmen) 5, terwijl uit de buurtschappen Mastenbroek, Genne, Kranenberg, Spoolde, Frankhuis en Blik ook enkele personen tekenden.

Het verzoek werd echter afgewezen, evenals nog 2 rekesten o.a. één van 19 inwoners van Zwollerkerspel, gedateerd 30 augustus 1836 en gericht aan de burgemeester van Zwollerkerspel. De ondertekenaars verklaarden hun godsdienstoefeningen te zullen houden bij *Karst Weener* aan huis, 'wonende op de werf van de Heer Joh. Ridderinkhof' (deze

Weener, gehuwd met Martha Smit is in april 1847 naar Noord-Amerika geëmigreerd). Maar bij besluit van 24 september '36 verleende de plaatselijke overheid van Zwolle toch de gevraagde vrijheid, wel met de bepaling erbij, dat men zich moest onthouden van officiële kerkelijke handelingen. Men mocht dus best een groot conventikel zijn. Nu pas begon men in te zien wat de eigenlijke bedoeling was van dit besluit. Ds De Cock overtuigde de gemeente, dat deze verleende vrijheid strijdig was met het recht en de roeping van de kerk. De door de gemeenteraad van Zwolle verleende vrijheid werd in de maand januari 1837 dan ook teruggegeven!

De kwestie had inmiddels heel wat stof doen opwaaien. Want de voorganger *Wolter Wagter Smitt* en nog een aantal leden hadden gemeend, dat er niets kwaads in stak om als individuele burgers verlof te vragen om met méér dan 20 personen te vergaderen. Door zich aan het besluit van de koning te onderwerpen, verplichtte men zich tot niets. Natuurlijk kon men aan de gestelde voorwaarden niet voldoen, maar men behoefde ook geen slapende honden wakker te maken! Smitt haalde hierbij het voorbeeld aan van de Egyptische vroedvrouwen, die het bevel van de Farao hadden genegeerd: 'En de Heere keurde hun gedrag goed'. Velen waren het terecht niet met Smitts standpunt eens. Het verschil sneed zo diep, dat een groep zelfs apart ging vergaderen! Wie dat waren, staat er niet bij. De vormen van het conventikel-wezen, waaruit men was voortgekomen, leefden nog zo sterk, dat de stap naar een losse groep heel gemakkelijk werd gezet. Gelukkig beschikte men nu over een ds De Cock, die juist kerkelijk dacht en wiens gezag onder de Afgescheidenen groot was. Bovendien bezat hij de gave twisten te kunnen bijleggen. Toen hij een keer weer in Zwolle was, slaagde hij erin het geschil in zoverre uit de weg te ruimen, dat men tenminste weer gemeenschappelijk kerkte en als vanouds weer ging vergaderen bij Joh. Ridderinkhof.[11.]

Maar niet lang daarna ontstond er een veel ernstiger conflict. De synode van Utrecht, 28 september en volgende dagen in die stad vergaderd (1837), kwam met een herziening van de aloude Dordtse kerkenorde, omdat deze niet geheel meer zou voldoen aan de behoeften van de gemeenten.

Dit was op zijn minst - aldus ds W.H. Gispen - een zeer onvoorzichtig besluit.[12.] Had men zich niet van het Ned. Hervormd Kerkgenootschap afgescheiden, omdat dit de leer en de praktijk der vaderen had verlaten? Was de organisatie van de gemeenten nog niet veel te zwak om zo'n gewichtige stap te doen? Welke indruk zouden zij, die de Gereformeerde leer nog lief hadden, maar met de scheiding niet meegingen, ontvangen, als één van de eerste daden van de uitgetreden Gereformeerden was de Dordtse kerkenordening te veranderen?

Bovendien waren op deze synode maar 6 predikanten aanwezig, (meer waren er nog niet): *A. Brummelkamp, H.P. Scholte, S. van Velzen, A.C. van Raalte, H. de Cock* en *G.P. Gezelle Meerburg*. En onder hen

bestond geen algehele overeenstemming in de beschouwing van de *kerk*, vooral als het ging om de vraag, wie als leden van de kerk dienden te worden aangemerkt. Ook over de *doop* was men het niet eens. Het was dus wel een daad van grote onvoorzichtigheid onder zulke omstandigheden over te gaan tot een herziening van de Dordtse kerkordening. En toch deed men dit.

Ds De Cock en 5 leden van de synode protesteerden ertegen, onder wie 2 ouderlingen van Overijssel: *A. Schouwenberg* van Zwolle en *D. Hoksbergen* te Kampen.

Toch wilde ds De Cock er nog wel met zijn eigen provinciale vergadering over praten, of de protesten nog konden worden ingetrokken. Zijn terugreis naar Smilde leidde over Zwolle en daar sprak hij met de gemeente over zijn bezwaren. Vooral ouderling *Wolter Wagter Smitt* was het met hem eens, en meende zelfs, dat niet alleen verschil van mening bestond over de regering van de kerk, maar ook over 'de leer van het geloof'. De Cock kon dit laatste evenmin toestemmen als helemaal tegenspreken, en meende 'labadistische tendensen' bij ds Scholte op te merken.

Ook de 6 dogmatische artikelen over kerk, doop, belijdenis en lidmaatschap van de kerk, die in de nieuwe kerkenorde vóórop gingen, waren volgens De Cock niet in overeenstemming met de 'leer en praktijk der vaderen'.

Ds Van Raalte was ds De Cock nagereisd en slaagde er in deze tot ander inzicht te brengen. De Cock stuurde nu aan ds Van Velzen, als praeses van de synode, een verklaring, waarin hij erkende, dat hij door vrees en wantrouwen geleid tot de beschuldiging was gekomen, dat zijn medebroeders in hun beschouwing over de kerk waren afgeweken van de belijdenis en de catechismus.

Ook nam hij en met hem de classes Appingedam, Warffum en Groningen de eerst verworpen Utrechtse kerkenordening aan, maar in Overijssel en vooral in *Zwolle* bleef het onrustig en kwam het zelfs tot een scheuring.

De Cock had ook een brief aan de gemeenten in Overijssel gestuurd met de oproep hun protest eveneens te laten varen. Maar van de kant van de gemeente van Zwolle had het niet aan pogingen ontbroken om De Cock alsnog te versterken in zijn aanvankelijke bezwaren tegen de Utrechtse besluiten. Men vond te Zwolle, dat Van Raalte de gemeenten en ds De Cock had 'bewerkt'. In een brief aan ds De Cock, ondertekend door W.W. Smitt en C. Ridderinkhof-Wijgmans, probeerde de gemeente van Zwolle alsnog het wantrouwen tegen Van Raalte en anderen te versterken.

De familie Ridderinkhof heeft zich ook in deze strijd niet onbetuigd gelaten, en haar mening zal naast die van Wolter Smitt veel gewicht in de schaal hebben gelegd, getuige een brief, die ouderling *F.A. Kok* uit Dwingeloo aan J. Ridderinkhof persoonlijk stuurde op 17 april 1838.[13.]

In deze brief richt hij zich in Joh. Ridderinkhof tot de gemeente van Zwolle, n.a.v. het gerezen conflict na de besluiten van Utrecht 1837. Het schrijven wil een oproep tot vereniging zijn, om ‘samen te strijden tegen het verkeerde, maar bovenal vrij te zijn van de laster, die altijd de gereformeerden hebben moeten verduren dat zij het oude beminden, omdat het oud is, en het nieuwe verwerpen, omdat het nieuw is’!

F.A. Kok roept J. Ridderinkhof, en in hem W.W. Smitt, en de kerkeraad op ‘de zaken scherp te onderzoeken’. ‘Hij hoopt dan, dat de gemeente dan met ons mag instemmen’. Het is uit het bovenstaande wel duidelijk, dat Joh. Ridderinkhof veel invloed in Zwolle heeft uitgeoefend.

Er was geen redden meer aan. Wel verscheen er nog een gedrukt antwoord van de Zwolse gemeenten op het schrijven van ouderling F.A. Kok, waarop De Cock weer inging in een gedrukte brief: ‘Beantwoording van de brief der gemeente van Zwolle’ (Veendam 1838). Een bijkomend probleem was de onwettige doopsbediening, die ouderling Hoksbergen uit Kampen had ‘bediend’ en het bevestigen van ambtsdragers in Zalk door *ouderling* (!) Schouwenberg uit Zwolle. Men kwam echter niets verder en op de Provinciale vergadering, op maandag 18 juni 1838 in *Nieuwleusen* gehouden, werd een scheuring in principe een feit.

Om beter zicht te krijgen op de algemene achtergrond zullen we in het volgende hoofdstuk eerst een overzicht geven, opgemaakt uit de notulen van de Provinciale vergaderingen van de begintijd.

B. Handelingen van de eerste Provinciale vergaderingen van de Afgescheiden kerken in Overijssel 1835-'38.

De eerste notulen beginnen met de vergadering van maandag *21 december 1835*, gehouden in *Zwolle*, waar men ook de volgende drie keren samenkwam. De 3e vergadering (april '36) telde naast ds Van Raalte en ds Brummelkamp afgevaardigden van 13 gemeenten.[1.] Steenwijk en Vollenhove waren er nog niet bij, wèl op de volgende vergadering (24 mei 1837). Een vergadering verder, op 6 juli 1837, gehouden in *Langenholte* (gemeente Zwollerkerspel) waren al 19 gemeenten vertegenwoordigd, omdat nu ook afgevaardigden van Dedemsvaart, Hellendoorn, Rijssen, Staphorst en Deventer zich in de rij hadden gevoegd.

De notulen, bijna alle door ds Van Raalte geschreven, waren nog maar kort en konden dit ook zijn, want alles was nog rustig in de kerken. Zo kort na het begin valt dit niet te verwonderen. Maar toch vangen we uit de notulen al signalen op, die wijzen op een opkomende storm.

In de 6e vergadering - *23 september '37* - waarvoor de afgevaardigden naar *Nieuwleusen*, even ten noorden van Dalfsen, hadden moeten reizen, kwam de vraag aan de orde: Wat te doen met de Dordtse kerkenorde: ze houden of ze herzien? Deze kwestie zou op de Algemene synode te Utrecht, die enkele dagen later hoopte bijeen te komen, worden behandeld. Dat deze synode in de kerkenorde van Dordrecht belangrijke wijzigingen heeft aangebracht, mag bekend heten. In sommige Overijsselse gemeenten o.a. *Kampen* en *Zwolle*, werd hierop verontwaardigd, ja woedend, gereageerd. Dit bleek op de Provinciale vergadering van *18 november 1837*, weer in Nieuwleusen gehouden.

Daar waren ambtsdragers van 19 gemeenten aanwezig; verder ds A.C. van Raalte, ds S. van Velzen, W.W. Smitt en ook nog Pieter O. de Jong van Wolvega in het zuiden van Friesland, welke gemeente nog niet bij een classis behoorde. Nieuweling in de presentielijst was de gemeente van *Wanneperveen*.

Voorzitter werd *ds Van Raalte*. Deze deelde mee, dat de vergadering was samengeroepen om te rapporteren over de in *Utrecht* gehouden synode, met het doel de in omloop zijnde geruchten en beschuldigingen, die de gemoederen hadden ‘ontroerd’, door het geven van informatie op hun juiste waarde te toetsen. Vóóraf las Van Raalte een brief van ds De Cock voor, gedateerd Groningen 14 november 1837. Dit schrijven was

gedeeltelijk aan Van Raalte, gedeeltelijk aan de vergadering gericht. De Cock verontschuldigde zich op de vergadering in Nieuwleusen niet aanwezig te kunnen zijn ‘wegens een weinig onpasselijkheid en drukke bezigheden’. Verder deelde hij mee, dat hij met ds Van Raalte ‘met droefheid’ in Zwolle was geweest, waar veel verzet heerste tegen de uitspraken van de synode van Utrecht.

We merken hierbij terloops op, dat Van Raalte erin geslaagd was De Cock te doen berusten in wat door de synode van Utrecht was vastgesteld over de doop. Ook zouden De Cock c.s. afzien van protesten tegen het aannemen van de veranderde kerkorde.

Na de brief van ds De Cock te hebben voorgelezen, deed Van Raalte hetzelfde met een schrijven van de Groningse en Drentse opzieners gericht aan de broeders in Overijssel. De inhoud kwam hoofdzakelijk hierop neer, dat er geen reden was om opzieners te beschuldigen ‘de leer der vaderen verlaten te hebben’, na welke woorden er een opwekking volgde ‘de waarheid in de liefde te betragten’.[2.]

De praeses ging nu over tot het voorlezen van de eerste 5 artikelen van de kerkenorde op de synode van Utrecht in 1837 vastgesteld, waarna hij ze in bespreking gaf. En daar brandden Hoksbergen uit Kampen en Schouwenberg uit Zwolle los! Ze kwamen met een aantal beschuldigingen die er niet om logen o.a.: de synode ‘was uit de belijdenis getreden’, en had de ‘grond’ der Scheiding verlaten door het veranderen van de Dordtse kerkenorde.

Er heerste daar in de vergadering in Nieuwleusen een emotioneel geladen sfeer. ‘Daar er niettegenstaande de duidelijkste wederlegging, de beschuldigingen met grote onstuimigheid en drift werden aangeheven en opeengestapeld, en men het met veel onstuimigheid en wangevoegelijkheid verhinderde om bedaard en met orde de ontroerde gemoederen inlichting te geeven’, - aldus de notulen - besloot men de stand van zaken eens op te nemen. Van de 19 gemeenten bleken er 6 te zijn, die geen bezwaren hadden; 6 waaronder *Zalk* wilden de zaak nog eens nader overwegen. *Hasselt* stemde verdeeld: Smit wilde nader overwegen, maar zijn collega Van Balen was tegen. *Hellendoorn* weigerde zich uit te spreken (‘openbaren’). *Zwartsluis* hield nog ‘tegenbedenkingen’. Maar *Zwolle* en *Kampen* waren furieus tegen. Er heerste dus allerminst eenstemmigheid en voor een beslissing was de zaak beslist nog niet rijp. Men stapte dan ook van het agendapunt af en nam tenslotte met algemene stemmen nog één beslissing nl. om de provincie Overijssel in 5 classes in te delen:

1. Ommen, Dedemsvaart, Den Ham en Heemse
2. Nieuwleusen, Dalfsen, Staphorst en Rouveen
3. Rijssen, Deventer, Hellendoorn
4. Mastenbroek, Genemuiden, Hasselt, Zwolle, Zalk en Kampen
5. Steenwijk, Dinksterveen, Zwartsluis, Land van Vollenhove.

Men had deze indeling gemaakt ‘tot heil der gemeenten en om des te naauwer op elkander acht te kunnen geven tot opscherping in de liefde’.

Het klinkt alles prachtig, maar ach! Op de volgende Provinciale vergadering, 7 maanden later op *18 juni 1838* in *Nieuwleusen* gehouden, ontstond er al een scheuring. De pas op papier zo mooi ingedeelde classes hebben in feite nauwelijks of nooit in deze opzet gefungeerd.

Provinciale vergadering 18 juni 1838 te Nieuwleusen

Deze uiterst belangrijke vergadering was belegd, omdat het in de gemeenten *Zwolle, Kampen* en *Zalk* lang niet goed zat. Op ds Scholte na waren alle 'kopstukken' van de Afgescheidenen in het landelijke Nieuwleusen aanwezig: de predikanten *S. van Velzen, A. Brummelkamp, A.C. van Raalte* en *Hendrik de Cock*. De laatste werd praeses, omdat hij in de gemeenten *Zwolle* en *Kampen* goed thuis en ook algemeen geacht was: hij was daar herhaaldelijk voorgegaan.

De Cock stelde voor eerst de notulen van de classisvergadering op 9 juni 1838 in Mastenbroek gehouden, voor te lezen. Dan had de vergadering meteen informatie gekregen over de zaken die aan de orde zouden komen. Brummelkamp las. Toen deze klaar was, sprak De Cock dadelijk zijn leedwezen erover uit, dat er in de gemeenten vooral in de classis Mastenbroek (Zwolle) zoveel 'verkeerdheid' t.o.v. de op de synode van Utrecht tot stand gebracht kerkenorde was ontstaan.

Ook in Drenthe waren soortgelijke moeilijkheden gerezen. Toen had hij (De Cock) op de Provinciale vergadering aldaar voorgesteld de Utrechtse kerkenorde te lezen en deze met de Dordtse te vergelijken, wat was gebeurd en tot een oplossing had geleid. Hij stelde nu voor het hier ook zo te doen. Dan zou wel blijken, of er wezenlijke meningsverschillen tussen de broeders waren 'opdat toch niemand onzer willekeurig handele of medewerke tot scheuring der gemeente'.

Ds De Cock las nu de artikelen van de Dordtse kerkenorde voor, te beginnen met art. 1, terwijl ds Van Raalte die van Utrecht las, vanaf art. 13. Daarna zou men de inleidende artikelen van de Utrechtse k.o., die niet in de Dordtse voorkwamen, onder de loep nemen.

Als vanzelf kwam zo ter sprake, dat *Hoksbergen* - hoewel hij geen dominee was - een kind had gedoopt en dat *Schouwenberg* 'onbevoegd' de Zalker kerkeraad had bevestigd. En dat ging toch wel duidelijk tegen de kerkenorde van Dordrecht in, die men juist wilde handhaven! Maar de broeders van Zalk, Kampen, Zwolle en Hasselt eisten, dat de nieuwe kerkenorde werd verworpen en namen geen enkel vermaan aan, hoewel Genemuiden en ouderling J. de Jonge van Mastenbroek en ds De Cock daar zeer op aandrongen.

Vervolgens kwamen de notulen van de 9 dagen eerder te Mastenbroek gehouden classisvergadering aan de orde. Tijdens die vergadering had De Cock - ook daar praeses - 'met ernst en vrijmoedigheid' Hoksbergen en Schouwenberg bestraft. Uit die notulen bleek duidelijk, dat *Zwolle, Kampen* en *Zalk* 'alle regel en orde' verwierpen en de predikanten b.v. De Cock en Van Raalte wilden dwingen - onder bedreiging van niet-

erkenning - hetzelfde te doen.

Regeerouderlingen waren zonder wettige roeping en ordening ‘in het werk van leerouderlingen of Herders en Leeraars’ getreden. Dit was duidelijk tegen de door God gestelde orde (1 Cor. 12:28). Zo dreigde een scheuring.

Maar er was meer. Uit de passage in de inleidende artikelen van de Utrechtse k.o. ‘Allen die belijdenis des geloofs afleggen en dienovereenkomstig handelen, moeten met hun kinderen als lidmaten der gemeente Christi beschouwd worden’, trokken de opposanten de conclusie, dat dus allen voor ‘wedergeboren’ gehouden moesten worden! De Cock c.s. vonden deze conclusie veel te ver gaan. Over de kinderen werd immers slechts gesproken volgens Gods *geopenbaarde* en niet volgens Zijn *verborgen* wil.

Een andere beschuldiging van de opposanten was, dat door de verandering van de Dordtse kerkenorde ‘de grond van Scheiding’ was verloochend. Maar - was het antwoord - men had in de D.K.O. alleen die wijziging aangebracht, die door de tijdsomstandigheden noodzakelijk waren geworden. En - zeiden de opposanten - wat dat dopen door Hoksbergen en dat bevestigen van ambtsdragers door Schouwenberg in Zalk betrof, ze hadden immers geen enkele dominee meer. Wie had het anders moeten doen?

Tijdens de discussie waren de emoties bij sommigen hoog opgelaaid. Vooral ouderling *A. de Ton* van *Deventer* werd driftig en ‘vol smadelijke uitdrukkingen’. Kortom, de bespreking ontaardde in ‘een wanordelijk getwist’. Daarom sloot ds De Cock de discussie over deze zaken en stelde een ander punt aan de orde. Schouwenberg had zich beroepen op een gedrukte brief van *W.W. Smitt*, waarin deze de gronden aangaf, waarop ‘men een aanvankelijke scheuring wilde billijken’. Het schrijven was oorspronkelijk gericht aan ouderling *F.A. Kok* te Dwingeloo. Ook werd voorgelezen de door ds De Cock opgestelde weerlegging van deze brief. De broeders zagen dus de zaak van twee kanten belicht en moesten nu maar zelf oordelen.

Na de lezing van beide stukken vroeg praeses De Cock aan de vergadering of de broeders, die al met een scheuring begonnen waren, te bestraffen waren of niet. De grote meerderheid was vóór bestraffing.

Toen De Cock de uitslag van de stemming had meegedeeld, drong hij er nog éénmaal bij de ‘afwijkende’ broeders op aan om toch schuld te bekennen ‘omtrent het verwerpen van de dienst van de Dienaren alsmede van wege het indringen in het werk door Gods ordinantie (alleen) den Dienaren des Woords opgedragen’. De beslissing was gevallen.

Schouwenberg - die iets dergelijks wel had verwacht - stond nu op en las een al van te voren opgestelde verklaring voor, gedateerd Zwolle *18 juni 1838* en getekend door hemzelf en zijn mede-ambtsdragers in Zwolle, *H. van der Sluis, C.T. van Ommen* en *N. van Beek*.

Ze noemden de leden van de Provinciale vergadering, die de Dordtse

kerkenordening hadden verworpen en in plaats daarvan de Utrechtse hadden aangenomen, onbevoegd over de zaken van de Zwolse, Kamper en Zalker gemeente te oordelen. Verder gaven ze te kennen alle onderhandelingen, kerkelijke samenkomsten en kerkelijke verenigingen op te zeggen met allen, die afweken van de kerkelijke verordeningen der Dordtse vaderen, vastgesteld in 1618/19, tot deze door Gods genade weer mochten terugkomen en terecht gebracht werden.

Met deze 'afscheuringsverklaring' betuigden de kerkeraden van *Kampen* (met uitzondering van ouderling D. van Spijker, die het al geruime tijd niet eens was met het optreden van zijn mede-ambtsdragers), van *Zalk* en van *Deventer*, ouderling *Jochem Kok* en diaken *Berend Nies* van *Mastenbroek*, en ouderling *Roelof Harink* van *Rouveen*, hun instemming. De in het ongelijk gestelden stonden op en verlieten 'tegen alle vermaning' de vergadering. De scheuring was een feit.

De Provinciale vergadering besloot nu eenparig om de ambtsdragers van *Zwolle, Kampen* (op Van Spijker na) en *Zalk* te schorsen en hun gemeenten op te wekken 'hen in die paden niet te volgen'. Als schorsingsgrond werd opgegeven, dat ze zich tegen alle kerkenordeningen van de Gereformeerde kerken in hadden bezondigd door zonder 'ordening' te dopen en ambtsdragers te bevestigen.

Ook werden geschorst zij, die zich met *Hoksbergen* en *Schouwenberg* 'verenigd' hadden verklaard nl. *A. de Ton* en *J. Beugelink*, ouderlingen te Deventer, *Jochem Kok* en *Berend Nies* resp. ouderling en diaken te Mastenbroek, en ouderling *Roelof Harink* te *Rouveen*. De geschorsten zouden door een 'commissie van vermaning' nog worden bezocht en bij volharding in hun kwaad van hun ambt vervallen worden verklaard. Tien dagen later maakten de 'weggelopen' broeders een pril begin met een soort eigen kerkverband. We komen in volgende hoofdstukken nog hier en daar nader terug op de geschiedenis van de 'gemeenten onder het kruis' (= verdrukking), zoals ze later algemeen werden genoemd.

C. De scheuring

De Chr. Afgescheiden gemeente van Zwolle was dus op 18 juni 1838 buiten het kerkverband komen te staan. Deze stap van de kerkeraad viel

zeer te betreuren. Wij - schreef ds W.H. Gispen in 1910 - die zoveel later leven, kunnen niet anders dan ons ten zeerste te bedroeven over deze daad. Hadden deze kerkeraadsleden maar naar het advies van ds De Cock gehandeld en uitgesproken, dat de gemeente te Zwolle de Utrechtse kerkenorde niet aannam, maar bij de Dordtse bleef - dan zou dit op een volgende synode kunnen geleid hebben tot een terugkomen op het besluit van 1837. Want dit heeft de synode van 1840, gehouden in Amsterdam, waar ook de bekende ds Ledeboer verscheen en als herder en leraar werd geaccepteerd, metterdaad gedaan. Maar toen was het helaas te laat! Er was al te veel losgewoeld.

Had dus de vervanging van de Dordtse kerkenorde door de Utrechtse in 1837 veel verwarring veroorzaakt, in 1839 kwam er weer een ernstig strijdpunt in de Afgescheiden gemeenten bij. In dit jaar verzocht ds Scholte te Utrecht aan de koning, of zijn gemeenten als een Christelijke Afgescheidene gemeente in de burgerlijke maatschappij erkend en toegelaten mocht worden. Dit was het zogenaamde *'vrijheid'* vragen. Velen hadden er bezwaar tegen, want dan zou men erkennen, dat men niet de voortzetting van de aloude Gereformeerde kerken was en eigenlijk een nieuw kerkgenootschap. Het strijdpunt werd een breekpunt.

Aan de ene kant kwamen te staan de gemeenten van ds Budding en ds Ledeboer, en de kerken, die zich op 10 juli 1840 min of meer hadden georganiseerd als de Gereformeerde gemeenten onder het kruis. In het Utrechtse dorpje Linschoten hield deze groepering in 1844 haar eerste Algemene synode, waar toen 9 gemeenten vertegenwoordigd waren.

Vooral in Zwolle en omgeving vormden zich concentraties van Kruisgezinden, zoals ze vaak werden genoemd. In 1840 hadden ze nog geen dominee, want geen enkele Afgescheiden predikant was met hen meegegaan. Dat was voor hen heel lastig. Hoe dit probleem op te lossen? Als vanzelf viel het oog op de *oefenaars*, die men in Zwolle wel bezat en heel bekwame ook, bv. *Wolter Wagter Smitt* en *A. Schouwenberg*. En *Derk Hoksbergen* in Kampen mocht er ook zijn. Zulke mannen deden het immers heus niet minder dan een echte dominee, meende men. Elke zondag kon men hen horen voorgaan. Nu God niet de gelegenheid schonk om op een kerkrechtelijk juiste wijze tot het aanstellen van een predikant te komen, ging men het spreekwoord in de praktijk brengen: nood breekt wet. De sacramenten moesten toch bediend kunnen worden? 'Overal lagen ongedoopte kinderen'. Dit had al in oktober 1837 de Zwolse kerkeraad doen besluiten W.W. Smitt 'tot Herder en Leeraar' te beroepen. Smitt bedankte echter, want hij meende toen nog wel geroepen te zijn om het Evangelie te prediken, maar niet om te dopen. Ook beroepen naar Zalk, Uithuizermeeden en Rouveen wees hij van de hand. Maar op een vergadering - op 11 juni 1840 in Mastenbroek gehouden - ter voorbereiding van de Amsterdamse synode van 1840, klonken heel andere geluiden.

Smitt was ervan overtuigd, dat er van een vereniging met de Afgescheiden kerk toch niets meer zou komen. En hoe moest het dan met de bediening van de sacramenten? Want die behoorde toch tot de kenmerken van de ware kerk. Daarom stelde Smitt op de vergadering in Mastenbroek voor een aantal personen, na geëxamineerd te zijn, de status van predikant voor de gemeenten onder het Kruis te geven.

Hoksbergen en ook nog anderen waren hier echter pertinent tegen. Vooral dat examen en de machtiging door een meerdere vergadering waren hun een doorn in het oog. Ze verlieten de vergadering.

Maar Smitt hield vol en zijn voorstel werd uiteindelijk aangenomen. *Vijf oefenaars* zouden zich, na het met goed gevolg afleggen van een examen, predikant mogen noemen in de kerken onder het Kruis en dus het Avondmaal mogen bedienen en ook dopen. Die 5 oefenaars waren *W.W. Smitt, Albertus Schouwenberg, Douwe J. van der Werp, Pieter Wachtendonk* en *Frederik Drok*.[1] Maar nog had Smitt zijn einddoel niet bereikt. Hij kwam nu met het voorstel een commissie van 6 leden aan te wijzen om de beroepen leraars te examineren. Hiertegen rees verzet. Diaken Van der Bent, van Zwolle, voorgesteld lid van de commissie, kwam met het idee geen examen af te leggen, omdat 'het kinderachtig was, dat kinderen mannen zouden onderzoeken', en dat de te beroepen personen allen bij hun gemeenten en 'onder ons' bekend stonden als bekwame en rechtzinnige figuren. Nu goed, dan ging men het wat anders aanpakken. De gemeenten, die één van deze broeders beriepen, konden dan desgewenst een examen verlangen, en de beroepen predikant moest zich daaraan onderwerpen.

De vergadering had inmiddels zo lang geduurd en het was al zo laat geworden, dat er van een *bevestiging* van de aangewezen broeders niets meer kon komen. Bepaald werd, dat deze de eerstkomende zondag in Zwolle zou plaats vinden. De gemeente van Zwolle werd echter van dit voornemen niet op de hoogte gesteld. Zelfs ouderling *Van der Sluis*, die toch tijdens de vergadering in Mastenbroek het voorstel van Smitt had gesteund, wist de dag vóór de bewuste zondag nog van niets. *Schouwenberg* deelde hem op die zaterdag heel vertrouwelijk mee: 'Gij moet niet schrikken, als gij morgen wat vreemds ziet op den Dijk'. De samenkomsten van de gemeenten werden op de Dijk (nu Thorbeckegracht no. 49) bij *Ridderinkhof* aan huis gehouden.

Inderdaad bevestigde op zondag 14 juni 1840 ouderling *Schouwenberg*, als oudste in jaren, in de morgendienst *Smitt* en *Van der Werp.* En in de middagdienst legde de kersverse ds Smitt aan *Schouwenberg* de handen op. De Afgescheiden gemeente van Zwolle raakte door dit alles in grote verwarring. Er ontstonden twee partijen, die zelfs apart gingen vergaderen. Steeds meer groeide het verzet tegen de nieuwe bevestigde leraars. Nog in dezelfde week van hun bevestiging belegden de gemeenteleden, die niets moesten hebben van dat domineetje spelen, een vergadering.

Ook de diaken *Van der Bent* en *Van Beek* - die in een roes aanvankelijk alles hadden goedgekeurd - waren aanwezig. Zelfs *Van der Werp* keurde zijn eigen bevestiging nu af!

Schouwenberg, die ook al aan het twijfelen was geraakt, klampte zich toch weer vast aan Smitt en diens aanhangers. Deze bleven bij Ridderinkhof aan huis vergaderen, maar hun aantal was danig geslonken.

Om de moeilijkheden zo mogelijk de baas te worden, werd in *Langenholte* (vlak ten noorden van Zwolle) een classisvergadering belegd, waarin Smitt en Schouwenberg verantwoording van hun optreden moesten afleggen en op verzoek van de kerkeraad van Zwolle hun nieuw gewonnen ambt moesten prijsgeven. Het werd niets, want de grote meerderheid van de aanwezige afgevaardigden keerde zich fel tegen deze eis.

Ook de synode van Amsterdam (1840) heeft zich met de zaak-Zwolle bemoeid. Deze vormde zelfs een afzonderlijk punt op de agenda. In de 'handelingen' van die synode lezen we o.a. dat ds Brummelkamp verklaarde, dat de gemeenten te Zwolle en Kampen een speelbal waren geworden van 'gekrenkten hoogmoed'. Nu de synode echter de Utrechtse kerkenorde 'ongedaan' had gemaakt en de oude Dordtse weer aangenomen, hoopte men zeer, 'dat de opregten weldra geheel met ons vereenigd zouden wezen'. De Cock kreeg opdracht de eendracht in de gemeenten van Zwolle en Kampen zo mogelijk te herstellen.

Hij deed zijn best. Na met enkele gemeenteleden van Zwolle contact te hebben opgenomen, stuurde hij de kerkeraad een uitnodiging voor de Provinciale vergadering, te houden in *Dalfsen* op *18 mei 1841*. Smitt en Schouwenberg gingen er niet op in, o.a. omdat ze het doel van de vergadering niet wisten. Maar de rest van de kerkeraad 'vloeit door' d.w.z. koos de zijde van De Cock en van de Chr. Afgescheidenen. Schouwenberg werd als ouderling ontslagen 'wegens onrechtmatige handelingen door zichzelf als leraars op te werpen en anderen daartoe te bevestigen'. In zijn plaats werd in Zwolle *R. van Hezel* gekozen.[1.]

D. De Chr. Afgescheiden kerk 1838-'69

De prille Afgescheiden gemeente van Zwolle was dus in twee partijen uiteen gevallen; in *Chr. Afgescheidenen* en *Kruisgezinden*. In de Korte Opgaaf voorin het notulenboek van de Chr. Afgescheidenen lezen we over deze droevige tijd het volgende: Temidden van al die verwarringen

werd weer contact opgenomen met ds De Cock. Maar nu wilde W.W. Smitt niets meer van vereniging met de Chr. Afgescheidenen weten en vormde een eigen gemeente (de Gemeente onder het Kruis). De Chr. Afgescheidenen zorgden op hun beurt voor een eigen kerkgebouw, vroegen erkenning bij de Koning aan en beriepen een dominee, wat ‘met de gezegendste gevolgen’ werd bekroond.

Ook wordt nog meegedeeld, dat *Carel Tobias van Ommen* bij de stichting van de gemeente tot diaken was gekozen en dat hem op zijn verzoek op 16 juni 1839 ontheffing uit het ambt was verleend. *J.W. van der Bent* werd 5 juli 1839 zijn opvolger.

Voor de verdere beschrijving van de geschiedenis van de Chr. Afgescheiden gemeente van Zwolle is het van groot belang, dat we kunnen beschikken over de kerkeraadsnotulen vanaf *13 september 1841*. De kerkeraad bestond toen uit de ouderlingen

Hendrik van der Sluis, wonende bij de Kamperpoort. Hij overleed in juli 1844, 78 jaar oud.
Jan Bosch, een bakker buiten de Diezerpoort. Hij was getrouwd met de kleermakersdochter Gesiena van Lente en is vele jaren ouderling geweest. Op de synode van Leiden (1857) was hij één van de afgevaardigden van Overijssel. In de kerkeraadsnotulen van 24 juni 1862 lezen we o.a. ‘het voor onze gemeente en kerkeraad droevig verlies van onzen onvergetelijken oudsten ouderling Jan Bosch’. Op zijn begrafenis op het kerkhof Bergklooster, even buiten Zwolle, waren ook alle docenten van de Theologische Hogeschool te Kampen aanwezig.
Roelof van Hezel, timmerman, wonende op de Dijk (Thorbeckegracht).
Jan Willem van der Bent, tuinman, wonende in de Voorstraat.

Diakenen waren toen:

Nicolaas van Beek, een timmerman uit de Trommeltjessteeg.
Albertus Bosch, bakker, zoon van ouderling Jan Bosch.
Lambert Pessink, bakker in de Hoogstraat buiten de Kamperpoort, schoonzoon van ouderling Jan Bosch. In 1865 is hij naar Amerika geëmigreerd.

De ‘president ouderling’ J. Bosch opende de vergadering van 13 september '41 met gebed. Met hun zevenen zongen ze Ps. 74:2 en 3, waarna Bosch Jeremia 26 en 27 las, twee lange hoofdstukken.

Het eerst behandelde punt was al dadelijk van groot belang, want men besloot, ‘om de vrijheid en bescherming voor den godsdienst te verzoeken’ en ds De Cock te vragen hen te adviseren bij het opstellen van het rekest. Dit punt lag uiterst gevoelig, want het was één van de oorzaken geweest van het ontstaan van de Gemeenten onder het Kruis. In dit verband zou men de uitgetreden broeders *Smitt* en *Schouwenberg* nog eens vermanen ‘om in eenigheid der Kerk te leven’.

In het laatste punt van de korte notulen - geschreven door diaken Bosch - werd bepaald, dat de ouderlingen een begin zouden maken met

het brengen van huisbezoek.

Erkenning

Met het aanvragen van de 'vrijheid' verliep het voorspoedig. Nadat een verzoekschrift, ondertekend door 31 personen was ingediend, kwam bij K.B. van 11 januari 1842 no. 77 de 'toelating' af.

Kerkgebouw Nieuwstraat

Met het kerkgebouw kwam het ook spoedig in orde. Het stond in de Nieuwstraat, no. 78. Ook nu nog is aan de buitenkant te zien, dat dit gebouw vroeger als kerk is gebruikt. Op zondag 20 november '42 werd het door ds Van Raalte van Ommen in gebruik genomen, hoewel het eigenlijk nog niet helemaal ingericht was. Wel was er al voor banken en een preekstoel gezorgd.

Blijkbaar was de ruimte in het gebouw aan de krappe kant, want enkele jaren later (1846) vond er al een 'vertimmering' plaats, zeer tot ongenoegen van de beide pastoors van de Rooms-Katholieke kerk in Zwolle.[1.] Ze richtten zich zelfs met een bezwaarschrift tot burgemeester en wethouders.

Het begint met mee te delen, 'dat in de woning laatstelijk toebehoord hebbende aan den meubelmaker E. Breving, in de Nieuwstraat letter C, N 71, van ouds bekend onder de benaming: het Molentjes, eene vertimmering plaats heeft gevonden zoodanig, dat deze woning naar het uiterlijk aanzien en volgens gerucht zal strekken tot eene kerk voor eene der afgescheidene Hervormde Gemeenten alhier'.

Hoewel het hun onverschillig was, schreven ze, waar de Afgescheidenen hun kerk bouwden, ze hadden toch ernstig bezwaar tegen de plek waar deze kerk kwam te staan nl. vlak bij de Rooms-Katholieke kerk in de Nieuwstraat. De afstand was hoogstens 30 Nederlandse ellen. Wanneer nu de Afgescheiden gemeente 'in het bovenste en aan de straat uitkomende gedeelte der vermelde woning' haar psalmgezang aanhief, dan viel te vrezen, dat dit zeer hinderlijk zou zijn voor de katholieken, als die in één van hun beide kerken een 'stille' godsdienstoefening bijwoonden.

Bovendien kon de 'orde' wel eens verstoord worden, als de beide kerken tegelijk uitgingen. Tenslotte was in een K.B. van 9 januari 1841 bepaald, dat de Afgescheidenen voor het in gebruik nemen van een kerkgebouw bij het plaatselijk bestuur een certificaat moesten aanvragen, waaruit bleek, dat hun kerkdiensten geen hinder zouden opleveren voor die van andere godsdienstige gezindheden. Was dit certificaat ook afgegeven? vroegen de pastoors. Het resultaat was, dat de Afgescheidenen konden doorgaan met in de Nieuwstraat hun kerk in orde te brengen.

In 1842 waren de Afgescheidenen ook al begonnen met te proberen een eigen dominee te krijgen, vaak een niet gemakkelijke zaak. Het liep ook nu niet vlot. Het eerste beroep ging naar de (hervormde!) *ds B. Fijne-*

buik te Hoogeveen. Men wist, dat hij sympathieën voor de Afgescheidenen koesterde. Maar het werd een bedankje. (Enkele jaren later zou hij toch nog Afgescheiden predikant in Zwolle worden.) Er volgden nog een paar teleurstellingen. Zowel *ds P. Schaap* van Urk, die altijd en overal diepe indruk maakte, als de hervormde *ds J.J. Knap* vonden, dat hun weg niet naar Zwolle leidde.

Voormalig kerkgebouw van de Christelijke Afgescheiden gemeente in de Nieuwstraat.

Ds H.A. de Vos 1843-'46

Het vierde beroep was raak. Op 5 maart 1843 werd de 27-jarige *Hendrik Antonie de Vos*, gekomen van Sexbierum-Franeker, plechtig in het kerkgebouwtje in de Nieuwstraat door ds Van Raalte bevestigd. Maar de bevestiger was wel verzocht 'om als hij ten onzent komt prediken, met de gewone kleederdracht der predikanten te komen' (steek, bef, korte broek en lage schoenen). Deze notitie wordt doorzichtig, als we weten, dat Van Raalte tegen de verplichting was het ambtskostuum te dragen. Hij wenste zich niet door 'priesterkleding' te onderscheiden, omdat men nu 'niet langer door Levi maar door Christus tot den Vader gaat' en omdat het een 'Gode onbehagelijk vermengen van oude en nieuwe bedeeling' was.[2.]

Ook ds De Vos had een hekel aan het ambtskostuum, zo sterk zelfs, dat hij daardoor met zijn volgende gemeente *Marrum* (Fr.) een tijdlang buiten het kerkverband is geraakt. De hele kwestie heeft trouwens een aantal jaren onrust veroorzaakt.

Ds De Vos had in Zwolle een heel goede start. Hij stond er nog maar enkele maanden of er meldden zich niet minder dan 39 personen, die belijdenis van hun geloof wilden afleggen om zo tot de Chr. Afgescheiden gemeente te worden toegelaten. Op de datum *19 mei 1843* geeft het lidmatenboek ons de namen met hun adres en soms enkele opmerkingen erbij.

Op 14 juli deden nog 10 personen de goede stap, op 8 september gevolgd door 7 en in november en december samen nog eens door 8 nieuwe lidmaten. Voor het jaar 1843 groeide de gemeente dus vanaf mei met 64 belijdende lidmaten (kinderen niet meegeteld). Geen wonder, dat het kerkje in 1846 vergroot ('vertimmerd') moest worden.

Financieel gezien was de gemeente erg zwak. Er was zelfs geen geld om een koster te betalen. Men maakte nu van de nood maar een deugd en sprak af, dat een aantal broeders om beurten het kosterswerk zou doen (gratis).

Natuurlijk moesten de armen worden onderhouden; er waren er nog al wat. Daarom besloot de kerkeraad het aantal diakenen te verdubbelen en op 6 te brengen. In juni '43 werden als nieuwe diakenen gekozen *Jan van der Vegte, Teunis Selhorst* en *Pieter van den Berg*. De laatste was van beroep 'gerechtsdienaar', en in die functie raakte hij nog al eens bekend met zaken, die sommige mensen niet tot eer strekten. Onder hen konden ook wel gemeenteleden zijn. En dus vroeg hij of zijn post 'ook schade of oneenigheden in de gemeente zou kunnen veroorzaken'. Toen de kerkeraad hem op dit punt geruststelde, had hij geen bezwaar meer tegen zijn bevestiging als diaken.

We schreven al, dat ds De Vos gemoedsbezwaren had tegen het dragen van het gebruikelijke predikantskostuum. Hij kwam daarmee ook op kerkeraadsvergaderingen voor de dag. Maar hij kreeg daar weinig bijval en de kerkeraad sprak zelfs openlijk uit, dat 'om de onvermijdelijke ver-

woesting der gemeente' geen dominee zonder ambtsgewaad op de preekstoel mocht komen.

Was ds De Vos zijn ambtsperiode in Zwolle in maart 1843 zo mooi begonnen, het duurde niet lang of er kwam kritiek op zijn preken. Ze zouden teveel in de geest van Brummelkamp zijn, dus te *ruim* in de aanbieding van het heil.

Nu was juist in die tijd in zijn geboorteplaats Zwolle komen wonen *ds Berend Fijnebuik*,[3.] de man die toen hij nog als hervormd predikant in Hoogeveen stond, door de Chr. Afgescheiden gemeente was beroepen geweest. Fijnebuik had sindsdien al een hele ontwikkeling meegemaakt. Hij was inmiddels Afgescheiden predikant in Schiedam geworden. Daar was het echter binnen 5 maanden mis gegaan. Hij had zijn ambt neergelegd en zich in het begin van 1844 metterwoon in Zwolle gevestigd. Naar het heette was hij een gefortuneerd man. En dat was zeker waar. Het blijkt uit zijn memorie van successie. Toen hij op 23 juli 1881 in een deftig huis in de Walstraat bij de Sassenpoort overleed, 81 jaar oud, liet hij - na aftrek van de schulden - het voor die tijd enorme bedrag van *f* 64.685,35½ na. Zeker was ook, dat hij grote kanselgaven bezat en in zijn prediking niet zo 'ruim' was als Brummelkamp.

Zou deze man - vroeg de kerkeraad zich af - niet heel goed als tweede predikant naast ds De Vos in de Afgescheiden gemeente van Zwolle passen? Hij was immers rijk, dus zou hij wel niet zo fel op een goed traktement gesteld zijn! En ds De Vos had zich immers al eens laten ontvallen, dat de gemeente te groot werd voor één dominee.

Ja, onmiddellijk er werk van maken, dacht de kerkeraad. En na de morgendienst van 30 mei '44 beriepen de broeders met algemene stemmen ds Fijnebuik als tweede herder en leraar in Zwolle. Ds De Vos had deze vergadering niet meegemaakt, omdat hij na de dienst 'te bezweet' was om nog in de koude consistoriekamer een vergadering mee te maken. Waarschijnlijk had hij de bui zien hangen, want met het beroep op ds Fijnebuik was hij allesbehalve ingenomen. En terecht: het beroep was 'ontijdig' uitgebracht en ook niet op de gebruikelijke wettige manier.

Al de volgende dag vergaderde de kerkeraad opnieuw. Er was reden toe. Want er was een brief binnengekomen van ds Brummelkamp met inlichtingen over ds Fijnebuik, zijn voorganger in Schiedam. En het was ds De Vos geweest, die aan Brummelkamp om informatie had gevraagd! Volgens de notulen stelde deze brief ds Fijnebuik 'in een allerhatelijkst daglicht'. Fijnebuik - ook aanwezig - bestreed de gegeven inlichtingen 'op aannemelijke gronden'. En de kerkeraad was van oordeel, dat men om 'zulk een brief die alle kenmerken van christelijke liefde mist de zaak niet mocht vertragen'. Men wilde en zou ds Fijnebuik hebben. Dus viel het besluit - met alleen de stem van ds De Vos tegen - het beroep door te zetten en - vreemd genoeg - pas daarna (!) enige inlichtingen aan de gemeente in Schiedam te vragen. De gemeente werd opgeroepen tot vasten en bidden, een dag daarna de beroepsbrief opgesteld (zonder vermelding

van traktement), vervolgens het beroep van de kansel afgekondigd. En enige dagen later nam ds Fijnebuik het beroep al aan ‘onder inwachting der kerkelijke goedkeuring’.

Maar de Provinciale vergadering op 20 juni '44 te Nieuwleusen gehouden, greep in en remde het ijltempo van de beroepingsprocedure sterk af, door allerlei reële bezwaren in te brengen. Hoe kon de gemeente te Zwolle nu zo maar iemand als predikant aanvaarden, die zijn vorige gemeente (Schiedam) trouweloos had verlaten? Op deze vraag moest eerst een afdoend antwoord komen. Om aan de klem van dit bezwaar te ontkomen, reisde Fijnebuik naar Schiedam en beleed daar schuld over zijn trouweloos verlaten van de kudde aldaar. Hij kreeg nu het vereiste attest en daarmee gewapend konden hij en de kerkeraad de ingebrachte bezwaren wegnemen.

Op zondag 4 augustus 1844 werd Fijnebuik door zijn plaatselijke collega De Vos als tweede predikant van de Chr. Afgescheiden kerk in Zwolle bevestigd.

Opvallend was - schrijft ds W.H. Gispen - dat niet alleen het hele beroepingswerk destijds door de kerkeraad plaats vond, maar dat deze ook rechtstreeks de ouderlingen en diakenen benoemde. Ouderling H. van der Sluis was in juli 1844 overleden en nu men in deze vacature moest voorzien, besloot men tevens het aantal ouderlingen met één uit te breiden. ‘De kerkeraad zou zich inmiddels deze week in het gebed onderzoeken, opdat de Heere ons in deze gewichtige keuze mocht leiden’. De *kerkeraad* en niet de gemeente koos 12 augustus 1844 twee ouderlingen: *Jan van der Vegte* en *Nicolaas van Beek*, de timmerman, die tot nu toe diakenen waren geweest. In hun vacature koos de kerkeraad tot diaken *Coenraad Smit*, een metselaar die in september 1846 naar Amerika zou emigreren en *Gerrit Louman*, koopman.

De gemeente was nu wel twee predikanten rijk, maar helaas boterde het tussen beiden niet. Eén van de twistpunten tussen de collega's was het al of niet dragen van het ambtsgewaad op de preekstoel. De Vos was contra en liet dit ook vanaf de kansel merken, Fijnebuik was pro. Weliswaar verschenen beiden op de preekstoel in de verplichte kledij, maar De Vos deed het met grote tegenzin.

In september '44 stelde ds Fijnebuik - hij stond nog maar net een maand in Zwolle - deze disharmonie in een kerkeraadsvergadering aan de orde en kreeg de meerderheid op zijn hand. Men besloot dan ook geen dominee op de preekstoel toe te laten ‘dan behoorlijk gekleed met gewone Predikantskleeding’. Op zichzelf beschouwd woog deze kwestie nog niet zo zwaar, maar erger werd het, toen er klachten over de prediking van ds De Vos binnenkwamen. Deze zou het aanbod van het heil te ‘ruim’ brengen en dus eigenlijk niet gereformeerd in de leer zijn. Fijnebuik en een diaken waren het met de aanklagers eens! Voor ds De Vos uiteraard een uiterst pijnlijke kwestie. En in de gemeente kwamen twee

partijen scherper tegenover elkaar te staan.

In augustus '45 kwam er een nieuwe steen des aanstoots op het pad van de beide predikanten te liggen, waardoor de onderlinge verhouding nog meer vertroebeld raakte. In de kerkeraad werd namelijk voorgesteld, dat ds De Vos zijn traktement van *f* 1000,- voortaan in onderling overleg met ds Fijnebuik moest delen! Het kwam er dus op neer, dat het bij het beroep 'onbetaald' gebleven traktement van de welgestelde ds Fijnebuik van De Vos' eigen traktement zou worden afgenomen. Een fraaie boel. Gelukkig haalde het voorstel het niet.

Het dreigende onweer in de gemeente kwam steeds sterker opzetten. Ds Fijnebuik kwam nu ook onder vuur te liggen, en terecht. Tijdens zijn vakantie had hij o.a. in *Deventer, Harlingen* en *Leeuwarden* geklaagd over de ongereformeerdheid van ds De Vos en daarmee het in genoemde plaatsen al bestaande twistvuur aangewakkerd. De classis Wanswerd en de kerkeraad van Leeuwarden beklaagden zich, voor zover het hen betrof, bij de Zwolse broeders, omdat Fijnebuik kwaad had gesproken bij een groep mensen, die buiten het kerkverband leefden en de Chr. Afgescheiden gemeente tegenwerkten. Hier werd gedoeld op de ontstane scheuring in de gemeente van Leeuwarden (J. Meijering, W.D. Hellema) en op de opheffing van de classis Leeuwarden.

Ook had Fijnebuik gepreekt in een particulier huis voor mensen, die 'niet anders dan scheurziek zijn, en deswege onder kerkelijke behandeling zijn door de Provinciale vergadering van Friesland'.[4.]

Op Zondag 31 augustus 1845 ontlaadde zich het kerkelijk onweer in de gemeente van Zwolle. In de avonddienst had ds Fijnebuik een 'belijdenis-predikatie' gehouden en daarin beweerd, dat er in de Afgescheiden gemeenten leraars werden toegelaten, die dwalingen leerden in strijd met de Formulieren van enigheid. Dat hij daarmee ook op zijn collega De Vos had gedoeld, kon voor iedereen duidelijk zijn, hoewel hij nog nooit een officiële beschuldiging tegen hem had ingediend.

Ds De Vos was in die dienst zelf aanwezig geweest. Toen ds Fijnebuik na de dienst van de preekstoel afkwam, had ds De Vos dan ook geweigerd hem 'de hand van vereeniging' te geven. En nu kwam de explosie! Fijnebuik verloor al zijn zelfbeheersing en riep tegen de verbijsterde gemeente, dat ze hem nu voor het laatst had gehoord. Hij zou niet weer op de preekstoel komen! Grote consternatie in de kerk in de Nieuwstraat.

Al de volgende avond werd er een gemeentevergadering gehouden, waarin echter zo'n babylonische spraakverwarring ontstond, dat zelfs kerkeraadsleden wegliepen. Nog in diezelfde week (donderdag) kwam de classis bijeen om zo mogelijk enige orde in de chaos te scheppen.

Ds Fijnebuik was er ook. Nu kwam hij wèl met een officiële beschuldiging tegen leeropvattingen van ds De Vos, maar 'heeft geen enkele op aanneemelijke gronden gestaafd'. De classis eiste dan nu ook van ds Fijnebuik diens 'verlating' van de gemeente openlijk te herroepen, evenals de tegen zijn collega De Vos en andere predikanten ingebrachte beschul-

digingen van afwijking van de gereformeerde belijdenis.

Hierop verzocht en kreeg ds Fijnebuik 14 dagen bedenktijd. Maar in die periode mocht hij dan niet preken noch bij hem aan huis noch in andere gemeenten. Met deze voorwaarde ging hij akkoord. Maar zie, hij hield zich niet aan zijn belofte en preekte de eerstkomende zondag toch tweemaal bij hem thuis. Ruim een week later (15 september '45) schreef hij een brief aan de kerkeraad en aan de op 18 september te houden classisvergadering. In dit schrijven vroeg hij 'ontslag' als 'Herder en Leeraar der Christelijke Afgescheiden Gemeente van Zwolle'. Dit in de kerkeraadsnotulen opgenomen schrijven begint met de passage: 'Daar ik uit de voor mij bedroevende, hoonende behandeling, op Zondagavond, den 31 en Augustus jl. mij door mijnen Ambtgenoot, Ds De Vos aangedaan, zonder dat ik ZEw. daartoe regtstreeks aanleiding gaf of mij aan eenige personaliteiten te hebben schuldig gemaakt; en uit de handelwijze van éénige leden des Kerkenraads alhier, tot mijn grievende smart gezien heb, dat het mij niet meer vrijstond, om te Zwolle, op een Christelijk Afgescheiden predikstoel, ongestoord Gereformeerd te prediken, ja men zelfs alles opzocht, om door niets beteekenende brieven mijne dienst en Christelijke vrijheid te bemoeilijken; alsmede daar mij uit de besluiten van de daarop gehouden Classikale vergadering van den 4 September jl. is gebleken, dat men *Ds De Vos* alhier, niet heeft opgelegd, mij die genoegdoening te geven, als waarop ik als gestudeerd wettig Predikant, bij zulk een openlijken aangedanen hoon, meende aanspraak te hebben, - hoewel ik mij van mijne zijde herhaalde malen vergevens gezind heb betoond; ja zelfs eene openlijke verklaring, van mijne zijde, van den Predikstoel aangaande de *regtzinnigheid* van mijnen ambtsgenoot Ds De Vos, heeft (plaats)gevonden, waarvan ik in den gemoede geene overtuiging had;

ofschoon ik Z.Eerw. gaarne in zijne waarde of onwaarde wilde laten. Doch vooral ziende, dat ik naast Ds De Vos, voor mijne gemeente te Zwolle, in weerwil van mijnen belangelozen arbeid en opofferingen, in weerwil van mijne opregte belangstelling in hare uitbreiding en bloei, niet meer nuttig kan zijn, zonder gedurig nieuwe botsingen, uit den aard van zijn karakter voortvloeiende te zien ontstaan...'. Om al deze redenen nam ds Fijnebuik 'ontslag' als dominee van de Afgescheiden gemeente van Zwolle. Maar hij voegde eraan toe: 'Ik wil dit echter zonder mij van de ware Afg. Gereformeerde kerk te scheiden, en zonder van mijne heilige bediening als Leeraar der Algemeene Herstelde kerk afstand te doen. En zal mijn wettig, van den Heere verkregen regt, daarop steeds trachten te handhaven. Veeleer begeer ik mijn talent, voor mijn trouw gebleven vrienden en broeders, of waar men mijne Evangelie dienst mogt begeeren, op woeker te zetten; ja des noods bij onwettigen tegenstand, alle kerkelijke gemeenschap op te zeggen, met hen, die niet conform de Gereformeerde belijdenis en kerken ordening van Nederland, mogten leeren of handelen. Mij van ganscher harte gelijk ik in het

verlopen jaar reeds heb gedaan aan de Christel. Afgesch. Gereformeerde kerk van *Noord Holland* aansluitende.'

In een P.S. schreef hij nog: 'Daar ik op dringende uitnodiging op morgen den 16 den moet afreizen naar *Amsterdam*, bovengenoemde brief ook bestemd voor de classisvergadering van de 18e van de maand (september).

We vroegen ons natuurlijk af: Waarom zocht ds Fijnebuik aansluiting bij het kerkverband in *Noord-Holland?* In zijn studie *Kruisdragers* zoekt dr. F.L. Bos het antwoord in de volgende richting: Ongetwijfeld is het jaar 1843 in de geschiedenis van de Afgescheiden kerken een dieptepunt geweest. Na de mislukte synode van 1843 in Amsterdam gehouden, was er in het landelijk kerkverband weer een breuk ontstaan. Ds Van Velzen van Amsterdam had zich met de onder zijn invloed staande Noordhollandse gemeenten geïsoleerd opgesteld en erkende het kerkverband met andere provincies als Gelderland en Overijssel niet meer. Bij hem zocht ds Fijnebuik nu steun en dekking.

Natuurlijk nam de classis Zwolle, die op 18 september vergaderde, met de opvattingen van ds Fijnebuik geen genoegen. Ze besloot hem te schorsen wegens:

1 'Laster zoo in het openbaar als in het geheim'
2 Trouweloze 'verlating' van zijn dienst
3 Openbare scheurmaking in de gemeente.

Maar vooraf zou nog een commissie hem opzoeken om te proberen hem van zijn verkeerde weg terug te brengen. Hij weigerde echter de leden binnen te laten 'niet tegenstaande zij drie malen de meid naar binnen hadden gestuurd om Z.Eerw. te mogen spreken'.

Daarmee was de beslissing gevallen. Fijnebuik werd officieel geschorst, wat op zondag 28 september '45 door *ds F.A. van Gijssel* van *Rouveen* aan de gemeente is meegedeeld.

Hij bleef zijn godsdienstoefeningen houden in zijn huis op de Grote Markt, dat achter uitkwam in de Nieuwstraat (waar de afgescheiden kerk stond). Hij had zijn aanhangers. De Chr. Afgescheiden gemeente van Zwolle moest door een diep dal. Op 22 september '45 ontving de kerkeraad een bericht van onttrekking, getekend door ds B. Fijnebuik en 15 leden. En in oktober kwam nog eens een schrijven binnen, nu ondertekend door 12 personen die zich onttrokken.

Hoe is het verder met ds Fijnebuik gegaan? Inderdaad vond hij aanvankelijk steun bij ds Van Velzen. Deze stelde zelfs in de Provinciale vergadering van Noord-Holland voor hem als predikant in algemene dienst voor die provincie te beroepen. Het ging niet door en enige tijd later trokken die Provinciale vergadering en ds Van Velzen de handen van ds Fijnebuik af. Ook in Zwolle verloor hij snel aan krediet, toen kwade geruchten over zijn gedrag bij de buitenwacht doordrongen. Mee door het tactvol optreden van de nieuwe Zwolse dominee *Dirk Postma*, keerden de meeste volgelingen van ds Fijnebuik weer in de Chr. Afgeschei-

den kerk terug. Fijnebuik zelf werd omstreeks 1850 weer ‘gewoon lidmaat’ van de Hervormde kerk in Zwolle. Hij was inmiddels in 1847 hertrouwd als weduwnaar van *Johanna Casperina van Velzen* met de 25-jarige Johanna Catrina Hoogeveen. In zijn huwelijksacte heet hij dan ‘rustend Leeraar’.

Nog meer dan 30 jaar heeft hij als ambteloos burger in Zwolle gewoond, tot op *23 juli 1881* een einde aan zijn leven op aarde kwam, waar hij de leeftijd der zeer sterken had bereikt (81 jaar).[5.]

Voor de gemeente van Zwolle en ook voor de overgebleven ds De Vos zelf was het maar goed, dat hij enkele beroepen kreeg. Dat naar Marrum (Fr.) nam hij aan en op 10 mei 1846 preekte hij in Zwolle zijn afscheid. De gemeente verkeerde toen in een deplorabele toestand. Uit het notulenboek blijkt, dat na 18 mei 1846 de kerkeraad drie maanden lang niet meer heeft vergaderd, althans we vonden over die periode geen notulen. Meer dan ooit was er dringend behoefte aan goede leiding. Daarom adviseerde de classis de Zwolse kerkeraad dringend tot het beroepen van een predikant over te gaan. De broeders volgden het advies op en uit het drietal *De Moen* (Den Ham), *Brummelkamp* (Arnhem-Velp) en *De Waal* (Axel-Terneuzen-Zaamslag) werd na het houden van een vastenen biddag beroepen *Carel Godefroy de Moen*, de voormalige Leidse chirurgijn, en zwager van Brummelkamp, Van Velzen en Van Raalte. Hij had ook een paar jaar in Ommen als dokter en ouderling gewoond.

Ds C.G. de Moen, 22 november 1846-1 oktober '48

Maar welk traktement kon de ontredderde gemeente van Zwolle bieden? En hoe zou men het hete hangijzer, het al of niet dragen van het ambtsgewaad aanpakken? De Moen was sterk tegen en van mening, dat het dragen van de gebruikelijke ambtskleding niet door God in zijn Woord en ook niet in de kerkenorde en de formulieren *geboden* was. Op de grote synode van Dordrecht 1618/19 hadden de afgevaardigden een gewoon burgerlijk gewaad gedragen.

De kerkeraad kwam met de volgende toezeggingen: Het traktement zou naar alle waarschijnlijkheid *ƒ* 400,- bedragen. Dit was dus maar weinig! Ds De Vos had *ƒ* 1000,- verdiend. Maar de gemeente was ook gedecimeerd.

En wat het dragen van het ambtsgewaad betreft, daarin zou ds De Moen worden vrijgelaten. Met dit laatste had de kerkeraad een vroeger genomen besluit over de predikantskleding op non-actief gezet; waarschijnlijk onder invloed van de pas gehouden synode van *Groningen* 1846, waarop ook de kwestie van de predikantskleding een punt op het agendum was geweest. Ze had besloten, dat het ambtsgewaad gedragen moest worden in de classes en provincies, waar het altijd gewoonte was geweest en waar ‘het afleggen ergernis zou geven’. Was dit laatste niet het geval, dan stond het dragen ervan in de vrijheid van de leraar. En De

Moen, die één van de afgevaardigden op de synode van Groningen was geweest, had bij zijn bestrijding van het predikantskostuum duidelijk verklaard, dat hij predikanten, die van een ander gevoelen waren, graag wilde verdragen. Voor zichzelf wenste hij echter de vrijheid om geen gebruik van de bewuste kledij te maken. Hierop inhakend kende de kerkeraad van Zwolle nu - met op twee na algemene stemmen - terwille van de eenheid en vrede die vrijheid aan ds De Moen toe.

In een schrijven aan de kerkeraad van Den Ham deden de Zwolse ambtsdragers hun uiterste best ds De Moen te bewegen naar de Overijsselse hoofdstad te komen. De gemeente van Zwolle had immers dringend behoefte aan een dominee 'zal zij niet ten prooi gegeven worden aan verwoesting. Ook behoeft zij zulk een, die als stedeling meerder geschiktheid voor een stad bezit, daar toch vele andere getrouwe dienstknechten deze gave niet bezitten - de Heere geeft onderscheidene bedeelingen'.

Ds De Moen, de voormalige dokter, geboren en opgevoed in Leiden, was wat we nu een 'heer' zouden noemen. Hij had oog voor de nood in Zwolle en nam het beroep aan. Op zondag 22 november 1846 werd hij in het kerkje in de Nieuwstraat door zijn zwager ds Brummelkamp van Arnhem bevestigd met Filippenzen 2:29: 'Ontvangt hem dan in den Heere met alle blijdschap en houdt dezulken in waarde'. Ds De Moens intreepreek was Matteüs 6:10 'Uw Koninkrijk kome. Uw wil geschiede gelijk in den hemel, alzo ook op de aarde'.

Het was maar goed, dat Zwolle nu weer een predikant bezat, die samenbindend kon optreden en in het gemeentelijk leven orde op zaken stellen. Tengevolge van al de troebelen onder *Fijnebuik* en *De Vos* wist men niet eens precies meer, wie wel of geen lid van de gemeente was. En al stonden de namen dan nog wel ingeschreven in het lidmatenboek, niet weinigen kwamen nooit meer in de kerk of zwierven overal heen.

De kerkeraad ging nu controleren wie vrijwillig als lid van de gemeente wilde worden beschouwd. Het resultaat van deze nieuwe telling was, dat er 42 mannelijke leden en 52 vrouwelijke leden waren. Hun namen staan genoteerd in de kerkeraadsnotulen van 14 juni 1847.

Langzamerhand kwam de gemeente nu gelukkig in rustiger vaarwater. Er werden 2 nieuwe diakenen gekozen: *Willem van den Bosch* en *Jan Rensen*. Ook werd er weer meer op gelet of de ouders hun kinderen in de Christelijke levensstijl voorgingen. Zo werd herhaaldelijk tegen het bezoeken van de kermis gewaarschuwd.

Niet lang zou ds De Moen in Zwolle blijven, nog geen 2 jaar. In 1848 ontving hij een beroep uit zijn vorige gemeente *Den Ham* en meende daarheen te moeten terugkeren. In de notulen staan de redenen uitvoerig genoemd.

De eerste en belangrijkste was zijn *zwakke gezondheid*. Al drie winters had hij veel last van 'koorts', zodat hij dan vaak niet kon preken en er dus door een ouderling in de kerk een preek moest worden voorgelezen.

Nu was dit voor de gemeente Den Ham niet zo erg, want daar bleven de mensen toch wel in de kerk komen als het preeklezen was, maar in Zwolle lieten dan velen hun plaats leeg! Met als gevolg lagere collecten voor kerk en armen, dus een schadepost. En als er dan eens een gastdominee preekte, dan moesten zijn reiskosten worden betaald en dat was vaak een niet gering bedrag.

Als tweede reden van zijn vertrek uit Zwolle gaf ds De Moen op ‘de scheuring in de provincie’. Dat zat zo: In 1847 was ds Brummelkamp met een deel van de Afgescheiden gemeenten in Gelderland en Overijssel, en met nog enkele gemeenten uit andere provincies geïsoleerd komen te staan in het kerkverband van de Afgescheidenen. Eén van de aanleidingen tot die scheuring waren de verschillende opvattingen over het dragen van het ambtsgewaad (steek, mantel en bef). Op de Provinciale vergadering van Overijssel en Gelderland op 23 september 1847 te Zwolle gehouden had dit tot een openlijke breuk geleid. Zeven leden van die vergadering hadden zich onder leiding van Brummelkamp niet aan de besluiten door de synode van Groningen (1846) over het ambtsgewaad genomen, willen onderwerpen. En De Moen sympathiseerde met zijn zwager Brummelkamp. Tenslotte wees De Moen nog op zijn veel te laag traktement: *ƒ* 400,- plus vrij wonen. Dit was beslist onvoldoende om een gezin te onderhouden, waarin bovendien de vrouw des huizes ziekelijk was. Maar - voegde De Moen er dadelijk aan toe - de beide laatste redenen waren slechts ‘bijkomend’. Hoofdoorzaak van zijn vertrek uit Zwolle was zijn zwakke gezondheid. De ‘koorts’ waarover hij het had, kan best een telkens terugkerende, kwellende verkoudheid zijn geweest, die een dominee 's winters heel gemakkelijk in de slecht verwarmde kerkgebouwen en consistoriekamers van toen kon oplopen, als hij bezweet van de preekstoel kwam.

Op zondag 1 oktober 1848 preekte ds De Moen zijn afscheid met de bij zo'n gelegenheid veel gebruikte tekst Hand. 20:32: ‘En nu, broeders, ik beveel u Gode en den woorden zijner genade, die machtig is u op te bouwen en u een erfdeel te geven onder al de geheiligden!’

De volgende dag had hij nog de hele kerkeraad bij zich aan de pastorie uitgenodigd en is toen met de ambtsdragers ‘in de beste eenstemmigheid, en broederlijke liefde en vreede vergaderd geweest, en hebben alzo wederzijdsch met alle hartelijkheid ... afscheid met gebed, dankzegging en psalmgezang van elkander genomen’.

De kerkeraad was er nog niet in geslaagd voor de eerstkomende zondag (8 oktober) een dominee te krijgen. Dat was vervelend. Preeklezen was immers niets gedaan, omdat dan een groot gedeelte van de gemeente niet in de kerk verscheen. Naar het heette, kon men thuis best zelf een preek lezen. Of ze dit ook werkelijk deden? We wagen het te betwijfelen.

Nu het er met de preekvoorziening zo slecht voorstond, liet ds De Moen zijn goede hart weer spreken en verklaarde zich bereid de eerstkomende zondag nog twee keer in Zwolle te preken. Zo is het gebeurd. En

op dinsdag 10 oktober '48 is ds De Moen met zijn gezin naar Den Ham verhuisd. In de kerkeraad van Zwolle zaten toen de ouderlingen *R. van Hezel, J. Bosch, J.W. van der Bent, N. van Beek* en *D.J. van der Vegte*. Plus de diakenen *A. Bosch, L. Pessink, W. van den Bosch, J. Rensen* en *G. Louman*.

Het beroepingswerk kwam nu snel op gang. En zoals dit gewoonlijk gaat, niet ieder had dezelfde voorkeur. In de gemeente werd met een lijst gelopen om ds Brummelkamp van Arnhem te beroepen. Maar de kerkeraad stelde een drietal op, waaruit *ds K.J. van Goor* van Smilde werd gekozen. Nu kwam uit de gemeente het bezwaar, dat hij niet gehoord was. De kerkeraad kwam aan deze klacht tegemoet door 6 (!) kerkeraadsleden - dus meer dan de helft van de kerkeraad - naar Smilde te sturen om hem te beluisteren. Beviel hij, dan mocht men hem de beroepsbrief overhandigen, anders niet. Het werd een beroep, maar ook een bedankje.

De volgende keus werd *ds D. Postma* te Wildervank in de Groninger veenkoloniën, die wèl in Zwolle op beroep had gepreekt. Het bedrag van zijn traktement was onbepaald gelaten, maar hiermee ging de beroepene, geleerd door zijn ervaringen in zijn eerste gemeente Minnertsga, niet akkoord.

In dit Friese dorp had hij met een niet duidelijk vastgesteld traktement leergeld betaald en was hij beneden het bestaansminimum weggegleden als gevolg van een ‘onbepaald’ inkomen. Na een samenspreking met de kerkeraad werd nu vastgesteld, dat hij 800 tot 1000 gulden zou verdienen, afhankelijk van de staat der kerkelijke financiën.

Zijn voorganger, de welgestelde ds De Moen had *ƒ* 400,- (!) per jaar gehad. Wèl gaf de kerkeraad ds Postma graag toestemming jongemannen op te leiden voor dominee. Zowel hij als de gemeente zouden daardoor in hoger aanzien komen te staan en bovendien zou men van die studenten ook kunnen profiteren.

In Wildervank had hij zich ook al met dit werk bezig gehouden. Trouwens niet alleen in Wildervank. Hij was daarmee al in zijn eerste gemeente Minnertsga (Fr.) begonnen, toen daar Engel R. Breitsma bij hem aanklopte, die met hem meeging naar Middelstum en in 1845 de eerste Afgescheiden predikant van Ten Boer (Gr.) was geworden. Twee van zijn Wildervankster studenten nl. *J. Beijer* (in 1862 naar Zuid-Afrika vertrokken) en *Sijpko Sijpkens* (later heel lang dominee in Delfzijl geweest) zijn hem naar Zwolle gevolgd.

Ook praktisch werden de studenten gevormd. Ze woonden o.a. de kerkeraadsvergaderingen bij en konden zelfs scriba worden; lid van de kerkeraad waren ze echter niet. In 1847 is er zelfs sprake van geweest de theologische opleiding te Groningen, gegeven door ds T.F. de Haan, uit te breiden en die in *Wildervank* te vestigen. Ds Postma zou hem dan als docent assisteren. Wegens onderlinge spanningen, onder meer tussen De Haan en Postma, is dit besluit nooit uitgevoerd.[6.]
Het bovenstaande

bewijst wel, dat ds Postma ook enige faam als opleider van theologische studenten bezat.

Letten we nu nog even opnieuw op de beroepsbrief. In een begeleidend schrijven stond een eigenaardige voorwaarde opgenomen nl. dat de kerkeraad van Zwolle hem beriep ‘met *leer* en *vorm* in dier voege’ zoals hij de afgelopen zondag in Zwolle had gepreekt. Dit klinkt sommigen misschien wat raadselachtig in de oren, maar met die ‘vorm’ werd gedoeld op het ambtsgewaad, waarin ds Postma op de preekstoel was verschenen.

We hebben al eerder beschreven, hoe de kwestie van het al of niet dragen van het predikantskostuum op de preekstoel, in die dagen heel gevoelig lag en tijdens de periode van ds De Vos een oorzaak van veel spanningen en twist was geweest. De kerkeraad was vóór het dragen ervan en wilde nieuwe conflicten vermijden.

Ds D. Postma, 1 april 1849 - 20 maart '58

Op zondag 6 mei 1849 werd ds Postma in het kerkje in de Nieuwstraat bevestigd.[7.] In meer dan één opzicht verschilde zijn nieuwe arbeidsterrein van dat van zijn vroegere dorpsgemeenten in Friesland en Groningen nl. Minnertsga, Bedum-Middelstum en Wildervank-Meeden. Hij stond nu in Overijssel, in de hoofdstad Zwolle. De onderlinge verdeeldheden in de Afgescheiden kerken van toen waren vooral ook in deze provincie tot uiting gekomen. In Zwolle zelf bestond een grote *Kruisgemeente*, om maar niet te spreken over de groep-Fijnebuik. Direct of indirect kreeg hij dus met verschillende groeperingen te maken. Het begon al direct op de eerste kerkeraadsvergadering die hij leidde. Het was gelukkig een heel aangenaam begin, want er was een verzoek binnengekomen van de afgesplitste groep-Fijnebuik om zich weer te herenigen met de Chr. Afgescheiden kerk.

Met ds Fijnebuik was het niets geworden. Ongunstige geruchten over zijn levenswijze deden de ronde en zelf ging hij weer terug naar de Hervormde kerk. Het waren dus afgedwaalde schapen, die terugkeerden tot de kudde. De kerkeraad was daarom van mening de personen, die zich hadden aangemeld ‘zonder uitbreiding of voorwaarden wederom te moeten aannemen’. Het was immers niets anders geweest ‘dan eene verwijdering van elkander door vroegere treurige onstandigheden’. Wel mocht de gemeente bezwaren tegen dit besluit of tegen adspirant-leden inbrengen. Van de ruime gelegenheid om terug te keren hebben dan ook de voornaamsten, die zich indertijd hadden losgemaakt, gebruik gemaakt. Aldus ds Gispen.

Ds Postma kon uitstekend organiseren. Hij overzag het hele terrein van het gemeentelijk leven. Om de gemeente intensiever te kunnen bewerken, werd ze in *wijken* verdeeld en elke wijk aan de zorgen van een ouderling toe vertrouwd.

1 *D.J. van der Vegte* kreeg de ‘boerschappen’ buiten de Diezerpoort
2 *J. Bosch* het terrein buiten vóór de Diezerpoort toegewezen
3 *R. van Hezel* de Dijk (Thorbeckegracht)
4 *N. van Beek* van de Vispoortenbrug tot de Sassenpoort en daarbuiten, benevens het oosterdeel der stad
5 *J.W. van der Bent* het westerdeel der stad en buiten de Kamperpoort.

Ds Postma ontwierp ook een regeling voor gemengde huwelijken en formuleerde een vereenvoudigde acte van afscheiding ‘van het Hervormd kerkgenootschap, zoo als dat sedert 1816 zich door deszelfs Bestuur heeft geopenbaard’. Dit had hij ook al gedaan, toen hij nog in Wildervank stond. Het kwam herhaaldelijk voor, dat hervormden zich bij de Chr. Afgescheiden gemeente wilden aansluiten. Om alle misverstanden en onduidelijkheid te vermijden, moesten zulke nieuwe leden dan die acte ondertekenen. Dan wist ook de hervormde kerkeraad, waar hij met die ondertekenaars aan toe was; ze hadden zich dan duidelijk en formeel onttrokken.[8.]

Een zaak die ook steeds weer de aandacht van de kerkeraad had, was de toenemende *zondagsontheiliging* in Zwolle. Al op 13 augustus '49, enkele maanden na de komst van ds Postma, besloot de kerkeraad zich bij de stedelijke overheid te beklagen ‘over het sabbatschenden en de openbare bedrijven en vermakelijkheden op den dag des Heeren’. Ds Postma had zelf de brief opgesteld, waarin hij de autoriteiten verzocht ‘de openbare zonden en losbandigheden tegen te gaan en vooral dat door de Regering dezer stad de openbare spelen, vermakelijkheden, op Zondag gebeurende, mogten verboden worden, opdat de dag des Heeren hierdoor niet meer worde ontheiligd en geschonden, en in tegendeel de gelegenheid voor de Godsdienst bevorderd worde’. Dit verzoek is vele malen herhaald.[9.]

Christelijke school

In de strijd voor het Christelijk onderwijs heeft ds Postma altijd vooraan gestaan. Toen hij nog predikant was in Bedum-Middelstum (1842-'44) in Groningerland, had hij al meegewerkt om ‘een gezond onderwijs voor de kinderen der Gemeente Christi te verkrijgen’, en de Provinciale vergadering van Groningen heeft in 1846 onder voorzitterschap van ds Postma gesproken ‘over het aanvragen van vrijheid van het lager onderwijs’. Ook in Zwolle had men al vanaf 1844 geprobeerd een eigen Christelijke school te stichten. Aanvankelijk zonder succes. Maar op 31 oktober 1851 werd toestemming ontvangen in Zwolle een Christelijke school op te richten. Postma stelde een circulaire op, die onmiddellijk aan de ouders werd gestuurd en op *6 januari 1851* opende ds Postma de school, die toen 60 kinderen telde, welk aantal een jaar later al was verdubbeld tot 127. De school is verder gegroeid en later de moeder geworden van enkele dochters. Maar we moeten hier de stichting en groei van de school verder laten rusten; het zou een geschriftje apart worden.

Arbeid ds Postma

Hoe druk ds Postma het had, heeft hij zelf eens in 1852 op verzoek van de kerkeraad vanaf de kansel aan de gemeente bekend gemaakt. Hij moest per week minstens 3x preken (de preken van toen waren veel langer dan die van onze dagen!), 6 catechisaties geven en lx een bijbellezing. Bovendien moest hij de kerkeraadsvergaderingen leiden ‘en is mij mede toevertrouwd het opzicht over de Byzondere School der le klasse, waarbij nog komt zoveel drukte van een meer algemeen kerkelijk belang’.

Hij voegde eraan toe: ‘Wij herhalen dit niet, omdat eenig werk ons bezwaart, neen, Gode zij daarvoor dank! Hij geeft kracht en lust beide. Maar ik stel dit de gemeente voor om haar te overtuigen, dat, zal ik al mijn diensten met een behoorlijke voorbereiding betrachten, de gemeente dan, zeg ik, niet kan *vorderen*, noch moet *verwachten*, vooral in den wintertijd, dat ik vrije bezoeken kan afleggen’.

Om het werk van ds Postma wat te verlichten, besloot de kerkeraad, dat de ouderlingen het gewone ziekenbezoek en bijzondere bezoeken voor hun rekening zouden nemen. Het was de tijd, waarin er nog geen auto's of fietsen bestonden, en er alleen maar enige rijtuigen reden. Het afleggen van een ambtelijk bezoek buiten de stad en soms zelfs in de stad, kostte veel tijd en bracht bij barre weersomstandigheden niet weinig ongemakken met zich mee, zeker in de wintertijd. Zoals bij het werk van elke kerkeraad het geval is, wisselen teleurstelling en vreugde elkaar vaak af. Zo was het ook in Zwolle.

Een reden tot grote vreugde was het bericht, dat *Albert Schouwenberg*, een man van het eerste uur, maar die zich in 1838 met *Wolter Wagter Smitt* van de Afscheiding had afgescheiden en zichzelf in de eerste Kruisgemeente tot dominee had opgeworpen, weer lid van de Chr. Afgescheiden gemeente wilde worden.

Het nieuws werd vanaf de kansel aan de gemeente meegedeeld. Al lang had hij spijt gehad van zijn ‘aanmatiging van het leeraarsambt’, had niet lang geleden gebroken met de Gereformeerde gemeente onder het Kruis en keerde nu ‘met volle vereeniging des harten’ terug naar de Chr. Afgescheiden gemeente, die hij beschouwde ‘als de eigenlijke uitgegane kerk van 1834’.

Tot zijn dood in 1854 heeft hij verder in vrede met de gemeente geleefd en haar testamentair nog een legaat vermaakt.

Dat de kerkeraad ook verdrietige zaken te behandelen kreeg, spreekt haast vanzelf. Twee leden loochenden het leerstuk van de uitverkiezing, zodat een hele leer-procedure op gang kwam. Maar we kunnen hierop en op andere kwesties niet verder ingaan. Het hoofdstuk zou te lang worden.

Zeker is, dat ds Postma zich niet heeft gespaard en dat zijn arbeid in Zwolle over het algemeen rijk werd gezegend en zeer gewaardeerd. In ja-

nuari 1852 ontving ds Postma een beroep uit Noord-Amerika. Een schok ging door de Zwolse gemeente. In het kerkelijk weekblad *De Stem* van 28 januari 1852 staat de volgende reactie te lezen:

'Heden morgen, zijnde Zondag den 18 dezer, werden wij op het onverwachts diep in het harte gewond bij het hooren bekend maken, dat onze leeraar ds Postma een beroep uit Amerika had ontvangen. Mogt de Heere door deze donkere wolk, die ons bij vernieuwing dreicht als een beproevingsweg, ons tot den gebede aanvuren en dezelve genadig van ons wenden, om verder zijne gunst en zegen over Leeraar en gemeente af te smeeken en te bidden, dat de hiertoe door zijn Eerw. begonnen onvermoeide en belangstellende werkzaamheden, met zoveel gunst en zegen bekroond, door den Heere nog verder met zijn goedgunstigheid onder onze gemeente en school, ook in het algemeen voor Nederland en zijne duurgekochte Kerk met den gewenschten zegen worden achtervolgd.'[10.]

Gelukkig voor de Zwolse gemeente bedankte ds Postma.

Telde de gemeente in 1856 nog *550* zielen, twee jaar later waren het er al *670*. Er zat dus duidelijk groei in.

Tijdens zijn verblijf in Zwolle heeft ds Postma gezinsvreugde gekend, maar ook zwaar gezinsleed te verduren gekregen. In zijn vorige gemeente Wildervank was zijn tweede vrouw overleden. Hij stond nog geen jaar in Zwolle, toen hij voor de derde keer trouwde, met *Ida Sijpkens*, een dochter uit een welgestelde boerenfamilie in *Meeden*, dicht bij Zuidbroek (Gr.) gelegen. Uit dit huwelijk werden in Zwolle drie jongetjes en één meisje geboren. Het oudste jongetje overleed al binnen een maand, terwijl resp. in 1850 en '53 één van zijn voorkinderen stierf.

Zijn moeder ontviel hem in 1856 en in maart 1857 werd hij voor de derde maal weduwnaar door het sterven van Ida Sijpkens na 'eene groote en langdurige ziekte'. Ze was nog maar 36 jaar. In het lidmatenboek van Zwolle, dat hij in 1850 had aangelegd, noteerde hij bij de naam *Ida Sijpkens*: 'Overleden den 30 Maart 1857. Welk een groot verlies! Welk een harde zaak die ik nu moet schrijven! Dan (maar) de Heere is mij boven en onder alles goed en nabij, mijn God is mijn sterkte!'

In de overlijdensadvertentie in *De Bazuin* noemt hij haar sterven 'de allergevoeligste slag, die ons op aarde kan wedervaren', en over haarzelf getuigt hij: 'Zij leefde doorgaans door het geloof, en stierf alzoo kalm en zacht, onder veel betuigen van Gods genade en trouw'.

Het sterven van zijn derde vrouw zou niet zijn laatste beproeving zijn. Hij kreeg in Zwolle nog een tragische teleurstelling te verwerken: In oktober '57 zou hij voor de 4e maal in het huwelijk treden. Toen hij op de vastgestelde trouwdag met een koetsje naar het huis van zijn bruid reed om haar op te halen en dan samen naar het stadhuis te rijden om daar het burgerlijk huwelijk te laten voltrekken, weigerde de bruid met hem mee te gaan!

Uiteraard was Postma door dit alles zeer geschokt, diep teleurgesteld en voor de buitenwacht te schande gemaakt. Het huwelijk is ook nooit

gesloten en de bruid - ongetrouwd gebleven - heette voortaan in de volksmond spottend ‘de eeuwige bruid’. Dat ds Postma zelf ook in de volksroddel betrokken raakte, viel niet te verwonderen.

Nog geen twee maanden later deelde ds Postma zijn kerkeraad mee, dat hem verzocht was in *Zuid-Afrika*, in de *Transvaalse republiek*, in Gods koninkrijk te gaan werken. Dat zat zo. Op de in juni 1857 in *Leiden* gehouden synode, waar ds Postma één van de afgevaardigden van Overijssel was, werd een commissie benoemd om eens te bekijken of er wat gedaan kon en moest worden aan de behartiging van ‘de geestelijke belangen der Transvaalse republiek in Zuid-Afrika’. Die republiek telde toen 40.000 inwoners en 100.000 ‘aan haar onderworpen Kaffers’. De commissie - bestaande uit de docenten S. van Velzen en A. Brummelkamp, en ds H. Joffers - benoemde twee afgevaardigden, die in Transvaal poolshoogte moesten gaan nemen. In de plaats van ds Dosker uit Almkerk, die er geen roeping voor voelde, werd in november '57 ds Postma van Zwolle aangewezen. Na lange aarzeling nam deze de benoeming aan, met de volgende brief, gedateerd Zwolle 11 februari 1858:

‘De gewigtvolle benoeming door u op mij uitgebracht, gedateerd den 19 Nov. 1857 om als predikant te reizen naar de Transvaalsche Republiek, tot bevordering van Gods Koninkrijk aldaar, zooveel als in mijn vermogen zal zijn, heeft na lang en biddend overwegen bij mij dit gevolg, dat ik mij geroepen gevoel mij bereidvaardig te verklaren. Dus ik laat mij de benoeming welgevallen en zal mij derwaarts laten zenden, wanneer de Hoogeerw. Syn. Com. dit behoorlijk kan doen en in de behoeften van mijn gezin voorziet.

Veel zoude ik kunnen zeggen van hetgeen al in dezen weg voor mijnen geest trad. Dan eens een hevige strijd met de woorde; “Zijt u zelven genadig!” Dan eens de grootste gewilligheid met het oog op: “Gods Zoon in de beeste-krib, Gods Zoon op 't kruis voor ons!” Dan, ja dan drong de liefde van Christus mij sterk.

Ik zal u echter hiermede niet ophouden - alles komt hierop neder: Het gewigt van de benoeming en het belangrijke van het werk, bij de genade Gods tot de geheele overgave mijner ziel met alles wat ik heb en ben aan den Heere en zijn hemelsch koninkrijk, dit te zamen, zeg ik heeft mij gebragt tot deze verklaring. Ik verklaar mij dus voor die zending bereidvaardig, en ben met alle liefde en hoogachting uw dw. en uw liefh. medebroeder in Christus’.[11.]

Enkele weken later vroeg ds Postma schriftelijk ‘ontslag’ aan zijn kerkeraad en raadde aan te proberen zo spoedig mogelijk een nieuwe dominee te krijgen, omdat ‘mijn uitblijven alligt een jaar kan aanhouden, zoo niet langer, en zeer waarschijnlijk een uitblijven zonder terugkeeren kan worden’.

Op zondag 21 maart 1858 preekte hij met het oog op zijn a.s. vertrek over Openb. 5:9 en 10, ‘de gemeente wijzende op de blijde verwachting aller geloovigen, om hier na maals voor den troon des Lams vereenigd te

zullen worden, en dat uit alle volken, geslachten, talen en natiën'.

Het door ouderling *G. Rottgers* namens de kerkeraad in De Bazuin[12.] geplaatste verslag, vermeldt verder, dat na de preek 22 jeugdige personen belijdenis van hun geloof aflegden. Vervolgens vierden predikant en gemeente samen het Avondmaal, waarbij aan de laatste tafel docent *Helenius de Cock* van de Theologische school te Kampen als vriend en ambtsbroeder van de vertrekkende predikant 'een hartelijke toespraak' hield.

Hij herinnerde eraan hoe ds Postma 'tijdens zijn verblijf in ons midden, onder Gods zegen, veel heeft bijgedragen tot de bloei en opbouw onzer gemeente; hoe zijn werk bij velen is gezegend geworden tot aanvankelijke bekering en bij anderen tot volmaking in geloof, hoop en liefde; hoe Z. Eerw. altoos bijzonder ijverig was in het onderwijzen der jeugd en opwekken tot deugd en godzaligheid'.

Ook wees Hel. de Cock erop, dat mee door ds Postma's ijverige bemoeiingen 'niet alleen ten nutte der jeugd onzer gemeente, maar ook die onzer woonplaats een *Christelijke school* voor lager onderwijs is opgericht geworden en in bloei is toegenomen, en hoe hij voor velen steeds een vraagbaak in zaken van godsdienst, onderwijs en kerkregering is geweest; hoe hij tot bloei en uitbreiding onzer kerk in het gemeen, en van vele gemeenten van ons vaderland in het bijzonder altoos werkzaam was'.

Daarom betreurden zeer velen zijn vertrek naar een ander werelddeel. 'Doch de overtuiging, dat dit plaats heeft, alleen, om ook daar het Koningrijk Gods te helpen bouwen en uit te breiden, en den blinden heiden in Afrika's woestijnen te brengen tot de grazige weide van Gods woord en het licht des Evangelies, zal ook hen, met ons doen berusten in den weg van Gods aanbiddelijke en wijze voorzienigheid'.

Een week later nam ds Postma afscheid van de gemeente te 's-Hertogenbosch, waar hij zijn beide kinderen achterliet.[13.] De laatste zondag van zijn verblijf in het vaderland hoopte hij in de kring van de broeders in Kampen door te brengen. Daarna vertrok hij naar de haven Nieuwediep bij Den Helder, van waaruit hij op 22 april 1858 met het zeilschip Estafette de lange reis naar Zuid-Afrika aanvaardde. Ongeveer 2½ maand later arriveerde hij in Kaapstad, vanwaar hij enkele weken later naar Natal en vervolgens naar Transvaal zou reizen, waar hij in goede welstand arriveerde. Hij zou in Zuid-Afrika de 'stichter' worden van de Gereformeerde kerk ('Dopperkerk').

Was ds Postma's arbeid in zijn Zwolse gemeente zeer gezegend, ook zijn werk in dienst van het kerkverband is van grote betekenis geweest. Prof. Den Hartogh heeft hem eens getypeerd als 'de leidende figuur' in de Chr. Afgesch. Geref. kerk in de provincies Overijssel en Gelderland.[14.] En ongetwijfeld bezat hij de gave om leiding te geven ook op classes en Provinciale vergaderingen. Hij heeft o.a. zeer geijverd voor het Christelijk onderwijs, en in de moeilijke kwestie van de hereni-

ging van de Chr. Afgescheiden kerk met de Brummelkampgroep, is hij uiterst tactvol opgetreden.

Op alle *Algemene synoden* tussen 1846 en '57 gehouden was ds Postma als afgevaardigde aanwezig, in 1846 voor de provincie Groningen en op de volgende voor de provincie Overijssel. Op die van 1854 (Zwolle) en '57 (Leiden) is hij in het moderamen gekozen, resp. als vice-praeses en scriba.

Op de synode van 1857 zat hij in de commissie, die rapport moest uitbrengen over de zaak-ds Dijksterhuis van Groningen, die beschuldigd was van valse leer. Het is opmerkelijk, schrijft dr Van der Vyver, dat Postma meermalen in commissies is benoemd, die bij tweedracht verzoenend moesten optreden. Gezien zijn centrale rol als 'vredemaker' bij de verzoening van botsende partijen is het niet verwonderlijk, dat in dergelijke gevallen graag een beroep op hem werd gedaan. Postma beschikte over een heldere visie en kalme benadering van kwesties en kon bij conflicten onderscheiden tussen belangrijke en onbelangrijke punten.[15.]

Ds H. Beuker, 2 november 1862 - 3 april '64

Nadat ds Postma naar de andere kant van de wereld was vertrokken, is de gemeente van Zwolle meer dan 4½ jaar vacant gebleven. Hoewel de kerkeraad toch actief genoeg was in het beroepingswerk. We telden voor de komst van kandidaat (!) Beuker een serie van niet minder dan 13 uitgebrachte beroepen, o.a. op docent *Brummelkamp* van Kampen. Bij diens beroep werd nog eens uitdrukkelijk bepaald, dat elke dominee verplicht was in de gemeente het *ambtsgewaad* te dragen. Blijkbaar wilde de kerkeraad niet inzien, dat men dan in elk geval bij Brummelkamp kansloos was.

Op 2 november '62 deed de 28-jarige kandidaat *H. Beuker*, geboren in de Graafschap Bentheim, zijn intree, een talentvolle jongeman. Toen hij beroepen werd, had hij zijn eindexamen aan de Theologische school te Kampen nog niet eens gedaan. Het was dus maar een voorwaardelijk beroep. Zou één van de docenten in Kampen op hem hebben geattendeerd? Er was contact genoeg met de gemeente van Zwolle, want de gewone preekbeurten in Zwolle werden meestal waargenomen door één van de Kamper docenten. Door A. Brummelkamp werd Beuker In Zwolle bevestigd met Jakobus 1:21 laatste gedeelte: In een verslagje in De Bazuin[16.] lezen we, dat de kerk beide keren 'buitengewoon bezet' was. 'Heeft elk getrouw dienaar des Heeren, die het gewigt zijner roepeing gevoelt en weet, dat ook hij den schat in een aarden vat draagt, de toezegging des Heeren: "Mijn genade is u genoeg, en Mijne kracht wordt in zwakheid volbragt", de Heere geve, dat onze jeugdige Leeraar daarvan veel de kracht mag ondervinden.

Hij spare Z. Ew. tot in lengte van dagen, stelle hem ten zegen voor de kerk in 't gemeen en voor onze gemeente en stad in 't bijzonder, opdat er onder zijn dienst velen in Sion mogten geboren worden tot grootma-

king van des Heeren vrije genade, en tot blijdschap Zijns volks.'

In het Zwolse kerkblad schreef ds W.H. Gispen jr. in 1911: 'Geestelijke zegen gaf de Heere op zijn prediking, zodat er nu nog onder ons leven, voor wie hij het middel tot bekering is geweest en een Filippus op de weg naar de hemel. Ds Beuker heeft in het algemeen hier een rustige tijd doorgemaakt. Hij bracht enige tuchtzaken van vroeger in het reine en bouwde de gemeente.'

Ds Beuker heeft niet lang in Zwolle gestaan, nog geen 1½ jaar. In de kerkeraadsvergadering van 24 februari 1864, waarin ook werd meegedeeld, dat ouderling *Lucas Lindeboom* op 66-jarige leeftijd was overleden, (hij was de vader van de latere professor Lucas Lindeboom), deelde ds Beuker mee, dat hij een tweede beroep naar *Rotterdam* had aangenomen. Hij zou later nog predikant worden in *Amsterdam* en *Emlichheim* en vervolgens naar Amerika emigreren, waar hij nog enige jaren professor in de theologie is geweest, aan de Theologische school van de Chr. Geref. kerk te Grand Rapids.

De gemeente van Zwolle kreeg nu weer een vacature van 1½ jaar te verduren, voordat de 31-jarige kandidaat *H. Vissink* op 22 oktober 1865 zijn intree deed, na door docent Helenius de Cock van Kampen te zijn bevestigd. Een berichtje in De Bazuin,[17.] namens de kerkeraad opgesteld door de scriba *J. van der Kolk*, eindigde met: 'Verliet de zaamgevloeide menigte het bedehuis met kennelijk genoegen, de bede bleef niet achter dat Z. Ew. vele jaren onder ons met vrucht en zegen moge arbeiden, opdat er onder Z. Ew^{s}. dienst velen tot de Heere Jezus mogen gebragt worden om in Hem alleen de behoudenis hunner ziele te zoeken en te vinden, en 's Heeren volk moge worden versterkt en bevestigd in hun genadestaat, tot verheerlijking van den naam des Heeren.'

De vele jaren, die de scriba hoopte, dat ds Vissink in Zwolle zou blijven, zijn geen werkelijkheid geworden. In april 1869 vertrok hij naar Bolsward, na 3½ jaar de gemeente van Zwolle te hebben gediend. In zijn dagen had de gemeente vrede. Ze groeide langzaam.

Het jaar 1866 was vol van onheilen. We horen de echo daarvan in de kerkeraadsnotulen.[18.] 'Met het oog op den kommervollen tijd waarin wij leven, daar niet alleen sedert geruimen tijd de *veeziekte* in sommige streken van ons land groote schade heeft aangericht, maar nu ook de zoozeer gevreesde *choleraziekte* weer begint te heerschen, die bereids op vele plaatsen in ons land talrijke offers heeft geëischt, waardoor de Heere kennelijk toont, dat Hij een twist heeft met Nederland, besluit de vergadering om na terugkomst van onzen Leeraar een wekelijksch biduur in onze kerk te houden.'

Het is toen - aldus ds Gispen - een bang jaar geweest. Velen werden door de cholera als door een onzichtbare wrede vijand overvallen en weggesleurd. Overal was men vol ontzetting en vrees. En voor menigeen zijn de bidstonden in de choleratijd onvergetelijk gebleven door de bekering ten leven, die de Heilige Geest in die ernstige uren werkte. Op 4

april 1869 nam ds Vissink afscheid van zijn gemeente. Was 1866 een jaar vol rampspoed geweest, het jaar 1869 mag - kerkelijk gezien - zeer gezegend worden genoemd, want in dit jaar kwam de landelijke vereniging tussen de Chr. Afgesch. kerken en de Kruisgemeenten tot stand.

E. Gereformeerde gemeente onder het kruis te Zwolle (Zalk) 1850-'69

In een vorig hoofdstuk hebben we al één en ander geschreven over de oorzaken van het ontstaan van de Gereformeerde gemeente onder het kruis in *Zwolle* (en *Zalk*). De grote man in deze gemeente was in het begin *Wolter Wagter Smitt*, een manufacturier in de Diezerstraat, vroeger luitenant bij de schutterij; vandaar zijn bijnaam ‘luut'nant Smitt’.

In 1841 was hij dominee in Zalk en Veecaten geworden, maar hij bleef tot zijn dood in september 1846 in Zwolle wonen, waar in zijn woning in de Diezerstraat ook kerkdiensten werden gehouden. Daar werd de be-

schikbare ruimte al spoedig te klein. Gelukkig kon op 29 april 1849 een grotere gelegenheid worden gehuurd dan bij de wed. Smitt aanwezig was. Dit was 'aan de Wal bij de Sassenpoort'. Toen het ook daar te bekrompen werd, slaagde men erin een gebouw aan te kopen in de Goudsteeg, een voormalig rooms-katholiek weeshuis. Het was in de middeleeuwen nog eigendom geweest van de 'broeders des gemeenen levens', wel eens voorlopers van de Hervorming genoemd.

In zijn inleiding in het bewaard gebleven notulenboek, dat loopt van 1850-'66, wees *ds Klinkert* erop, dat de stichters van dit gebouw altijd hadden begeerd, dat het bestemd zou blijven voor 'Godsdienstig gebruik' en dat dus nu buiten hun weten 'door Goddelijk bestel aan hunne begeerte nog voldaan werd'.

In de eerste dienst in dit gebouw, gehouden op 9 mei 1852, preekte *ds Klinkert* over Gen. 32:10: 'Ik ben geringer dan alle deze weldadigheden en dan alle deze trouwe dien gij aan uwen knecht gedaan hebt, want ik ben met mijnen staf over deze Jordaan gegaan, ende nu ben ik tot twee heyren geworden'. Uiteraard moest het nog voor het houden van kerkdiensten worden ingericht en dienden allerlei regelingen te worden getroffen. Op de kerkvoogden rustte de taak ervoor te zorgen, dat de kerk en 'kerkenkamer' (consistorie) in nette staat werden gehouden en éénmaal per jaar schoongemaakt. En dat 'policiebedienden' *ƒ* 3,- kregen 'voor het oppassen aan het kerkgebouw'.

Natuurlijk moest er in de kerk een behoorlijke verlichting zijn, en dus dienden er de nodige lampen te komen en eventueel kronen met kaarsen. Maar in geen geval gasverlichting 'als strijdig tegen het vierde gebod'. De gasfabriek moest dan immers ook op zondag werken, zo werd simplistisch geredeneerd. Later is de Kruisgemeente toch op gasverlichting overgegaan. Want uit een gesprek met de directeur van de fabriek was duidelijk geworden, dat bij gasverlichting de sabbat minder geschonden werd, dan 'met andere stoffen'. Vlot en van harte is de invoering van de gasverlichting niet tot stand gekomen, want nog in april 1857 werd deze voorlopig uitgesteld, omdat twee gemeenteleden bang waren, dat hun vijandige bazen de zaak konden gebruiken om hen op zondag te laten werken. Pas in 1863 schakelde men over op de gasverlichting, omdat gebleken was, dat hiervoor minder handenarbeid nodig was dan voor een andersoortige verlichting.

De kerkvoogden mochten wel de kelder onder het oude gebouw verhuren, maar alleen aan huurders 'die de Kerkendiensten niet storen'. De zolder bleef onverhuurd. Toen een jaar later bij de kerkvoogden een aanvraag van een lid van de gemeente binnenkwam om de zolder te mogen gebruiken voor droging van goederen, besloot de kerkeraad dit niet toe te staan dan in geval van uiterste nood. Als reden werd opgegeven: om het plafond te sparen.

De eerste koster werd *Pieter Leonard Cloetingh*. Tot zijn taak behoorde o.a. het schoonhouden van de kerk en lampen, het aanleggen van

vuur in de kachel en dergelijke zaken meer. Hij ontving daarvoor *ƒ* 60,- vergoeding per jaar.

Voorzanger in de kerk was *Stephanus Leendert Vlaanderen Oldenzeel* (*ƒ* 25,- per jaar).

Omstreeks 1852 zaten in de kerkeraad van de gecombineerde Kruisgemeente Zwolle-Zalk als ouderlingen *Jan Podt* en *Zwier Stoel* uit Zalk en *Siese Meijer*, een landbouwer uit Wythmen onder Zwolle, en *Gerrit Sluiter*, ook een landbouwer. Als diakenen komen we tegen *Willem Wienen* en *Harm Neuteboom*, beiden landbouwers uit Zalk; verder *Johannes Hagedoorn*, te Spoolde (onder Zwolle) en *Pieter Leonard Cloetingh*, koopman te Zwolle.

Kerkvoogden waren *K. Jonker*, een landbouwer in Zalk en *Cornelis Abraham Rigter*,[1.] een boekhandelaar in Zwolle.

Derk Klinkert was - 32 jaar oud - op 23 november 1850 tot dominee bevestigd en zou tot 1864 zijn gemeente in Zwolle blijven dienen. Toen vertrok hij naar Rotterdam, waar hij nog vele jaren als predikant met zegen heeft gewerkt. Ds W.H. Gispen jr. schreef eens in het Zwolse kerkblad van hem: ‘Hij was uit een deftige burgerlijke familie en had in zijn jeugd de wereld gediend... Krachtig was hij uit de wereld geroepen tot de dienst des Heeren. En toen gaf hij zich ook geheel. Hij was welsprekend en trof de harten door zijn ernst en innige gemoedelijkheid’.

ds. Derk Klinkert (1818-1898). Hij was van 1850-1864 predikant in Zwolle, daarna in Rotterdam.

Een meer uitgebreide typering van hem is van de hand van *ds J.H. Landwehr:*[2] 'Door zijn gestalte imponeerde hij niet. Hij was een zwak man, maar toch altijd onvermoeid in zijn arbeid, een man, die altijd verzekerde, dat de preekstoel voor hem een uitnemend medicijn was tegen ziekte. Zijn stem was ook niet krachtig. Velen, die hem voor het eerst hoorden, hadden moeite om hem te verstaan...'

'Klinkert had een uitnemende kennis van het genadeleven in zijn verschillende schakeringen. Hij, die zelf het woord zo goed verstond: de overdenking des Heeren zal zoet voor mij zijn, had een inzicht in het bevindelijk leven als aan weinigen verleend werd.'

'De gave om te schilderen bezat *Klinkert* in hoge mate. Hij was in zijn voorstelling soms dramatisch. Hierin leek hij bijzonder op de beroemde Elberfeldse leraar *F.W. Krummacher*. Vooral bij de behandeling van het lijden onzes Heeren kwam dit zo duidelijk uit. Hoe kon hij dan die lijdensmomenten voor het oog van zijn hoorders met woorden tekenen. Dan werd K. welsprekend en boeiend.

Wanneer hij moest behandelen de veroordeling van Jezus door de joodse raad dan herinneren velen zich nog, hoe op het horen van de woorden: Hij is des doods schuldig, de altijd eerwaardige dienaar een ogenblik stil hield, om dan te vragen met die eigenaardige gebaren, die trillende stem, waaruit heilige verontwaardiging sprak: Stort die raadzaal niet in? Dondert God niet uit den hoge? Vergaan die mannen des bloeds niet onder de grimmigheden des Almachtigen? En dan weer wachtte hij enkele ogenblikken om met een heel ander stemgeluid uit te roepen: Neen! Zij blijven leven - maar Hij, Hij onze Borg gaat sterven!'

'Zoals het echter *F.W. Krummacher*, de beroemde duitse prediker ging, zo ging het ook *Klinkert*. Krummacher heeft in zijn leven twee perioden gekend. De eerste zouden wij willen noemen: de Elberfeldse. Toen liet de man, die soms als bij intuïtie sprak, zich niet zozeer leiden door het Woord des Heeren, maar meer door zijn eigen vinding. Vandaar dat hij in dat tijdperk steeds allegoriseerde. Maar toen hij later, in Berlijn gekomen, kennis maakte met de uitlegkundige *Prof. Hengstenberg*, toen begon Krummacher zich meer te binden aan de letterlijke zin van Gods Woord.

Zo ging het ook *ds Klinkert*. Van lieverlede werd het allegoriseren minder en kwam bij hem de zin en mening des Geestes meer op de voorgrond te staan. Sommigen van zijn hoorders vonden dit achteruitgang, maar, die dieper blikten, zagen er een vooruitgang in, die niet anders dan de schoonste vruchten moest afwerpen.'[3]

Maar keren we terug naar Zwolle. Vaak werden de kerkeraadsvergaderingen niet gehouden, met Zalk slechts éénmaal per drie maanden. De kerkeraadsleden uit Zalk reisden dan naar Zwolle, als het weer het toeliet en ijsgang op de IJssel de overtocht niet onmogelijk maakte. In hetzelfde jaar dat het nieuwe kerkgebouw in de Goudsteeg in gebruik genomen was (1852), moest er een buitengewone kerkeraadsvergadering wor-

den samengeroepen voor een onaangename zaak.

Het betrof het vervelende feit, dat *A. Schouwenberg*, een man van het eerste uur van de Afscheiding, zich aan de gemeente onttrok en zich weer bij de Chr. Afgescheidenen voegde. Een onenigheid met diaken P.L. Cloetingh was daaraan vooraf gegaan. Weliswaar was volgens de notulen deze twist bijgelegd, maar even later liet Schouwenberg weten te 'bedanken' voor zijn lidmaatschap. Niet dat hij volgens eigen zeggen bezwaar had tegen prediking of kerkregering van ds Klinkert; daar kon hij zich juist best in vinden. Als reden gaf hij op, dat hij 'met het opkomend geslacht niet goed voort kon wat het natuurgestel betreft'. Het zijn voor ons wel wat duistere woorden. Zou er dan toch nog enig verband bestaan met de zo juist genoemde ruzie met Cloetingh. Deze was toen 41 jaar. Een botsing dus met de jonge garde, die volgens de oudere Schouwenberg te veel praatjes had? We gissen maar. Want wat bedoelde Schouwenberg met zijn 'natuurgestel?'

In de kwartaal-notulen stuiten we de eerste jaren van ds Klinkerts periode (1850-'64) niet op belangrijke bijzonderheden. Moeilijkheden kwamen weinig voor en als ze er waren, werden ze opgelost. Zo was begin 1854 ouderling *G. Sluiter* in de contramine geweest en had hij ds Klinkert en andere kerkeraadsleden ervan beschuldigd, dat ze onrechtvaardig hadden gehandeld. Ds Klinkert zou o.a. een stembriefje van de Zalker kerkeraad hebben achter gehouden. Omdat Sluiter zijn beschuldigingen niet waar kon maken, besloot de kerkeraad hem voorlopig te schorsen. Maar een maand later beleed hij zijn 'verhardheid' voor de leden van de gemeente; dus kon de schorsing worden opgeheven. Dat alles weer goed was, bewijst wel het feit, dat hij in een buitengewone kerkeraadsvergadering bedankt werd voor de diensten, die hij 10 jaar lang de gemeente had bewezen.

In 1857 bestond de Zwolse kerkeraad uit *ds Klinkert*, de ouderlingen *S. Meijer, B.C.P. Jansen* en *N. Sikkel* (een wagenmaker). Diakenen waren *J. Hagedoorn, F. Aalbers* en *H.J. Klinkert*, terwijl *S. Jansen* en *J. van der Veen* als kerkvoogden fungeerden. De Zalker kerkeraad werd toen gevormd door de ouderlingen *Z. Stoel* en *J. Podt* en de diakenen *H. Neuteboom* en *W. Wienen. H. van Dijk* was kerkvoogd. En als kerkeraadslid voor Wapenveld werd opgegeven *Teunis Eckelboom*.

In 1858 ontstond er landelijk in de Kruisgemeenten grote verdeeldheid als gevolg van een conflict, waarin ds C. van den Oever te Rotterdam, de toen nog onbetwiste leider van de Kruisgezinden, de hoofdpersoon was. Ongetwijfeld speelde diens karakterstructuur een grote rol. 'Hij was - aldus ds W.H. Gispen jr. - een populair spreker, die weliswaar niet altijd gekuiste taal sprak, maar toch en misschien juist daarom het oor van het volk had. Hij was een man van een sterk karakter en niet vrij van de zucht om te heersen.' En Van der Does schrijft over hem: 'Van den Oever was een krachtmens. Niet alleen over zijn gemeente zwaaide hij zonder mededinging de herdersstaf, de gehele groep zag tegen hem

op als de leider, de hoofdman, de bisschop. En dat wekt geen verwondering, als men weet, dat door hem 23 gemeenten gesticht zijn en dat 18 leraars bij de Kruisgemeenten van hem hun vorming ontvingen. Hij had naar de typische uitdrukking 'achttien leeraars den steek opgezet'.[4.]

Het conflict begon in Den Haag, waar een zoon van Van den Oever als dominee was beroepen. Maar een ouderling en een diaken wilden de beroepsbrief niet ondertekenen. Ze werden geschorst en daar begon het lieve leven.

Vanuit Den Haag breidde de storm zich uit over het hele land en veroorzaakte in de kringen van de Kruisgezinden een scheuring. Ook de gemeente van Zwolle raakte in de kwestie verward. Omdat de troebelen met ds C. van den Oever, en de daaruit voortgekomen breuk al verscheidene keren zijn beschreven,[5.] beperken we ons nu tot de gevolgen in de gemeente *Zwolle-Zalk*.

Op de Algemene vergadering van de Kruisgezinden op 3, 4 en 5 augustus 1858 in Dordrecht gehouden, werd de schorsing en afsnijding van de beide Haagse ambtsdragers behandeld. Voor Zwolle waren aanwezig *ds D. Klinkert* en ouderling *B.C.P. Jansen*. Met de opdracht te protesteren tegen de manier waarop de zaak was aangepakt. Het werd een zeer trieste vergadering en de sfeer was een verschrikking. Van den Oever - geen tegenspraak duldend - en ds Klinkert raakten met elkaar in een felle woordenwisseling gewikkeld. De eerste - merkende dat hij het dreigde te verliezen - verloor zijn zelfbeheersing en schold met vervaarlijke stem enkele afgevaardigden uit voor 'trouweloze verbondbrekers enz.; zoodat de meeste leden der Verg. er van ontzetteden'. Ouderling Jansen van Zwolle vroeg nu terecht, of men hier een vrije stem had of dat er conscientiedwang heerste. Weliswaar antwoordde de praeses ds C. van den Oever, dat ieder een vrije stem had en er geen conscientiedwang mocht bestaan, maar toch bleef hij te keer gaan met 'de liefdelooste veroordeeling en de vreesselijkste vloekspraken'. Tegen ds Holster (Vlissingen), ds Plug (Amsterdam) en ouderling Jansen (Zwolle) schreeuwde hij: 'Jullie bent onbekeerde kerels'. Ds Klinkert kondigde hij Gods oordelen aan en dat deze 'al zijn dagen in het zwart zoude gaan'. Niemand durfde of wilde nog wat zeggen. Het was even doodstil. Toen stonden als bij afspraak de predikanten Klinkert, Plug en Holster met de ouderlingen B.C.P. Jansen en K. Smit, dus afgevaardigden van Zwolle, Zwartsluis, Vlissingen en Hasselt op en verlieten de vergadering 'hetwelk eene byna algemeene verslagenheid te weeg bragt'. De breuk was er. Er kwam in het najaar van 1858 een voortgezette vergadering te Amsterdam, die ds Van den Oever schorste. Deze schorste op zijn beurt met zijn medestanders zijn tegenstanders.

Door al deze twisten raakten de Kruisgemeenten in ons land zeer verzwakt en verloren ze alle prestige. Geen wonder, dat er bij vele Kruisgezinden meer bereidheid ontstond om zich weer te verenigen met de Chr. Afgescheidenen, die sinds 1854 een veel vreedzamer kerkelijk leven had-

den geleid. In 1860 was de Kruisgemeente van Vlissingen de eerste die, onder leiding van ds W.H. Gispen, zich met de Afgescheidenen verenigde; in 1861 volgden De Lier, Dinteloord en Amsterdam, in 1862 Oosterend (Texel) en in 1869 werd tenslotte de bijna totale hereniging tussen Kruisgezinden en Afgescheidenen een feit.

Tot de Zwolse kerkeraad behoorden ook leden, die in Zalk woonden. Het waren immers gecombineerde gemeenten. Maar in 1860 vroeg de Zalker diaken H. van Dijk of het niet mogelijk was dat zijn gemeente zelfstandig werd. Wanneer de Zalkenaren het zich financieel konden veroorloven een eigen dominee te beroepen, dan moest dit toch kunnen. De Zwollenaren hadden geen bezwaar. Hoe dit verder gelopen is, hebben we in het hoofdstuk over *Zalk* behandeld.

Dat ds Klinkerts werk in Zwolle zeer werd gewaardeerd, hebben we al eerder geschreven. Het bleek ook hieruit, dat zijn traktement in 1862 verhoogd werd met *f* 300,- per jaar. Maar zijn tijd in Zwolle was bijna voorbij. In maart '64 kreeg hij een beroep uit *Rotterdam*. Bij monde van ouderling *B.C.P. Jansen* deed de kerkeraad zijn uiterste best hem voor Zwolle te behouden. Het mocht niet zo zijn. Ds Klinkert ging weg en zou nog vele jaren in Rotterdam een geliefd en gewaardeerd predikant zijn, in zekere zin als opvolger van ds C. van den Oever, die in december 1863 het kerkverband had verbroken. Dikke vrienden waren vijanden geworden.

Natuurlijk probeerde de kerkeraad dadelijk in de vacature te voorzien. Praeses was geworden ouderling B.C.P. Jansen en scriba H.J. Klinkert. Terloops merken we hier op, dat ouderling *Barend Coenraad Petrus Jansen* (1820-1905), een bemiddeld koopman, in de Zwolse Kruisgemeente een actieve rol heeft gespeeld. Hij woonde op de Wal, een dure buurt, en was eigenaar van een in 1886 gesloopte molen, staande op een bastion van de vesting Zwolle in het tegenwoordige Terpelkwijkpark.[6.]

In een vergadering van september 1864, waarin ook ds Klinkert - toen al predikant in Rotterdam - present was, werd een tweetal geformeerd nl. ds J.C. Plug van Amsterdam en ... ds Klinkert van Rotterdam, die daar nog maar twee maanden stond! Klinkert werd beroepen met 37 van de 59 stemmen. Natuurlijk - zouden we haast zeggen - bedankte hij.

Er kwam in oktober een nieuw tweetal: *ds Plug* van Amsterdam en *ds R. Veldman* van Den Haag. Met 48 van de 63 stemmen werd Veldman gekozen: Hij zou 4x per jaar in Zalk voorgaan om daar het Avondmaal te bedienen, en in die gemeente ook pastoraal werk verrichten. Traktement *f* 1200,- per jaar. Hij kwam. Ds Klinkert werd door ouderling Jansen bedankt, omdat hij tijdens de vacature de weekpreek en de catechisaties had verzorgd.[7.] De nog bestaande combinatie met Zalk werd op dezelfde voet gecontinueerd.

Ds Reinder Veldman 1864-'69

Ds Veldman kwam van Den Haag naar Zwolle en werd daar in december 1864 door zijn voorganger ds Klinkert als predikant bevestigd. Hij was toen 34 jaar, een zoon van het Groningse land, geboren in Bedum.[8.] Met zijn studie aan de Theologische school in Kampen was het niet zo mooi afgelopen, want hij zakte in 1860 voor het kandidaatsexamen. Toen hij zich voor de tweede keer meldde, werd hij niet toegelaten; naar beweerd werd sympathiseerde hij met het kerkelijk standpunt van de Kruisgemeenten. In elk geval stapte hij nu naar deze gemeenten over en werd daar na onderzoek toegelaten als proponent. De kleine Kruisgemeente van 's-Gravenhage ontving hem in 1862 als haar herder en leraar.

Vol idealisme pakte de jonge dominee zijn werk aan. Toen er een kerkje in de Wagenstraat zou worden gebouwd - hoewel er hiervoor eigenlijk geen voldoende financiële basis was - stelde ds Veldman zijn eigen geld beschikbaar en ook zijn naam (de gemeente bezat nog geen rechtspersoonlijkheid). Had hij het maar niet gedaan! Want hij was later niet in staat met eigen middelen de bouw te bekostigen, zodat er ellendige, financiële perikelen ontstonden! Deze zijn later zelfs mee oorzaak geweest van zijn schorsing als predikant. Vier kerkeraadsleden namen 'ontslag' en sommige gemeenteleden kwamen niet meer in de kerk. Een beroep uit Zwolle betekende voor ds Veldman dan ook a.h.w. een stem uit de hemel. En van zijn eigen kerkeraad kreeg hij voor zijn acte van losmaking een prachtig *attest* mee. Dat luidde: 'Hij (de kerkeraad van 's-Gravenhage) acht zich verplicht in elk opzigt volledig goed getuigenis aangaande Z. Eerwaarde af te geven, zijnde Z. Eerw. zuiver in de leer en onberispelijk in den wandel geweest, gedurende den tijd van (ruim) 3½ jaar in de Gereform. Gemeente alhier.

Dat Z. Ew. zich zeer onderscheiden heeft door opofferende liefde en waardig gedrag omtrent de gemeente in elk opzigt volkomen beantwoordende aan zijne roeping als Gezant Gods en leeraar der Gemeente'. Daarom kon de kerkeraad van de Geref. Gemeente te 's-Gravenhage hem vol vertrouwen aan de kerkeraad aanbevelen.

Helaas liep het met ds Veldman in Zwolle al na 4 maanden mis. Ouderling *B.C.P. Jansen* (geen gemakkelijk heer) kreeg bezwaren tegen zijn prediking en ouderling *D. Hiemink* stuurde zijn kinderen niet meer naar de catechisatie en verscheen niet op een gezelschap als dominee er ook was.

Op een buitengewone kerkeraadsvergadering, gehouden in april '65, werd de zaak doorgesproken. Ds Veldman vroeg aan ouderling Jansen bewijzen voor de beschuldiging, dat hij in meer dan één preek 'dwaalgevoelens' had verkondigd. Jansen beloofde dit nog dezelfde week schriftelijk te zullen doen. Twee dagen later, op een zaterdag, dus nog vóór de zondag, was er opnieuw een kerkeraadsvergadering, nu met de ouderlingen van Zalk en van de genabuurde gemeente van Hasselt erbij.

Barend Coenraad Jansen (1820-1905) was vele jaren ouderling van de Kruisgemeente te Zwolle, later (1869) van de verenigde Christelijke Afgescheiden en Kruisgemeenten.

Stuk voor stuk kwamen alle bezwaren aan de orde. Ds Veldman moest de kritiek op zijn preken weerleggen en praesideerde die dag dus niet; dat deed ouderling *Zwier Stoel* van Veecaten. We zullen niet op de kwestie ingaan. De belangstellende lezer kan de hele onverkwikkelijke en onheldere discussie vinden in de notulen van de kerkeraad, die er vele pagina's aan wijden. Het eind van het droevig lied was, dat de beide ouderlingen Jansen en Hiemink met 5-4 stemmen voorlopig werden geschorst.

Een paar dagen later (vrijdag 28 april '65) was er weer een buitengewone kerkeraadsvergadering, nu met ds Corbee van Zwartsluis erbij. Daar begon het lieve leven opnieuw, al dadelijk in het begin. Mocht ds Veldman wel praeses zijn? Tegen hem waren toch beschuldigingen ingébracht? Na veel discussie werd tenslotte *ds Corbee* als praeses gekozen. Pogingen tot verzoening mislukten en nu werden de ouderlingen Jansen en Hiemink definitief geschorst. De zaak kwam op de classis en later zelfs op twee Algemene vergaderingen van de Kruisgemeenten in Rotterdam gehouden. Deze stuurde de vroegere Zwolse ds Klinkert en ds Plug van Zwartsluis naar de Overijsselse hoofdstad om een poging tot verzoening te ondernemen. Mislukt.

De beide geschorste ouderlingen Jansen en Hiemink legden hun ambt neer en onttrokken zich aan de gemeente. Diaken H.J. Klinkert deed alleen het eerste. Hun plaatsen werden ingenomen door *J. Hagendoorn* en *M. Wilmink*, en door diaken *P.L. Cloetingh*.

In het najaar van 1865 werd op een Algemene vergadering in Amsterdam de Zwolse zaak opnieuw behandeld. En zie, deze slaagde erin een verzoening tot stand te brengen! In een buitengewone kerkeraadsvergadering van 11 oktober '65 kon worden gerapporteerd, dat er ‘vrede was gemaakt’. Met een opgesteld stuk - waarin wederzijds schuld werd beleden - konden beide partijen genoegen nemen. De beide geschorste ouderlingen mochten in hun ambt terugkomen; diaken Klinkert bleef echter bij zijn besluit. Dat was in oktober 1865. Maar ach, de verzoening heeft het niet lang uitgehouden.

Twee maanden later begon ouderling Jansen al weer met beschuldigingen tegen ds Veldman in te brengen. Om verdere onaangenaamheden te voorkomen, besloot de kerkeraad die voor kennisgeving aan te nemen.

Het gemeentelid Joh. Gez. Smitt (zoon van W.W. Smitt en later dominee geworden) had gevraagd op de kerkeraadsvergadering te mogen komen ‘wegens lasterlijke aantijging van zijn persoon en karakter’ door ouderling Jansen, uitgesproken onder getuigen en op een publieke plaats. Smitt nam echter het advies van de kerkeraad aan ‘om met het oog op de persoon Jansen die zaken volstrekt niet op te halen’.

Wie was nu de schuld van het weer oplaaien van de oude twisten? Aan de ene kant werd gezegd: de kerkeraad. Ds Veldman zelf weet het aan de geschorste en weer in hun ambt herstelde ouderlingen Jansen en Hiemink. Zeker zit hier een kern van waarheid in, want we hebben al gezien, dat genoemde broeders binnen de kortste keren al weer in de oppositie gingen. Om eens een paar bezwaren te noemen: ds Veldman droeg het ambtsgewaad niet en gebruikte een catechisatie-boekje als toelichting op de catechismus.

Op zijn beurt kreeg één van de beide ouderlingen een schriftelijke aanklacht van een gemeentelid te verduren: hij zou lasterlijk van ds Veldman hebben gesproken; en een kerkvoogd beschuldigde hem, dat hij de kerk verwoestte i.p.v. opbouwde, zijn zitplaatsen in de kerk had opge-

zegd, maar wel plaatsen had gehuurd in de Chr. Afgescheiden kerk in de Nieuwstraat.

Zo zat men - we putten nu hoofdzakelijk uit een artikel van ds Gispen - ineens weer midden in de ellende. De volgende avond was het al weer kerkeraadsvergadering; ook de ouderlingen uit Zalk en die van de genabuurde kerk Hasselt waren uitgenodigd. Ouderling E. van 't Loo van Hasselt leidde deze vergadering. Na uitvoerig over de hele zaak te hebben gediscussieerd, werd met algemene stemmen besloten ouderling Hiemink te schorsen en dit de volgende zondag van de kansel af te kondigen. Ds Veldman was dus - als we het zo eens mogen zeggen - aan de winnende hand.

Maar op de kerkeraadsvergadering van 13 februari 1866 nam heel onverwacht de zaak een scherpe wending. Ingekomen was een brief van een zekere Jacob Schippers uit Den Haag, vol beschuldigingen tegen ds Veldmans optreden in zijn vorige gemeente Den Haag. Hij heette in die brief niet minder dan een bedrieger, een huurling, een sluw en listig heer. Ook werd hij ervan beschuldigd tijdens zijn financiële activiteiten voor de kerkbouw in Den Haag zondige praktijken te hebben toegepast.

De Zwolse kerkeraad o.l.v. ds Veldman eiste van de Haagse broeders genoegdoening, wat deze weigerden. Nu gingen ds Veldman c.s. in beroep bij de classis Zuid-Holland, die een commissie benoemde om de hele zaak te onderzoeken. Dit was geen kleinigheid, want de beschuldigingen in de brief logen er niet om: bedrieging, listigheid, vals zweren, trotsheid, luiheid, achterklap, onstichtelijk preken, royeren van leden. Tenslotte belandde de zaak-Veldman op de Algemene vergadering, gehouden in Zwolle van 26 juni-4 juli 1866 in de kerk in de Goudsteeg. Op eigen grond als het ware zou over het lot van ds Veldman worden beslist. Het was heel pijnlijk voor hem. Praeses van de synode was *ds J.C. Plug* van Amsterdam, vice-praeses de vroegere Zwolse dominee *D. Klinkert* (nu in Rotterdam), en scriba *J.W.A. Notten* van Hazerswoude, later geassisteerd door *ds N.J. Engelberts* van Zutphen. Namens de gemeente Zwolle-Zalk waren present *ds Veldman* en ouderling *Frederik Aalbers*, de landbouwer uit Spoolde onder Zwolle, en voor Zalk de ouderlingen *H. van Dijk* en zoals altijd *Zwier Stoel* uit Veecaten, die tot zijn vroege dood (57) al het wel en wee van de kerk van Zalk op een plaats in de voorste linie heeft meegemaakt.

Toen de zaak-Veldman aan de orde kwam, moest deze zich punt voor punt verantwoorden en de vergadering sprak dan na de behandeling van elke tegen hem ingebrachte beschuldiging haar oordeel uit. We onthouden ons van een uitvoerige weergave van deze bespreking - het zou een hoofdstuk apart worden - en delen hier alleen mee, dat ds Veldman, wat zijn financiële praktijken in zijn Haagse periode betrof, niet geheel vrij gesproken werd van bedriegerij, maar toch ook niet veroordeeld werd als bedrieger! Hij verklaarde zo niet langer als lid van de vergadering zitting te kunnen nemen, waarmee akkoord werd gegaan.

Op de beschuldiging van listigheid en vals zweren volgde nu vrijspraak; ook de aanklacht van trotsheid en achterklap werd niet geaccepteerd. Vervolgens kwam de beschuldiging van 'onstichtelijk' preken aan de beurt en van nog andere punten. Toen de beschuldigingen uit Den Haag waren afgehandeld, kwamen de aanklachten uit Zwolle aan de orde. We zullen ze hier niet de revue laten passeren en spoeden ons naar de beslissende zitting. Deze vond plaats op vrijdagmiddag 29 juni 1866: ds Veldman werd *tijdelijk* geschorst.

In de notulen lezen we: 'Bij het teneinde spoeden der week en dezer zitting, oordeelt de vergadering, na het gehoorde, dat ds Veldman *voorloopig* in zijne bediening zal worden geschorst, en dat daarvan aan Z. Ew., alsmede aan den kerkeraad, schriftelijk zal worden kennis gegeven'.

Ds Veldman zelf schrijft er als volgt over: 'Toen de vergadering reeds stond om met gebed tot God hare zitting te eindigen, komt uit zijn mond (van ds Klinkert) de vraag: maar omdat niemand het vraagt, wil ik het toch vragen - met de vinger wijzende naar V. heen - mag die man dien kansel van waar *ik* achttien jaren het evangelie heb verkondigd - mag *die man dien kansel* beklimmen? De voorzitter zwijgt. Doch Klinkert vraagt rond. En het merendeel beslist: die man moet worden geschorst'.

Het spreekt vanzelf, dat Veldmans voorlopige schorsing grote opschudding veroorzaakte. Vele leden van de Zwolse gemeente woonden immers de zitting van de Algemene vergadering, in de kerk in de Goudsteeg, waarin de beslissing zou vallen, bij.

Ds Veldman vertelt het als volgt: 'De vergadering gaat uiteen, doch de kerkeraadsleden, benevens een aantal leden der Gemeente te Zwolle blijven en komen zamen. En na eenige oogenblikken van verslagenheid, door de confusie der Syn. begint men, na eenvoudig gebed tot den onveranderlijken Verbonds-God, en in 't bijzonder tot den grooten Koning, de overste leidsman der zielen om de bijzondere leiding van den Heiligen Geest, vele vragen tot elkander te richten, die alle van zoodanigen inhoud zijn, dat men terstond zoude voelen, dat niemand den moed had om langer aan zulke ongehoorde handelingen gemeenschap te hebben. Uit nagenoeg aller mond werd gehoord, dat de Dominé en de kerkeraad, indien zij zich nog langer bekommerden over wat de goddelooze Verg, besprak en besloot, de toorn Gods op de Gemeente des Heeren zouden doen komen. Zoodat het tijd was geworden om met vastheid van geest op bezadigde wijze aan het werken te gaan'.

Dit betekende in de eerste plaats, dat ds Veldman en de zijnen braken met het kerkverband van de Gereformeerde gemeenten onder het Kruis. Dit stuk was ondertekend door *ds R. Veldman*, de ouderlingen *F. Aalbers, J. Hagedoorn* en *M. Wilmink;* door de diakenen *F. Aalbers, P.L. Cloetingh* en *W. Aalbers* en door de kerkvoogden *H. van Tongeren* en *D. ter Moolen*. Eén diaken tekende niet; dit was diaken Jacobus Everhardus Smitt, zoon van wijlen ds W.W. Smitt. Bij zijn naam werd de

aantekening geplaatst, ‘dat hij eenigen tijd als neutraal persoon verlangt beschouwd te worden’.

In de tweede plaats mocht de Algemene vergadering (synode) niet langer in de kerk in de Goudsteeg vergaderen. En tenslotte wensten de uitgetreden broeders door te gaan op de manier, zoals ze altijd gewoon waren geweest.

Maar niet alle leden van de gemeente van ds Veldman konden zich met de bovengenoemde beslissing verenigen. Een deel wenste in het kerkverband van de Gereformeerde gemeenten onder het kruis te blijven en ging in een particulier huis op de Wal apart vergaderen onder de naam van Oud-Geref. Gemeente op de Wal. Onder leiding van ds P.J. Corbee van Zwartsluis kozen deze leden een nieuwe kerkeraad, bestaande uit twee ouderlingen en één diaken. Het waren *Siese Meijer* en *J.W. Oldenhof*, terwijl diaken werd *G. Vlaanderen Oldenzeel*. Zwolle telde toen dus drie Gereformeerde gemeenten die kerkten resp. in de Nieuwstraat, in de Goudsteeg en op de Wal. De gemeente op de Wal was de kleinste, maar had toch de moed om in combinatie met de Kruisgemeente te Apeldoorn een dominee te beroepen. En dat was ... ds Klinkert van Rotterdam, die enkele jaren eerder nog in Zwolle stond. Hij bedankte echter. Dat de onderlinge verhouding tussen de Zwolse Gereformeerde gemeenten niet zo best was, hoeft eigenlijk niet te worden gezegd. Kerkscheuringen gaan altijd met nare bijverschijnselen gepaard.

Zelfs in de Veldman-groep waren niet allen het eens met de losmaking van het kerkverband met de Kruisgemeenten. In *Zalk* verklaarde de kerkeraad van de gemeente aldaar, wel bezwaren te hebben tegen de besluiten van de Algemene vergadering t.o.v. ds Veldman, maar het ook niet eens te zijn met de kerkeraad van Veldman. En zo kwam er ook in Zalk verdeeldheid en zelfs een scheuring, zodat in dit dorp aan de IJssel ook een tijdlang twee Geref. gemeenten hebben bestaan (zie hoofdstuk Zalk).

De gemeente van *Hasselt* stond aan de zijde van ds Veldman. Het is duidelijk, dat de gemeente van Veldman in een vriendschappelijke verhouding leefde met de gemeenten te *Heerde, Kampen, Mastenbroek* en *Hasselt*. Overigens stond de gemeente in de Goudsteeg op zichzelf in het land. Men voelde dit wel als een gemis, zodat, toen er een uitnodiging kwam voor een vergadering met de Vrije Evangelische Gemeenten men die uitnodiging haastig aannam. Pas toen men dit had gedaan, ging men eens informeren in welke verhouding deze gemeenten stonden tot de gereformeerde belij denisgeschriften.

Zo brak - aldus ds. W.H. Gispen jr. - het gewichtige en gezegende jaar 1869 aan, het jaar van de gelukkige hereniging van de Gereformeerden in den lande. Wel was dit een jaar, dat voor de gemeente in de Goudsteeg droevig begon. Ds Veldman werd ziek, en kon sinds december 1868 niets meer doen voor de gemeente. Zijn ziekbed zou ook zijn sterfbed worden. Mee onder de druk van deze situatie groeide wellicht

de neiging aansluiting te zoeken bij de Chr. Afgescheiden gemeente in de Nieuwstraat.

Men verzocht aan de kerkeraad van die gemeente gemeenschappelijke bidstonden te houden, beurtelings in het ene en in het andere kerkgebouw, en toestemming Chr. Afgesch. predikanten uit te nodigen om op te treden in de Goudsteeg. Dit werd toegestaan voor samenkomsten in de week, maar niet voor de zondagen. Van deze gemeenschappelijke bidstonden werd getuigd, dat ze rijk gezegend waren. En toen de synode van de Chr. Afgescheiden kerk in juni 1869 in Middelburg in de bekende Gasthuiskerk bijeenkwam, besloot de kerkeraad van ds Veldman daarheen ook afgevaardigden te sturen. Maar ze arriveerden te laat in de Zeeuwse hoofdstad - de synode was al gesloten.

Het blijde feit van de vereniging op deze synode liet dadelijk ook in *Zwolle* zijn invloed gelden. Op zaterdag 17 juni 1869 vergaderde de kerkeraad van de gemeente in de Nieuwstraat onder voorzitterschap van D.J. van der Vegte, met drie broeders die ‘de Oud Gereformeerde Gemeente’ op de Wal vertegenwoordigden. Dit waren ouderling *B.C.P. Jansen*, en de diakenen *J. Vlaanderen Oldenzeel* en *G. Zwiers*, dus de groep die niet met ds Veldman c.s. uit het kerkverband van de Geref. Gemeenten onder het Kruis was gestapt.

Men kwam volgens de notulen niet zozeer bij elkaar om kerkelijke zaken te behandelen als wel om ‘even met elkander te spreken over het wondervolle bestuur Gods zoo kennelijk betoond in de zoo lang gewenschte hereeniging der Oud Geref. Kerk met die der Chr. Afg. Ger. Kerk, welke hereniging deze week is gesloten op de Synodale Vergadering gehouden te Middelburg’. Op die synode was ouderling B.C.P. Jansen als afgevaardigde van de Kruisgemeente op de Wal aanwezig geweest, zodat hij nu een kersvers verslag van het gebeurde in Middelburg kon leveren. De vergadering kwam er sterk van onder de indruk. Het was de bedoeling, dat ds Notten van Middelharnis de volgende dag op de Wal zou preken. Maar nu besloot men, dat hij dan 's avonds in de Nieuwstraat zou voorgaan, in een dankstond. Op een andere dag zou men wel spreken over de zaken, die bij de vereniging of ineensmelting van de beide gemeenten moesten geregeld worden. De ineensmelting van de gemeenten in de Nieuwstraat en op de Wal is blijkbaar zeer snel verlopen, want op de volgende kerkeraadsvergadering (6 juli '69) is het al één kerkeraad en één gemeente.[9.]

Wat zou de Geref. gemeente in de Goudsteeg doen? Dus de groep, die met de geschorste ds Veldman het kerkverband had verbroken? Op bovengenoemde kerkeraadsvergadering lag er al een schrijven van de Veldman-gezinden, dat ook zij genegen waren zich met de Chr. Afgescheidenen te verenigen. Maar omdat binnen twee weken *ds N.H. Dosker* zijn intree zou doen, besloot men de zaak na diens komst te bespreken. Zo gebeurde het. De broeders uit de Goudsteeg werden uitgenodigd voor een gemeenschappelijke vergadering. Die werd al spoedig gehou-

den,[10.] ook de broeders uit Zalk - die de partij van ds Veldman hadden gekozen - waren daar present. Wegens ziekte kon ds Veldman niet aanwezig zijn.

Ds Dosker wees er als voorzitter op, dat men de zaak alleen nog maar 'voorlopig' kon bespreken, omdat de classis moest beslissen. Hij vroeg nu aan de broeders uit de Goudsteeg en uit Zalk hoe ze de vereniging dachten te kunnen realiseren.

Hun antwoord was: op dezelfde manier als op de synode van Middelburg was gebeurd, 'dat is zonder voorwaarden, zonder oude feiten of vroegere geschiedenissen op te halen, vergeten en vergeven hetgeen achter is en zich uit te strekken naar hetgeen voor is'.

De broeders uit de Goudsteeg en uit Zalk werd verzocht zich nu een ogenblik te verwijderen, en in hun afwezigheid sprak men toen over het struikelblok, dat op de weg naar de hereniging lag, nl. over de kwestie van ds Veldman.

Het resultaat was, dat de vergadering vooral met het oog op de toekomst meende goed te doen de broeders een vraag te doen, die ze konden overwegen om daar later op te antwoorden. Die vraag was: Had ds Veldman zich aan het verzoek, om zich van de prediking te onthouden, niet moeten onderwerpen, omdat zijn zaak nog niet was afgehandeld, en hij dus een onkerkelijke weg had bewandeld?

Deze vraag namen de broeders mee naar huis en naar de doodzieke ds Veldman. Op 5 augustus 1869 was het weer kerkeraad. Vol spanning werd uitgezien naar het antwoord op bovengenoemde vraag. Het kwam, maar het was niet *ja*. Want, zeiden de gevraagden: dan kon de gemeente (uit de Goudsteeg en uit Zalk) de kerkeraad ervan beschuldigen de oorzaak te zijn, dat de gemeente een onkerkelijke weg had bewandeld. 'Ziende dus op de toekomst en op de rust der gemeente blijven zij bij hun eerste voorstel om namelijk de vereeniging te sluiten, zooals dat tusschen de beide kerken te Middelburg heeft plaats gehad, te vergeten hetgeen achter is enz. en daar hunne gemeente op zichzelf staat, wenschen zij zich ingevolge art. 28 onzer geloofsbelijdenis bij ons te voegen'.

Hierop antwoordde de praeses ds Dosker, dat de zaak momenteel niet verder kon worden afgehandeld en dat men eerst de vergadering van de classis zou afwachten. Het was toen donderdag 5 augustus '69. Vier dagen later zou ds Veldman sterven, maar dat wist toen natuurlijk nog niemand.

Op deze vergadering van de classis Zwolle is in principe de vereniging met de gemeente in de Goudsteeg (dus van ds Veldman) tot stand gekomen. We mogen aannemen, dat de dood van ds Veldman de vereniging heeft versneld. Weliswaar had hij zich ook ten gunste van de vereniging uitgesproken, maar de voorwaarde te erkennen, dat hij een onkerkelijke weg had bewandeld door apart te gaan vergaderen, zat hem dwars. De onderhandelingen waren nog in volle gang, toen hij stierf. In de notulen van zijn kerkeraad staat te lezen: 'Maar het behaagde onzen God, in zijn

ondoorgrondelijke wijsheid den 9en Augustus Z. Eerw. door den dood van ons weg te nemen. Na met Z. Eerw. ruim 4½ jaar droevige maar zegenrijke dagen te hebben doorgebracht.

Zijn arbeid was niet ongezegend onder ons, getuige daarvan nog de levendig gemaakte zielen, die de Heere door middel van zijn dienst, nog heeft believen te trekken uit de macht der duisternis tot Zijn wonderbaar ligt; maar ook genoot de gemeente onder zijn dienst veel zegenrijk zielevoedsel tot vertroosting en sterkte op den weg des levens, daar het Z. Eerw' innigste streven was om de Gemeente op te bouwen in Hem, die het hoofd is, namelijk Jezus Christus.

Zoodat we nu met leedwezen hem nastaren vanwege ons gemis, maar we misgunnen hem de rust niet, die daar overblijft voor al Gods volk door zijnen hoogen Zender beloofd en die hij nu zeker geniet.

Onze verwachting is dan ook van den Koning zijner kerk die de zeven sterren in Zijne rechterhand houdt en die niet beschaamt die op Hem door genade mogen hopen'.

Ds Veldman ligt begraven op Bergklooster. Zijn graf is onder ons tot op deze dag. Zowat in het midden - aldus ds Gispen aan wiens artikelen we al meer ontleend hebben - vindt men een verweerde grafsteen, waarop staat: 'Gedachtenis van de Gemeente. Hier rusten de vermoeiden van kracht en hooren de stem des drijvers niet. *Reinder Veldman*, Leeraar der Gereformeerde Gemeente te Zwolle, overleden den 9en Augustus 1869 en zijne echtgenoote Louke Kornelis Knol, overleden 28 Januari 1869'.

We veroorloven ons hier nog een kleine uitweiding over *ds Reinder Allerds Veldman* (1830-'69).[11.] Hij had dus de vereniging niet meer meegemaakt. Ongetwijfeld is zijn laatste levensjaar heel zwaar voor hem geweest. In januari was zijn (tweede) vrouw *Louke Knol*, een landbouwersdochter uit Middelstum overleden, 36 jaar oud.[12.] Hij zelf was toen ook ziek. Daarbij kwamen nog de spanningen, die de kerkelijke moeilijkheden met zich meebrachten (geschorst en buiten het kerkverband). In augustus van hetzelfde jaar (1869) stierf hij zelf, 39 jaar oud, in een huis in de Karnemelksteeg, buiten de Kamperpoort.

Vier jonge wezen bleven achter, van wie twee in zijn vorige standplaats Den Haag en twee in Zwolle waren geboren.[13.] Zijn zoontje Kornelis Maarten Reinder was toen 7 jaar. Hij zou later nog predikant worden in Arum (1887) en Garrelsweer (1892). De familie ontfermde zich over de wezen, die naar Groningerland, het stamgebied van hun ouders, zijn teruggekeerd, naar Kantens en Middelstum.

Nu ds Veldman overleden was, was het voor zijn kerkeraad gemakkelijker geworden toe te geven, dat men indertijd door zich los te maken van de Kruisgemeenten een onordelijke weg had bewandeld. Daarom verklaarden de broeders bij de vereniging met de Chr. Afgescheiden gemeente in de Nieuwstraat schriftelijk om eventuele moeilijkheden te

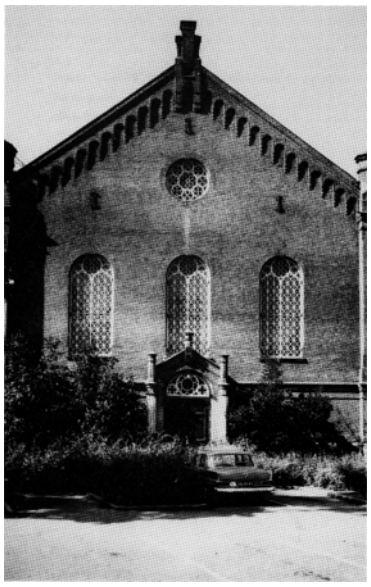

Plantagekerk in Zwolle, in 1875 in gebruik genomen.

voorkomen en een bewijs te geven ‘van Christelijke vredelievende gezindheid, dat zij, door zich niet aan de voorloopige schorsing van hun leraar te onderwerpen, een onkerkelijke weg hebben bewandeld’.

Door Gods goedheid - aldus ds Gispen jr. - bestonden er nu niet langer drie gemeenten, die zich alle drie Gereformeerd noemden, maar was er nu één gemeente onder de naam van Christelijk Gereformeerd. *Ds N.H. Dosker* had door een deskundig en beleidvol optreden de vereniging zeer gestimuleerd. En de ingebruikneming van de nieuwe *Plantagekerk* (1875)[14.] mag als bekroning en symbool van de vereniging worden gezien.

Eindnoten:

1. Het waren G. Rademaker, H.J. Romeny, J.S. Wor, G.H. van Senden, H. Bleijenburg, en L. Vroom.
2. We hebben gegevens over Ridderinkhof geput uit de doctoraalscriptie van J. Korf, H*erinneringen aan Janna van der Werf, de dienstmaagd van Hofwijk*. Een document betreffende de Afscheiding van 1834, Theologische Hogeschool Kampen, (Oudestraat) 1978.
3. In één van zijn 50 artikeltjes, die hij in 1910-'12 naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van de Chr. Afgescheiden kerk in Zwolle in het kerkblad heeft gepubliceerd onder de titel: ‘Geschiedenis van de Gereformeerde kerk te Zwolle in de 19e eeuw’ (Archief Kerkelijk Bureau Geref. Kerk Zwolle). We hebben een dankbaar gebruik van deze artikelen-serie gemaakt. Evenals van die van C.J. de Kruijter in het *Centraal Weekblad* van 1972 en 1973.
4. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland I*, 210.
5. Doctoraal-scriptie J. Korf, 35.
6. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland I*, 214, 217.
7. Scriptie Korf, 36.
8. Maar De Cock zelf schrijft in één van zijn geschriftjes, dat na zijn vrijlating ‘de volgende dag ... de eerste grondslagen van de vestiging of zuivering van Gods Kerk en Gemeente te Zwolle ... opnieuw gelegd wierden’. Dan zou de dag van instituering dus 12 juni 1835 zijn geweest. (H. de Cock, *De sluwe en listige raadslagen van de drie Achitofels onzer dagen*). We houden het maar op 11 juni 1835.
9. Schrijven van B. en W. van Zwolle aan de Gouverneur 23 januari 1836 (Archief Kabinet Gouverneur 1836 no 44).
10. Hij is op 30 juli 1844 in Zwolle overleden, oud 78 jaar, weduwnaar van Hermina Pot, zoon van Seine van der Sluis en Elsje Gerrits.
11. Doctoraal-scriptie J. Korf, 39.
12. We volgen nu hoofdzakelijk twee artikelen van ds W.H. Gispen jr in het *Zwolsch Kerkblad* van augustus 1910.
13. Deze brief staat als bijlage opgenomen in de doctoraal-scriptie van J. Korf. Aan deze scriptie hebben we weer enige passages ontleend.
1. Het waren de gemeenten Genemuiden, Mastenbroek, Zalk, Zwolle, Kampen, Zwartsluis, Rouveen, Hasselt, Ommen, Dalfsen, Nieuwleusen, Heemse en Den Ham.
2. Het stuk is als bijlage te vinden achter de gedrukte ‘Handelingen’ van de Utrechtse synode 1837.
1. F.L. Bos, *Kruisdominees*, 41.
1. F.L. Bos, *Kruisdominees*, 41.
1. H. van Kessel en J. Jasper. Het bezwaarschrift is gedateerd Zwolle 16 april 1846.
2. C. Smits, *De Afscheiding van 1834* III, 178.

3. F.L. Bos, *Kruisdragers*, 73-83 (Kampen z.j.).
4. We hebben hierover breed uitgeweid in het hoofdstuk over *Leeuwarden in De Afscheiding van 1834 in Friesland*, deel II.
5. We hebben de gegevens voor een deel ontleend aan F.L. Bos, *Kruisdragers*.
6. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland* II, 280.
7. Vgl. notulen kerkeraad 30 april 1849.
8. Die verklaring luidde: 'De ondergeteekenden geven aan ulieden vrijwillig en duidelijk te kennen, dat zij zich van uw kerkgenootschap, door dezen afscheiden en reeds gevoegd hebben bij de Christelijke Afgescheidene Gemeente te dezer plaats; omdat zij in uw kerkgenootschap niet meer de *leer der zaligheid en kerkelijke tucht*, uitgedrukt in de belijdenisschriften vastgesteld en aangenomen te Dordrecht, 1618 en 1619, vinden, maar *diezelfde leer* en *tucht* weder terug gevonden hebben in bovengemelde Chr. Afg. Gemeente, wenschende met die gemeente die welbeproefde *leer* te belijden en in Godzaligheid naar *derzelver* voorschriften te wandelen en te gelijk God, onzen Zaligmaker biddende, dat het Hem genadiglijk behage, onzer aller harten tot die zuivere *leer* en *opregten wandel* terug te brengen, tot Zijns Naams eer en onzer aller gemeenschappelijke blijdschap.'
9. G.C.P. van der Vyver, *Professor Dirk Postma 1818-1890;* 74 (Potchefstroom 1958).
10. Van der Vyver, 84.
11. Van der Vyver, 168.
12. De Bazuin 2 april 1858.
13. De Bazuin 2 april 1858.
14. G.M. den Hartogh, *Het Christelijk Gereformeerd Seminarie te Amsterdam*, 56.
15. Van der Vyver, 76.
16. De Bazuin 7 november 1862.
17. De Bazuin 27 oktober 1865.
18. Notulen kerkeraad 18 juni 1866.

1. De notulen van de Algemene Kerkelijke vergaderingen der Kruisgemeenten resp. 1844, '45, '48 en '49 in Linschoten, Rotterdam en Zwartsluis gehouden, zijn verschenen 'te Zwolle, bij C.A. Rigter'.
2. J.H. Landwehr, *Beknopte geschiedenis van de Gereformeerde kerk van Rotterdam vanaf 1835 tot heden* (Rotterdam 1905).
3. Landwehr, 55, 56.
4. J.C. van der Does, *Kruisgezinden en Separatisten*, 69.
5. Onder meer door J.C. van der Does, *Kruisgezinden en Separatisten*, en F.L. Bos, *Kruisdominees*.
6. Hij was de zoon van de deurwaarder Hermen Jan Jansen en getrouwd met Johanna Elizabeth Roobaard uit Meppel.
7. Notulen kerkeraad 12 december 1864.
8. Hij was op 20 mei 1830 in Bedum geboren als zoon van de landbouwer Aldert Reinders Veldman en Maria Jans Woldring.
9. Aanwezig waren de ouderlingen D.J. van der Vegte, B.C.P. Jansen, G. van den Bosch, J.W. Oldenhof, E. Roelofs. En de diakenen P. Hoenders, Van Vlaanderen Oldenzeel, L. van der Vegte, G. Zwiers, J. Bosch Azn en J. van der Kolk. Afwezig O. Bosch.
10. Notulen 23 juli 1869.
11. Hij was op 20 mei 1830 in Bedum geboren als zoon van de 42-jarige landbouwer Aldert Reinders Veldman en Maria Jans Woldring.
12. Louke Knol, geboren 21 maart 1832, was een dochter van Cornelis Ennes Knol, landbouwer te Middelstum en Jantje Jans Foyenga. Ze overleed 28 januari 1869. Veldmans eerste vrouw was Anje Gerhards Bazuin geweest.
13. Het zoontje Reindert Allerd werd 15 april 1865 geboren in Zwolle in een 'huis staande in het groote Weezenland buiten de Sassenpoort'.
14. Ze is gebouwd naar het model van de hervormde kerk in Voorschoten.

VII *Zalk*

Zalk, een oud dorpje met een uit de middeleeuwen daterende kerk en toren, ligt wat geïsoleerd 8 km ten westen van Zwolle langs de linkeroever van de IJssel, die men

daar vroeger met het Zalkerveer, een pontveer tegenover Westenholte, kon oversteken.
Even ten noorden van Zalk lag

en ligt nog steeds tot groot gerief van de bewoners een veer voor voetgangers, gericht op *'s-Heerenbroek* en *Veecaten* aan de andere kant van de IJssel. De bewoners van deze beide buurtschappen stuurden hun kinderen in Zalk naar school, waar men zelf ook kerkte. Hoog was het veergeld omstreeks 1845 niet. Voor één persoon bij gewoon water 2½ cent; bij hoog water of ijsgang 5 cent.

Omstreeks 1850 telde het agrarisch dorpje Zalk 440 inwoners, bijna allen hervormd. Ze behoorden tot de gemeente *Zalk-Veecaten*. In de dagen van de Afscheiding was hervormd predikant ds *J.G. van Griethuijsen*, die in 1835 naar Sneek vertrok en opgevolgd werd door *Matthias Macalester Loup*. Deze werd in oktober 1835 in Zalk door zijn vader R. Macalester Loup van Zaltbommel bevestigd. De vader had van 1806-'11 ook in Zalk gestaan.

In hetzelfde jaar is in Zalk een Afgescheiden gemeente ontstaan, geïnstitueerd op *8 december 1835* door ds Brummelkamp van het dichtbij gelegen *Hattem* en de eerste paar jaren ook door hem bediend. Toen 15 Afgescheiden gemeenten uit Overijssel en Boven-Gelderland een verzoekschrift aan de Koning richtten, gedateerd 21 december 1835, met het doel om vrijheid van godsdienstoefening te krijgen, tekenden voor de gemeente *Zalk* de ouderlingen *Ernst van Unen*, een kleine landbouwer, en *Teunis Eckelboom*, een 'daghuurder'. Als diaken zetten hun handtekening *Jan Podt*, timmerman, en *Roelof Tempelman*, een kleine landbouwer.

Kerkelijk gezien waren het toen woelige tijden, want op vele plaatsen pakte de burgerlijke overheid de Afgescheidenen aan, als ze met meer dan 20 personen hun kerkdiensten hielden. Fikse boeten konden daarvan het gevolg zijn, vooral bij herhaalde veroordelingen.

In het archief van de Rechtbank van eersten aanleg te Zwolle vonden we ook voor *Zalk* enige vonnissen. In dat van 2 juni 1836 werd geconcludeerd, dat voldoende gebleken was, dat er in Zalk-Veecaten een van de hervormde kerk afgescheiden genootschap of gemeente bestond, onder leiding van Ant. Brummelkamp 'gesticht'. Ook was bewezen, dat op zondag *17 januari 1836* meer dan 20 mensen bij *Roelof Tempelman* in huis waren geweest 'bij welke gelegenheid de beklaagde Antonij Brummelkamp psalmen heeft doen zingen, gebeden en gepredikt'. Het vonnis luidde:

1	*Antonij Brummelkamp*, 24 jaar, gewezen predikant, geboren Amsterdam, wonende te Hattem	*f* 75,- boete
2	*Teunis Eckelboom*,[1.] 27 jaar, landbouwer, geboren/wonende Zalk	*f* 20,- boete
3	*Ernst van Unen*,[2.] daghuurder, wonende Zalk (absent)	*f* 20,- boete
4	*Roelof Tempelman*,[3.] 50 jaar, daghuurder, geboren onder Zwoller-kerspel, wonende Zalk	*f* 25,- boete

5	Jan Podt,[4.] 49 jaar, timmerman, geboren Hellendoorn, wonende Zalk	*ƒ* 20,- boete

6	*Gerrit Wienen*, 45 jaar, boerenwerker, geboren Hattem, wonende Zalk, kreeg geen boete, omdat niet bewezen was, dat op dinsdag 8 december 1835 (de dag van de instituering) meer dan 20 mensen bij hem in huis waren geweest.	

We vonden nog een vonnis, waar Zalkers bij betrokken waren, nl. dat van 1 december 1836. De toen veroordeelden waren:

1	*Antonie Brummelkamp* (niet verschenen)	*f* 100,- boete
2	*Roelof Tempelman*, 51 jaar, daghuurder	*f* 50,- boete
3	*Teunis Ekkelboom*, 28 jaar, landbouwer	*f* 50,- boete
4	*Zwier Stoel*,[5.] 25 jaar, landbouwer, geboren en wonende Veecaten Hij was 'kerkmeester' in de Afgescheiden gemeente van Zalk en later wethouder in de burgerlijke gemeente Zalk-Veecaten.	*f* 20,- boete
5	*Gerrit Wienen*,[6.] 45 jaar, boerenwerker	*f* 20,- boete

Laatstgenoemde had op 4 en 18 september '36 zijn huis beschikbaar gesteld voor het houden van een godsdienstoefening. Terloops merken we hier op, dat in 1975 de oude schuur aan de Vinkensteeg te Zalk, indertijd gebouwd voor Gerrit Wienen, is gesloopt.[7.] Hiermee was weer een stukje historie uit Zalk verdwenen.

Vier leden van de gemeente Zalk hebben wegens het niet (kunnen) betalen van hun geldboeten een half jaar in Zwolle in gijzeling vastgezeten. Van één van hen, *Ernst van Unen*, is een 'Brief uit de gevangenis' bewaard, te vinden in het kerkelijk maandblad De Reformatie van die dagen.[8.]

Ze is gedateerd Zwolle, 14 september 1837. Tussen de beschrijving van zijn wisselende gemoedstoestanden door deelde hij o.a. mee, dat ds Van Raalte - toen te Genemuiden - hen trouw kwam opzoeken. Ze waren in de ogen van hun geloofsgenoten in dorp en streek martelaars voor de goede zaak geworden. Ruim 20 jaar later schreef een ouderling van de Zwolse Kruisgemeente aan docent Helenius de Cock, die om bouwstoffen voor het beschrijven van de levensgeschiedenis van

zijn vader had gevraagd, eens inlichtingen in te winnen bij de nog in leven zijnde kerkeraadsleden van de Kruisgemeente in Zalk, die met hun vieren in de gevangenis hadden gezeten.[9] Dat zou de onpartijdigheid van de geplande biografie ten goede komen, meende P.L. Cloetingh.

We gaan nog even terug naar het begin van 1836, toen de Afscheiding in vele plaatsen in het land zich doorzette. Dat de rapporten van de classes uit Overijssel en andere provincies zich over het algemeen geringschattend over de separatisten uitlieten, is bekend. In dat van het classicaal bestuur van Kampen, verzonden 29 februari 1836, kwam *Zalk* er echt niet zo ongunstig af, want van de Afgescheidenen in het dorpje aan de IJssel werd de volgende typering gegeven: 'Zalk, 23, mannen en vrouwen, jongelingen en jonge dochters, waaronder een enkele gegoede boer, de anderen kleine boeren of ook arbeiders.

Is het ook hier gelijk elders, dat er onder die separatisten zijn, op wier zedelijk gedrag veel is aan te merken, er zijn echter ook menschen bij, van wier moraliteit niets nadeeligs bekend is, zelfs te voren weetgierige menschen, doch die door eenen verkeerden geest zijn henen gevoerd, welke niet weinig is vermeerderd sedert de beruchte *Ds Brummelkamp* van *Hattem* (nabij Zalk) zich te *Zalk* vertoonde, daar preekte, doopte enz.'.[10.]

In het lidmatenboek van de hervormde gemeente Zalk-Veecaten ligt een aantekening, waarvan de inhoud voor ons van belang is.[11.] Op 5 juni 1835 hadden zich 3 mannen aan de pastorie vervoegd om te vertellen, dat ze zich gingen afscheiden van de hervormde kerk. Het waren *Roelof Tempelman, Asuerus van den Berg* en *Egbert Eckelboom*.

Tevergeefs had ds Van Griethuijsen hen op het onberadene en verkeerde van hun besluit gewezen. De kerkeraad besloot nu deze zaak te laten voor wat ze was en te wachten tot de verklaring van afscheiding werd herhaald.

Ongetwijfeld is hier invloed van ds De Cock te bespeuren, die in de eerste junidagen van 1835 een rondreis door de kop van Overijssel maakte, waar hij verscheidene gemeenten heeft geïnstitueerd, o.a. *Kampen* op 4 juni. Daar heeft hij nog enkele dagen huisarrest gehad, maar over bezoek uit Kampen en omgeving had hij niet te klagen (zie hoofdstuk *Kampen*).

Aan het eind van het jaar, in december 1835, kwam bij de kerkeraad opnieuw een bericht van onttrekking binnen, nu geschreven op een 'papier' zonder adressering en ondertekening, met daarop de volgende namen, waaraan we soms een enkel biografisch gegeven toevoegen:

J. en E. Eckelboom (waarschijnlijk de landbouwers Jannes en Engbert Eckelboom, resp. zoon en vader. Jannes was weer de vader van de eerder genoemde Teunis Eckelboom).
Roelof Tempelman met vrouw en kinderen, *Ernst van Unen* met idem, *Jan Podt, Berendje Timmerman*.[12.]

Verder *Rijk van Wageningen*, een 'landman',[13.] *Klaas Neuteboom*, een timmerman,[14.] *Arend van Gelder*, een daghuurder met vrouw en kinderen,[15.] *Azuerus van den Berg*, daghuurder met zijn vrouw (Engeltje Rieseweide), *Willem Rieseweide, Gerrit Wienen* met vrouw en kinderen, *Gerretje Wienen*[16.] en tenslotte *Fennigje Jans Neuteboom*.[17.]

De hervormde kerkeraad deed wat hij kon om de genoemde personen van hun besluit af te brengen, maar het mocht niet baten. Er waren zelfs nog enige afgescheidenen bijgekomen nl. *Klaas Jonker*, een landbouwer, die in 1842 zou trouwen met de timmermansdochter Klaasje Neuteboom

Geertien Esseling (vrouw van timmerman Klaas Neuteboom)
Jan Jans Stoel, een landbouwer
Bartjen van Zuthem (vrouw van de al eerder genoemde Rijk van Wage-

ningen).

Vooral op ds Brummelkamp waren de hervormden gebeten. Tekenend hiervoor is de informatie, die *ds M. Macalester Loup*, in 1835 in Zalk gekomen, schriftelijk aan het classicaal bestuur van Kampen doorgaf. De brief is gedateerd Zalk 5 maart 1837.[18.] Hierin deelde de Zalker dominee mee, dat de afgezette ds Brummelkamp opnieuw aanleiding tot het ontstaan van onenigheid en verbittering had gegeven. We citeren: 'In het huisgezin van zekeren *A.G. Stoel*, woonende onder *Veecaten*, waar man, vrouw en gehuwde zoon tot de afgescheidenen behooren, heeft hij namenlijk den H. doop bediend aan het jong geboren kind der jongelieden,[19.] tegen den uitgedrukten wil der jonge vrouw, die te zwak om zich ernstig te verzetten, tevens door de belofte schijnt gepaaid te zijn, dat het haar vrijstond na hare herstelling het kind in onze kerk te herdoopen.

In hoeverre Brummelkamp hier aanleiding tot oneenigheid door aanstoken of wegruimen van bezwaren gegeven heeft, durf en kan ik niet beslissen; doch zoo veel is zeker, dat de jonge vrouw hem haar tegenzin in die verrigting van te voren heeft te kennen gegeven en hij dus berekenen konde, dat zijn ongeoorloofde handeling de bron van huisselijke twist vermeerderen en het reeds om der afscheiding wil spaarzame huwelijks geluk der jonge echtgenoote vernietigen zoude. Verscheidene kinderen van andere Separatisten liggen hier nog ongedoopt, en ik twijfel niet of het voorbeeld door *Stoel* gegeven, *die één der aanzienlijkste dezer gemeente is*, zal door die ouders gevolgd worden, wanneer Brummelkamp onopgemerkt alle bepalingen en voorschriften blijft overtreden'.[20.]

Werd de eerste paar jaar na de Afscheiding de gemeente van Zalk door *ds Brummelkamp* van de naburige gemeente Hattem geholpen, al spoedig kwam ze in de branding van de strijd tussen Afgescheidenen en Kruisgezinden terecht. Ze koos de partij van laatstgenoemden, zodat ze buiten het kerkverband van de Chr. Afgescheidenen raakte. Vanaf 1844 is ze trouw vertegenwoordigd op de jaarlijkse Algemene Kerkvergaderingen van de Gereformeerde gemeenten onder het Kruis, de eerste 13 jaar meestal door haar ouderling *Zwier Stoel*. Vanaf 1851 is er steeds sprake van een zekere combinatie van de gemeenten Zwolle en Zalk. Van kerkeraadsnotulen uit de eerste jaren is tot nu toe geen spoor te vinden. Toch blijven we hopen op een terugvinden van die verdwenen notulen. Wie weet wat speuracties in kasten of kisten op zolders bij boerenfamilies - kerkelijk vroeger behoord hebbende tot de Kruisgezinden -nog eens opleveren b.v. in Veecaten.

Wel is nog aanwezig een *kasboek* lopende van 1836 t/m 1885, met soms voor ons doel interessante postjes. Regelmatig komen we uitgaafposten voor het overvaren van de gemeente of van het kerkvolk tegen. De situatie is wel duidelijk, want de gemeenteleden woonden aan weerskanten van de IJssel, nl. in Zalk en Veecaten ('s-Heerenbroek).

Ook de post ‘tolgelden’ komt herhaaldelijk voor b.v. ‘voor het halen van Brummelkamp’ en later van andere dominees, die met het rijtuig werden gebracht.

In september '46 werd aan ds C. van den Oever uit Rotterdam, die de begrafenis van ds W.W. Smitt had geleid, *ƒ* 14,40 aan reiskosten betaald, voor waar geen gering bedrag.

Wolter Wagter Smitt, 21 augustus 1841 - 8 september '46

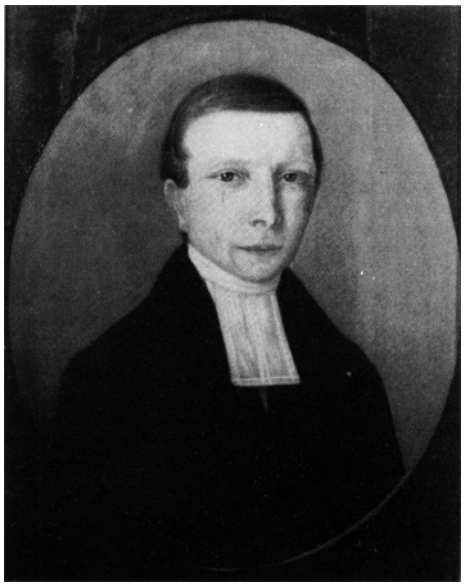

ds. W.W. Smitt. Hij is op 8 september 1846 in Zwolle overleden. Van 1841-1846 was hij predikant te Zalk.

We weten, dat op 21 augustus 1841 de gemeente van Zalk een eigen dominee kreeg. Het was de befaamde *Wolter Wagter Smitt*, op 2 juni 1804 geboren in Steenwijk,[21.] waar hij tot 1835 toe zou blijven wonen. Reeds als jongeman was hij in zijn geboortestad een voorvechter van de gere-

formeerde leer, wat hem in conflict bracht met de kerkeraad aldaar (zie hoofdstuk Steenwijk). Toen in december 1835 28 personen aan de hervormde kerkeraad van Steenwijk meedeelden zich van het Hervormd genootschap af te scheiden, was de eerste ondertekenaar W.W. Smitt. In Steenwijk was hij in 1830 luitenant bij de schutterij. In de tijd van de Belgische Opstand heeft hij een poos in Zeeuws-Vlaanderen in garnizoen gelegen van waaruit hij in de zomer van 1831 deelnam aan militaire acties. In 1835 kwam hij in Zwolle wonen, waar hij weer luitenant van de schutterij werd (tot 1839). Vandaar zijn bijnaam 'luitenant' Smitt.

In het begin van de Afscheiding was hij één van de bekwaamste oefenaars, gesierd met een sterke overtuigingskracht. Met ds De Cock was hij aanvankelijk zeer bevriend. Hij heeft hem op 2 februari 1835 opgezocht in de gevangenis in Groningen. De Cock had in maart 1836 zijn huwelijk met *Lamberta Lindeboom*, 28-jarige dochter van Evert Lindeboom (koopman) en Geessien Hartgers uit Heino, kerkelijk bevestigd.[22.]

Toen in 1838 het begin van de breuk tussen de Afgescheidenen en Kruisgezinden ontstond, werd hij al enige jaren later de erkende leider van de laatste groep, ook wel *Zwolsen* genoemd, naar de stad waar ze hun bolwerk hadden en waar Smitt woonde. Hij was als preker en spreker zeer gemotiveerd en kon ook als polemicus goed met de pen overweg. Kortom hij was een strijdvaardig man.[23.]

In Zalk had hij geen vastgesteld traktement. Hij bleef in Zwolle wonen, in de Diezerstraat, waar hij een winkel in manufacturen had. Bij de gemeente in Zalk sloten zich ook enige leden van Zwolle aan. Smitt is 5 jaar lang dominee van de gecombineerde Kruisgemeente Zalk-Zwolle geweest. Waarschijnlijk werden de kerkdiensten soms gehouden in een huis in 's-Heerenbroek (Veecaten), mogelijk in dat van de grote man Zwier Stoel in Veecaten (nu Zwolse weg 91). Daar hield ds C. van den Oever in september 1846 ook zijn 'lijkpredikatie' n.a.v. het overlijden van ds W.W. Smitt. Zalk en Veecaten vormden samen één burgerlijke gemeente.

Helaas kunnen we nauwelijks iets van die periode vertellen (oh, die zoek geraakte notulen!). Van de Algemene kerkvergadering van 1844 in Linschoten (Utr.) gehouden, was Smitt praeses en op die van het volgend jaar in Rotterdam, werd hij scriba. Maar zijn levenstijd op aarde heeft niet lang geduurd. Op *8 september 1846* overleed hij, nog maar 42 jaar oud. Hij zelf zou hiervan gezegd hebben: het is niet veel, het is niet weinig, het is genoeg. In zijn overlijdensacte heet hij koopman. Op de oude begraafplaats Bergklooster aan de voet van de befaamde Agnietenberg (waar in de middeleeuwen *Thomas à Kempis* zijn godsdienstige overpeinzingen heeft opgeschreven), is nog de sobere staande grafsteen te vinden met het opschrift: 'Hier rust het stoffelijk overschot van *W.W. Smitt*, ontslapen in den Heere den 8 September 1846'.

Het was zijn grote vriend *ds C. van den Oever*, die in de morgendienst op de zondag na de begrafenis, in de buurtschap *'s-Heerenbroek* 6 km

ten westen van Zwolle, op 13 september de ‘lijkrede’ heeft gehouden n.a.v. Joh. 5:35: *Hij was een brandende en lichtende kaars* (Statenvertaling).[24.] De preek is in druk verschenen,[25.] en boeiend om te lezen. Wel moet er worden bij gezegd, dat de gedrukte preek (40 pagina's) letterlijk lang niet gelijk is aan de preek zoals die is uitgesproken.

Als verklaring hiervan geeft ds Van den Oever in een woord vooraf, dat ‘ik nooit van te voren *schets* of *schrift* van predikatie schrijf, eer ik ze predik; ook is mijn hoofd geen register, dat ik dit naderhand zoo maar zoude na te schrijven hebben’.

In de (gedrukte) preek spreekt hij telkens heel direct de gemeente van *Zalk en Zwolle* aan. Na eerst uitgeweid te hebben over de brandende en lichtende kaars, die volgens Jezus' getuigenis Joh. de Doper was, stapt hij over op de ambtsbediening van W.W. Smitt als predikant van Zalk en Zwolle en op diens voorbereiding daarop.

‘Naauwelijks was hij twee en twintig jaren oud, of God betoonde hem dat hij een uitverkoren vat was, trok hem uit het verderf der wereld, en nam woning in zijn hart, om dat te bezitten als zijn eigendom, en door Zijn Geest hem te leeren, om zoo, door Hem geleerd, ook in staat gesteld te zijn ook anderen te kunnen leeren, waartoe God hem geroepen heeft.

Doch hoe welbespraakt, vlug van geest, groot van vermogen en beminnelijk ZEerw. ook wezen mogt, evenwel kon hij niet als gezant van Christi wege optrekken, voordat hij eerst op de studie geoefend was, om dat gewigtig werk te verrigten; maar welke studie? Niet van *Groningen* of *Leyden*, ook niet van *Utrecht*, maar God bragt hem onder de dienstbaarheid als *krijgsman;* daar moest hij leeren met vijanden te strijden, door wapenen, welke hij van den Koning had ontvangen. Moeijelijke posten moest hij bewaken, openbare en verborgen vijanden had hij tot zijn tegenpartij; nacht en dag naauwkeurig op de wacht staan, om zijn Vaderland te bewaren. Waarlijk een wonderlijke, maar nogtans nuttige studie; doch onder dit alles geeft de Heere hem ook geestelijke wapenen. Hij maakt hem magtig in de Schriften; steekt het ijzervuur in zijn hart aan; zoodat hij trapswijze in den strijd tegen de vijanden der waarheid aanvalt, en zoo verder door veel moeijelijke wegen, in en door zijn geestelijke strijd moest gaan.

Na veel op- en tegenstand der vijanden doorgeworsteld te hebben, kwam hij aan den tijd dien God bepaald had, dat hij zijn werk van God hem opgelegd, publiek zoude verrigten. Doch ik behoef u al die zaken niet te verhalen, mijne hoorders, die u alle ruim zoo goed bekend zijn als mij, en wat *wonderweg* de Heere daartoe gehouden heeft.

Hier zullen we nu de zaken kunnen vergelijken met malkanderen: *Johannes* niet geleerd bij Gamaliël, *Smitt* niet geleerd te Groningen of Leyden; Johannes niet bevestigd door den Hoogepriester; *Smitt* niet bevestigd van die afwijkende Leeraars van het Hervormde genootschap; *Johannes* van God gezonden om eene stem des roependen te zijn; *Smitt*

van God gezonden en van u, gemeente van *Zalk* en *Zwolle* geroepen...'.[26.] Het zijn dezelfde klanken, die Van den Oever in zijn eigen intreepreek in Rotterdam had laten horen.

'Gelijk een kaars op het eind het meest gesnoten wordt, zoo is hij ook in het laatst van zijn leven nog het meeste afgenepen door verregaande droefheid over het wegnemen van zijn lieve betrekkingen door den dood.[27.]

Zoo licht een kaars zoo lang ten nutte van een ander, totdat hij zelf verteerd is. O ja, zoo lang is hij voor Christus' kerk dienstbaar geweest, totdat hij niet alleen somtijds bezweek, maar ook nu zich zei ven verteerd heeft, en is in het midden zijner dagen weggenomen. O hoe spoedig is die heerlijke kaars verbrand.

Pas 42 jaren bereikt hebbende, heeft zijn laatste licht geschenen in de gemeente van *Zalk* op 's Heeren dag, den 31 Augustus, waar hij des morgens nog sprak over Ps. 73:3, en des middags uit de Heidelb. Catech. over de woorden: 'Uw koningrijk kome!'.

Waarop hij, te huis komende, ter bedde nederzeeg, totdat hij na van elk afscheid genomen te hebben, zijn wensch en bede verkreeg, daar hij dikwijls naar zijn zang- en bloem tijd verlangd had en het dan wel eens uitdrukte: nog een stapje, dan ben ik te huis, totdat hij ten laatste zacht en zalig in den Heere ontsliep op den 9 September (moet zijn 8 september), des avonds ten 6 ure.'

Ds Smitt had C. van den Oever op 14 januari 1844 in Rotterdam in het ambt van predikant bevestigd. We lezen verder in de preek: 'O hij was een brandende kaars; hoe brandende was hij van ijver voor de eere Gods en het heil van Sion! Getuigen daarvan zijn zijn zoo dierbare geschriften, zoowel als zijn menigvuldige predikatiën. Hoe vol vuur was hij als er voor Christus in zijne kerk wat te doen was. Hiervan mag ik getuigen, dat een barre, koude winter hem niet kon terughouden om te Rotterdam voor Christus een gemeente te stichten; hoe brandend van liefde waren die handen en dat hart, waarmede hij op één maal 22 kinderen doopte te Rotterdam (onder wie drie van Van den Oever).[28.]

Dit liefdevuur was daarna nog niet uitgebluscht, als die handen ons in Christus' naam de Verbondsteekenen toedienden, en mij des avonds op het hoofd lagen, als hij mij in den heiligen dienst inzegende.'

Nog één passage uit de preek van Van den Oever: 'O gemeente van Zalk en Zwolle! ... mijn hart is ontroerd, ik kan u bijna niet meer toespreken. Hier zijn plaats door mij vervuld, op dit oogenblik en hij er nooit weer staan. Waar is hij? Zijn huis is ledig; daar vind ik een bedroefde zwangere weduwe en vijf schreyende weezen; ook is hij niet meer onder zijne vrienden of magen'. En de begraafplaats aan de voet van de Agnietenberg voor de geest halend: 'Maar gemeente, ga met mij eens ter stad uit, daar verre achter die heuvelen; kom treed dit veld eens met mij in; och! hier moet ik bijna bezwijken; daar is een graf, en ziet daar twee weezen[29.] die hun lieven vader beweenen, die in den kuil gelegd

ds. Cornelis van den Oever was in het begin de erkende 'leider' van de Kruisgezinden; predikant in Rotterdam.

is. O, het is mijn broeder, uw Leeraar; hij heeft den Raad Gods uitgediend, hij is ontslapen en bij zijne vaderen gelegd, Hand. 13:36'. In die trant gaat Van den Oever nog een poosje door. Terloops merken we hier op, dat ruim 4 maanden na de dood van Smitt diens zoontje en naamgenoot Wolter Wagter werd geboren.[30.] In de overlijdensacte heet zijn moeder 'winkeliersche'.

Laten we ter verduidelijking nog enkele opmerkingen mogen maken. Van den Oever had het over de 'wonderweg', waarlangs Smitt predikant was geworden. We hebben al eens geschreven, dat in 1840 op een vergadering van de Gemeenten onder het Kruis te *Mastenbroek* besloten was, dat 5 broeders tot predikant mochten worden bevestigd. Onder hen waren ook ouderling *A. Schouwenberg* van Zwolle, en *W.W. Smitt*, die geregeld oefenden. Maar met die bevestiging is het vreemd toegegaan, want Schouwenberg en Smitt hebben elkaar op één zondag in het ambt gezet.

Om dit goed te praten werd de redenering gebruikt, dat het belangrijker was van God geroepen te zijn dan van mensen. Het is immers in de eerste plaats God die predikanten maakt en niet de mensen. En hierop doelde Van den Oever in zijn 'lijkrede'. Maar eigenmachtig bleef het wel. Schouwenberg heeft er dan ook nooit vrede mee gehad en is in 1852 naar de Chr. Afgescheiden kerk van Zwolle teruggekeerd met spijtbetuiging over de aanmatiging van het leraarschap.[31.]

Toen W.W. Smitt dominee van de Kruisgemeente in Zalk was geworden (21 augustus 1841), sloten zich bij zijn gemeente ook een gering aantal Zwollenaren aan. Voor die Zwolse buitenleden werden nu een *ouderling* en een *diaken* aangewezen resp. *Gerrit Sluiter*, een landbouwer, en *Derk Klinkert*, een leerlooier, die in 1845 trouwde met *Margreta Petronella Lindeboom*, een zuster van Smitts vrouw.[32.] Smitt en Klinkert waren dus zwagers geworden.

Uit de 'memorie van aangaaf',[33.] gedateerd Zwolle 3 december 1846 en getekend door de wed. W.W. Smitt-Lindeboom en D. Klinkert, blijkt dat Derk Klinkert tot 'curator' over het nog ongeboren kind benoemd is,[34.] en dat Smitt bij testamentaire beschikking[35.] bij zijn vooroverlijden aan zijn huisvrouw heeft vermaakt zijn huis in de Diezerstraat te Zwolle,[36.] aangekocht van de Erven De Vree.[37.] Uit zijn huwelijk zijn 6 kinderen geboren, van wie 2 zoons predikant zijn geworden nl. *Johannes Gezinus* en *Willem Gerrit*.[38.]

Door Smitt op zijn sterfbed als opvolger begeerd, ging nu *Klinkert* de gemeente als oefenaar voor. De samenkomsten werden bij zijn schoonzuster, de wed. Smitt, aan huis gehouden. De eerste keer kwamen er niet meer dan 12 à 14 mensen, groot en klein. Dus wat de ruimte betrof ging het nog net. Of misschien net niet, want anderhalf jaar later ontstond er ruzie over zitplaatsen tussen ouderling *Sluiter* en het lid *Pieter Leonard Cloetingh*, een koopman uit Zwolle. De classis moest er aan te pas komen om de kwestie uit de weg te ruimen.[39.] Klinkert was een boeiend

spreker. Mee daardoor kwamen er steeds meer mensen naar zijn bevindelijk gekleurde oefeningen luisteren en de ruimte bij de wed. Smitt werd nu echt te klein. In 1850 is Klinkert tot predikant geordend.

Langzamerhand werd het zwaartepunt van de gecombineerde Kruisgemeente van Zalk naar Zwolle verplaatst. Daarom hebben we een hoofdstuk over Zwolle de titel gegeven ‘De kruisgemeente van Zwolle-Zalk 1850-'69’ (Zie aldaar).

We richten nu onze aandacht vooral op de kleine gemeente te *Zalk*. Men betaalde mee in het traktement van ds Klinkert van Zwolle, die in Zalk ook pastorale werkzaamheden verrichtte. Kerkeraadsnotulen van Zalk zijn gelukkig bewaard gebleven, d.w.z. vanaf *1 januari 1856*.[40.]

Zwier Stoel (1811-1868). Landbouwer en wethouder, getrouwd met Jennigje van 't Oever (1805-1873). Hij is in Zalk een leidinggevend ouderling geweest. Hij woonde in Veecaten.

Kerkten de Kruisgezinden uit Zalk altijd in Zwolle (of in Veecaten), in 1856 begon de kerkeraad te spreken over kerkbouw in het eigen dorp. Voor *ƒ* 100,- werd een stuk grond aangekocht, eigendom van Herm van Dijk en Geertje (H)esseling.[41.] In de gecombineerde kerkeraadsvergadering van 6 maart 1856 waren voor Zalk aanwezig de ouderlingen *Zwier Stoel* en *J. Podt* met de diakenen *Willem Wienen* en *Harm Neuteboom*, beiden landbouwers. De kerkeraad van Zwolle was vertegenwoordigd door *ds D. Klinkert*, ouderling *B.C.P. Jansen* en diaken *H.J. Klinkert*.

Besloten werd bij de gemeenteraad een vergunning voor het bouwen van een kerk aan te vragen (lengte 40 voet, breedte 22 voet binnenwerks).

En voor grondaankoop en bouw van de kerk werd de kerkeraad gemachtigd van gegoede kerkleden *f* 1000,- onder borgtocht op te nemen. Aan diaken H.J. Klinkert werd opgedragen bestek en tekening van de kerk te laten maken. 'Pannen en floeren' zouden gekocht worden bij W. Klinkert, en 20 ankers besteld bij M. van Nee. Z. Stoel en W. Wienen kregen opdracht het verven van de kerk en het 'zetten' van glas aan te besteden. Zo zijn de Kruisgezinden van Zalk eind 1856 een *eigen kerkgebouw* rijk geworden.[42.] Ook in het *Kasboek* vinden we op 1856 en eerstvolgende jaren vele uitgaafposten, die betrekking hebben op het inrichten en verbeteren van de nieuwe kerk en pastorie, b.v. een wind vleugel op de kerk *f* 2,-.

Bij een eigen kerk hoort natuurlijk een eigen predikant. Daarom vroeg de kerkeraad in september 1860 aan de broeders in Zwolle of ze bereid waren tot ontbinding van de combinatie, als Zalk een eigen dominee beriep; het antwoord was ja. Maar de Zalker gemeente ging voorlopig niet tot beroepen over. Dus bleef de combinatie nog intact.

In 1864 vertrok ds Klinkert naar *Rotterdam* en werd nog in hetzelfde jaar in Zwolle opgevolgd door *ds R. Veldman* uit Den Haag. Helaas raakte hij in Zwolle al heel spoedig in zo'n warnet van moeilijkheden verstrikt, dat hij werd geschorst en zich aan het kerkverband onttrok. We hebben deze trieste kwestie in het hoofdstuk over Zwolle behandeld. Door deze schorsing ontstond ook in de gemeente van Zalk een scheuring. Het grootste deel van de gemeente daar koos de partij van ds Veldman en overwoog een combinatie met het deel van de Zwolse gemeente dat ds Veldman was gevolgd. Diaken Harm Neuteboom uit Zalk deed echter niet mee en wilde niet met het kerkverband breken.

Op 18 juni '67 kwam inderdaad de combinatie van Zalk met Zwolle tot stand. De gemeente te Zalk zou door ds Veldman worden bediend. Hij zou daar dopen, het Avondmaal bedienen, huisbezoek doen, huwelijken kerkelijk bevestigen enz.

Zalk zou *f* 125,- in zijn traktement bijdragen; als het kon, meer. Diaken H. Neuteboom bleef zich onttrekken, weigerde boeken en gelden af te geven en werd daarom geschorst. Zijn opvolger werd Albert Kloosterziel.

In overleg met de Zwolse broeders werd besloten de boeken en gelden, die Neuteboom onder zijn beheer had, 'niet rechterlijk te vorderen, maar liever Christelijk onderworpen daar in de schade te lijden'.[43.]

Midden in deze kerkelijk zo droevige tijd overleed ouderling *Zwier Stoel*, nog maar 57 jaar oud. Hij stierf 8 december '69 in zijn huis te Veecaten, nu Zwolse weg 91. Vanaf het begin van de Afscheiding had deze landbouwer in het kerkelijk en burgerlijk leven van Zalk-Veecaten een zeer vooraanstaande plaats ingenomen. *Harm van Dijk* werd zijn opvolger als praeses van de kerkeraad.

Gelukkig kwam het volgend jaar aan alle scheuringsellende een eind. Want in juni 1869 werd op de synode te Middelburg besloten tot de landelijke vereniging tussen Afgescheidenen en Kruisgezinden. Ook de Veldman-groep ging hierin mee. H. van Dijk, praeses ‘in de tijd van verwijdering’ bleef dit in de Zalker gemeente. Maar nu wilde men in Zalk geen combinatie meer met Zwolle, omdat men voor de preekvoorziening en catechisaties nu meer kon profiteren van de studenten van de Kamper school dan van de gemeente in Zwolle.

Nadat de vereniging 11 augustus '69 plaatselijk een feit was geworden en dus het aantal kerkeraadsleden was vergroot, kwam haast vanzelf de vraag aan de orde: Moet niet de hele kerkeraad ontbonden worden en vervolgens een nieuwe gekozen? Met meerderheid van stemmen besloot men dit wel te doen. Dus ging men dubbeltallen stellen, nadat eerst was bepaald, dat *Jan Podt* als oud-ouderling zou blijven dienen. Verder moesten er 4 diakenen komen in plaats van 2, en geen kerkvoogden meer ‘omdat kerkvoogden geen orde zijn van Goddelijke instelling’ en ze ook in de Dordtse kerkenorde niet voorkomen.

De uitslag van de stemming was, dat tot ouderling waren gekozen *Harm van Dijk* en *Arnoldus Bronsveld*. En tot diaken: *Harm Neuteboom* (daar is hij gelukkig weer!), *Albert Kloosterziel, Jan van der Wal* en *Teunis Tempelman*.

Hiermee hebben we in ons hoofdstuk over Zalk het jaar 1870 bereikt, de tijdgrens die we ons gesteld hebben.

Eindnoten:

1. Teunis Eckelboom, 36 jaar, boerenwerker van beroep, geboren en wonende te Zalk is op 26 april 1845 te Zalk getrouwd met de 28-jarige boerenwerkster Reintjen Reinders.
2. Ernst Albert van Unen trouwde op 12 augustus 1813, 19 jaar oud, met de 21-jarige boerenmeid Hermiena Berends Brink. Hij overleed op 11 april 1864 op 69-jarige leeftijd in de buurtschap Zalk, wijk A, no. 23.
3. Roelof Tempelman, boerenknecht, trouwde in 1814, 29 jaar oud, wonende te Spoolde (bij Zwolle) met de eveneens in Spoolde wonende dienstmaagd Janna Asjes van Dijk.
4. Jan Podt stierf in juni 1872, oud 85 jaar, als weduwnaar van Geertje Wienen.
5. Zwier Stoel overleed 8 december 1868, 57 jaar oud in de buurtschap Veecaten, wijk B, no. 28, dat is nu Zwolse weg 91. Hij was getrouwd met Jennigje van 't Oever en zoon van Jan Gerrits Stoel en Hendrina de Leeuw. In zijn overlijdensacte heet hij landbouwer en wethouder, geboren en wonende te Zalk en Veecaten. Jennigje van 't Oever was 4 april 1805 geboren te Kamperveen op de boerderij ‘Het Groot Oever’ en is 25 november 1873 overleden te 's-Heerenbroek.
6. Gerrit Wienen was in 1816 getrouwd met Stientje Schutte en overleed op 9 november 1865 op 75-jarige leeftijd in de buurtschap Zalk, wijk A, no. 74.
7. *Nieuw Kamper Dagblad* 2 april 1975.
8. *De Reformatie* 1837 II 341-345.
9. Het schrijven van P.L. Cloetingh aan Hel. de Cock was gedateerd Zwolle 6 juni 1859. De vier gegijzelden waren Ernst van Unen, Gerrit Wienen, Teunis Eckelboom en Roelof Tempelman.
10. Vgl. Bos III, 175.
11. Ds J.C. Schuurman en kerkvoogd Dekker van de hervormde kerk te Zalk waren zo vriendelijk ons het raadplegen van het lidmatenboek en notulenboek mogelijk te maken.
12. Ze overleed in april 1856, 55 jaar oud.
13. Hij was in 1817 getrouwd met Bartje Wolberts van Zuthem.

14. Hij was getrouwd met Geertje Esselink.
15. Zijn vrouw heette Jentje Jans Boer.
16. Ze overleed in 1846 op 78-jarige leeftijd als weduwe van Jan Derks Schutte.
17. Ze was in 1817 getrouwd met de landman Erenst Sonneberg.
18. Ing. Stukken P.K.B. Overijssel, momenteel aanwezig in het Hulpdepot te Amsterdam, in Hospice Wallon. De archivaris van de Archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk, dr J.P. van Dooren, heeft ons bij het zoeken geassisteerd.
19. Hier kan gedoeld zijn op Albert Stoel, die op 13 maart 1834 te Zalk getrouwd was met Derkje Post, in april 1802 geboren te Wilsum en als weduwe van beroep landbouwersche.
20. Cursiveringen van ons. Hier wordt mogelijk gedoeld op de landbouwer Zwier Stoel, die bij zijn dood ook wethouder van Zalk-Veecaten was.
21. Als zoon van Jacobus Smitt en Hendrikje Wagter. De familienaam van de moeder is dus in de doopnaam opgenomen. We hebben een aantal gegevens te danken aan het zeer lezenswaardige boekje van ds J. Bosch, *Figuren en aspecten uit de eeuw der Afscheiding* (Goes 1952). En aan de een jaar later verschenen studie van dr F.L. Bos, *Kruisdominees* (Kampen 1953).
22. Hun eerste beide kinderen Jacobus Everhardus, en Evert, geboren resp. 17 juni 1837 en 2 januari 1840 zijn beiden nog in de Chr. Afgescheiden kerk van Zwolle gedoopt.
23. We gaan hier niet op zijn brochure in. Dit is o.a. gedaan door dr F.L. Bos in zijn *Kruisdominees*.
24. 's-Heerenbroek was toen een buurtschap met 23 huizen en 160 inwoners, gelegen aan de weg van Zwolle naar Kampen en was dus voor de Zwollenaars gemakkelijk te bereiken.
25. Te Rotterdam. Bij A. Zwanenburg 1846.
26. J.C. van der Does, *Kruisgezinden en Separatisten*, 71.
27. Op 29 augustus '42 stierf zijn 2-jarig zoontje Johannes Hendrik, geboren 12 juni 1840.
28. J.C. van der Does, *Kruisgezinden en Separatisten*, 73.
29. De beide oudste zoontjes Jacobus Everhardus en Evert, resp. 9 en 7 jaar oud.
30. Geboren 12 januari 1847.
31. J. Bosch, *Figuren en aspecten uit de eeuw der Afscheiding*, 96.
32. Huwelijk Heino 7 augustus 1845.
33. Memories van successie, kantoor Zwolle, periode juli-december 1846 (Rijksarchief Overijssel).
34. ‘Door den Heer Kantonregter des Kantons Zwolle bij procesverbaal van den 27 October 1846’.
35. ‘Gepasseerd op den 31 Januarij 1842, voor den Notaris Rudolf Johan Joseph Ter Horst te Steenwijk’.
36. Kadastraal bekend sectie F. no. 835, groot 3 roeden, 10 ellen.
37. Maar ze moet *ƒ* 7000,- in de boedel inbrengen.
38. J. Bosch, *Figuren en aspecten uit de eeuw der Afscheiding*, 98.
39. Notulen Algemene Kerkvergadering 28 maart 1848 en volgende dagen te Zwartsluis gehouden.
40. Dank zij de vriendelijke medewerking van ds J. Scheltens te Zalk hebben we ze mogen raadplegen, evenals het Kasboek.
41. Notaris Roijer zou de koopacte opstellen.
42. In de notulen van juni 1861 werd besloten nieuwe stoelen voor de kerkenkamer te kopen. In februari 1862 watergoten om de kerk te laten maken; in april '62 werd het ‘kerkplafond’ geverfd.
43. Notulen kerkeraad Zalk 21 april 1868.

VIII *Rouveen*

A. Het begin

De burgerlijke gemeente Staphorst telt drie kerkdorpen, *Staphorst* in het midden, resp. aan de west- en oostkant geflankeerd door *Rouveen* en *IJhorst*.

Staphorst - enkele km ten zuiden van Meppel - is het hoofddorp; daar staat ook het gemeentehuis. Rouveen ligt aan weerszijden van de straatweg naar Staphorst, waarin het haast onmerkbaar overgaat. Tot op de huidige dag hebben zich binnen deze gesloten dorpsgemeenschap veel tradities gehandhaafd. In veel opzichten lijken Rouveen en Staphorst op elkaar. Wie de dorpen doorrijdt valt onmiddellijk de kleurrijke klederdracht en de beschildering van de boerderijen op (groene schuurdeuren, blauwe vensterbanken en witte kozijnen).

IJhorst - 5 km ten noordoosten van Staphorst - is een oud en zeer verspreid liggend boerendorpje met slechts enkele honderden inwoners, bijna allen hervormd. Ze hoorden bij de gecombineerde hervormde gemeente *IJhorst-De Wijk* (Dr.). De kerk - in 1823 geheel vernieuwd -staat in IJhorst, waar de bewoners wat anders geaard zijn dan in Staphorst en Rouveen. In IJhorst is niet veel Afscheiding geweest.

Evenals zovele gemeenten in noordwestelijk Overijssel hebben Staphorst en vooral ook Rouveen vreselijk geleden van de verschrikkelijke watersnood van februari 1825. Deze calamiteit is wel eens één van de oorzaken genoemd, die 10 jaar later het ontstaan van de Afscheiding zou hebben bevorderd. Want velen zagen die watersnood als een straf van God voor de zonden van land en kerk; ja, ook van de kerk, die in de greep van een onschriftuurlijke organisatie was gekomen en die aan de steeds verder opdringende leervrijheid geen weerstand meer durfde bieden.

Omdat de Afscheiding in Rouveen een veel grotere omvang heeft aangenomen dan in Staphorst, wijden we nu eerst een hoofdstuk aan de Afscheiding in Rouveen.

De hervormde kerk te Rouveen behoorde tot de *classis Zwolle* en de *ring Hasselt*. Die ring telde zes gemeenten, die we voor een beter overzicht van de omgeving hier alle noemen met toevoeging van zielental en aantal belijdende leden in 1836:

	zielental	***aantal belijdende leden***
Avereest	700	221
Hasselt	1718	742
Nieuwleusen	1300	691
Rouveen	1262	311
Staphorst	1484	584
IJhorst en De Wijk	1400	671

(dat in Drenthe lag)

De lezer ziet het: de hervormde gemeenten van *Rouveen* en *Staphorst* met hun 'buitenkwartieren' behoorden niet tot de kleine gemeenten.

In de hervormde kerk van *Rouveen* stond in de tijd van de Afscheiding (1835) *ds Nicolaas Nieveen* (1766-1850). Hij was in 1797 in Rouveen gekomen en daar dus al bijna 40 jaar werkzaam geweest. Zijn lange diensttijd was echter niet altijd windstil verlopen. Zo had hij heel wat te stellen gehad met de grote meerderheid van zijn gemeenteleden, die zich hardnekkig verzetten tegen de invoering van de Evangelische gezangen, die op 1 januari 1807 had moeten plaatsvinden. In 1835 was ds Nieveen echter lichamelijk en geestelijk duidelijk in zijn nadagen, zo sterk zelfs, dat hij gedwongen werd met emeritaat te gaan 'wegens toenemende verzwakking zijner oogen'. Het werd hem officieel in juni 1836 verleend.[1.] Hij ging nu in Groningen wonen, waar hij blijkbaar weer wat opleefde, want pas in maart 1850 overleed hij in zijn huis op de zuidzijde van de Grote Markt, bijna 84 jaar oud.[2.]

Maar achter die emeritaatsaanvrage zat meer dan een verzwakt gezichtsvermogen. Uit een rapport van de kerkeraad blijkt, dat ds Nieveen a.h.w. uitgeblust was. Daardoor was hij ongeschikt geworden voor de dienst, want hij miste in de gemeente de achting, die nodig was 'om met nut en zegen te arbeiden'. De gemeente verkeerde in 'deerlijk' verval.

Maar ds Nieveen ontkende dit, want, schreef hij eind december '35 aan het classicaal bestuur van Zwolle: op zon- en feestdagen kwam de gemeente 'getrouwelijk en veelvuldig op onder de Godsdienstoefening'. De afgelopen Kerstdagen hadden dit nog bewezen. Wel gaf hij toe, dat er op verschillende plaatsen in de gemeente 'stille oefeningen' werden gehouden, maar aan die conventikelen deed hij niet mee, dus kon hij er niet over oordelen.

Dit schrijven aan de classis was alleen ondertekend door N. Nieveen.[3.] Geen wonder, want zijn kerkeraad was eenparig van oordeel, dat hun dominee zijn taak niet meer aankon. Of om het met de woorden van de burgemeester te zeggen: ds Nieveen bezat niet meer genoeg 'physieke of morele kracht om nut te kunnen doen'.[4.] Ook de classis vond het zeer gewenst, dat ds Nieveen vervangen werd door 'een bekwaam menschkundig predikant'. Het eind van het lied vol leed was, dat ds Nieveen losgemaakt werd van Rouveen en enkele maanden later emeritaat kreeg. Aan de hervormde classis Zwolle had hij kort geleden nog meegedeeld, dat er

in zijn gemeente 19 personen waren ‘die bij twee eensluidende aanschrijvingen aan den Kerkeraad’, gedateerd 10 november en 7 december verklaard hadden ‘zich van de bestaande Geref. Kerk af te scheiden’.

Zeker is, dat op dinsdag *1 december 1835* in *Rouveen* een Afgescheiden gemeente is gesticht. Het blijkt uit een schrijven van de burgemeester aan de Gouverneur.[5.] Op die dinsdag had de afgezette ds Brummelkamp van Hattem in de open lucht bij het huis van *Arend Lubberts Kisteman* in de wijk Zuideinde te Rouveen voor een ‘overgroote’ menigte, van alle kanten samengevloeid, een preek gehouden. Er zouden wel 2000 (!) toehoorders zijn geweest.[6.] Kisteman woonde waar nu de boerderij Oude Rijksweg 486 staat.

Verder deelde de burgemeester mee, dat er die dag een kerkeraad was bevestigd. Uit een verzoekschrift aan de Koning komen we aan de weet, dat die kerkeraad gevormd werd door *Arend Lubberts Kisteman, Roelof Harink*, landbouwers, *Geert Prins*, schoenmaker en *Hendrik Jans Petter*, landbouwer.[7.] Tot hun eer kon de burgemeester in januari '36 rapporteren, dat deze Rouveners zich tot nu toe altijd ‘onopsprakelijk’ hadden gedragen en dat er op hun ‘moreele gedragingen’ niets viel aan te merken.

Schavuiten waren het dus niet, integendeel, maar toch deden ze iets wat volgens de overheid niet mocht. Want telkens hielden ze hun godsdienstoefeningen met meer dan 20 personen. En dat was zonder toestemming verboden!

Processen-verbaal in Rouveen, Staphorst en IJhorst

Zo ontdekten op zondag 20 maart 1836 de twee surveillerende veldwachters Koob Geerts de Kleine en Adriaan de Roos, dat er 's morgens omstreeks 11 uur bij de landbouwer *Hendrik Roelofs Smit* aan huis een godsdienstoefening van Afgescheidenen aan de gang was. Smit woonde in *Rouveen*, in de wijk Oosterslag. De politiemannen constateerden, dat schoenmaker Geert Prins in de keuken aan een tafeltje zat voor te lezen uit een godsdienstig boek. 't Zal wel een preek geweest zijn. Ongeveer 60 personen vormden zijn gehoor. 't Was dus een ruime boerenkeuken.

De rechtbank in Zwolle veroordeelde in mei '36 de 40-jarige heer des huizes tot *f* 8,- boete, omdat hij zijn woning voor het houden van een godsdienstoefening van meer dan 20 personen had beschikbaar gesteld.[8.]

Dan is het enige maanden stil - we lezen althans niet meer van een veroordeling - maar op zondag *25 september '36* liep het in Staphorst mis, en goed mis ook. De burgemeester had een tip gekregen, dat er die morgen bij landbouwer *Hendrik Egberts Dunnink* aan huis, wonende in het Westermidwoldingerslag te Staphorst, een godsdienstoefening zou worden gehouden. Dus hij er met zijn beide veldwachters heen. Inderdaad troffen ze daar in en bij het huis een grote schare mensen aan, lang niet allemaal ingezetenen van de gemeente. Er waren ook velen bij, die uit

Meppel en naburige plaatsen naar Staphorst waren gekomen. En nog steeds groeide de menigte aan, zodat het hele huis, dat toch veel ruimte bezat, spoedig van voren tot achteren helemaal vol was. Ja, zelfs buiten het huis 'op den brink' (erf) stonden er mensen.

Na even de situatie te hebben opgenomen, stapte de burgemeester met zijn assistenten het voorhuis binnen. Tussen de twee kamers, bij de middendeur, stond een man, die ze gekleed in het zwart en met een driekanten hoed op het hoofd, al het huis hadden zien binnengaan. Hij was net bezig uit psalm 33 voor te lezen.

Toen hij daarmee klaar was, vroeg de burgemeester hem hoe hij heette. *Albert van Raalte*, was het antwoord. Er stond ook een vrouw bij, volgens de burgemeester de vrouw van Van Raalte, die eraan toevoegde, dat ze in *Genemuiden* woonden. Hierop verzocht de burgemeester ds Van Raalte met de godsdienstoefening op te houden; hij had er immers geen toestemming voor gegeven. Maar Van Raalte reageerde met de woorden: 'Gelooft gij niet, dat ik God meer dan de mensen moet gehoorzamen?' De burgemeester herhaalde zijn bevel, maar onmiddellijk daarop zette een zekere *Hendrik Balder*, wonende te Staphorst, een psalm in, overgenomen door de samengestroomde menigte. Tijdens dit zingen posteerde de burgemeester zich met zijn veldwachters bij de voordeur, en toen het zingen uit was, beval hij opnieuw de menigte weg te gaan en motiveerde zijn bevel. Van Raalte viel hem echter telkens in de rede en beet hem toe: 'gij zijt de slimste der burgemeesteren die ik nog ontmoet heb; een vijand van God en zijn dienst; gij zult daarvan eenmaal verantwoording moeten geven; gij hebt met God te doen, omdat gij u zo oneerbiedig onder het zingen tegen God hebt gedragen door uw hoed niet af te nemen, en diergelijke machtspreuken meer'.

Vervolgens - aldus het proces-verbaal - riep ds Van Raalte: 'We zullen verder gaan', ging via de voordeur buitenom naar het achterhuis, klom daar bij de 'bander deur' (grote schuurdeur) op een boerenwagen, en ging voor een omgekeerde karn staan, om eerst een gebed uit te spreken en vervolgens aan zijn preek te beginnen.

Intussen had de burgemeester de menigte nogmaals aangemaand te vertrekken en hen verantwoordelijk gesteld 'voor de verregaande ongehoorzaamheid aan wet en orde'. Inderdaad waren nu enige personen 'voor deze rede vatbaar' vertrokken. Maar het waren er maar enkelen geweest. Daarop had de burgemeester de bewoner van het huis *Hendrik Egberts Dunnink*, apart genomen om er bij hem op aan te dringen de vergadering te laten uiteengaan. Tevergeefs. Toen de burgemeester hem erop attent maakte, dat de gevolgen van zijn weigering voor hem (Dunnink) wel eens heel onaangenaam konden wezen, had deze geantwoord 'dat hij het niet zou nalaten tot de kop er af moest'. De burgemeester zag nu wel in dat hij hier alleen niets kon beginnen, vertrok en haastte zich een verslag van het gebeurde op te stellen en dit nog dezelfde dag 'per expresse te paard' naar de Gouverneur te sturen. Van Raalte was in-

middels met zijn preek doorgegaan en had later nog in het achterhuis het Avondmaal bediend.

In zijn uitvoerig proces-verbaal rapporteerde de burgemeester verder nog, dat toen hij de boerderij van *Hendrik E. Dunnink* verliet, het voor de hervormden net kerktijd was. Dit was op de weg wel te merken, want hij zag 'verscheidene troepen volks bij het huis en op den weg' verward door elkaar lopen. Natuurlijk was de nieuwsgierigheid de hervormde kerkgangers de baas geworden. Het was in de kerk ook duidelijk te merken geweest: veel minder mensen dan normaal. Volgens de burgemeester mee een gevolg van de 'oproerige handelwijs' van *Albert van Raalte* en diens aanhang. Ook schreef hij nog, dat hij en de beide veldwachters geen kans hadden gezien de menigte bij Dunnink in de boerderij te tellen. Hij schatte ze op meer dan 500 (!) personen, van wie velen zich in alle hoeken van koestal en schuur hadden bevonden. Toch had hij nog een groot aantal mensen herkend en hun namen genoteerd.[9.]

De rechtbank van eersten aanleg te Zwolle moest over het gebeurde haar oordeel uitspreken en deed dit op 24 november 1836:

Albertus Christiaan van Raalte, 25 jaar, 'zich kwalificerende bedienaar des Goddelijken Woords', geboren te Wanneperveen, wonende te Genemuiden, werd veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf! Hij had o.a. de burgemeester van Staphorst in de uitoefening van diens functie beledigende woorden toegevoegd. Van Raalte ging tegen dit vonnis in beroep en kreeg later van de rechtbank te Deventer 8 dagen gevangenisstraf. De 49-jarige *Harm Talen*, landbouwer, geboren en wonende te Staphorst, en de 51-jarige *Klaas Everts Redder*, landbouwer, ook geboren en wonende te Staphorst, kregen elk *f* 50,- boete. Ze hadden beiden 'de penningen voor de armen ingezameld' en waren dus diaken van de Afgescheiden gemeente te *Staphorst*, die in mei '36 in dit dorp was geïnstitueerd. *Rouveen* had op 1 december '35 haar Afgescheiden kerk gekregen.

De 38-jarige landbouwer *Hendrik Egberts Dunnink*, geboren te Rouveen, wonende te Staphorst, in wiens boerderij op 25 september '36 de emotioneel verlopen godsdienstoefening had plaats gevonden, werd eveneens tot *f* 50,- boete veroordeeld.

In meer gemeenten is die zondag *25 september 1836* in de geschiedenis van de eerste jaren van de Afscheiding een zeer roerige en emotionele zondag geweest b.v. in Tjalleberd (bij Heerenveen) en Sneek. We kunnen zeggen, dat die najaarsmaanden een duidelijke piek vertonen in de vervolging en veroordelingen van de Afgescheidenen o.a. ook door het hier en daar inzetten van militairen.

We laten nog enkele door de burgemeester opgestelde processenverbaal en brieven de revue passeren. Ze reiken ons levendige details aan uit het niet gemakkelijke, kerkelijke leven van de Afgescheidenen in *Rouveen* en *Staphorst* in 1836. Had burgemeester Ebbinge Wubben op

de tumultueuze zondag 25 september '36, en ook weer de volgende dag aan de Gouverneur een brief geschreven, opnieuw een dag later (27 september) vond hij het nodig een aanvullend schrijven naar Zwolle te verzenden. Daarin lezen we, dat ds Van Raalte in elk geval dinsdag nog bij *Berend Everts Wobben* in huis was. Niet alleen op zondagavond, maar ook maandagavond laat zou hij op dat adres een godsdienstoefening hebben gehouden en op maandagmiddag bij *Geert Alberts Prins* drie kinderen van Afgescheidenen te Rouveen hebben gedoopt. Het was echter alles in het geheim gebeurd; zekerheid bezat de burgemeester niet. Wel was zeker, dat zich in de afgelopen dagen weer enige mensen van de hervormde kerk hadden afgescheiden, zodat hij nu het aantal volwassen Afgescheidenen in zijn (burgerlijke) gemeente op 150 schatte. En dit aantal nam nog steeds toe. Voor vermaningen over het houden van hun godsdienstoefeningen waren ze niet meer vatbaar. In *Rouveen* had zelfs één van de kerkeraadsleden in een voltallige vergadering verklaard, in het bijzijn van twee predikanten, dat hij zijn ambt als diaken neerlegde en zich bij de Afgescheidenen aansloot. Het was *Klaas Egberts Visscher* en die twee aanwezige predikanten waren *ds Nieveen* en *ds Van Griethuijsen* geweest.

Straatweg bij de vroege Gerformeerde kerk in Rouveen.

Hoe treurig - vanuit officeel hervormd standpunt gezien - de situatie in de kerkeraad van *Rouveen* was, bleek uit het vervolg van de brief. De meeste kerkeraadsleden bezochten zelden de eigen kerkdiensten en

woonden vaak ‘de ongeoorloofde zamenkomsten’ van de Afgescheidenen bij. In mindere mate gold dit ook voor de kerkvoogden. En weer schreef de burgemeester zonder assistentie van militairen niet bij machte te zijn de bijeenkomsten van Afgescheidenen, ook door vele niet-afgescheidenen bezocht, te verhinderen.

Uit een ander proces-verbaal blijkt, dat nog in diezelfde maand, op woensdagavond 28 september '36 bij *Arend Lubberts Kisteman* aan huis, wonende in het Zuideinde te Rouveen ‘in de nabuurschap de Herberg de Lichtmis’,[10.] een zekere luitenant Smit een godsdienstoefening had gehouden (het was de bekende Zwolse oefenaar W.W. Smitt). De veldwachters gaven als getuigen op Hilbert Hooijer, Willem Slager en Roelofje Loman, huisvrouw van Roelof Nijboer, alle drie wonende in de gemeente Staphorst. Voor het beschikbaar stellen van zijn huis kreeg de 52-jarige ‘arbeider’ Arend Lubberts Kisteman *ƒ* 8,- boete.[11.] De volgende zondag (2 oktober '36) leverde zelfs 2 processen-verbaal op. In het eerste rapporteerde de burgemeester, dat hij zich 's morgens met zijn veldwachter Adriaan de Roos begeven had naar het huis van *Grietje Roelofs*, ook genaamd *Grietje Roelofs Kievit*, weduwe van *Dirk Hendriks Huls*, en haar zoon *Roelof Derks Huls*, wonende in de Leyen onder IJhorst. Het was een wandeling van een uur geweest. Toen ze daar arriveerden troffen ze een aantal personen ‘in biddende houding’ aan. Het waren er veel meer dan 20. *Berend Balder* had een opengeslagen boek op zijn knieën voor zich liggen. Bij het zien van de burgemeester waren enigen snel weg gegaan o.a. Jan Hendriks Huls, Hendrik Jans Huls ‘en meer anderen die geen bekende afgescheidenen waren’.

Hoewel de burgemeester de vergadering beval uiteen te gaan, bleef men toch zitten. Eén van de aanwezigen, *Fenne Lamberts*, nu de vrouw van Berend Everts Wobben, begon tegen de burgemeester uit te varen. En agitatie voeren kon deze vrouw, die ruim 40 jaar eerder weduwe was geworden van de Staphorster predikant Hendrik Alferink. De burgemeester had over haar al eens geschreven, dat ze eerst in harmonie had geleefd met de opvolgers van haar overleden man, maar dat die omgeslagen was ‘in vijandige gezindheid’[12.] vooral tegen ds Hartman.

In zijn proces-verbaal noteerde de burgemeester, dat hij de volgende ontboezemingen had onthouden: ‘Wat een beroeringen maakt gij. Wij willen ons niet aan uwe wet onderwerpen. Wij zijn Gods volk en met deze (wijzende op den hoop die bleef zitten) begeer ik te leven en te sterven (waarop er eenigen zeiden: amen, amen). Past op, dat gij geen andere Paulus wordt. Ik heb u wel anders gekend; gij zult rekenschap geven van de vervolgingen, die gij Gods volk aandoet; ik zal mij niet onderwerpen. Wij kennen geen andere wet dan Gods wet; gij hebt met ons niet te maken; wat doet gij hier, en verder noch een heele reeks van woorden van denzelfden stempel’. De burgemeester reageerde met te zeggen, dat deze beledigingen vielen onder art. 222 van het wetboek van strafrecht. Eén

van de bezoekers zei nog: ‘wij vertrekken niet’, en vervolgens tegen Berend Balder: ‘zeg den text maar op’.

Zij die zitten bleven, waren volgens het proces-verbaal behalve de huisgenoten, Fenne Lamberts, Derk Kruif, Klaas Everts Redder, Harm Talen, Hendrik Talen, Jan Harms van Dingstee, Hendrik Kooiker ‘en meer anderen’.

De burgemeester maakte zijn dreiging waar. De zaak kwam voor de rechtbank in Zwolle, die de 69-jarige weduwe *Grietje Roelofs Kievit*, geboren in De Wijk, wonende te *IJhorst*, veroordeelde tot *ƒ* 15,- boete, omdat ze haar woning beschikbaar had gesteld voor een samenkomst van meer dan 20 personen, zonder daarvoor toestemming te hebben gevraagd.[13.]

We noteren tenslotte nog een vonnis.[14.] Het ging hier om de 39-jarige ‘boerenwerker’ *Hendrik Jans Petter junior*, geboren en wonende te Rouveen, die op *zondagmiddag 2 oktober '36* in zijn woning een illegale godsdienstoefening had laten houden. De burgemeester met de beide veldwachters, omstreeks half vier bij de woning aangekomen, constateerden dat er veel meer dan 20 personen aanwezig waren. *Klaas Boessenkool* was bezig met het voorlezen van een preek. Bij de eerste aanmaning wilden de bezoekers nog niet vertrekken, maar toen de burgemeester de op de weg staande *militairen* binnenriep, had de volgende aanmaning succes. Petter kreeg een boete van *ƒ* 8,-. Van verdere veroordelingen hebben we niet gelezen.

Militairen

We noemden zojuist het woord *militairen*. Inderdaad had de burgemeester zijn vroegere dreiging waargemaakt en aan de Gouverneur verzocht soldaten naar Staphorst te laten sturen om de ongeoorloofde godsdienstoefeningen tegen te gaan. En zo arriveerden op zondagmorgen 2 oktober '36 's morgens om half 9 ruim 100 militairen, die in Staphorst en Rouveen werden ingekwartierd. In grote huizen twee en in kleine één, zowel in afgescheiden als hervormde gezinnen.

Nadrukkelijk had de Gouverneur er nog bij bepaald, dat de soldaten slechts in actie mochten komen, als de bezoekers van die godsdienstige samenkomsten niet voor overreding bleken vatbaar te zijn.

In eerste instantie - aldus de burgemeester aan de Gouverneur[15.] - was er bij vele niet-afgescheidenen groot gemor ontstaan. Ze hadden immers niets misdaan en dan toch de last van inkwartiering dragen? Blijkbaar bleef deze oppositie niet zonder uitwerking, want twee dagen later vond de burgemeester 30 man al genoeg om de orde te handhaven. En toen de volgende zondag (9 oktober) de bevestiging van de nieuwe hervormde ds P.E.K. van Nes - die door de hele hervormde kerkeraad van Rouveen niet werd gewenst - rustig verliep, werden 4 dagen later (13 oktober) de resterende militairen uit Staphorst teruggetrokken. We eindigen deze paragraaf met het citeren van enkele passages uit een op de archivalia

gebaseerd artikel van H. Hille - *De Afscheiding van 1834 in de dorpen Staphorst en Rouveen*.[16.] 'Een mogelijkheid om de vervolging te ontgaan, was het vergaderen op zeer afgelegen en moeilijk te bereiken plaatsen. Zo'n moeilijk te bereiken plaats was de woning van *Jan Harms Dingstee* vlakbij het gehucht *Hamingen* onder de rook van Meppel. De bewoner behoorde bij de afgescheidenen. In deze woning heeft ds Van Raalte meermalen gepreekt en verscheidene kinderen (vooral uit de afgescheiden gemeente van Meppel) gedoopt.

In de loop van de avond van zondag 24 oktober 1836 ontving burgemeester Ebbinge Wubben het bericht, dat ds Van Raalte die dag op Dingstede tweemaal voor meer dan 100 mensen gepreekt zou hebben. Plichtsgetrouw zond hij het bericht door aan de Gouverneur van Overijssel. Maar toen de zaak op 8 december voor de rechter kwam, achtte deze het niet bewezen, dat de 53-jarige bijker (imker) *Jan Harms Dingstee* zijn huis ter beschikking had gesteld voor een godsdienstoefening zonder vergunning. Met deze rechtspraak hield de vervolging van de afgescheidenen te Staphorst en Rouveen op'. 'Wanneer we aan de hand van de processen-verbaal de vervolging van de afgescheidenen te Staphorst en Rouveen bezien, valt het op, dat deze (met één uitzondering) plaatsvond in de periode 25 september - 25 oktober 1836. Binnen deze periode viel ook de bevestiging en intrede van de nieuwe Hervormde predikant van Rouveen, die door de plaatselijke bevolking niet gewenst werd. Het is mijns inziens niet te gewaagd om tussen beide zaken verband te veronderstellen. De benoeming van ds Van Nes had in Rouveen zoveel onlustgevoelens opgewekt, dat burgemeester Ebbinge Wubben vreesde voor ongeregeldheden. Van afgescheiden zijde ontwikkelde men in de weken voorafgaande aan de bevestiging van ds Van Nes verhoogde aktiviteit. Zondag 25 september preekte ds Van Raalte, drie dagen later ging de luitenant van de Zwolse schutterij W.W. Smitt te Rouveen voor. Bovendien deed het gerucht de ronde, dat ds Van Raalte van plan zou zijn zich te Rouveen te vestigen (hij woonde toen in Genemuiden).

Dit alles maakt het enigszins begrijpelijk, dat de burgemeester, die toch al niet sympathiek ten opzichte van de zijns inziens bekrompen afgescheidenen stond, zijn toevlucht nam tot harde maatregelen'.

We hebben al geschreven, dat de week van 25 september 1836 op meer plaatsen in het land, o.a. ook in de provincie Friesland, wat de 'onwettige' godsdienstoefeningen betreft, roerige dagen heeft gekend, vooral zondag 25 september '36. Voor de autoriteiten gold a.h.w. het wachtwoord: Nu doorpakken.

B. De periode 1835-'43

Het eerste notulenboek uit de begintijd van de Afgescheiden gemeente te *Rouveen* is bewaard gebleven. Voor ons uiteraard een waardevolle bron van inlichtingen. We schreven al, dat de gemeente is geïnstitueerd op *1 december 1835*. Vóórin dit eerste notulenboek staan - zoals dit in veel Afgescheiden gemeenten het geval is - de oorzaken van de Afscheiding genoemd. In het kort samengevat: ‘een diep verval der Hervormde

kerk in Nederland', o.a. loochening van 'fundamenteele leerstukken des geloofs', een 'antichristelijk' heersen van 'kerkbestuurders'. De eerste notulen van de Afgescheiden gemeente te Rouveen - geschreven door ds A.C. van Raalte - beginnen met *20 juni 1837*. Aanwezig op die vergadering waren de ouderlingen *Arend Lubberts Kisteman* en *Roelof Harink*, met de diakenen *Hendrik Jans Petter* en *Geert Prins*. De eerste drie waren allen landbouwers, de laatste schoenmaker.

In die eerste kerkeraadsvergadering, waarvan notulen zijn gemaakt, moesten enkele tuchtgevallen worden behandeld. Eén daarvan betrof een geval van sabbatschennis door een broeder, die wist, dat op zondag een paar van zijn varkens waren verkocht; met zijn 'stilzwijgende inwilliging' lezen we in de notulen. Hij kwam onder censuur te staan, maar in het begin van het volgend jaar deed hij schuldbelijdenis en zo kwam de zaak weer in orde.

In de vergadering van 5 februari 1838 was ds Van Raalte uit Genemuiden opnieuw present. Na de synode van Utrecht (1837) was het in de Afgescheiden kerken heel onrustig geworden, ook in *Rouveen*. Deze synode had de aloude Dordtse kerkenorde vervangen door een andere, meestal de Utrechtse genoemd.

Vooral tegen de inleidende artikelen hiervan richtten zich de bezwaren, want daarin kwam een beschouwing over kerk en sacramenten voor, waarmee lang niet ieder het eens kon zijn. Dit bleek wel op de classisvergaderingen. Het liep dan ook uit op een scheuring in de prille Afgescheiden kerken, ook in Overijssel, ook in Rouveen. De Provinciale vergadering van 18 juni '38 in Nieuwleusen gehouden werd in de geschiedenis van die kerken een zwarte dag. In het hoofdstuk over Zwolle hebben we over de hele kwestie breed uitgeweid, zodat we ons nu tot de reacties in Rouveen/Staphorst kunnen beperken.

In de kerkeraad van 18 februari '38, gepresideerd door ds Van Raalte, vatte diaken *Geert Prins* de bezwaren als volgt samen:

1 de synode van Utrecht zou de eerste artikelen van de nieuwe kerkenorde, waarin o.a. over kerk en sacramenten werd gesproken, als 'geloofsband' willen invoeren, dus als bindend willen opleggen.
2 de kinderen zouden als wedergeborenen worden gedoopt en alle kerkleden zouden ware leden van het lichaam van Christus zijn en dus 'de zalige heerlijkheid erven'.
3 de Dordtse 'synode' van 1618/19 was veranderd, terwijl men zich bij de 'Scheiding' juist opnieuw aan de besluiten van die synode gebonden had.

De door Prins ingebrachte bezwaren getuigden niet van helder inzicht - althans niet zoals hij ze onder woorden bracht - en het kostte de praeses van de vergadering, ds Van Raalte, dan ook weinig moeite die bezwaren te weerleggen. Wat het eerste punt betrof, wees hij Prins erop, dat het ondertekenen van een kerkenorde en van belijdenisgeschriften niet op

hetzelfde niveau lagen ‘zolang niet tegen de innerlijke godsdienst gezondigd wordt’.

En wat de bepalingen over de kinderdoop betrof, de praktijk was, dat sommige kinderen ongedoopt in de gemeente bleven liggen. Om wanorde en twist in de kerken te voorkomen, had men nu in Utrecht die uitspraken over de doop gedaan. De kinderen worden niet gedoopt op grond van hun wedergeboorte, maar krachtens Gods beloften.[1]

De Schrift spreekt immers van *vleselijk* zaad, dat niet mee-erven zal, en van *geestelijk* zaad, het ware zaad der belofte, dat door ons echter niet kan noch mag geschift worden, omdat niet de verborgen raad der verkiezing, maar het geopenbaarde Woord de regel van ons handelen moet zijn.

Verder mogen alle gemeenteleden lidmaten worden genoemd, krachtens de Verbondsbetrekking waarin ze leven. Hoeveel te meer mogen en moeten naar de aard der liefde zij die wegens hun zuivere belijdenis en stichtelijke levenswandel tot het Avondmaal zijn toegelaten, als lidmaten van de kerk worden beschouwd.

Dit wil niet zeggen, dat zij zonder twijfel in de hemel zullen komen en ware leden van het lichaam van Christus zijn, want dit kunnen mensen niet ‘onfeilbaar’ beoordelen. ‘Voor ons oog is de gemeente een vermengde menigte van kaf en koorn, welke te schiften buiten onze last en bereik is’. Dit zal de Heere eenmaal doen, want Hij alleen kent de gemeente ‘inwendig’. Wat in de Utrechtse kerkenorde staat, slaat op de uitwendige gemeente ‘vermengd van vleselijken en geestelijken’.

Wat tenslotte het derde bezwaar aanging, dat de Dordtse ‘synode’ zou zijn veranderd, hier haalde - volgens ds Van Raalte - Prins de Dordtse kerkenorde en de Dordtse Leerregels (de Vijf artikelen tegen de Remonstranten) ‘door onkunde’ door elkaar. Die Leerregels waren onveranderd gebleven. Maar in een kerkenorde, ook in de Dordtse, staan zaken ‘die aan verandering wegens de wisseling der omstandigheden onderworpen zijn’. De Heere bouwt de gemeente niet op een kerkenorde, maar op de Petra, dat is op de geloofsleer. Een kerkenorde mocht, als het ‘profijt’ der kerk dat eiste, veranderd, vermeerderd of verminderd worden, aldus ds Van Raalte. We merken hierbij op: ja, maar het komt er maar op aan hoe deze stelling uitgewerkt en toegepast wordt. Want wat is het ‘profijt’ van de kerk en wie stelt dat vast?

Van Raalte lichtte zijn woorden dan ook toe. Onder meer zei hij tegen de Rouveense ambtsdragers, dat God de gemeenten wil ‘regeren’ door de dienst van ambtsdragers, van opzieners. En voor hen is Gods Woord ‘de eenige regel’ voor al hun handelingen. Tot hun taak behoort ook ‘al het uitwendige in de gemeente te regelen’. Nu spreekt het vanzelf, dat vergeleken met de tijd der ‘vaderen’ de omstandigheden sterk waren gewijzigd, b.v. de verhouding tussen kerk en staat was heel anders geworden en de verschillende opvattingen over de doop speelden vroeger nog niet zozeer een rol. Maar nu wel, en dus had de synode van Utrecht nieu

1. Dit bleek immers duidelijk uit het doopsformulier, uit de Heidelbergse catechismus vraag 74, art. 34 Ned. Geloofsbelijdenis en uit de Dordtse Leerregels I, 16.

we bepalingen moeten maken om ‘wanorde’ te voorkomen.

Na de brede toelichting van Van Raalte betuigde ouderling Arend L. Kisteman zijn blijdschap, dat wat hem betrof alle bezwaren uit de weg geruimd waren. De beide diakenen - na zich even te hebben verwijderd - gingen ook met Van Raaltes toelichting akkoord, maar ouderling *Roelof Harink* - ook weer binnengekomen - verklaarde ‘niet vlak in zijn gemoed te leggen en een stee, wijzende op zijn borst’, te houden, zodat hij tegen bleef.

En of ds Van Raalte hem er ook op wees, dat hij zich niet op zijn gemoed, dat ‘in zich zelven leugenachtig was’, moest baseren maar op Gods Woord, het hielp niet, Roelof Harink bleef tegen.

Nadat nog twee brieven van ds De Cock en ds Van Velzen over hetzelfde onderwerp door ds Van Raalte waren voorgelezen, sloot deze de vergadering.

Na deze vermoeiende en spannende vergadering was het de volgende dag al weer kerkeraad. Ouderling Harink was er niet meer bij, wèl weer ds Van Raalte. In deze vergadering werd een aantal tuchtgevallen behandeld. Dan volgt in het notulenboek een hiaat tot 10 januari 1843, een stille getuige van de scheuring, die zich in 1838 ook in de Afgescheiden gemeente van Rouveen heeft voltrokken.

Voor het vinden van officiële gegevens zijn we nu aangewezen op de notulen van classis en Provinciale vergadering. Er is nog wel iets van onze gading in te vinden.

Scheuring

In de classisvergadering van 26 maart '38 in Nieuwleusen, verstrekte ds Van Raalte enige inlichtingen over ‘de staat en toestand’ van de gemeente te *Rouveen*. Daar maakte een ouderling zich schuldig aan ambtsverzuim en ‘verdeeling’ (d.i. scheuring) van de gemeente. Van Raalte doelde natuurlijk op Roelof Harink.

Enkele maanden later - op 18 juni 1838 - ging provinciaal gezien de kogel door de kerk. In de op die datum in Nieuwleusen gehouden Provinciale vergadering werden Schouwenberg uit Zwolle en Hoksbergen uit Kampen bestraft wegens hun optreden in Kampen en Zalk. En ouderling *Roelof Harink* uit Rouveen was het eens met hen, die beweerden ‘dat men door verandering in de kerkorde te maken uit de grond der Scheiding is getreden’. Zijn mede-afgevaardigde uit Rouveen, ouderling *Albert L. Kisteman*, was het echter met hem radicaal oneens en vond, dat Schouwenberg en Hoksbergen wèl te bestraffen waren.

‘Schouwenberg - we citeren nu uit een belangrijk artikel van H. Hille[2.] - leest na het bestraffingsbesluit een schriftelijke verklaring van de kerkeraad van Zwolle voor, waarin de kerkelijke gemeenschap met hen, die de nieuwe kerkorde hebben aanvaard, wordt opgezegd. Onmiddellijk betuigt, naast de vertegenwoordigers van Kampen (uitgezonderd D. van Spijker), Zalk, Deventer, en ouderling Kok en diaken Nies van Masten-

2. H. Hille, *De Afscheiding van 1834 in de dorpen Staphorst en Rouveen* (in De Hoeksteen, Tijdschrift voor vaderlandse kerkgeschiedenis, 11e jaargang no. 5/6, december 1982).

broek, ook ouderling Roelof Harink van Rouveen daarmee zijn instemming. Hij verlaat met de andere broeders “tegen alle vermaning” de vergadering. Deze vergadering besluit daarop eenparig om de opzieners van Zwolle, Zalk en Kampen te schorsen. Ook de broeders “welke zich met de scheuring verenigd hebben verklaard”, worden “aanvankelijk” in hun bediening geschorst. Een commissie bestaande uit de ouderlingen *Greven* van Steenwijk, *Batterink* van Ommen, *Dunnewind* van Heemse en *Schoenmaker* van Nieuwleusen, krijgt last om hen te vermanen en bij volharding van hun ambt vervallen te verklaren.

Aan terugkeer denken de heengegane broeders echter niet. Reeds tien dagen na de provinciale vergadering te Nieuwleusen treffen we *Roelof Harink* aan op een vergadering te Zwolle, waar de protesterende gemeenten hun afzonderlijk kerkbestaan consolideren’. Tot zover Hille.

Weer enkele maanden later - 17 september 1838 - waren voor Rouveen op de classis vergadering aanwezig *Albert L. Kisteman* en *Geert Prins*. Ook ds Van Raalte was present. In deze vergadering werd gesproken over ‘de zich afscheurende menigte’, waarmee uiteraard de Kruisgezinden werden bedoeld. Van hen werd gezegd, dat ze lasten wilden opleggen en de consciëntie binden tegen Gods Woord. Ze ijverden zonder verstand en verwierpen alle vermaning en ‘opheldering’. In deze situatie - meende de vergadering - viel geen enkele ‘vereniging’ te bereiken.

De opzieners van Rouveen deelden nog mee, dat de geschorste ouderling R. Harink een groot deel van de gemeente ‘in eene formeele afscheuring heeft medegesleept’. Alle vermaningen waren vruchteloos gebleken en met bitterheid beantwoord. Daarom kon men weinig anders doen dan de weggelopen gemeenteleden te beschouwen ‘als van ons uitgegaan te zijn’.

Op 1 november '38 vergaderde de classis (Dalfsen) opnieuw. Een grote classis was het niet. Ze telde toen alleen maar de gemeenten *Rouveen, Nieuwleusen* en *Dalfsen*. Ds Van Raalte wilde proberen het onheil van de droevige scheuring ook in deze streek ongedaan te maken. En daarom deed hij een noodsprong en stelde voor om ten believe der afgescheurde gemeenten de oude kerkenorde van Dordrecht maar weer aan te nemen, en de daartegen ingebrachte bezwaren in een ‘voorrede’ op te nemen. Hij hoopte dat dit voorstel ‘dienen mocht tot bevrediging en vereeniging der ontroerde gemeenten’.

Maar hij kon geen meerderheid voor zijn voorstel krijgen, integendeel. In de discussie bleek men algemeen het voorstel ‘ondoelmatig’ te vinden ‘ter genezing der breuke’. Een ‘in zonde loopende menigte’ mocht men immers ‘niet in haar kwaad stijven’. Want de ‘booze verwijdering’ vond niet zijn oorzaak in de verandering van de kerkenorde, maar was ontstaan uit ‘bandeloosheid’. Omdat men meende, dat mensen die als vroom bekend stonden, niet gecensureerd mochten worden. Het was dus wel zeker, dat het weer aannemen van de Dordtse kerkenorde met uitzondering van de ‘verkeerde’ artikelen ‘de afscheurende menigte’ niet

zou bevredigen. Deze wilde immers in de oude kerkenorde van Dordrecht alles letterlijk zo laten staan, en de broeders dwingen het goede kwaad en het kwade goed te noemen.

Intussen had een aanzienlijk deel van de Chr. Afgescheiden gemeente te Rouveen zich bij de Kruisgemeente gevoegd. We komen op de geschiedenis van de Gereformeerde kerk onder het kruis in een volgend hoofdstukje terug, en vervolgen nu eerst de historie van de *Chr. Afgescheiden* kerk te Rouveen. Helaas is er in de periode 1838 tot omstreeks 1843 een witte vlek, want de kerkeraadsnotulen beginnen pas weer met 10 januari 1843 en die van de classis geven eerst in september '43 weer wat informatie over Rouveen.

C. De periode 1843-'69[1.]

In januari 1843 bestond de kerkeraad uit de ouderlingen *Arend L. Kisteman* en *Jacob Mussche*[2.] en de diakenen *Geert Prins* en *Klaas Hendriks Bisschap*.[3.] In spanning keken de Rouveners uit naar het antwoord van de Koning op hun verzoek als zelfstandige kerk te worden erkend. Dit was het zg. 'vrijheid' vragen, waarover de Afgescheidenen in het hele land onderling zo veel hebben getwist. De Kruisgezinden moesten niets van dit aanvragen hebben. Maar die waren enkele jaren eerder al apart gaan vergaderen, zodat er in de Afgescheiden Rouveense gemeente nauwelijks nog verzet was overgebleven.

Bij K.B. van 28 april 1843 no. 52 werd positief op het verzoekschrift, ondertekend door 18 personen, gereageerd. De kerkdiensten zouden gehouden worden in het gebouw 'staande en gelegen in het munnekenslag te Rouveen' (kadastraal sectie H. no. 1659), d.w.z. in het achterhuis van een boerderij aan de oude Rijksweg. Het voorhuis zou als pastorie dienst doen. De 18 ondertekenaars waren:

Klaas Engberts Visscher
Arend Lubberts Kisteman
Hendrik Engberts Visscher
Hendrik Klaas Petter
Jacob Alberts Huisman
Klaas Jans Boessenkool
Klaas Veijer
Jan Lier Veijer
Jan Schra
Derk Kok
Harm Roelofs Smit
Albert de Lange

Berend Klomp
Geert Prins
Klaas Bisschop
Jan Roelofs
Bijker Albert Boer
Jacob Mussche (die met een kruisje had getekend, omdat hij niet kon schrijven).

Nu was ook de baan vrijgekomen voor het beroepen van een eigen dominee. Via een 12-tal en een 3-tal kreeg tenslotte met meerderheid van stemmen de 32-jarige *ds F.A. van Gijssel* van *Bolsward* het beroep. Op 17 augustus '43 woonde hij een vergadering van de kerkeraad bij en vroeg de opzieners of ze zich allen met hem aan de Dordtse kerkenorde wilden houden. Na hun bevestigende antwoord werd nu besloten *ds K.J. van Goor* - pas predikant in Staphorst geworden - te vragen hem de volgende zondag te bevestigen.

Ds F.A. van Gijssel 1843-'47

Zoals bij de komst van een nieuwe dominee te doen gebruikelijk is, werd de aanpak van het gemeentelijk werk opnieuw bekeken en geregeld. Het traktement van ds Van Gijssel bedroeg *ƒ* 400,- per jaar.

Sedert de Afscheiding had *Klaas Lier Visscher* in de kerk als voorzanger en voorlezer dienst gedaan. Hij vond, dat hij daarvoor best enige financiële vergoeding mocht hebben. Nu goed dan, zei de kerkeraad: *ƒ* 10,- per jaar plus vrije zitplaats. Maar dan moest hij wel altijd op zijn post zijn, als er tenminste geen wettige verhindering was. De volgende maand echter liet hij al weer af en toe verstek gaan, zodat hij vermaand moest worden.

Enig contact met de Kruisgezinden bestond er nog wel - althans op het zakelijke vlak - want de kerkeraad besloot twee ‘bussen’ te verkopen ‘aan de Smidsgezinde gemeente’, die daarom gevraagd had.[4.]

De gemeente van Rouveen bezat een goed hart en had wel wat over voor andere kerken, die in nood verkeerden. Dat bewijst o.a. de notitie van 5 maart 1845. Men besloot een collecte te houden voor de genabuurde gemeente te *Hasselt*, die ‘door de langdurigheid en gestrengheid van den winter in eenen armoedigen toestand gedompelt was en verzocht hadden om eenigen onderstand’. We merken hierbij nog op, dat die gemeente door het zich onttrekken van vele Kruisgezinden, was gedecimeerd.

Als er bij de kerkelijke bevestiging van een huwelijk één van de partners niet tot de Afgescheiden gemeente behoorde, dan behoorden beiden zich door hun handtekening te verplichten ‘met eenparigheid des harten vast te houden aan de zuivere waarheid en de kerke Gods, waarin zij door Gods genade in de huw. toestand werden ingezegend, en zich te onderwerpen aan de vermaning en kerkelijke discipline’.[5.]

In Rouveen zette men de puntjes wel op de i.

Eind 1844 was tot ouderling gekozen de toen 29-jarige *Roelof Harms*

Smit, die later (1846) predikant zou worden in *Lippenhuizen-Gorredijk* (Fr.), waar hij het zo moeilijk kreeg, dat hij zelfs van zijn gemeente moest worden 'losgemaakt'.[6.] Hij kwam nu naar Nieuwleusen, dicht bij zijn geboortedorp Rouveen gelegen, en emigreerde in 1851 naar Noord-Amerika. Of hij als ouderling in Rouveen zelf ook catechisatie gaf, weten we niet, maar hij bemoeide er zich in elk geval wel mee, en genoot als theologisch student enig gezag. In 1845 drong hij er ietwat schoolmeesterachtig op aan, dat er scherp op gelet diende te worden, dat de catechisanten de vragen (en antwoorden) van de catechismus van buiten leerden. Zij die dit niet konden of wilden doen, moesten op een aparte plaats worden gezet. Maar de kerkeraad besliste terecht, dat het bij 'erop aandringen' moest blijven om de catechisanten niet moedeloos te maken.

In januari 1846 zaten in de kerkeraad *ds F.A. van Gijssel* met de ouderlingen *Albert L. Kisteman* (aftr.), *Roelof Smit* en *Kl. Boessenkool*, met de diakenen *Albert de Lange* (die later naar Dedemsvaart zou vertrekken), *Klaas Engberts Visscher* (aftr.), *Jan Lier Veijer* en *Kl. Bisschop*.

Er heerste vrede in de gemeente. Uit de huisbezoek-rapporten bleek, dat de broeders en zusters over het algemeen 'in goede welstand van rust en liefde' leefden, al viel er wel eens een persoonlijke kwestie op te ruimen.

In de zomer van 1847 kreeg ds Van Gijssel een beroep uit de gemeente van Broek op Langedijk (N.Hol.). De kerkeraad wist niet wat hem te raden. Sommigen vreesden, dat hij moest gaan, anderen waren ertegen. Daarom liet men het aan hemzelf over om het beroep in 'de vreeze des Heeren te onderzoeken en dan de Heere te volgen'. Hij ging en preekte op 24 september '47 zijn afscheid.

Ds H.B. Loos, 30 juli 1848 - oktober 1850

Nadat enkele keren tevergeefs een beroep was uitgebracht, was het volgende op proponent *Hendrik B. Loos*, door ds W.A. Kok opgeleid te Hoogeveen, raak. Hij was een 30-jarige landbouwerszoon uit Coevorden. Op 30 juli '48 kon hij door ds E. Teunis van Staphorst worden bevestigd[7.] en deed hij zijn intree met 1 Kor. 2:2.

Lichamelijk was ds Loos zwak, zodat hij vaak en lang ziek was. Bovendien overleed in die tijd ook nog zijn vrouw Hilligje Mulder. In januari 1850 bleek ds Loos nog niet in staat driemaal per zondag te preken, zodat aan *K. Boessenkool* en *J. Veijer* verzocht werd elk een keer de leesdiensten te verzorgen.

In het najaar van 1850 meende de Friese gemeente *Oenkerk* ds Loos nog wel te kunnen beroepen. Hij nam het aan. Helaas was tegen zijn ziekte geen kruid gewassen. In augustus '52 overleed hij zeer plotseling in het dorp in de Friese Wouden, nog maar 34 jaar oud.[8.]

Ds G. Brunemeijer, 1852-'54

Loos' opvolger werd uiteindelijk de 33-jarige, in de graafschap Bentheim geboren energieke *ds Gerrit Brunemeijer*, gekomen uit *Emlichheim* (Dtsl.). Zijn traktement bedroeg *f* 400,- per jaar plus vrij wonen. Hij was nog maar heel kort in Rouveen of men besloot de plannen tot kerkbouw te realiseren.

Kerkbouw, 1852

Laten we eens wat dieper op dit punt mogen ingaan. Want als een gemeente groeit en bloeit, vindt dit vaak zijn neerslag in het bouwen van een kerk, vooral van een nieuw kerkgebouw. Het oude kon trouwens eigenlijk niet meer mee. Dan moest de vloer worden gerepareerd, dan lekte het dak niet zo zuinig en zo was er altijd wat. Het was dan ook geen wonder, dat aan het eind van 1850 ouderling Arend Lubberts Kisteman met de suggestie kwam om eens aan de bouw van een nieuwe kerk te gaan denken. Zoals het in een goede kerkgemeenschap betaamt, zou men eerst hierover de gemeente polsen. Dit gebeurde, maar dan horen we er niet eerder wat over dan in de notulen van 10 maart 1852.

Toen werd echter ook - in aanwezigheid van de ‘eerder dienende’ kerkeraadsleden - resoluut het besluit genomen een nieuwe kerk te bouwen. Opmerkelijk is, dat *ds G. Brunemeijer* nog maar enkele weken geleden in Rouveen was bevestigd als predikant.[9.] Het hebben van een (nieuwe) predikant kan vaak stimulerend werken. Er werd direct flink vaart achter de uitvoering van de kerkbouwplannen gezet. In de notulen van 18 maart 1852 is er al sprake van een ‘architect’, die men wilde kiezen om toezicht te houden bij de kerkbouw. Bouwen kost geld. Meteen werd daarom ook al gesproken over de financiering ervan, via ‘vrijwillige inteekening’ door de gemeenteleden. Men mocht het geld in drie termijnen betalen.

Voortvarend werd nu aan de realisering van de gemaakte plannen gewerkt. Op 13 april werd er een bouwcommissie benoemd, bestaande uit *K. Boessenkool, J.K. Timmerman, A. de Lange* en *K.E. Visscher*. Architect zou zijn H. Schuiner, timmerman te Meppel. Dat gemeenteleden in alles actief meededen, blijkt uit allerlei notities in de notulen. Het meest interessant is de vermelding, dat de ‘Westersche boeren onzer Gemeente de kalk en de Oosterschen het zand zullen aanbrengen’.

J.K. Timmerman was aangesteld om de ‘inbeuring en de uitgaven der gelden te beheren’.

Als er belangrijke beslissingen moesten genomen worden, bleek men steeds de aanwezigheid van de ‘oude rustende’ kerkeraadsleden zeer op prijs te stellen. In hun bijzijn werd op 10 mei besloten, om het kerkgebouw 33 voet ‘buitenwerks wijd’ te maken, later vergroot tot 35 voet. Op 8 juni lezen we, dat de lengte van het kerkgebouw 58 voet wordt. Er kwamen 2 gangen in de kerk. In het middenvak zullen wel de vrouwen gezeten hebben, en in de zijvakken de mannen, zoals vroeger gebruike-

lijk was.

Intussen deed men zelf wat men maar kon om de kosten te drukken. Persoonlijk haalden gemeenteleden de stenen van De Lichtmis vandaan. Later lezen we ook, dat ‘om beurten’ hout werd opgehaald. Het was dus echt de kerk van en voor allen.

Dat het bouwen vlot verliep, blijkt uit de notitie van 12 juli: de nieuwe kerk zou door de ‘Meppelerververs’ worden geverfd. Verder lezen we in de notulen, dat men de banken in het ‘doophuisje’ net als in Meppel zou plaatsen. Interessant voor de kerkbouw zijn ook weer de notulen van 9 augustus 1852. Dan gaat het over de preekstoel, het klankbord en de ‘geuten’. Zeideler moest deze in de grondverf zetten. En weer bleek, dat de hele gemeente actief meehielp. Het was daar in Rouveen inderdaad een levende, actieve gemeente en gemeenschap: de ‘Westerschen’ zouden namelijk de ‘pannen en de floeren’ van de Lichtmis halen. En de ‘Oosterschen’ het hout uit Meppel en het zand, waar men dat maar het voordeligst krijgen kon. Terwijl de ‘Bentheimer metselaars’ ook een nieuw ‘secreet’ (toilet) bij de kerk bouwden. Belangrijke kleinigheden werden niet vergeten.

De aannemer van de kerk, Bath Lambresch had scherp gerekend bij het bestek, te scherp zelfs. Maar toen hij later klaagde, dat hij niet wist, dat de spijkers in het bestek begrepen waren en hij hiervan dus financiële schade ondervond, ontving hij hiervoor de dag na het ingebruiknemen van de kerk toch nog *f* 3,-.

Men zette alles op alles om de kerk vóór de winter klaar te krijgen. Zeer nuchter is ook de aantekening (11 oktober) dat aan de knechts 3 stuivers per dag tegemoetkoming in het ‘kostgeld’ zal gegeven worden. Het is een punt, dat bij de berekening van deze kosten wel eens over het hoofd wordt gezien. Belangrijk is ook de notitie in de kerkeraadsnotulen van 11 oktober 1852. Ds Brunemeijer kreeg opdracht een goede *Statenbijbel* te kopen voor gebruik in het nieuwe kerkgebouw. Juist zo'n aantekening wijst erop, waarom het vooral gaat en zal moeten gaan in het nieuwe kerkgebouw, namelijk om de levende verkondiging van het Woord van God.

Tenslotte kwam dan toch het einde van de kerkbouw in zicht. En het ingebruiknemen betekent in het gemeentelijk leven nog altijd een hoogtepunt. In de kerkeraadsnotulen staat geen datum hiervan vermeld, maar in het kerkelijk weekblad *De Stem*[10.] vonden we een verslagje, waaruit blijkt, dat de kerk op zondag 24 oktober 1852 in gebruik is genomen.[11.]

We besluiten onze paragraaf over de kerkbouw in Rouveen met het overnemen van dit in plechtige stijl gestelde berichtje: ‘*Overijssel, Rouveen*, 25 Oct. De Heere heeft groote dingen bij ons gedaan, dies zijn wij verblijd. Had Hij ons, den 22 Febr. dezes jaars, voor onze oogen laten bevestigen tot onzen Herder en Leeraar *Ds G. Brunemeijer*, en mogten wij onder zijn geleide door de goede hand des Allerhoogsten de liefde-

banden tot Z. Eerw. zoo versterkt gevoelen, dat wij op zijn verzoek in het voorjaar het besluit maakten om eene nieuwe kerk te laten bouwen, in dat voornemen heeft Hij, wiens heerschappij over alles gaat, en wiens naam Ontfermer is, ons niet beschaamd, maar de kennelijke blijken laten ondervinden, dat Hij het hart dezer Gemeente zoo los maakte van datgene, waarover hij haar tot rentmeester gesteld had, zoodat zij ruim 2000 gulden vrijwillig hebben ingeteekend om uit liefde te geven, waarvan reeds het grootste gedeelte is opgebragt.

Op den 2 Oct. jl. werden wij in onze blijdschap gestoord door eene roeping van de Gemeente *Genemuiden*. Thans echter is onze blijdschap zoo hoog gerezen, dat wij op Zondagmorgen, den 24 dezer, de plegtige inwijding van ons nieuwe kerkgebouw mogten beleven, bij welke gelegenheid zulk eene schaar van menschen bijeen verzameld was, dat ons kerkgebouw dezelve niet kon bevatten, en onze geliefde leeraar bij deze gelegenheid ons, na voorafgaande prediking over 2 Cron. 6:41, bekend maakte, dat hij zich ten volle gedrongen gevoelde om nog langer bij ons te verblijven, waarop hij des namiddags, naar aanleiding van Philipp. 1:25, zich plegtig aan onze Gemeente verbond. Och! dat wij naar waarde den Heere der heirscharen de eer mogten toebrengen!'

De kerk heeft gestaan aan de Oude Rijksweg, nu no. 436. In het tegenwoordige pand zijn de vormen van het kerkgebouw nog duidelijk te herkennen.

Over de stand van het geestelijk leven in de gemeente geven de kerkeraadsnotulen ons slechts een beperkte informatie. Op de huisbezoeken werd bij sommigen wel honger en dorst naar Christus opgemerkt, maar ook wel gebrek aan kennis van de waarheid met alle gevolgen daarvan. In de prediking en tijdens de huisbezoeken zou aan dit euvel aandacht worden besteed.

Rouveen en *Staphorst* liggen in elkaars verlengde en dus is de volgende notitie begrijpelijk: wanneer de classis vergaderde (meestal in Zwolle), dan zouden de gemeenten van Staphorst en Rouveen om beurten voor het vervoer van elkaars afgevaardigden per 'wagen' zorgen, en dus ook de tol en voerman betalen. In het tweede kerkeraadsnotulenboek van de Afgescheiden gemeente van Rouveen, 'door den leeraar Gerrit Brunemeier begonnen', staat als eerste vergadering genotuleerd die van 7 juni 1853. Als ouderlingen zijn dan aanwezig *Arend L. Kisteman, Jan Lier Veyer, Jacob B. Mussche* en *Klaas J. Boessenkool;* en als diakenen *Kl. Bisschop, Klaas Engberts Visscher, Jan Koops Timmerman* en *Roelof Rouwhorst* (die in 1867 naar N. Amerika zou emigreren). Als oudkerkeraadsleden waren present: *Berend Klomp, Alb. de Lange* en *Hendrik Smit*, terwijl *Jan Arends Kuiper* afwezig was.

In deze vergadering wekte ds Brunemeijer de ouderlingen op met hem te waken 'tegen het kwaad gedrag der jongelingen'. In één van de volgende vergaderingen werden 'sommige groote jongelingen van we-

reldsch gedrag beschuldigd'.

In de kerkeraadsnotulen van menige plattelandsgemeente komen we dergelijke waarschuwingen steeds weer tegen (in stadsgemeenten was het natuurlijk niet beter gesteld). Vooral tegen het bezoeken van kermissen en dergelijke festiviteiten toornden de kerkeraden, als niet passende bij het levensgedrag van Christenen. Het was de jeugdproblematiek van toen, althans één van de facetten daarvan.

In mei 1854 ontving ds Brunemeijer een beroep van *Apeldoorn* en *het Loo*. Aan zijn kerkeraad deelde hij mee, dat hij er veel voor voelde dit aan te nemen. Want de gemeente daar bestond oorspronkelijk uit twee groepen, maar na de hereniging met ds Brummelkamp c.s. zocht een klem aantal 'doordrijvers' de prediking van ds W. van Leeuwen van Putten (die daar maar een half jaar heeft gestaan). Beide partijen konden zich echter verenigen met het beroep op ds Brunemeijer, ook de Brummelkampianen. In Apeldoorn was dus meer behoefte aan een dominee dan in Rouveen, ook al omdat het gevaar voor 'verstrooiing' in Apeldoorn veel groter was.

Tegen deze argumentatie van ds Brunemeijer kon zijn kerkeraad weinig inbrengen en zo vertrok hij naar de gemeente in het centrum van de Veluwe. We voegen er nog aan toe, dat in februari van hetzelfde jaar (1854) zijn vrouw, Engelina Veeneman, in Rouveen was overleden.

Ds R. Eising, 1855-'59 en zijn opvolgers

Zijn opvolger werd ds R. Eising, gekomen van Veldhausen (Dtsl.) en op 25 februari '55 bevestigd door T. Westrik, de dominee van het genabuurde Staphorst.

In het begin van 1856 verschenen in de diakenbank een paar nieuwe gezichten: *Kl. Kruidhof* en *Lambert Huisman*. Zoals het meer dominees overkomt, ook ds Eising kreeg te maken met een lastige en hardnekkige broeder; deze moest later worden afgesneden. Waar hij maar kon, sprak hij lasterlijk over ds Eising en de hele kerkeraad. In de notulen staan zijn beschuldigingen netjes op een rijtje gezet:

a ds Eising zou in het voorlezen afwijken van de Statenvertaling.
b sommige ouderlingen waren ongetrouwd.
c sommige ouderlingen dienden langer dan twee jaar.
d iemand die een 'wereldlijk' ambt bekleedde, mocht geen ouderling zijn.
e sommige diakenen gingen niet aan het Avondmaal en waren onbekeerd.

De kerkeraad wees hem erop, dat ds Eising bij het voorlezen niet afweek van de Statenvertaling, hoogstens via een verspreking. Volgens de H. Schrift hoefde een ouderling niet getrouwd te zijn. Onbekeerd of bekeerd-zijn stond aan de Heere te beoordelen. Maar wat de kerkeraad ook sprak of probeerde, het was alles vergeefs.[12.]

We kunnen nu niet dieper ingaan op details uit de dienstperiode van ds

Eising, die in mei 1859 naar de gemeente te Nijeveen (Dr.) vertrok.

Vervolgens werd de gemeente van Rouveen gediend door *ds E. Weers* (1859-'64) en *ds J. Diephuis* (1865-'70). Het traktement van laatstgenoemde bedroeg *f* 550,- per jaar. Laten we ons hoofdstuk over de Chr. Afgescheiden gemeente van Rouveen mogen besluiten met het geven van enkele flitsen uit de periode van ds J. Diephuis.

In 1866 werd er (eindelijk) een nieuwe pastorie gebouwd. Schuiner, timmerman te Meppel, met wie men bij de kerkbouw in 1852 goede ervaringen had opgedaan, mocht het karwei klaren, inclusief het schilderen en verven.[13.]

Een ons nu merkwaardig voorkomende notitie lazen we in de notulen van 19 februari 1868. Op de laatst gehouden classisvergadering had de gemeente van Staphorst gevraagd of er op zondag 'wereldlijke zaken mochten worden afgelezen voor de kerkdeur'. In Rouveen gebeurde dit ook wel.

De classis oordeelde, dat dit zo niet kon, en gaf drie mogelijkheden aan: 1) of de stukken laten liggen (ter inzage); 2) of ze op muur of kerkdeur aanplakken; 3) of de burgemeester vragen een kastje aan de kerk te laten maken en daar de papieren in te hangen.

We hebben bij dit voorlezen van publikaties in de kerk of het bevestigen daarvan aan de muur of op een aanplakbord, te doen met een zeer oud verschijnsel, een restant uit de tijd, toen de kerk niet alleen een godsdienstig, maar ook een maatschappelijk middelpunt was. Het gaan naar de kerk betekende vroeger ook een op de hoogte komen van het nieuws, niet alleen onderweg of bij de herberg opgedaan, maar eveneens te beluisteren via afkondigingen voor of na de dienst in de kerk, of te lezen in de publikaties op de kerkdeur.

We hebben hier in Rouveen en Staphorst te maken met een overblijfsel van de zgn. *'kerkespraken'*, vroeger een onmisbaar communicatiemiddel. Tot diep in de 19e eeuw werden kranten - als ze in de streek al bestonden - nog weinig of niet gelezen. Dit was zeker op het platteland het geval. Die bekendmakingen konden betrekking hebben op de nationale militie, de schutterij, het ter visie leggen van de kohieren van de plaatselijke belastingen, de schouwing van wegen en waterlopen, collecten in de gemeente, verkopingen en verpachtingen en nog vele zaken meer. Ze waren voor de achteraf wonende plattelander dus van groot belang. Maar altijd is er in de reformatorische kerk een stroming geweest, die zulke wereldse zaken uit de kerk wilde houden.[14.]

In 1870 is *ds Diephuis* naar Putten vertrokken. Inmiddels had een jaar eerder (1869) op de synode van Middelburg de landelijke vereniging tussen Chr. Afgescheidenen en Kruisgezinden plaats gevonden. Wel hadden de meeste Kruisgemeenten daarop positief gereageerd, maar toch enkele niet. En tot die enkele behoorde ook Rouveen. Met geen woord wordt in de notulen gerept over een poging tot plaatselijke hereniging.

D. De 'Kruisgemeente' te Rouveen

In het hoofdstuk over de Chr. Afgescheiden kerk te Rouveen hebben we al vermeld, dat de Kruisgezinden in Rouveen in 1838 apart waren gaan vergaderen. Een niet onaanzienlijk deel van de Chr. Afgescheiden gemeente was de geschorste ouderling *Roelof Harink* gevolgd.

Door het ontbreken van belangrijke archief-documenten valt er over de geschiedenis van deze gemeente helaas maar weinig te schrijven. Kerkeraadsnotulen zijn er niet (zijn ze wel ooit gemaakt?). Alleen een bewaard gebleven doopboek en een kasboekje laten nog wat los en verder leveren de classis- en synodale notulen nog enige schaarse gegevens. Dat is alles. Het hier geboden hoofdstukke) is vooral gebaseerd op het belangrijke artikel van H. Hille over de Kruisgemeente te Rouveen, onlangs verschenen in het kerkhistorisch tijdschrift De Hoeksteen.[1.]

In de wandeling heetten de leden van de Rouveense Kruisgemeente wel Smitsgezinden of luitenantsgezinden ('lutenants') naar hun in 1846 overleden voorman *Wolter Wagter Smitt*, die tot 1839 luitenant bij de Zwolse schutterij was. In het hoofdstuk over Zwolle hebben we breder over hem gesproken.

1. De Hoeksteen, tijdschrift voor vaderlandse kerkgeschiedenis, 11e jaargang no. 5/6 (december 1982).

Na de scheuring van 1838 werd de kerkeraad gevormd door de ouderlingen *Roelof Harink* en *Hendrik Petter*, terwijl de diakenen waren *Jan Bekendam* en *Jan Bisschop*. Als kerkvoogden traden op *Jacob Neefjes* en *Jan Klaas* (Redder? Veyer?).

Het lag voor de hand, dat de gemeente graag een eigen predikant wilde hebben. Als door een magneet aangetrokken, richtte de aandacht zich op de enthousiaste oefenaar *Wolter Wagter Smitt* te Zwolle. Maar hij bedankte, met als voornaamste reden, dat hij wel gezonden was om te prediken, maar niet om te dopen. Nu verkeerden de Kruisgezinden in hun kerkverband in een netelige situatie, want in het hele land had niet één predikant hun partij gekozen. In verschillende gemeenten bleven dan ook niet weinige kinderen ongedoopt liggen. Om deze noodsituatie te doorbreken, deed oefenaar W.W. Smitt een noodsprong en kwam op een vergadering in juni 1840 in *Mastenbroek* (bij Zwolle) gehouden, met het voorstel enige broeders-oefenaars machtiging voor het predikantschap te geven.

Met veel moeite wist Smitt de ruim 60 afgevaardigden van Kruisgemeenten uit het hele land ertoe te bewegen met zijn voorstel akkoord te gaan. En ja, op zondag 14 juni 1840 vond haast bij overrompeling bij de bekende Ridderinkhof in Zwolle aan huis de bevestiging tot predikant plaats. In de morgendienst trad *A. Schouwenberg* op als bevestiger van *W.W. Smitt* en *D.J. van der Werp*, terwijl vervolgens Smitt Schouwenberg de handen oplegde. In het hoofdstuk over Zwolle zijn we op deze wonderlijke manier van doen wat dieper ingegaan. Maar hoe het ook zij, de Kruisgezinden hadden nu a.h.w. in één klap drie predikanten! Niets stond nu het dopen van kinderen hier en daar nog in de weg. Op vrijdag 28 augustus 1840 kwam ds Smitt hiervoor naar Rouveen en doopte op die dag 10 (!) kinderen. Hille heeft berekend, dat in de periode 1840-'79 94 kinderen in de gemeente zijn gedoopt, van wie enkele van buiten de gemeente woonachtige ouders (schippers?). De kerkdiensten van de Rouveense Kruisgemeente - aldus Hille - werden veelal belegd in het achterhuis van één van de ouderlingen. Wanneer er op een avond in de week een predikant voorging, waren er vaak zoveel toehoorders, dat ze allemaal op de deel geen plaats konden krijgen. Het is gebeurd, dat er zoveel mensen een plaatsje op de hooizolder in het achterhuis van *Nicolaas Bouwman* (nu Oude Rijksweg 212) gezocht hadden, dat deze tijdens de dienst onder de last van al die mensen bezweek en met veel geraas naar beneden kwam. Als het sacrament van de Heilige Doop bediend moest worden, stond een geïmproviseerd doopvont bij de karnmolen. De doopouders zaten vlak vooraan, praktisch onder de karnmolen. Vandaar de uitdrukking in het begin van deze eeuw: *'die is gedoopt onder de karnmolen'*.[2.]

Een eigen dominee is de Kruisgemeente van Rouveen nooit rijk geweest. 'Even leek het erop, dat - we citeren nu weer Hille - in de herderloze toestand van de Rouveense Kruisgemeente verandering zou komen.

2. De Hoeksteen, 201.

Dat was toen een lidmaat uit Zalk, *Gerrit van Wapeningen*, te kennen gaf opgeleid te willen worden tot herder en leraar. De classis was van oordeel, dat de gemeente van Rouveen wel over de financiële middelen beschikte om de studiekosten voor deze jongeman te betalen. Wanneer de Heere deze persoon mocht bekwamen, kon hij de Rouveense gemeente dienen. Na het gereed komen van de studie zou de gemeente, die Van Wageningen als predikant begeerde, verplicht zijn de gemaakte kosten aan Rouveen te vergoeden. De predikanten *Klinkert* van Zwolle en *Plug* van Zwartsluis zouden dat in Rouveen gaan voorstellen. Het plan vond geen doorgang. Van Wageningen is nooit predikant in de Kruisgemeente geworden. Jaren later treffen we hem bij de Afgescheidenen aan, eerst als godsdienstonderwijzer en vanaf 1869 als predikant'. Tot zover Hille.

We merken hierbij op, dat Gerrit van Wageningen in 1869, het jaar van de vereniging van Afgescheidenen en Kruisgezinden, dominee is geworden in *Ihrhove* (Dtsl.), vervolgens in *Terwispel* (1876) en het volgend jaar naar *Ureterp* ging, waar hij tot zijn emeritaat in 1907 heeft gestaan.

Een invloedrijke ouderling in de Kruisgemeente van Rouveen is *Nicolaas Bouwman* geweest. Hij werd in 1851 in die functie gekozen in de plaats van *Hendrik Petter* en heeft jarenlang de gemeente als voorganger (oefenaar) gediend. Feit is dat de geschiedenis van de Kruisgemeente te Rouveen na 1850 voor een belangrijk deel door hem is bepaald. Daarom wijdt Hille een aparte paragraaf aan deze figuur, waaruit we het volgende overnemen:

'*Nicolaas Bouwman* werd op 3 januari 1812 te Staphorst geboren als zoon van Klaas Kiers Bouwman en Lubbigje Kooiker. Zijn schooljaren bracht hij door bij meester Venema, die de kinderen dagelijks nog twee maal uit de bijbel liet lezen. Ook moesten voor iedere zaterdag enkele vragen uit het hoofd geleerd worden.

Op jonge leeftijd maakte Nicolaas reeds veel mee. Zijn moeder, die hem dikwijls met tranen in de ogen vermaande en meermalen met hem om zijn bekering bad, overleed in 1822 aan de gevolgen van een tijdens een roofoverval opgelopen schotwond. Twee jaar later legde het vuur de ouderlijke boerderij geheel in de as. Weer een jaar later richtte de overstroming van 1825 grote schade aan. Het was dan ook in deze periode dat de jonge Bouwman ernst ging maken met de dingen der eeuwigheid. In 1880 schrijft hij, terugziende op deze tijd: "Ik zag toen niet recht mijn gans verloren staat. Ik wilde wel al mijn plichten trouw verrichten en hoopte dat het dan wel zou gaan". Omstreeks 1834 vond er een verdieping in het geloofsleven plaats. Toen kon hij zonder God niet meer leven. Het lezen van "oude schrijvers" was hem tot zegen. Er wordt verteld, dat in de tweede helft van de vorige eeuw het naast zijn boerderij staande kookhuis vol stond met dergelijke boeken. Hij nam ze zelfs mee naar de stal om er tijdens het melken van de koeien af en toe een blik in te werpen (gunde hij dan de koeien even rust?).

Nicolaas koos evenals zijn vader in het midden van de jaren '30 van de

vorige eeuw de zijde van de Afgescheidenen. Het zal wellicht niemand verwonderen deze liefhebber van oude schrijvers in latere jaren in kruis-gezinde kring aan te treffen. Daarin werd hem - nog voor hij tot ouderling gekozen werd - het onderwijs aan de jeugd opgedragen. Gewetensvol heeft hij - tot aan zijn dood in 1882 de jeugd onderwezen aan de hand van het boekje van *Hellenbroek*, waaraan hij zeer gehecht was'.

Aan de landelijke vereniging tussen Afgescheidenen en Kruisgezinden in 1869 op synodaal niveau tot stand gekomen, deed de Kruisgemeente in Rouveen niet mee. Ze werd er ook niet sterker op, in tegenstelling tot de Afgescheiden kerk. Langzamerhand viel ze terug tot een conventikel. 'Na het wegvallen van de voormannen van de gemeente (Jan Bisschop was in 1877 overleden en Nicolaas Bouwman keerde rond 1880 naar de Nederlandse Hervormde kerk van Staphorst terug), was het einde van het gemeentelijk leven nabij. De laatste doopinschrijving vond plaats in november 1879. Het schijnt echter, dat men tot 1884 nog af en toe op een avond in de week een dominee liet komen. Maar dan is het met het gemeentelijk leven gebeurd'.[3.]

In zekere zin kan de Oud Gereformeerde Gemeente van Rouveen, in 1930 als officiële kerk ontstaan, gezien worden als een voortzetting van de Kruisgemeente, die van 1838 tot 1884 in Rouveen heeft bestaan.

Eindnoten:

1. *Boekzaal der geleerde Wereld* 1850 I, 491.
2. Hij was getrouwd met de in Groningen geboren Fennigje Meijer, die op 28 juni 1854 in Groningen overleed, ruim 81 jaar oud.
3. Ingekomen stukken hervormde classis Zwolle.
4. Bos II, 546.
5. Gedateerd 5 december 1835. Vgl. Bos II, 545.
6. Bos II, 545.
7. Het verzoekschrift van een aantal Overijsselse en Gelderse gemeenten was gedateerd 21 december 1835.
8. Vonnis 26 mei 1836.
9. Berend Everts Wobben en vrouw, Klaas Kiers Bou(w)man, Hendrik Everts Wobben, Geert Prins, Lubbert Pielman, Geertje Lamberts de vrouw van Harm Huls, Hendrik Talen, Hendrik Balder, allen afgescheidenen in de gemeente Staphorst wonende.
   Verder de vrouw van Jan Huls, de twee zoons van Harm Talen, Evert Wobben, Berend Wobben, Jan Mussche en nog meer *niet*-afgescheidenen binnen deze gemeente wonende. Ook waren er verscheidene vreemden, van wie hij de namen niet kende. In en bij het huis had hij nog opgemerkt Roelof Harink, Derk Kok, Hendrik Roelofs Smit, de vrouw van Harm Roelofs Smit, Klaas Everts Redder, Gerrit Korterink, de vrouw van Derk Kok, Trijntje Wildeboer, Klaas Engberts Visscher, Roelof Huls, Hendrik Kooiker, Wobbigje Harke, Hendrik Kuiper en dochter. Deze laatstgenoemde groep waren allen ook afgescheidenen.
   Tenslotte had hij nog genoteerd de vrouw van Roelof Kooiker, Jan Huisman en vrouw, Hendrik Hendriks Lier en zuster, Jan Pater, Derk Prins, Geert Prins, Jenne Bakker, een dochter van Klaas Kooiker, Jan Klaas Balder, Lucas Veldhoen, Albert Prins, Hendrik Boesenkool en Hendrik Engberts Visscher. (Archief Kabinet Gouverneur van Overijssel no. 46.)

3. De Hoeksteen, 204.

10. De herberg De Lichtmis was een bekende herberg, die even ten zuiden van Rouveen aan de straatweg bij de Dedemsvaart stond.
11. Vonnis rechtbank van eersten aanleg Zwolle 17 november 1836. Kisteman was het helemaal niet eens geweest met de dagvaarding om voor de rechtbank te verschijnen en diende een schriftelijk protest in. Want op grond van het K.B. 5 juli '36 had de burgemeester de Afgescheidenen van Rouveen toestemming gegeven om op bepaalde uren bij elkaar te komen om over godsdienstige onderwerpen te spreken, maar in niets mochten deze samenkomsten op een kerkdienst lijken. En dit laatste was nu net het zwakke punt. De rechtbank wees het protest dan ook af. Het protest was wel een bewijs, dat Kisteman c.s. weerbare Afgescheidenen waren.
12. Bos II, 546.
13. Vonnis 27 oktober 1836. Grietje Roelofs Kievit is op 3 maart 1849 overleden, 82 jaar oud.
14. Vonnis 17 november 1836.
15. Schrijven 2 oktober 1836 (Archief Kabinet Gouverneur Overijssel no. 47).
16. In *De Hoeksteen, tijdschrift voor vaderlandse kerkgeschiedenis*, december 1981. In het nummer van december 1982 en september '83 verscheen ook een artikel over hetzelfde onderwerp.

1. Veel nieuws over deze periode is te vinden in het artikel van H. Hille - *De Afscheiding van 1834 in de dorpen Staphorst en Rouveen* (in De Hoeksteen - Tijdschrift voor vaderlandse kerkgeschiedenis, december 1982).
2. Jacob Berends Mussche overleed op 21 maart 1873, oud 88 jaar, landbouwer, weduwnaar van Hendrikje Hendriks. Hij woonde toen in het Bisschopslag te Rouveen.
3. Hij was op 28 maart 1829 op 21-jarige leeftijd getrouwd met de 23-jarige dienstmeid Femmigje de Weert, dochter van Koob de Weert en Roelofje Willems van Wijk, landbouwers. De bruidegom was van beroep landbouwer en zoon van Hendrik Jacobs Bisschop en Grietje Jans Pape.
4. Notulen kerkeraad 14 februari 1845.
5. Notulen kerkeraad 15 mei 1845.
6. We hebben de moeilijkheden uitvoerig behandeld in het derde deel van onze studie: *De Afscheiding van 1834 in Friesland*, 298-300.
7. Dus niet in 1849, zoals ‘Honderd veertig jaar gemeenten en predikanten’ aangeeft.
8. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Friesland II*, 277.
9. Op 22 februari 1852.
10. De Stem 29 oktober 1852.
11. De eerste steen voor de kerk was op 7 juli 1852 gelegd door ouderling A.L. Kisteman.
12. Notulen kerkeraad 23 februari 1857.
13. We noemen hier ook enige namen van kerkeraadsleden uit die tijd. In december 1865 werden twee oud-gedienden tot ouderling herkozen: K. Boessenkool en J. Mussche, terwijl tot diakenen werden gekozen H.J. Petter en Engbert Dunnink. Het volgend jaar kwamen Hendr. van Spijker en J.L. Veijer in de kerkeraad, en K. Kisteman en K. Kruidhof als diaken. Weer een paar jaar later werden Lubbert Kisteman en Coob Trompetter tot diaken gekozen.
14. J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Friesland II*, 132.

IX *Staphorst*

Was in *Rouveen* de Afgescheiden gemeente ‘gesticht’ op dinsdag *1 december 1835* door ds A. Brummelkamp in het huis van Arend Lubberts Kisteman in het Zuideinde, nu Oude Rijksweg 486, in *Staphorst* werd deze geïnstitueerd op *1 mei 1836* door ds A.C. van Raalte van Genemuiden-Mastenbroek. Dit laatste historische feit vond plaats in het huis van de bejaarde *Berend Everts Wobben*, een 76-jarige landbouwer in de Achthoeven-wijk. Hij woonde op de Hoek van Staphorst in de inmiddels (1970) afgebroken winkelboerderij (Oude Rijksweg 7). Zowel hij als zijn ook al bejaarde vrouw Femmigje Lambers, die vroeger getrouwd was geweest met de hervormde Staphorster predikant H. Alferink, weerden zich geducht in de zich ontwikkelende kerkstrijd. In het hoofdstuk over *Rouveen* hebben we breed aandacht geschonken aan de hiermee in verband staande processen-verbaal, waarin ook Afgescheiden

Staphorsters voorkomen. We kunnen deze paragraaf hier dus laten rusten.

Over de directe voorgeschiedenis van de Afscheiding in Staphorst worden we enigszins ingelicht via een rapportje door de rechtzinnige *ds J.A. Hartman* in het begin van 1836 aan het Classicaal Bestuur van Zwolle gericht. Dit had om gegevens over de stand van het separatisme in de afzonderlijke gemeenten gevraagd, waarop door ds Hartman als volgt was geantwoord: ‘Driemaal is hier (in Staphorst) door vreemden geoefend, doch tweemaal onder 't voorgeven, dat zulks te *Rouveen* en *de Leijen*, eene buurtschap van *IJhorst*, grenzende aan *Staphorst* zou plaatsvinden. Het getal der Separatisten is hier klein, slechts *twaalf*. Ze worden over het algemeen met afkeuring beschouwd; terwijl Zondags het opkomen hier voorbeeldig is’.

En van de kerkeraad der hervormde gemeente *IJhorst-de Wijk* was bericht binnengekomen, dat zich daar slechts 7 personen hadden afgescheiden, ‘en dat, af te gaan naar de denkwijze die men bij de Gemeenteleden bespeurt, het zich niet laat aanzien, dat dit getal zal toenemen, althans veel grooter worden. Ook worden er, voor zooveel bekend is ... geene zoogenaamde oefeningen gehouden’.

De op de 1e mei 1836 in Staphorst gevormde Afgescheiden gemeente was dus nog maar klein, ongeveer 20 belijdende leden. In het prille begin bestond de kerkeraad uit de ouderlingen *Berend Everts Wobben* (hierboven al genoemd) en de 49-jarige landbouwer *Berend Jans Balder*, wonende in De Leyen onder IJhorst. Deze kwam al lang niet meer in de hervormde kerk en was op en top een man van het conventikel. De eerste Afgescheidenen hebben nog last genoeg met hem gekregen, zoals we straks zullen zien. De eerste diakenen waren *Harm Klaas Talen*, de vader van de latere ds K.H. Talen, en *Klaas Everts Redder*, beiden landbouwers.

Natuurlijk konden de eerste Afgescheidenen in Staphorst nog niet over een eigen kerkgebouw beschikken; dit zou pas 8 jaar later werkelijkheid worden (1844). Men ging in het begin om beurten bij sommige leden thuis de samenkomsten houden en liet dan één van de ambtsdragers een preek van een ‘oude schrijver’ voorlezen, wat voorafgegaan en besloten werd met gebed en gezamenlijk psalmgezang. Zo had men het in de oefengezelschappen eigenlijk altijd gedaan; dus groot was de breuk met het verleden niet. Wel was alles nu kerkelijker en beter georganiseerd. En het was een hele gebeurtenis, als soms een dominee van elders kwam preken, Van Raalte of Brummelkamp of - om het heel mooi te maken - De Cock! Dan kwamen daar uit de verre omtrek zovele nieuwsgierigen op af - al of niet afgescheiden - dat men moest uitwijken naar een achterhuis of schuur (waar het 's winters erg koud kon zijn). Ja, het kwam zelfs voor dat een samenkomst in de open lucht werd gehouden. Over zulke gebeurtenissen in het vaak zo weinig opwindende dorpsleven werd

wekenlang in de dorpsgemeenschap nagepraat, uiteraard positief of negatief gekleurd. De meest emotioneel verlopen samenkomst is wel die van 25 september 1836 geweest (beschreven in het hoofdstuk Rouveen).

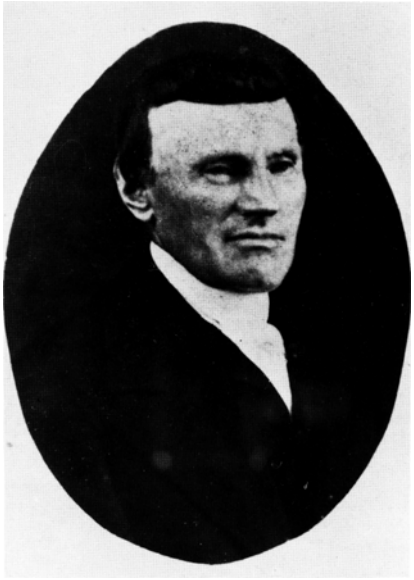

Ds Klaas Harms Talen.

Hoe de jonge *Klaas Harms Talen* ertoe gekomen was zich af te scheiden van de hervormde kerk van Staphorst en hoe hij dat had gedaan, heeft hij zelf eens in het verhaal van zijn levensherinneringen als volgt verteld: ‘De Heere had mij een afkeer gegeven van de zondige gezelschappen der wereld, en gaf mij ene hartelijke vereeniging en liefde tot dat volk, dat zoo vervolgd en gesmaad werd, omdat zij de eer en rechten der Gereformeerde waarheid verdedigden’.

Toen hij met nog een aantal Staphorsters zijn naam gezet had onder een schriftelijke verklaring van afscheiding, was hij zijn eigen beslissing persoonlijk aan ds Hartman in de pastorie gaan meedelen. Aan het eind van het gesprek had deze nog verklaard, dat hij hem om zijn afscheiding nooit zou haten of verachten. Zelf was hij het eens met de geschriftjes van ds De Cock en met diens strijd voor de waarheid tegen de afval, maar hij wilde de hervormde kerk toch niet verlaten. Bovendien had de Afgescheiden kerk weinig aantrekkelijks voor hem, want ze had in Staphorst een man tot ouderling gekozen, die 'eigenzinnig' was en bij hem nagenoeg nooit in de kerk kwam. Met zo iemand zou het ook in de Afgescheiden kerk mislopen (Berend Balder!). De historie zou ds Hartman op dit punt in het gelijk stellen.

Uit het kerkelijk leven

Helaas duurde het niet lang, of de staf 'lieflijkheid en saambinding' in de Afgescheiden gemeente van Staphorst begon te breken. Het eerst werd die breuklijn zichtbaar in de kerkeraad. De toestand was eigenlijk al onhoudbaar geworden, toen de zaak in maart 1838 in een classisvergadering te Nieuwleusen aan de orde kwam. Daarin deelde ds Van Raalte mee, dat de situatie in de gemeente *Staphorst* één van de voornaamste oorzaken was van het samenroepen van deze classis vergadering. In de kerkeraad bleek al geruime tijd geleden een gevoel van verbittering te zijn ontstaan tussen ouderling *Berend Balder* en de beide diakenen *Harm Talen* en *Klaas Redder* aan de andere kant. De laatste twee beschuldigden Balder ervan, dat hij zijn ambt als ouderling schromelijk verwaarloosde. Hij deed niets aan het huisbezoek, gaf geen catechisatie, kwam nooit op de kerkeraadsvergadering en vond hen (diakenen) maar huichelaars. Nee - aldus de diakenen - Balder was 'van een onverdragelijk bestaan hun niet kunnende dragen'.

Balder op zijn beurt beschuldigde de diakenen van heerszucht en sprak kwalijk van hun afzonderlijk vergaderen. Op de door hem aangenomen houding krijgen we nog een betere kijk via een aanvulling later door K.H. Talen - toen dominee in Staphorst - onderaan de tweede bladzijde van het notulenboek van de kerkeraad geplaatst. Hij had dit gedaan omdat hij als oud-Staphorster 'alles wist hoe het is gebeurd'.

In die aantekening lezen we, dat vanaf het moment van de stichting van de gemeente (1 mei 1836) de armen- en kerkegelden wel werden genoteerd. Maar kerkeraadsnotulen werden niet gemaakt, 'omdat de ouderling Berend Balder zoo onkerkelijk was en tegen orde en regeling was ... en in alles naar de inspraak van zijn gemoed meende te moeten handelen'. Dit alles zeer tegen de zin van de andere kerkeraadsleden, ouderling *Berend Wobben* en de diakenen *Harm Klaas Talen* en *Klaas Everts Redder*, die wèl gesteld waren op 'kerkelijke orde'.

Op de classisvergadering van maart 1838 stelde ds Van Raalte - om uit de problemen te komen - het volgende voor: De gemeente van Staphorst

zou een gezamenlijke vasten- en boetedag houden om de Heere vergiffenis te vragen. Verder diende ter wille van de vrede de hele kerkeraad af te treden. De jeugdige Klaas H. Talen zou dan voorlopig zo goed en kwaad als het ging proberen de kerkdiensten 'te regelen en te besturen ... op hope dat er bedaring onder de gemeente mogt komen'. Tenslotte werd de nu 'regeringloze' gemeente onder opzicht van de classis gesteld, zodat een classicale commissie het werk van de kerkeraad moest doen. In deze commissie kwamen de ouderlingen *G.J. Schoemaker* van Nieuwleusen en *G. Hoekman* van Dalfsen te zitten. Ook deelde ds Van Raalte nog mee, dat 4 leden, onder wie *Berend Balder*, zich al aan de gemeente hadden onttrokken. Dit laatste verwondert ons niets, want Balder en zijn aanhangers hadden ook verklaard zich bezwaard te voelen 'vanwege de verdeeldheden tegen de regering der kerk'. We merken hierbij op, dat de Afgescheidenen op hun synode in Utrecht in 1837 de Dordtse kerkenorde hadden vervangen door een nieuwe. En dat had vooral in Overijssel veel stof doen opwaaien en werd in de zomer van 1838 het begin van het ontstaan van de Gereformeerde gemeenten onder het kruis. Het is zonder meer duidelijk dat Balder c.s. Kruisgezinde sympathieën hadden.[1.]

De in september 1838 in Dalfsen gehouden classisvergadering kwam tot de conclusie, dat de groep B. Balder moest worden beschouwd als te zijn 'uitgegaan' en 'te leven buiten de gemeente'. Wegens gebrek aan geschikte personen voor het opzienersambt zou de gemeente voorlopig nog onder het opzicht van de classicale commissie blijven staan. Dit duurde tot in 1840. In dat jaar werd 'ook mede op last' van ds H. de Cock en in bijzijn van de ouderlingen van Meppel op 17 juli 1840 een nieuwe kerkeraad gekozen en door ds De Cock bevestigd. Het waren de ouderlingen *Klaas Everts Redder* en de jeugdige *Klaas Harms Talen*, de latere dominee.

De twee diakenen werden *Jan Hendriks Huls*,[2.] een toen nog ongetrouwde landbouwer onder *IJhorst*, en *Roelof Klaas Kooiker*.[3.] De functie van kerkvoogden kregen in 1840 *Hendrik K. Talen* en *Roelof E. Roo* (die later zou trouwen met Jentje Jans Schra).

Vanaf 9 december 1840 beschikken we nu over een doorlopende reeks kerkeraadsnotulen,[4.] de eerste jaren opgesteld door de actieve ouderling *Klaas H. Talen*. Er kwam regel en vaart in de organisatie van het kerkelijk leven. Overwogen werd met de gemeente te *Rouveen* samen een predikant te beroepen. Rouveen zou 2/3 en Staphorst 1/3 deel van het traktement betalen, waaruit we kunnen afleiden, dat de Afgescheiden kerk van Rouveen aanzienlijk meer zielen telde dan die te Staphorst. Diezelfde verhouding bestond nog in 1856: Rouveen 337 en Staphorst 100 zielen. Van het gecombineerd beroepen is echter niets gekomen.

Op dinsdag 30 maart '41 verscheen niemand minder dan ds Hendrik de Cock in de kerkeraadsvergadering, met de ouderlingen B. Schuurman

en H. de Kleine uit Meppel. Deze gewichtige deputatie wees erop, dat er een ernstige moeilijkheid te behandelen viel. Het was ook zo. Klaasje Kooiker bleek onder bekoring van de Kruisgezinden te zijn gekomen en werd ‘zeer vermaand zich te vereenigen met de gemeente’. Ze was niet de enige, die zich aan de kerkdiensten van de Afgescheidenen onttrok. Aanhangers van ‘Smitt’ zoals het in de notulen heet (dus van de Kruisgezinden) waren ook *Berend Balder, Roelof L. Huls, Klaasje Kok, Grietje Pander, Trijntje Wildeboer* en *Hendrik Kooiker* en *Egbert Vos*. De kerkeraad zat er mee. Er moest duidelijkheid komen. Eigenlijk waren er twee groepen, die in oppositie tegen de kerkeraad leefden. In de eerste plaats de volgelingen van *Wolter Wagter Smitt*, de Zwolse voorman van de Kruisgezinden. Al vanaf 1839 en '40 waren ze uit de kerk weggebleven. De kerkeraad concludeerde, dat deze groep zich ‘buiten de gemeente gesteld had en de gemeenschap onzer kerk verlaten’. En dan geven de notulen de hierboven reeds genoemde namen. Maar er was nog een tweede oppositie-groep. Deze verwierp hardnekkig alle vermaningen, ook die van de dominees H. de Cock, F.A. Kok en J.K. Timmerman. Ze gaven voor - aldus de notulen - wel met de kerk ‘verenigd’ te zijn, maar ‘staan de kerkeraad ook tegen door eigenzinnige en dwaze denkbeelden’. Alleen als er eens een dominee kwam preken, dan bezochten ze soms de kerkdiensten, maar ze bleven in oppositie tegen de kerkeraad.

Ook van deze groep werden de namen genoemd: *Hendrik Kuiper, Hendrik Dunnink* en zijn vrouw *Femmigje Kuijers, Derk Kruif, Jan Harms Dingstee, Wobbigje Harke* en *Hilligje Wijnstok*. Gelukkig lezen we later in de notulen, dat ze weer zijn ‘terecht gekomen’, dus weer met de Afgescheiden kerk waren gaan meeleven. Derk Kruif[5.] en zijn vrouw Lammigje Spelde schonken in 1850 zelfs testamentair hun nalatenschap aan de Afgescheiden gemeente. En die was niet gering, o.a. een woonhuis plus landerijen. De laatste brachten in 1867 bij verkoop zelfs ruim *ƒ* 5000,- op, zodat de gemeente haar schulden kon aflossen.[6.]

Toen de gemeente in 1840 weer in goed georganiseerde vorm was gaan functioneren, had ze als vaste plaats van bijeenkomst voor *ƒ* 10,- per jaar het achterhuis van kleermaker *Willem van Veen* gehuurd (nu Gemeenteweg 148). Bijna 4 jaar zijn in dit achterhuis de kerkdiensten gehouden. Men ging ook proberen een vaste voorganger te krijgen. Het lukte. De student *Klaas Jans van Goor*, die al in het naburige *Hasselt* werkzaam was, kwam in november 1842 als oefenaar met zijn vrouw en kind Jan naar Staphorst over. Weliswaar had hij zijn examen nog niet gedaan, maar dat duurde niet lang meer en op 28 mei 1843 werd hij door zijn leermeester ds W.A. Kok van Ruinerwold-Koekange bevestigd tot predikant van Staphorst. In zijn eigen levensherinneringen schreef ds K.H. Talen later over de periode van ds K.J. van Goor (1843-'44): ‘Zijn dienst werd in deze gemeente gezegend. Groot was de toeloop des volks

en de gemeente werd gebouwd en uitgebreid; onderscheidene jeugdigen kwamen tot bekering en voegden zich bij de gemeente. Er was geestelijk leven en opgewektheid onder het volk. En de wekelijkse samenkomsten op een avond in de gemeente om te spreken over God, zijn dienst en de zielswerkzaamheden werden weer met aangenaamheid bijgewoond'.[7.]

Erkenning

Het was zondags bij ds Van Goor meer dan vol in de kerk, als we een achterhuis tenminste een kerk mogen noemen. De ruimte kon de hoorders niet meer bergen. Daarom overwoog de kerkeraad een nieuwe kerk te bouwen, te meer omdat wel eens geklaagd werd, dat de woning van W. van Veen wat te ver naar het oosteinde van Staphorst lag. Maar omdat de overheid de Afgescheiden gemeente nog niet had erkend en dit juridisch gezien nodig was, besloot men alvorens tot kerkbouw over te gaan, eerst bij de regering erkenning als zelfstandige kerk aan te vragen 'om onze Godsdienst zonder vervolging voort te zetten'. Per K.B. van *5 april 1843* no. 7 kwam het bericht van de 'toelating' af, op welke datum ook de genabuurde gemeente te Rouveen de 'vrijheid' verwierf. Het Staphorster verzoekschrift was door 31 personen ondertekend. Het origineel van het rekest, berustend in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag, hebben we onder ogen gehad.[8.] Ons interesseerden vooral de handtekeningen, want ze geven de namen van bijna alle gezinshoofden in de Afgescheiden kerk te Staphorst omstreeks 1843. Geen enkele vrouw had getekend. Niet minder dan 8 ondertekenaars dragen de familienaam *Talen;* ook kwamen meer dan éénmaal de namen *Tippe* en *Redder, Huls* en *Dunnink* voor. In de aantekeningen kan de lezer de complete lijst vinden.[9.]

Kerkbouw

Nu was dus de baan vrij gekomen voor het bouwen van een eigen kerk, wat echter nog niet zonder problemen verliep. Want de plek die men op het oog had - een huis en stuk land aan de Gemeenteweg ter hoogte van de Bergerslag - lag circa 100 ellen van de hervormde kerk vandaan. En om die afstand ging het nu net. Er ontwikkelde zich een hele correspondentie met de overheid en de eerste beslissing van de bevoegde instanties was afwijzend. Maar de Afgescheidenen lieten het er niet bij zitten en wezen er in een verweerschrift op, dat in wel meer plaatsen twee kerkgebouwen minder dan 100 ellen van elkaar verwijderd stonden. Als voorbeeld gaven ze Dalfsen, waar de rooms-katholieke en de afgescheiden kerk ruim 79 ellen, en de hervormde en de rooms-katholieke kerk in diezelfde plaats slechts 48 ellen bij elkaar vandaan stonden.[10.]

Ook ds H.J. Romenij van Zwolle probeerde in een vertrouwelijk schrijven het fiat van de overheid tegen te houden met het argument: de bezoekers van de beide kerkdiensten zouden door de geringe afstand tussen de twee gebouwen elkaars gezang kunnen horen. Of om het met

de woorden van Romenij zelf te zeggen: ‘Dit gezang zal des te meer hoorbaar zijn, wanneer de wind naar de Kerk toe is en vooral wanneer men bij de Afgescheidenen in grooten getale opkwam, met luider stem zong en deur en vensters in den zomer open hield.’ Dit zingen zou immers in de hervormde kerkdienst ergernis en dus stoornis veroorzaken. Er was volgens Romenij toch wel een betere plek voor de Afgescheiden kerk te vinden in Staphorst, een dorp dat helemaal in de lengte lag gebouwd, dit in tegenstelling tot Dalfsen, dat meer komvormig was (22 maart '42).

Al eerder had burgemeester Ebbinge Wubben aan de Gouverneur over de zaak geschreven en de ruimtelijke situatie tot in de finesses uiteengezet. Inderdaad lagen de hervormde en de geplande Afgescheiden kerk ‘min of meer’ 100 ellen uit elkaar. Er tussenin stond maar een enkel huis en waren slechts enkele struikgewassen en opgaande bomen te vinden. Het terrein waarop de hervormde kerk stond had als afscheiding een brede sloot en verder trof men in de open ruimte nog 2 à 3 slootjes aan, die de naam van grachten niet verdienden.

Dat was alles. Inderdaad zouden dus bij gebrek aan geluidbrekende objecten de kerkgangers in beide gebouwen elkaar soms kunnen horen zingen. Dit was ook de reden geweest dat zowel de minister van Binnenlandse Zaken als die van Eredienst moeite hadden het verzoek van de Afgescheidenen in te willigen. Maar, aldus de burgemeester, dat was ook het enige bezwaar en men moest zich wel realiseren, dat de Chr. Afgescheiden gemeente nu eenmaal officieel was erkend. Mede dank zij de realistische houding van de burgemeester mochten de Afgescheidenen hun kerkje uiteindelijk op de gewenste plek bouwen.

Op donderdag 26 augustus 1844 werd door de Staphorster theologische student Klaas Harms Talen de eerste steen gelegd. De herinnering daaraan wordt nog levendig gehouden door een *gedenksteen*, vroeger prijkend boven de ingang van de kerk en nu ingemetseld aan de binnenkant van een muur in de nieuwe gereformeerde kerk. We lezen erop:

> De eerste steen gelegd door K.H. Talen
> sen. & S^{s} ling & th.
> den 22 Aug. 1844.

De op het eerste gezicht niet zo gemakkelijk te verklaren afkortingen zijn: senior et studiosus linguis et theologia, d.w.z. ouderling en student in de talen en de godgeleerdheid. We vergeven het de altijd eenvoudig gebleven Staphorster boerenzoon en student graag, dat hij hier tegenover zijn mede-dorpelingen wat pronkte met zijn kennis van het latijn. Veel later zijn hij en zijn vrouw *Klaasje Kl. Mussche* (met wie hij in 1846 was getrouwd) naar hun geboortedorp teruggekeerd. Daar heeft hij de gemeente van Staphorst nog 25 jaar als predikant gediend (1870-'96) en daar is hij in 1911 overleden, ruim 95 jaar oud.

Op zondag 3 november '44 kon het kerkgebouw door de nieuwe voorganger H. Diemer in gebruik worden genomen, bij welke gelegenheid

deze 's morgens sprak n.a.v. 1 Kon. 8:30, het hoofdstuk waarin de inwijding van de tempel ter sprake komt: ‘Hoor dan naar de smeeking van uw knecht en van uw volk Israël, die in deze plaats zullen bidden; en Gij, hoor in de plaats uwer woning, in den hemel; ja hoor en vergeef’.

's Middags had ouderling Klaas H. Talen voor zijn toespraak als tekst gekozen Efeze 2:1: ‘En u heeft Hij mede levend gemaakt, daar gij dood waart door de misdaden en de zonden’.

De gemeente was klein in zielental en de meesten konden weinig bijdragen - aldus ds K.H. Talen in zijn ‘Eene korte geschiedenis van de opkomst der Christelijke Gereformeerde Gemeente te Staphorst’.

En de gemeente had een schuldenlast van *ƒ* 3050,-. Gelukkig brachten later de offervaardigheid van een aantal leden en het aanvaarden van een legaat dit financiële probleem tot een oplossing.

Ds H. Diemer 1844-'47

Toen de nieuwe kerk werd ingewijd, was ds K. van Goor al enige maanden eerder naar Ferwerd (Fr.) vertrokken. De gemeente te Staphorst was dus nu vacant en om zo goed en kwaad als het ging in de vacature te voorzien, vroeg de kerkeraad aan ouderling K.H. Talen, die door ds W.A. Kok tot predikant werd opgeleid, om als voorganger op te treden. Bescheiden als hij was, gaf hij slechts af en toe aan deze wens gehoor en volstond verder met het voorlezen van een preek van een ‘oude schrijver’. Voor dit laatste kreeg hij niets, maar voor elke oefening 50 cent.[11.] De kerkeraad slaagde er tenslotte in een nieuwe voorganger te vinden in de persoon van *H. Diemer*, student en oefenaar in Hasselt. Op 7 juli '44 begon hij zijn werkzaamheden in Staphorst, eerst als oefenaar en later als predikant. Zolang hij nog niet geëxamineerd was, bedroeg zijn traktement: vrij wonen, turf en aardappelen en per week 3 ‘florenen’, en na zijn examen 4 florenen.

Vlak voor Diemers komst in Staphorst, was ds van Goor vanuit Ferwerd nog eens te hulp geroepen om advies te geven in een zeer netelige en merkwaardige kwestie. De hervormde ds Koning van het nabij gelegen *Avereest* had een kind van een lidmaat van de Afgescheiden gemeente te Staphorst, dat daar in mei al door ds Medema van Meppel in de naam van de drieënige God was gedoopt, *opnieuw* gedoopt! Het was een gevolg van de vijandschap, die de moeder van dit kind tegen de Afgescheiden kerk koesterde. ‘De vrouw door hulp van de vijanden, overweldigde haar man en liet het kind wederdoopen den 9 Juni 1844 in de Hervormde kerk’, hoewel de ouderlingen Kier Bouman en Roelof Koster ‘door ons’ gewaarschuwd waren dit niet toe te laten. Maar het had niet geholpen. ‘Zoo zien wij, dat de zoogenaamde Hervormers al tot wederdoopers zijn vervallen, wanneer zij nu dit niet willen herroepen’. Ds Van Goor moest nu ds Koning in Avereest bezoeken, om dit alles met hem te bespreken. Het resultaat laat zich - gezien de gespannen verhouding tussen beide kerkengroepen - gemakkelijk raden.[12.] Het was

negatief.

Toen het examen van oefenaar Diemer in zicht kwam - 20 mei '45 - besloot de kerkeraad op zijn verzoek, dat hij op kosten van de gemeente met de ‘wagen’ naar Dwingeloo zou worden gebracht. Men had wel wat voor hem over en niet tevergeefs, want op de Provinciale vergadering van Drenthe van 20-22 mei in Dwingeloo gehouden, slaagde hij en kon tot de preekstoel worden toegelaten. Door ds F.A. van Gijssel van de genabuurde gemeente van Rouveen werd de 25-jarige Diemer op 15 juni '45 in het ambt bevestigd. Om hem in de pastorie geen kou te laten lijden, werd afgesproken ‘nog wat turf te graven voor onzen voorganger’. In Staphorst en Rouveen keek men niet op een turfje meer of minder.

Nu Diemer dominee was geworden, moest hij natuurlijk ook het gebruikelijke predikantskostuum gaan dragen. De aanschaf daarvan was geen goedkope zaak. Maar de kerkeraad toonde ook nu weer een goed hart te bezitten en besloot een collecte langs de huizen te houden ‘voor de klederen van 't gewaad voor H. Diemer’. En nog was die goedheid niet uitgeput, want op een dag in september '45 liet de kerkeraad een wagen naar *Borger* (Dr.) rijden ‘om de Leeraar zijn bruid te halen’. Het was *Geesje Hooiveld*.[13.] En zo had ds Diemer in Staphorst een met veel welwillendheid en geluk omgeven start. Maar nog geen twee jaar later bereikte hij al het einde van zijn dienstperiode in Staphorst en vertrok naar *Bodegraven*. Uit de kerkeraadsnotulen van die tijd valt weinig bijzonders te melden. Ds Diemer deed normaal zijn werk en het gemeentelijk leven verliep zonder schokkende bijzonderheden.

Laten we eens een bloemlezing mogen geven. Naast zijn traktement, dat langs de huizen werd opgehaald, kreeg ds Diemer in oktober 1845 ook nog een aantal welkome giften in natura aan de pastorie bezorgd: turf, aardappels en niet te vergeten een geslacht varken. Op deze manier het traktement van de dominee wat versterken, was in die dagen, zeker op het platteland, een veel voorkomende gewoonte, waaraan toch wel een gevaarlijke kant zat: dominee raakte zo wel enigszins afhankelijk van de goede of kwade wil van zijn ‘broodheren’. Wel zat de kerkeraad erachter aan, als een broeder weigerachtig was om zijn toegezegd aandeel in het traktement van ds Diemer te betalen.

Blijkbaar beschikte de nog kleine gemeente niet over een ruim aantal broeders, die geschikt voor het ambt van ouderling of diaken werden bevonden. In januari '46 werden tenminste alle drie aftredende ambtsdragers herkozen. Het huisbezoek werd - meestal lopend - trouw gebracht. Helaas lazen we nooit iets over de inhoud van de rapporten daarvan.

Op gezette tijden bezocht ds Diemer, meestal vergezeld van de voor dominee studerende ouderling Klaas Talen, de classisvergaderingen.

In mei '46 vroeg Talen ontheffing van zijn ouderlingschap wegens vertrek naar *Emmen* ‘waar hij tot predikant is beroepen’. In augustus '46 was ds Diemer met ouderling *Kornelius Scholten* aanwezig op de Provinciale vergadering in de Marshoek (bij Dalfsen) gehouden.

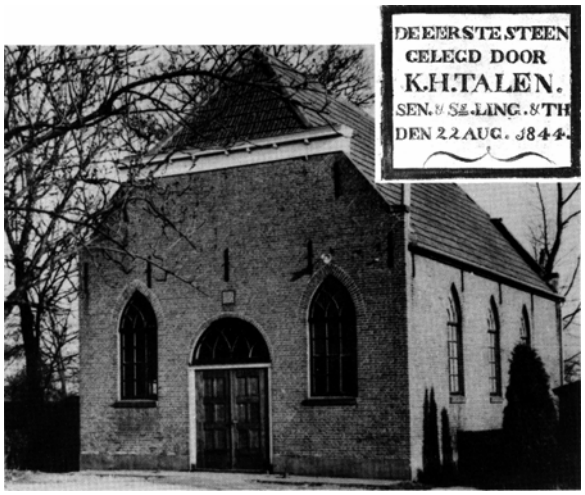

De eerste Afgescheidenen kerk in Staphorst.

Het was in de tijd, dat de emigratie van vele Afgescheidenen naar Noord-Amerika op gang begon te komen. In februari '47 emigreerde J. Huls. Voor zijn vertrek had hij *ƒ* 40,- geschonken voor de aflossing van de schulden van de kerk, en *ƒ* 8,- voor de armen. En zo lezen we in de notulen nog wel meer ‘kleinigheden’.

Ds E. Teunis 1847-'50

Ds Diemer werd opgevolgd door de 25-jarige *E. Teunis*, die net als zijn voorganger als student werd beroepen en op 5 september '47 zich als oefenaar aan de gemeente verbond. Kort daarna werd hij tot het predikambt toegelaten en op 10 oktober deed hij zijn intree met als tekst Ps. 30:11: ‘Hoor, Heere, en wees mij genadig; Heere, wees mij een helper’. Uit de dienstperiode van ds E. Teunis in Staphorst noteerden we, dat in verband met het aflossen van de schuld op de nieuwe kerk, door 14 personen in totaal *ƒ* 1125,- werd geschonken, terwijl als bepaling gold, dat als de kerk het kon terug betalen, ze het terug kregen, anders niet. Het is wel interessant de namen van de 14 gevers hier eens te noemen:

Klaas Redder *f* 250,-
Hendrik Talen *f* 150,-
Harm Talen *f* 150,-
Kornelius Scholten *f* 100,-
Jan Talen *f* 100,-
Evert Redder *f* 50,-
Jan Harms Talen *f* 50,-
Roelof Talen *f* 50,-
Roelof Mans *f* 50,-
Hendrik Vos *f* 50,-
Jan Klaas Redder *f* 50,-
Hillegje Koops Witte *f* 25,-
Geertje Lamberts *f* 25,-
Jentje Lier *f* 25,-

De lezer ziet het: 11 mannen en 3 vrouwen. Van de 11 mannelijke ondertekenaars hoorden er niet minder dan 5 tot de familie *Talen* en 3 tot de *Redders*, terwijl één van de 3 vrouwelijke ondertekenaars de schoonmoeder was van een Talen (Jan Harm). Ze waren allen zonder uitzondering landbouwers of weduwen van landbouwers. Om de namen wat doorzichtiger te maken, voegen we er enkele persoonsgegevens aan toe. We beginnen met de Talens.

1 *Hendrik Talen* - Hij was een 62-jarige landbouwer, toen hij in november 1852 trouwde met de 24 (!)-jarige landbouwster Jentje Slager, dochter van Willem Slager (†) en Jentje Egberts Lier, landbouwersche.
2 *Harm K. Talen* was 41 jaar, toen hij in maart 1828 als weduwnaar van Aaltje Jans Mokken, trouwde met de 24-jarige *Jentje Ubak*. Hij was de vader van de latere ds K.H. Talen die nog ruim 25 jaar in Staphorst heeft gestaan. In oktober 1851 is Harm Talen overleden ‘des nachts om 12 uur na een ziekte van 14 dagen aan Pluris en koortsen’.
3 *Jan Talen* - Hij overleed in 1852 op 88-jarige leeftijd als zoon van Harm Roelofs Talen en Jentien Klaas.
4 *Jan Harms Talen*, een broer van ds Talen. Hij trouwde in januari 1845 als 27-jarige landbouwer te Staphorst met de 21-jarige Grietje van Boven ‘doende boerenbedrijf’. Hij overleed in juni 1862 ‘in huis staande in het Bullingeslag’, 44 jaar oud. Hij was toen ouderling.
5 *Roelof Talen*, een broer van Jan en Klaas Talen.

Nu enkele bijzonderheden over de drie ondertekenaars *Redder*.

6 *Klaas (Everts) Redder* - Hij overleed in maart 1857 als weduwnaar van Kunnigje Krul ‘in huis staande in het Bergerslag te Staphorst’. Hij was toen 71 jaar. Zijn vrouw was in februari 1852 overleden ‘na eene uitterende ziekte’, aldus het boek van overledenen van de Afgescheiden gemeente.
7 *Evert Redder* - zoon van bovengenoemde - trouwde in 1864, 44 jaar oud, met de 27-jarige Margje Prins, dochter van de landbouwer Lambert Prins en Jentje Jans Witting.
8 *Jan Klaas Redder*, ook een zoon van no. 6. Hij was 23 jaar, toen hij in april 1837 trouwde met de 22-jarige Margje Mussche.

9 *Kornelis J. Scholten*, geboren in Meppel, man van Hendrikje Stevens Schoemaker. Deze landbouwer was 60 jaar oud, toen hij in

oktober 1858 overleed ‘in huis staande te IJhorst’ (Lankhorst). Bij zijn dood was hij ouderling in de Afgescheiden gemeente van Staphorst. Zijn dochter Janna was in augustus '43 op 18-jarige leeftijd getrouwd met de Afgescheiden dominee van Staphorst, de toen 27-jarige Klaas van Goor. Hij was in oktober van het vorig jaar door het overlijden van zijn vrouw Grietje Egberts Lobers weduwnaar geworden. Nòg een dochter van Scholten is later met een dominee getrouwd: Op 28 oktober 1855 verbond Geesje Scholten, 25 jaar, landbouwster, haar leven aan dat van de 29-jarige oud-Staphorster Klaas K. Redder, predikant te Genemuiden.

10 *Roelof J. Mannes* - Toen hij 20 jaar was, trouwde hij in december 1840 met de toen 22-jarige Grietje Kisteman, ‘doende boerenbedrijf’ te Rouveen. Ze was een dochter van de voorman van de Afgescheidenen in Rouveen: Arend Lubberts Kisteman.

11 *Hendrik Vos* - Hij was 78 jaar, toen hij in januari 1861 stierf ‘in een huis staande in Bullingeslag’.

12 *Hillegje Koobs Witte* (Wittink) - Deze landbouwerse overleed in november '63 ‘in huis staande in het Bullingeslag’, als weduwnaar van Roelof Tippe, oud 78 jaar.

13 *Geertje Lamberts* - Ze was de vrouw van de landbouwer Arend van Boven, met wie ze in april 1823 was getrouwd als weduwe van Klaas H. Mussche. Ouderling Jan Harms Talen vond in haar zijn schoonmoeder.

14 *Jentje Lier* - Ze was de weduwe van de landbouwer Willem Slager, die in 1845 was overleden. In februari '63 is ze in een huis in het Bullingeslag overleden.

Ds Teunis en zijn kerkeraad hadden veel te stellen met Lubbigje Schra, dienstmaagd van E. Wobben te Staphorst. Ze kwam niet meer in de kerk en hield zich op ‘met Ledeboersen en Smits-gezinden’.[14.] Haar grote grief was, dat de kerkeraad gemeenteleden had gecensureerd en afgesneden, die niet hadden mogen afgesneden worden. Lubbigje zat dus in de hoek van de Kruisgezinden. Tegen alle vermaningen in bleef ze aan haar kerkelijk standpunt vasthouden, zodat de kerkeraad op grond van een besluit van de synode van Groningen 1846, constateren moest: ‘Zoo heeft zij zich zelf eindelijk van ons gescheiden’. Toch heeft een officiële onttrekking nooit plaats gevonden, want ‘soms scheen het nog weer terecht te komen’. Toen Lubbigje in mei 1849 naar Hoogeveen verhuisde, verdween ze uit het gezichtsveld van de Staphorster kerkeraad. Ze kreeg op haar attestatie een aantekening mee.

Op 14 juli 1850 preekte ds Teunis zijn afscheid en vertrok met zijn vrouw Hilligje Remmelts naar *Coevorden*.

We behandelen de geschiedenis van de Chr. Afgescheiden kerk nu verder in vogelvlucht met een enkele duik naar beneden om beter een enkel detail te kunnen zien, dat onze aandacht trok.

Nog enkele predikanten

Nadat viermaal tevergeefs een beroep was uitgebracht, werd Tennis' opvolger *Willem Kapteyn*, die in oktober 1851 door ds K.J. van Goor - toen in Sneek - werd bevestigd. Hij was nauwelijks verchenen of hij ging ook al weer henen (naar *Nijkerk*).

Op Nieuwjaarsdag 1854 deed *ds T. Westrik* zijn intree. Hij zou ruim 12 jaar in Staphorst blijven (1854-'66).

Hoe gehecht iemand aan het oude kon zijn, bewijst wel de zaak *Stientje Trompetter*. Ze was getrouwd met de kleermaker *Willem van Veen*[15.] en in hun achterhuis hebben de Afgescheidenen in Staphorst enkele jaren gekerkt. Deze vrouw raakte steeds weer geïrriteerd, als de voorlezer niet meer het woordje *ende* las, maar *en*. Ze bleef daarom weg uit de kerk. De kerkeraad, die graag Stientje wilde behouden, verzocht daarom de voorlezer vriendelijk om toch maar *ende* te lezen. Maar deze weigerde. De zaak kwam zelfs op de classis. Hier bleek, dat Stientje ook bezwaren had tegen de laatste druk van de Statenvertaling, waarin *ende* door *en* was vervangen, en waarop 4 Staphorster lidmaten, o.a. de onlangs overleden ouderling *Jan Talen*, hadden ingetekend. Die nieuwste druk zou een teken van verval in de kerk zijn. We hebben verder niets over deze kwestie gelezen.

In 1866 nam ds Westrik een beroep aan naar *Idskenhuizen* (Fr.). ‘Hoe eerder hoe beter naar een getrouw Leeraar omzien’, gaf hij de kerkeraad als advies mee. De broeders deden wat ze konden en beriepen in oktober 1866 uit een 6-tal de 55-jarige *G.B. Mos* uit het verre *Noordeloos* (in de Alblasserwaard in Zuid-Holland), geboren te Ruinerwold.

Op 9 december '66 werd hij door de consulent ds Diephuis van Rouveen bevestigd met Filip. 2:29: ‘Ontvangt hem dan in den Heere met alle blijdschap, en houdt dezulken in waarde’. 's Middags deed ds Mos zijn intree met de bekende tekst 1 Cor. 2:2 ‘Want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u dan Jezus Christus en dien gekruisigd’.

Bij deze gelegenheid was het kerkgebouw zo vol, ‘dat het de menigte niet kon bevatten. Daar onze gemeente slechts een half jaar herderloos is geweest, zoo heeft de Heere de ledige plaats spoedig weer vervuld’. Aldus een berichtje in het kerkelijk weekblad De Bazuin, ondertekend door ouderling J. Redder.

Slechts 3½ jaar heeft ds Mos de gemeente van Staphorst nog gediend. Op donderdag 5 mei '70 overleed hij na een kortstondige ziekte, 59 jaar oud. Dit was voor de kerkeraad aanleiding om in de rubriek kerk- en schoolnieuws van De Bazuin een kennisgeving van zijn overlijden te plaatsen, waaruit we het volgende citeren: ‘Nadat hij al vroeg voor zijn schuld Jezus als Borg gevonden had, werd hij in 1842 verwaardigd tot Evangeliedienaar, en heeft in 6 gemeenten het woord Gods mogen verkondigen. Velen, hetzij ze nog in den geestelijken loopbaan loopen of die hem een weinig in de zalige rust vooruit waren, was hij het middel van bekeering en opbouwing in 't geloof dat alles overwint.

Ruim 3 jaren was hij onder ons werkzaam ... Zwaar is dus de slag die onze gemeente, zijn vrouw en drie kinderen trof, doch de Vaderhand die dat deed, geeft ons een tegengift, dat wij Openb. 14:13 op hem mogen toepassen.

Was hij de beide laatste dagen zonder spraak en kennis, kort voor zijn dood gaf de Heere beide terug. Toen riep hij: vrouw, ik ga naar boven, en een weinig later stamelde hij nog Ps 68:2, de berijming ‘Maar 't vrome volk in U verheugd, zal huppelen van zielevreugd enz.’.

Enkele maanden later werd uit een drietal beroepen de oud-Staphorster *Klaas H. Talen*, die toen in het vlakbij gelegen *Nieuwleusen* stond. Staphorst werd zijn 5e en laatste gemeente, die hij, tot zijn emeritaat in 1896, nog ruim 25 jaar heeft gediend. Hij was toen 80 jaar. Vroeger stopten de dominees heus niet met hun 65e, maar gingen ze door tot ze niet meer konden. Voor een deel was dit ook bittere noodzaak, want emeritaatsvoorzieningen bestonden slechts in zeer beperkte mate. Maar misschien speelde dit in Talens geval niet, want hij was bemiddeld.

We eindigen ons hoofdstuk met er nog eens op te wijzen, dat ds K.H. Talen in 1903 een nu zeldzaam geworden boekje van 64 pagina's heeft gepubliceerd, getiteld: *Eenige mededelingen uit mijne levensgeschiedenis*. Hierin zijn interessante bijzonderheden te vinden over de Afscheiding in Staphorst en over het kerkelijk leven in de 5 gemeenten, die hij heeft gediend: Emmen 1846, Houwerzijl-Zoutkamp 1847, Onstwedde 1849, Nieuwleusen 1868, Staphorst 1870, in welke laatste gemeente hij in 1896 emeritus is geworden.

Op 5 april 1911 is hij hoog bejaard (95!) in Staphorst overleden, ‘in huis staande IJhorst no 3’. Op die plek staat nu garage Bijker, Gemeenteweg 304.[16.]

Eindnoten:

1. Vgl. H. Hille, *De Afscheiding te Staphorst* (in De Hoeksteen, Tijdschrift voor vaderlandse kerkgeschiedenis 1983).
2. Jan Hendriks Huls trouwde op 5 november 1842 met de 28-jarige ‘dienstmeid’ Geesje Schoenmaker, dochter van Roelof Stevens Schoenmaker en Lena Hendriks Moes.
3. Roelof Klaas Kooiker, landbouwer, overleed in 1842, oud 47 jaar, als man van Grietje L. Moes.
4. Door vriendelijke bemiddeling van S. Hofma te Staphorst hebben we ze kunnen bestuderen. Het oudste notulenboek heeft lang in een vergeten hoek van de kluis verborgen gelegen.
5. Derk Kruif overleed op 29 april 1850, oud 78 jaar, in zijn huis staande in de IJhorst.
6. H. Hille, *De Afscheiding te Staphorst* (in De Hoeksteen, Tijdschrift voor vaderlandse kerkgeschiedenis 1984).
7. We hebben in een enkele zin Talens stijl iets vloeiender gemaakt.
8. Door vriendelijke bemiddeling van dr C. Smits te Haren.
9. Harm Talen, Klaas Talen, Hendrik Talen, Klaas van Goor, Albert de Weert, Jan Harms Talen, Roelof Roo, Hendrik Vos, Derk Kruif, Hendrik Bloemhof (landb.), Roelof Mannes, Jan Redder, Pouwel Dunnink, Hendrik Dunnink, Willem van Veen, Roelof Talen, Willem Slager, Klaas Harms Talen, Koob Tippe, Hendrik Schoemaker, Roelof Tippe, Jan Hendrik Huls, Jacob Vos, Klaas Everts Redder, Cornelis Notting, Kornelis Scholten, Jan Talen, Roelof Harms Talen, terwijl Arend van Boven en Klaas Wesselink met een kruisje hadden getekend.
10. Notulen kerkeraad 23 januari 1844.
11. Notulen kerkeraad 22 april 1844.
12. Notulen kerkeraad 15 juni 1844.

13. Het huwelijk werd 28 september 1845 in Staphorst kerkelijk bevestigd.
14. Hiermee worden bedoeld de aanhangers van Wolter Wagter Smitt, de bekende voorman van de Kruisgezinden.
15. Op 1 maart 1855 is Willem van Veen overleden, 72 jaar oud, in huis staande in het Bergerslag.
16. Zijn vrouw Klaasje Mussche was hem op 22 oktober 1908 al voorgegaan. In De Bazuin van 7 april 1911 staat de volgende advertentie: ‘Heden overleed in zijnen Heere en Heiland onze waardige Oom Klaas Talen, emerituspredikant alhier, in den ouderdom van ruim 95 jaren. Namens de Familie J. Tippe, Bzn. Staphorst 5 april 1911’.

X *Steenwijk*

Het voormalige vestingstadje Steenwijk ligt in de kop van Overijssel tussen het merengebied van noordwest-Overijssel en het bos- en vroegere heidelandschap van zuidwest-Drenthe. Een deel van de oude stadswal en grachten is nog intact; vooral in het zuiden van de stad is de hoge wal met bastion en omgrachting bewaard gebleven. Via het Steenwijkerdiep had de stad een verbinding met de Zuiderzee van toen. De straatweg van Zwolle naar Leeuwarden liep door de stad.

De hervormde kerk telde omstreeks 1845 ongeveer 3750 zielen inclusief de hervormden, die in de buurtschappen *Zuidveen, 't Verlaat, Onna* en *Callenkote* woonden. Deze gehuchten behoorden tot de burgerlijke gemeente Steenwijkerwold, die de stad geheel omsloot.

De hervormde gemeente van Steenwijk was twee gebouwen rijk, waaronder de imposante Grote of St. Clemenskerk, en werd door twee predikanten gediend. In de dagen van de Afscheiding waren dat *J. Wilbrink*, die 40 jaar (1806-'46) en *Petrus Parson*, die niet minder dan 44 jaar in Steenwijk heeft gestaan (1831-'75). De laatste heeft veel versjes en verhalen voor de jeugd geschreven, ook religieuze gedichten. In de Vervolgbundel op de Evangelische gezangen staan twee gezangen van hem opgenomen, namelijk de nummers 199 en 208. Het eerste, nog wel bekend, ook te vinden in het tegenwoordige Liedboek voor de kerken, begint met de regels: Ontwaakt, gij die slaapt en sta op uit de dôon. Het tweede, met de titel ‘De dag des Heeren’, begint ‘Roemt 's Vaders welbehagen, geeft Jezus lof en eer. Daar is de kroon der dagen, de dag des Heeren weer’.

In het voorbijgaan merken we hier nog op, dat in de hervormde gemeente van Steenwijk vroeger ook predikant is geweest de befaamde *Joh. Bogerman*, die in 1593 naar Appingedam vertrok, en later als do-

minee te Leeuwarden, voorzitter was van de Nationale synode van Dordrecht 1618/19. Nòg een bekend geworden predikant is *Arnoldus Rotterdam* (1718-1781), sedert 1756 dominee in Steenwijk, waar hij een gemeente van 1200 zielen kreeg te verzorgen. Hij was duidelijk een vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie en is bekend gebleven door zijn verklaring van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, in twee delen verschenen onder de titel: *Zions roem en sterkte* 1755/58.

In de hervormde gemeente van *Steenwijkerwold*, waartoe ook het gehucht *Tuk* behoorde, heeft 40 jaar lang gestaan *ds A. Jentink* (1809-'49 em.).

Zeker is wel, dat ook in Steenwijk in de 19e eeuw het hervormd kerkelijk leven in belangrijke mate van de op de synode van Dordrecht 1618/19 aangenomen gereformeerde formulieren van eenheid was afgegleden. Met als gevolg dat er gezelschappen en conventikels ontstonden, waarin de aan de kerkelijke belijdenisgeschriften trouw geblevenen samenkwamen om elkaar onderling godsdienstig te stichten en te bemoedigen. Een goede illustratie hiervan valt te lezen in de studie *Kruisdominees* van dr F.L. Bos. Een aantal aanvullingen hierop van onze kant kunnen het beeld completeren.

Op 27 februari 1828 moesten in Steenwijk enkele jonge mensen voor de hervormde kerkeraad verschijnen. Ze hadden namelijk ‘de onbeschaamdheid en dweepzucht’ zover gedreven, dat ze, in plaats van de kerkdiensten te bezoeken, op zondagavond om de 14 dagen ‘leesgezelschap’ hielden. Zo noemden ze dat ‘listiglijk’.

Eén van die onbeschaamde dwepers was *Wolter Wagter Smitt*, de 24- of 25-jarige zoon van *Jacobus Smitt* en *Hendrikje Wagter*, die nota bene nog maar drie jaar geleden belijdenis van zijn geloof had afgelegd. Een ander was *Jan Kok*, die dit helemaal nog niet had gedaan.

Beiden kwamen echter geenszins onder de indruk van de vermaning en waarschuwing door de kerkeraad tot hen gericht. Deze riep nu de hulp van het stadsbestuur in, en verzocht de vroede vaderen ervoor te zorgen, dat deze samenkomsten, die zo geheel in strijd waren met de wil van Zijne Majesteit, en waardoor hier en elders de rust van de Vaderlandse kerk werd ondermijnd, werden tegengegaan.

Wolter Smitt en Jan Kok bleven het antwoord niet schuldig en schreven een uitvoerige verdediging[1] aan B. en W., die hun ‘goedgunstig’ inzage hadden verleend van de schriftelijke klacht van de kerkeraad. Met als bijlage een verklaring, ondertekend door acht personen, allen vaste bezoekers van het gezelschap. Hierin stond, dat Smitt en Kok nimmer iets ten nadele van de hervormde predikanten in Steenwijk noch van de kerkdiensten hadden gezegd. In het gezelschap was van enige wanorde nooit sprake geweest en alles was altijd stichtelijk verlopen. De namen van de acht ondertekenaars waren:

J.A. Kuiper - Jan Adams Kuiper

A. Kuper - waarschijnlijk Adam Kuper, smid, zoon van Jan Adams Kuiper
Jacob Adams Kuiper, een smid
W.R. Akse - waarschijnlijk Wycher Roelofs Akse, een landbouwer in Steenwijkerwold
Jan Oostindiën, kuiper
Klaas Oostindiën, bakker
M.G. de Boer - Marten Geerts de Boer, arbeider
Jacob Ketel - overleed in mei 1831 in een huis in de Oosterstraat, oud 42 jaar, nalatende 7 kinderen.

Op twee na komen we deze namen straks bij de Afscheiding van december 1835 in Steenwijk weer tegen.

Toen de klachten niet hielpen, bracht de kerkeraad zwaarder geschut in stelling. De samenkomsten van die jonge mensen - aan wie verregaande onkunde, trots, hardnekkigheid, valsheid en misbruik van Gods dierbaar Woord verweten werd - zouden een gevaar vormen voor de staat! Zelfs de alarmkreet, dat meer dan 100 personen zich bij Adam Kuiper aan huis aan het gesignaleerde kwaad schuldig maakten, vermocht de burgerlijke overheid niet tot actie te bewegen.

Weliswaar had de Gouverneur van de provincie, bij wie de kerkeraad tenslotte aanklopte, een meer geopend oor voor de klachten, maar ondanks alles bleven de samenkomsten nog doorgaan.

Al deze perikelen hadden intussen geen nadelige invloed op de burgerlijke carrière van Wolter Wagter Smitt, want in oktober 1829 werd hij aangesteld tot *sergeant-majoor* bij de Overijsselse schutterij te Steenwijk en een goed jaar later promoveerde hij tot tweede luitenant. In die functie deed hij tijdens de Belgische opstand dienst in Zeeuws-Vlaanderen. Van daaruit nam hij in de zomer van 1831 deel aan de veldtocht in België. In 1834 verhuisde hij naar Zwolle en nam daar de garnizoensdienst waar.[2.] In ons hoofdstuk over Zwolle zullen we hem daar weer ontmoeten.

Na deze korte uitweiding over de later zo befaamd geworden oefenaar *Wolter Wagter Smitt*, kunnen we dus met zekerheid vaststellen dat, voordat de Afscheiding ook in Steenwijk plaatselijk een feit werd, er al enige jaren lang in Steenwijk en Steenwijkerwold oefeningen zijn gehouden, bijgewoond door mensen die in de praktijk de hervormde kerk de rug hadden toegekeerd.

In 1934 werd ook in Steenwijk herdacht, dat 100 jaar geleden de Afscheiding was begonnen. We hebben een getypt ‘historisch overzicht’ onder ogen gehad. Daarin deelt de ons onbekende opsteller - ds J.B. van der Sijs? - mee, dat een oude broeder hem wist te vertellen, dat in het huis van zijn grootmoeder in de Oosterstraat *Da Costa* eens een ‘bijbeloefening’ had gehouden.

We vragen ons af: zou Da Costa toen de gast geweest zijn van *Groen*

van Prinsterer, die wel logeerde op de buitenplaats *De Bult*, even ten noorden van Steenwijk tegen de Woldberg gelegen?

Dit zat zo: Groen van Prinsterer was met een meisje uit de stad Groningen getrouwd, met 'Betsy' van der Hoop, een dochter van *mr Abraham Johan van der Hoop* en *A.A.M. Thomassen à Thuessink*. De Bult, vlak bij Steenwijk, was eigendom van deze familie, die hier steeds een deel van het jaar doorbracht. Toen Groen zijn meisje leerde kennen, was ze net 20 jaar. Betsy of meer elitair: Elisabeth Maria Magdalena was een nichtje van de Groningse hoogleraar in de rechten *E.J. Thomassen à Thuessink*.

In 1827, een jaar na de dood van haar vader, die wethouder van Groningen en lid van de Provinciale Staten was geweest, verloofde ze zich met Guillaume Groen van Prinsterer en op 28 mei 1828 werd hun huwelijk op het stadhuis in Groningen voltrokken. Dat Groen graag eens op De Bult bij Steenwijk logeerde, is nu wel duidelijk. Daar kon hij dan o.a. zijn schoonmoeder ontmoeten en hoefde hij niet helemaal de lange reis naar Groningen te ondernemen.

Instituering

Wanneer is de Afgescheiden kerk van Steenwijk geïnstitueerd? In elk geval bestond ze al op *21 december 1835*, toen een ouderling en een diaken van de gemeente met nog een aantal ambtsdragers van andere gemeenten een verzoekschrift aan de Koning zonden. Het waren ouderling *O. Greven*, arbeider van beroep en diaken *M. de Boer*, turfmaker. Over deze beide personen moest de burgemeester aan de Gouverneur inlichtingen verstrekken. Hij deelde mee, dat O. Greven en M. de Boer zich van de hervormde kerk hadden afgescheiden en beiden 'tot de geringste volksklasse' behoorden.[3.] Vooral dit laatste werd er in soortgelijke rapporten in het hele land met graagte bijgezet. Verder schreef de burgemeester nog, dat het totale aantal separatisten (afgescheidenen) in Steenwijk 132 bedroeg (dus niet weinig). Maar van die 132 hoorden er 4 tot de provincie Drenthe en 2 tot de gemeente Steenwijkerwold, zodat het werkelijke aantal Afgescheidenen 126 bedroeg. Aldus burgemeester T. Zomer. Helaas hebben we deze lijst niet kunnen terugvinden. Hoogstwaarschijnlijk heeft de grote meerderheid van hen zich in feite ook nooit afgescheiden.

In de notulen van de hervormde kerkeraad van december 1835 valt ook een voor ons doel belangrijke notitie te lezen. Meegedeeld werd dat een aantal gemeenteleden op grond van art. 28 en 29 van de Nederlandse geloofsbelijdenis zich niet kon verenigen met hen, die het zg. Hervormd Kerkbestuur als wettig gezag in de kerk erkenden. Daarom hadden ze zich aangesloten bij die Gereformeerden, die zich enig en alleen houden aan de Leerregels en verordeningen, vastgesteld op de Synode van Dordrecht 1618/19, daar deze volgens 'hun ware overtuiging' op Gods Woord waren gegrond. En dan volgen 29 namen. Zo mogelijk voegen

we er enkele persoonsgegevens aan toe.

1. *W.W. Smitt*, d.i. Wolter Wagter Smitt, luitenant bij de schutterij, die in Zwolle zo'n grote rol bij de Afgescheidenen en later bij de Kruisgezinden zou spelen en dominee is geworden in Zalk.
2. *J. Oostindiën*, een kuiper.
3. *B.A. de Bock*, d.i. Berend Aarnout de Bock, koopman.
4. *O. Greven* - Ooyer Greven, arbeider, vele jaren ouderling, getrouwd met Margje Jacobs, in december 1857 overleden in een huis staande in de Korte Woldstraat, 74 jaar oud. Hij had aan de kerk een legaat vermaakt van *f* 360,-. En zijn vrouw
5. *Margje Jacobs*.
6. *M.G. de Boer* - Marten Geerts de Boer, arbeider, en zijn vrouw
7. *Maria de Boer*, naaister, dochter van de stadskarreman Marten de Boer en Hendrikje Koning.
8. *J. Smitt* - Jacobs Smitt, de vader van de al genoemde Wolter Wagter Smitt.
9. *H. Wagter* - Hendrikje Wagter, vrouw van Jacobus Smitt en dochter van Wolter Wagter en Deeltje Prakke.
10. *W. Greven* - Willem Greven, looiersknecht, en zijn vrouw
11. *Jantje Stobbe* - naaister.
12. *H. Rook* - Hendrik Rook, kuiper, en zijn vrouw
13. *Hilligje Stobbe*.
14. *H.S. Dijkstra* - Harmen Siebouts Dijkstra, horlogemaker.
15. *Marria Douée* - waarschijnlijk Marrigje Doeve, in 1847 getrouwd met Jan Greven, een arbeider.
16. *J. Broekhuizen* - Johannes Broekhuizen, van beroep huisbode, geboren Beusichem (Gld.), zoon van Frans Broekhuizen ‘colonist’ en van Maria van Waardenburg, beiden wonende te Frederiksoord.
17. *Deeltje Smitt*, in 1833 met bovengenoemde getrouwd, naaister, dochter van Jacobus Smitt en Hendrikje Wagter, winkeliersche. Ze was dus een zuster van Wolter Wagter Smitt.
18. *J.G. de Vries* - Johannes de Vries, arbeider, en zijn vrouw
19. *Aaltje de Bruin*, in 1853 overleden, 66 jaar oud in huis staande in de Molenstraat.
20. *Grietje de Bruin* - getrouwd met Albert de Vries, in 1856 op 77-jarige leeftijd overleden in huis staande in de Onnigerstraat.
21. *H. Oost* - Hendrik Oost, arbeider.
22. *J.A. Kuiper* - Jan Adams Kuiper, en zijn vrouw
23. *Jacobje de Vos* - Ze overleed in 1859, oud 78 jaar.
24. Nog een *J.A. Kuiper* - Jacob Adams Kuiper, en zijn vrouw
25. *Femmigje Schute*.
26. *Jan Elij*, kleermaker, en zijn vrouw
27. *Hilligje de Boer* - Bij haar huwelijk in 1831 was ze ‘dienstmeid’ en dochter van ‘stads suppoost’ Marten de Boer en Hendrikje Koning (dus van de ‘stadskarreman’).

28. *H. van Eeken* - Bij zijn huwelijk in 1818 bakkersknecht, en zijn vrouw
29. *Elsje Heinen*.

Eerst vergaderden de Afgescheidenen telkens met niet meer dan 20 personen in een huis in de Oosterstraat. 'Vandaar verhuisden ze naar de Korte Woldstraat, waar de godsdienstoefeningen bij Kobus Smit werden gehouden'. Met deze Kobus Smitt zal wel bedoeld zijn Jacobus Smitt, de vader van Wolter Wagter Smitt.[4.]

In de hervormde notulen lezen we over dit punt, dat de kerkeraad zich bedroefde 'over de verregaande onkunde en halsstarrigheid dier menschen hopende dat ze nog tot inkeer mochten komen'.

In het reeds genoemde historisch overzicht vonden we dat de verklaring van afscheiding in Steenwijk door de meesten getekend was op 6 december '35, terwijl enige dagen later nog 5 personen zich bij hen voegden.

Het is verleidelijk hieruit de conclusie te trekken - en dat is ook wel gebeurd - dat de Afgescheiden kerk van Steenwijk op 6 december 1835 is geïnstitueerd. Maar onlangs vonden we in het familie-archief De Cock een brief, door de bekende oefenaar P.K. Radema uit Burum (Visvliet) geschreven aan Helenius de Cock in Kampen. Deze was in 1859 bezig met het samenstellen van een boek over het leven van zijn vader Hendrik de Cock. Om over wat meer bouwstoffen te kunnen beschikken, had hij aan vele Afgescheiden kerkeraden het verzoek gericht om hem aan de hand van bijgevoegde vragen wat plaatselijke informatie te verschaffen over de beginperiode van de Afscheiding, waarbij zijn vader nauw betrokken was geweest.

Radema had dit voor de gemeente Burum (Fr.) gedaan. Aan het slot van de brief schreef hij: '...als merkwaardig merk ik ook aan, dat in de terugreis toen wij van de regtbank van Zwolle kwamen, U.E. vader de gemeente op *Rooveen* gestigt heeft en des nagts te *Steenwijk*. Meerder inligting kan ik U.E. niet geven, maar bij dit alles heb ik tegenwoordig geweest'.

Nu weten we met zekerheid dat de Afgescheiden gemeente van Rouveen geïnstitueerd is op dinsdag 1 december 1835 (zie hoofdstuk Rouveen).

Die te Steenwijk zou volgens bovengenoemde brief dus gesticht zijn in de nacht of late avond van 1 december 1835.

Ook het classicaal bestuur van Kampen, waaronder Steenwijk ressorteerde, stuurde op 29 februari 1836 een rapport aan de minister, met over de Afgescheidenen in *Steenwijk* en *Steenwijkerwold*, wat aantal en kwalificatie betreft, de volgende gegevens:

Steenwijk, 34, behorende 'onder de minst beschaafden in verstandelijke en zedelijke hoedanigheden, meest, ja allen bijna, menschen uit de geringste volksklasse, die door onkunde en vooroordeelen geleid, ook verre verwijderd zijn van door hun voorbeeld te stichten; terwijl zij bij de zachtste toespraak meest altijd een zeer kwaden en vijandigen geest

openbaren, en voor geene overtuiging vatbaar schijnen te zijn.

Steenwijkerwold, 2, man en vrouw. De man is een onwetend en stijfhoofdig dagwerker, welke bij zijne vrouw, die nog geene kerkelijke attestatie had ingeleverd, één kind van 1 jaar heeft, hetwelk hij zoo min als een kind van 8 jaar, in een vorig huwelijk verwekt, heeft willen laten doopen. Bestond er in deze gemeente voor eenigen tijd een hevigheid van secte drijven, dezelve begint af te nemen of is liever geheel vernietigd sedert de beboeting van eenen *boer*, eenen voornamen drijver, en wel op last van den Heer Gouverneur der Provincie'.

Met die boer wordt hier bedoeld, de 59-jarige *Meine Geerts van Essen*, wonende in Steenwijkerwold. Hij had op zondag 18 januari '35 zijn huis zonder de vereiste toestemming beschikbaar gesteld voor een godsdienstoefening met meer dan 20 personen. De oefenaar *Pieter Jacobs de Blauw*, een schipper, was daarin de voorganger geweest. In Zwolle werd Van Essen in maart '35 tot *f* 25,- boete veroordeeld.[5.] We denken, dat we hier te doen hebben met de voorganger van de secte der *Zwijndrechtse Nieuwlichters*, die in 1835 ook de kop van Overijssel bezocht. Blijkbaar was Van Essen in zijn ban gekomen. Deze geestdrijvers hebben ook in Friesland en Drenthe geopereerd.[6.]

Het eerste notulenboek

Het oudste notulenboek van de kerkeraad begint met *13 maart 1839*. Daarom weten we weinig van de geschiedenis van de Afgescheiden kerk in de beginjaren 1835-'39. Slechts een enkel gegeven plukten we uit de notulen van de Provinciale vergaderingen, waarop de kerk van Steenwijk geregeld vertegenwoordigd was. De gemeente ging in juni 1838 niet mee met de 'afscheuringsverklaring' van *Schouwenberg* en de zijnen, bleef dus binnen het kerkverband en voegde zich niet geheel of gedeeltelijk bij de Kruisgezinden.

In het eerste notulenboek van de kerkeraad vinden we in het begin geen kerkeraadsnotulen in de echte zin van het woord, maar meer een serie korte aantekeningen. Ze beginnen met ons te vertellen, dat *ds Van Raalte* op *Biddag* 13 maart 1839 's morgens in Steenwijk had gepreekt. Er was veel belangstelling geweest ('eene groote menigte van menschen') en de preek was 'met veel genoegen' aangehoord. Waarschijnlijk heeft dit plaats gevonden 'in de woning van Sent Oost in de Korte Wildstraat'.[7] 's Middags zou ds Van Raalte niet voorgaan, omdat hij een afspraak had 'agter Hattem', waar de 'dilsjans' hem naar toe zou brengen. Maar de kerkeraad drong er bij hem zo sterk op aan ook nog een keer in de vóórmiddag te preken, dat hij zich liet overhalen. In die dienst was hij zo 'leevendich en krachtig in het prediken tot groot genoegen van de gemeente', dat deze 'er door werd verleevendigt en versterkt'. Tijdens de dienst werden ook nog 3 kinderen gedoopt en sloten zich enige personen - na afgelegde geloofsbelijdenis - bij de gemeente aan. Toen de burgemeester lucht van die tweede dienst had gekregen, 'moesten de dienaars

in de beenen', zoals het notulenboek de opdracht aan de politie-agenten formuleert. Eén van hen 'kwam heimelijk ons waarschouwen', dat, als er 'agtermiddags' weer een godsdienstoefening werd gehouden, dus de derde van die dag, zij orders van de burgemeester hadden om ds Van Raalte eruit te gooien! ('uit de vergadering te werpen'). Dominee en de kerkeraad vonden het nu maar het beste dit keer zich te 'onderwerpen', niet zozeer uit vrees, maar vooral om ds Van Raalte de gelegenheid te geven alsnog naar Hattem te vertrekken. Daarvoor was het ook hoog tijd geworden, want het was met de diligence altijd nog ruim 40 km naar het stadje aan de IJssel, even ten zuiden van Zwolle.

Nog steeds was er 'veel volks' aanwezig, in afwachting van een derde kerkdienst. De kerkeraad besloot nu er een leesdienst van te maken d.w.z. één van de ambtsdragers zou dan de dienst leiden en een preek voorlezen. Kort voor het begin van deze godsdienstoefening namen de politiemannen de beide kerkeraadsleden even apart en vroegen hun of ds Van Raalte weer ging preken. Op het ontkennend antwoord kregen de kerkeraadsleden te horen, dat er niettemin proces-verbaal zou worden opgemaakt. Dat moesten ze dan maar doen, was de reactie van de ambtsdragers en de dienst begon.

Het zat 'van boven en beneden' weer stampvol; de hoorders puilden a.h.w. de ramen uit. En de gelezen preek was - volgens de notulen - zo 'krachtig', dat de gemeente gesticht en Gode lof en dank gebracht werd; 'zoo liep alles door des Heeren goedheid weder met vreede af'. Een proces-verbaal hebben we niet gevonden. Onder zulke spannende omstandigheden is in de dagen van de Afscheiding overal in het land menige godsdienstoefening gehouden. In onze tijd van vreedzaam verlopende kerkdiensten kost het soms moeite ons dit alles nog in te denken.

In het notulenboek lezen we verder, dat op zondag 23 juni '39 de kerkeraad erop attent gemaakt werd, dat een zekere *T. de With* uit Friesland onopgemerkt een samenkomst had meegemaakt. Men had hem nog nooit gezien, maar wel gehoord, dat hij soms oefende. Hij was echter al weer vertrokken. Men verwonderde er zich over, dat hij zich niet aan de één of ander had bekend gemaakt, want dan had hij, als hij een oefenaar was, in de avonddienst nog mooi kunnen voorgaan. Daarom ging men hem alsnog opsporen. In het kleine Steenwijk was hij spoedig gevonden. Hij bleek bij vrienden te zijn. Aan het verzoek 's avonds nog een keer te oefenen, voldeed hij. Met open mond luisterden de Steenwijkers naar hem.

Van Raalte was echter over het feit zelf maar slecht te spreken. Hij vermaande de kerkeraad het *ongeordende* oefenen niet langer toe te laten en drong erop aan uit te zien naar een man, die geschikt was om de gemeente als herder en leraar te dienen. Hij wist er wel een paar en vestigde de aandacht op twee studenten, die hij bezig was op te leiden. Hun namen staan er niet bij.

Maar tal van gemeenteleden waren nog zo onder de indruk van het eerste oefenen van *T. de With*, dat deze opnieuw werd uitgenodigd en weer bijzonder voldeed. Hem wilde men nu graag als herder en leraar hebben. Ds Van Raalte bleef zijn bezwaren houden. Zo verliepen er enige weken. Intussen drongen minder gunstige geruchten over De With in Steenwijk door. Hij zou zich schuldig hebben gemaakt aan 'los levensgedrag en onoprechtheid'.

Nu goed, dan zou men inlichtingen over hem inwinnen bij ds Van Velzen en bij de kerkeraad van *Wanswerd-Birdaard* bij Dokkum, waar De With vandaan kwam. De laatste raadde aan hem opnieuw te laten oefenen en met hem te spreken. Dan kon men immers zelf oordelen. De With reisde inderdaad weer naar Steenwijk. Nu klonk het bezwaar, dat hij in zijn oefenen de onbekeerden niet had gewaarschuwd. Toen hem dit werd gezegd, antwoordde hij heel nederig, dat hij zover niet durfde te gaan. Dan zou hij immers 'de sleutelmacht bedienen' en hij sprak maar als broeder onder de broeders. Volgens de kerkeraad - die blijkbaar het verschil tussen oefenaar en predikant uit het oog verloor - was hij dan niet bekwaam om voor te gaan. Want er kwamen zowel bekeerden als onbekeerden in de godsdienstoefeningen en in de prediking werd 'de volle Raad verwacht'. De With reageerde opnieuw heel nederig met de woorden, dat hij nog eens zover hoopte te komen. Merkwaardig genoeg waren deze woorden oorzaak, dat hij uit de gratie raakte ('Daarop vielen velen in de gemeente van hem af').

Nu stuurde ds Van Raalte zijn leerling *Popke R. de Wit* naar Steenwijk om daar een keer te preken. Deze oefenaar uit *Wildervank* (Gr.) was pas tot het predikambt toegelaten, na bij ds Van Raalte in Ommen te zijn opgeleid. Hoewel sommigen hem wel als dominee wilden hebben, bleven anderen toch nog de voorkeur te geven aan de Fries T. de With. Ds Van Raalte raadde tenslotte aan met het uitbrengen van een beroep nog even te wachten en eerst nog een biduur te houden. Maar ook zo kwam men er nog niet uit. Er groeide verbittering tegen elkaar en de gemeente was 'kwijnende en vermagerende'. Niet weinigen in de gemeente waren ontevreden, dat er op zondag niet geoefend mocht worden. Het was in die tijd, dat ds Van Velzen - die grote invloed had - het oefenen zo ongeveer had verboden, omdat dit maar een nabootsen van het preken zou zijn.

Voor de kerkeraad kwam er in september '40 nog een moeilijkheid bij. De in Steenwijk geboren en getogen *Wolter Wagter Smitt*, nu in Zwolle wonende, kwam zijn zieke zuster in Steenwijk opzoeken. Hij had zich inmiddels onttrokken aan de Afgescheidenen en was in Zwolle, Zalk en wijde omgeving bij de Kruisgezinden een befaamde dominee aan het worden. Natuurlijk was zijn komst in zijn vroegere woonplaats niet onopgemerkt gebleven en een lid van de gemeente vroeg de kerkeraad of hij mocht preken. Maar omdat Smitt buiten het Afgescheiden kerkverband was komen te staan, kon de kerkeraad uiteraard geen toestemming geven. De bewonderaars van Smitt vonden echter, dat hij toch moest en

zou voorgaan. Op hun aandrang preekte hij daarom in een schip, dat buiten de stad lag. Zijn aantrekkingskracht was zo groot, dat verscheidene gemeenteleden hem daar gingen beluisteren, wat voor de kerkeraad weer aanleiding was hen te vermanen.

Om nu aan alle moeilijkheden een eind te maken, stelde ds Van Raalte voor, als hij zelf weer eens in de gemeente was, een tal te stellen, waarop naast De With ook twee van zijn leerlingen kwamen te staan. Hun namen zou hij dan noemen. Vervolgens moest een loting de beslissing brengen. Dit werd goed gevonden. En zo viel op 3 januari 1841 het lot op Jan Willem te Bokkel.[8.] Na veel heen-en-weergeschrijf bedankte deze uiteindelijk. Dus zat het beroeping werk weer muurvast en bleven 'de ellenden' - zoals de notulen het noemen - voortduren.

Tot men uit het in de buurt gelegen Dinxterveen een tip kreeg, dat daar een man had geoefend 'die wel bekwaamheden bezat om op zondag de gemeente te stichten'. Het was *Luitsen Dijkstra* van Smilde. De kerkeraad nodigde hem nu uit ook eens bij hen te komen oefenen. En op een zondag in februari 1842 ging hij driemaal in Steenwijk voor 'tot groot genoegen van de hoorders'. Hij werd beroepen.

Deze *Luitsen Dijkstra* was een eenvoudige turfmaker, geboren in Gorredijk (Fr.) en later woonachtig in Smilde. Zijn naam had in Afgescheiden kringen een goede klank. Hij was bij de Afscheiding een man van het eerste uur geweest. Was hij niet eens helemaal van Smilde naar Ulrum gelopen om De Cock te horen preken? Had hij niet - nog vóór de Afscheiding in Ulrum een feit was geworden - zijn ruim eenjarig zoontje Albert door De Cock in Ulrum laten dopen? Deze had hem in november 1834, na een voorafgaand onderzoek, zelf als oefenaar in Smilde aangesteld. Deze Luitsen Dijkstra kwam tijdens de Paasdagen in '42 weer in Steenwijk preken en nam het beroep - na een gesprek met de kerkeraad - aan. Nu ging men in Steenwijk spijkers met koppen slaan. Omdat er een dominee zou komen, behoorde er ook een kerkgebouw te zijn. En daarmee hing weer samen, dat men door de overheid als kerk moest zijn erkend. In de kerkeraadsvergadering van 12 mei '42 kwamen deze twee uiterst belangrijke en gevoelig liggende punten ter sprake. Men besloot door te tasten. Een verzoekschrift om door de overheid als gemeente te worden erkend werd opgesteld en naar de Koning gestuurd. Het was door 40 personen ondertekend en bij K.B. 28 september 1842, no. 77 kwam de officiële *erkenning* af.

Ook de kerk- en pastoriebouw verliepen voorspoedig, al was een aantal gemeenteleden ertegen. Zou er wel eens een nieuwe kerk gebouwd zijn zonder oppositie?

Aan de aannemer Jan Voerman werd de bouw gegund en al drie maanden later was het eenvoudige kerkje met de er naast staande pastorie klaar voor gebruik. Alles bij elkaar had het nog geen 2½ duizend gekost.[9.] Kerk en pastorie stonden bij de *Onnapoort* in de Onnastraat aan de rand van de stadswal, op de plek waar momenteel de Gereformeerde

kerk staat, die dateert van 1922. In de volksmond heette deze kerk later de binnenkerk, omdat ze nog net binnen de wallen stond en even na de Doleantie van 1886 de Dolerenden net even buiten de wal hun plaats van samenkomst kregen, wel de buitenkerk genoemd.[10.]

Ds Luitzen Dijkstra was van 1840 tot 1870 Chr. Afgescheiden predikant in Steenwijk.

Een poort, één van de uit- en ingangen van de stad, bezat altijd een zekere aantrekkingskracht. Daar kon het druk zijn. Een tekenend voorbeeld leveren de notulen van april 1866. De kerkeraad vroeg toen het stadsbestuur erop toe te zien, dat de kerkdiensten niet gehinderd werden door het verkopen van appelen en ander 'snuisterijen' bij de poort.

Ds L. Dijkstra, 1842-1871

In de loop van 1842 was *L. Dijkstra* op grond van zijn bijzondere gaven na afgelegd examen toegelaten tot het predikantschap. Hij werd dominee op art. 8 van de Dordtse Kerkenorde, zoals het vroeger heette. Nu stond niets meer zijn komst in Steenwijk in de weg. Op zondag *6 november '42* bevestigde ds Van Raalte, die de vorige avond te paard uit Ommen was gekomen, hem plechtig als (eerste) dominee van de Afgescheiden kerk van Steenwijk 'onder een groot aantal toehoorders'.[11.] Ds Dijkstra, getrouwd met Grietje Alberts Eendvogel uit Smilde, was 44 jaar en stond dus nog in de kracht van zijn leven.[12.] Het gezin telde toen 5 kinderen. Tot zijn dood in november 1871 heeft hij in Steenwijk gewoond en gewerkt, in goede en kwade dagen, 29 jaar lang. Hij is 73 jaar geworden en overleden in de pastorie in de Onnastraat op 26 november 1871. Die pastorie, later kosterswoning, is nu afgebroken, er rest alleen nog een open 'gat' aan de noordkant van de tegenwoordige kerk.

In het kerkelijk leven ging het - uiterlijk gezien - heel sober en armelijk toe. Hoe kon het ook anders? De gemeenteleden van toen waren bijna allen arm, de dominee incluis. Ds Dijkstra's pastorie was echt niet deftig

ingericht. De voorkamer had een vloer van rode stenen. Met de klompen ging men in huis. Die voorkamer was studeer-, catechiseer- en kerkeraadskamer. Verder was er een achterkamer met houten vloer, en een keuken.

Eens moest hij zelf de gemeente in om giften bij elkaar te krijgen 'opdat de pastorie wat kon opgeschilderd worden'.

In 1850 werd de oude vloer van ds Dijkstra's kamer in de kerk gelegd, die toen wel zonder vloer zal geweest zijn. Dáár vergaderde de gemeente, dáár zong ieder de psalm op zijn eigen manier en dáár preekte ds Dijkstra en verzocht hij onder de preek de koster de kippen, die hij vanaf de preekstoel in zijn tuin zag lopen, weer in het hok te doen, opdat ze zijn koolplanten niet zouden beschadigen. En in dat kerkje is ook de gemeente opgebouwd in haar allerheiligst geloof.[13.]

Over zijn manier van preken lazen we: Hij was op de kansel dezelfde als in zijn omgang - eenvoudig, soms wat lomp en plat, maar toch hartelijk en innemend. Schoolse vormen waren hem vreemd. Op eenvoudige wijze verkondigde hij de volle raad Gods. Hij bezat de gave om helder en duidelijk, op bevattelijke en kinderlijke wijze Gods woord te prediken, zodat de eenvoudigste hem kon verstaan. Een bijzondere preektrant of kanselstijl bezat hij niet.

Hij was natuurlijk, ook op de kansel, en preekte met onopgesmukte, soms wel wat platte woorden, alsof hij met de mensen sprak. Onbekeerden vermaande hij teder en welmenend; ten onverschilligen en spotters toornde hij met vlammend oog, zwakken en kleinen leidde hij vaderlijk, meer bevestigden bouwde hij op.

Zeer verontwaardigd was hij, wanneer hij slapers in de kerk zag. Dan sprak hij, trillend van verontwaardiging, met donderende stem, terwijl hij met kracht op de preekstoel sloeg: 'Maak die slapers eens wakker!' of, 'N., stoot je buurman eens aan'.

Soms was hij zeer welsprekend, omdat het hart hem welsprekend maakte. Op een Hemelvaartsdag sleepte hij zijn hoorders zo mee, dat velen de herinnering daaraan nog jaren lang hebben bewaard. Eens stelde hij midden in de preek, nadat hij over het dienen van de Heere had gesproken, de vraag: 'Heb ik hier, ook van dat volk, dat God wenst te dienen?' Een vrouw was zo door de preker meegevoerd, dat ze hardop die vraag bevestigend beantwoordde en zich dit jaren daarna nog herinnerde.

Het is bekend, dat een man als Groen van Prinsterer, als hij op de buitenplaats De Bult bij Steen wijk zijn vakantie door bracht, zich niet schaamde bij ds Dijkstra in de kerk te komen.

Ds Dijkstra was een echte volksman. Zijn vrouw, die ook heel eenvoudig was - ze kon niet schrijven[14.] - droeg vaak een doek op het hoofd, zoals dat in de noordelijke veenstreken de gewoonte was.[15.]

Ds Dijkstra was fors van postuur, 1.76 m lang en befaamd om zijn lichaamskracht.[16.] Daarover deden sterke verhalen de ronde. Toen hij

eens in de trekschuit zat en een paar lummels hem bespotten en treiterden, pakte hij met elke hand één van hen bij de kraag en klapte ze tegen elkaar. Ze deden het niet weer.[17.]

Het meest bekend is wel, hoe hij eens ds H. de Cock - omringd door een woedende volksmenigte - door de Herestraat in Groningen loodste, na eerste enkele raddraaiers op zij te hebben gegooid. Hij heeft deze rel later zelf beschreven in een brief aan Helenius de Cock.[18.] Uit dit schrijven halen we in zijn eigen woorden ook een illustratie van zijn onverschrokkenheid aan.

De Cock zou op een zondag in *Smilde* preken en daar een kind (Hendrik) van Dijkstra dopen. ‘Ik - schrijft Dijkstra - woonde toen wat agter af op een wijk. Ons huis liep vol mensen en toen U vader goed aan 't prediken was, toen begon mijn zoon te schreyen, omdat de veldwagter en deurwaarder er te zamen aankwamen. Ik ging buiten de deur staan om haar af te wagten en liet de blinden binnen voor de glazen sluiten, dat zij er van buiten niet door konden zien om het volk te tellen.

Toen zeyde de veldwagter tegen mij: Zij waren gekomen om eens te zien, wat volk dat ik (in) mijn huis had. Ik zeide daarop heel bedaard: dat is goed. Maar hebt gij heden ook een bewijs van de burgemeester, dat hij U gestuurd heeft? Zij antwoorden: neen. Nu zeide (ik): dan wil ik U volstrekt in mijn huis niet hebben.

Toen zeide de veldwagter: ik (heb) de deurwaarder tot assistent mede genomen en wij willen er in. Hij trok de sabel uit en wilde met geweld in agter mijn deur. Daar stond een stok, die nam ik in de hand en zeide tot haar beiden: het minste letsel, dat gij mij aandoet, dan moet gij voor de gevolgen instaan, want dan zult gij mijn deur zo geluklijk niet verlaten. U vader die liet ondertusschen het volk maar zingen. Zij staken de sabels in de schede en ik mijn stok agter de deur en toen gingen zij over een draay of fonder, dat over de wijk lag, en toen draayde ik het fonder af. Toen waren zij op de andere kant van ons. Toen zij weg waren begon U vader weer te prediken en na de predikatie werd mijn kind gedoopt’.

De gemeente van ds Dijkstra was heel uitgestrekt. Er woonden zelfs leden in Paaslo - 10 km ten noordwesten van Steenwijk - en in de ‘Woudkolonie’, dat is Frederiksoord, één van de koloniën van de vroegere Maatschappij van Weldadigheid, opgericht voor verpauperde personen, die door het ontginnen van woeste gronden in hun onderhoud moesten voorzien. Frederiksoord ligt 8 km ten noordoosten van Steenwijk, net over de provinciegrens met Drenthe.[19.]

De wegen in die tijd waren slecht, zoals we weten. Vooral voor de buitenleden woog dat zwaar. Daarom verwondert het ons niet, dat er in november 1842 - de maand van de ingebruikneming van de kerk - bij de kerkeraad een verzoek binnenkwam van de leden in *Eesveen* en *Nijensleek* ten noordoosten van Steenwijk gelegen, om ‘wegens moeilijkheid van weg en weer’ in de winter 's avonds apart te mogen vergaderen.

Die samenkomsten zouden dan bestaan uit psalmgezang, gebed, het lezen van een preek, en het eindigen met dankzegging. De kerkeraad stond het toe, mits men ook collecteerde voor de armen.

Ds Dijkstra vond bij zijn komst in Steenwijk in november 1842, niet bij alle gemeenteleden een ontvankelijk hart en geopend oor. Hij kreeg ook te maken met ‘onrustige’ leden, zoals de notulen hen noemt. Uit de huisbezoekrapporten bleek, dat een broer en zuster hem niet als ‘wettig’ leraar erkenden. Ze scholden hem uit voor ‘een dief en moordenaar van de gemeente’.

Jan Oostindiën vroeg aan ds Dijkstra ‘of hij een afgescheiden Christelijk Leraar’ was. Toen deze ja zei, reageerde Jan met de woorden, dat hij zelf ‘Gereformeerd’ was en dus niets meer met de hem bezoekende ambtsdrager te maken wilde hebben. Ook Willem Greven en echtgenote wilden ds Dijkstra niet erkennen, omdat deze zich onwettig in de dienst zou hebben ingedrongen. Harm Dijkstra was het radicaal oneens met het aanvragen van de erkenning als wettige gemeente door de overheid. We bespeuren hier dus duidelijk Kruisgezinde invloeden. De kwestie met de opposanten belandde zelfs op de tafel van classis en Provinciale vergadering, die als hun eindoordeel uitspraken: de ‘halsstarrige’ leden bij blijvende volharding afsnijden, wat op zondag 22 september 1844 ook is gebeurd. Het waren: Harm S. Dijkstra (horlogemaker), Jan Oostindiën (kuiper) en zijn broer Klaas Oostindiën (bakker), Hendrik Hofman, Jeltje Hofman, Willem Greven (leerlooier) en zijn vrouw Jantje Stobbe en Nanning Oosterhof. Ze kwamen al lang niet meer in de kerk. In de kerkeraad zaten toen naast ds Dijkstra de ouderlingen *Frederik Bonke* (timmerman) en *Ooyer Greven* (arbeider), met de diakenen *Gerrit Wagter* (kleermaker) en *Marten de Boer* (arbeider).

Ondanks de afsnijding van genoemde leden, ‘die er zelf mee spotten’, begon de gemeente onder ds Dijkstra toch wat te groeien. Er werden in januari '44 al 4 leden en een jaar later niet minder dan 14 ‘leerlingen’ en 4 getrouwden als leden van de gemeente aangenomen, zodat we in de notulen van april '45 kunnen lezen: ‘wij mogten ons in de welstand der gemeente en deszelfs uitbreiding hartelijk verblijden’.

Af en toe preekte ds Dijkstra in een andere gemeente. Zo waren in februari '46 twee ouderlingen van het eiland Urk bij ds Dijkstra geweest om hem te verzoeken op 1 maart over te komen om daar een nieuwe kerkeraad te bevestigen, 18 (!) kinderen te dopen en het Avondmaal te bedienen. De kerkeraad vond het goed, dat hij ging onder voorwaarde dat die zondag een plaatsvervanger kon worden gevonden.

Dat ds Dijkstra een sterke persoonlijkheid was, blijkt uit het volgende: Hij had een beroep uit Ferwerd gekregen. Als één man verzocht de kerkeraad hem te blijven, want de broeders waren bang voor scheuring en onheil in de gemeente, als ds Dijkstra vertrok. Tot grote opluchting van de broeders bedankte hij. Als terloops vervolgen de notulen met ‘3 leden aangenomen’ en in de volgende ‘4 leden aangenomen’. Ds Dijkstra had

prestige.[20.]

De eerste Afgescheiden kerk, gebouwd in 1842 stond in de Onnastraat en is in 1922 afgebroken. Op dezelfde plaats is toen een nieuwe kerk gebouwd. Rechts de pastorie.

In 1846 werd de bekende oefenaar *Jetse Bottinga* als lid van de gemeente Steenwijk aangenomen en ‘bekwaam bevonden om hier en elder een woord tot stichting te spreken’. Hij was afkomstig uit Leeuwarden en oorspronkelijk vleeshouwer van beroep. Later gaf hij het slagersvak eraan en trok al oefenende de noordelijke provincies door. Ook in Overijssel was hij vroeger al actief geweest. In 1835 oefende hij in *Wanneperveen* en bij een veehouder in *Dinxterveen*. Daar voegde hij de veldwachter, die de vergadering beval uiteen te gaan, toe: ‘Zeg tegen uw burgemeester: zolang de leraars leugentaal verkondigen, zetten wij ons werk voort en zullen uw burgemeester aanklagen wegens verstoring van onze godsdienstoefeningen’. Deze woorden tekenen de gedrevenheid van deze dan 50-jarige oefenaar. Zoals menige oefenaar had hij niet veel op met een kerkenorde en ging hij zijn eigen gang. Dit independentistische standpunt zou hem later in grote moeilijkheden brengen en kerkelijk zelfs doen verongelukken.

In 1849 verbood de Provinciale vergadering van Friesland hem het oefenen en verzocht de gemeente van Steen wijk zijn attestatie over te sturen naar *Ferwerd*. Hij stond daar toen al onder censuur, wilde naar geen vermaning luisteren en is in 1850 met toestemming van de classis Wanswerd van de kerk afgesneden. Hij was toen bezig om op eigen houtje in Holwerd te oefenen.

In december 1847 leed de kerkeraad een gevoelig verlies door het overlijden van ouderling *Fredrik Bonke*, oud 59 jaar; wonende in de Gasthuisstraat. Deze in Duitsland geboren timmerman had al lang de kerkeraadsvergadering niet meer bezocht 'wegens lichaamszwakte'.[21.] Diaken *Gerrit Wagter* volgde hem als ouderling op en *Hendrik van Eeken*, een bakker, werd de nieuwe diaken.

In 1848 viel de eerste Kerstdag op een maandag. Nu waren sommige gemeenteleden nog gehecht aan het oude gebruik om het Avondmaal juist op de geboortedag van Jezus te vieren. Maar de kerkeraad meende terecht, dat men geen feestdag boven de rustdag des Heeren mocht stellen en dus werd het Avondmaal een dag eerder, op zondag 24 december gevierd.

In december '50 kreeg ds Dijkstra op een zaterdag een ongeluk. De notulen delen mee, dat hij zijn been had 'opengevallen' en dat het 'geheel ontsteld' was, waardoor hij bezwaarlijk preken kon. En bovendien was de volgende dag ook nog een Avondmaalszondag. Ds Dijkstra was echter uit hard hout gesneden en besloot dan maar zittend te preken en ook zittend het sacrament te bedienen.

Uit onze bloemlezing uit de notulen nog enkele bijzonderheden: In november 1852 verzocht *Ooijer Greven* wegens lichaamszwakte ontheffing uit het ambt van ouderling. Ds Dijkstra zag echter niet graag, dat Greven aftrad, want hij was de eerste en oudste ouderling (74 jaar). Maar het kon niet anders; daarom besloot men een derde ouderling te kiezen en Greven tot oud-ouderling te benoemen. In die functie mocht hij alle kerkeraadsvergaderingen nog meemaken en kon men van zijn wijsheid blijven profiteren.

Kort daarop, op 16 december 1852 is Ooijer Greven overleden, in een huis staande in de Korte Woldstraat.[22.]

Toen in 1854 het kerkgebouw van de Chr. Afgescheiden gemeente in *Stedum* (Gr.) door brand was verwoest, besloot men ook in Steenwijk de gedupeerde Groninger gemeente financieel te steunen met het houden van een collecte en bij de afkondiging daarvan op te wekken tot 'liefde en weldadigheid'.

De gemeente bleef wat groeien. In 1856 telde ze 350 zielen, met welk aantal ze in de classis Zwolle na Zwolle en Kampen een derde plaats innam, op de voet gevolgd door Rouveen. Onder de Afgescheiden gemeenten behoorde ze dus beslist niet tot de kleinere.

In 1863 kreeg de gemeente zelfs een *orgel*. Dat was voor die tijd heel

vooruitstrevend. De notulen vertellen er ons nauwelijks iets over, maar een bericht in de rubriek Kerknieuws van het kerkelijk weekblad De Bazuin[23.] geeft ons interessante bijzonderheden, nog weinig bekend. Daarom geven we het verslagje van de ingebruikneming hier grotendeels door.

Het bericht begint met: 'Steenwijk, 19 Julij 1863. De dag van heden was voor de Chr. Afg. Ger. Gemeente alhier een dag van blijdschap in den Heere'. Een commissie bestaande uit de broeders *A. Dijkstra, J. Riekeboer, H. Kuiper, B. Cent* en *A. Visser*, allen geen lid van de kerkeraad, was erin geslaagd via 'geheel vrijwillige bijdragen' de kerk 'een allerliefst *orgel* ten geschenke te geven'. Dit werd nu officieel overgedragen en in gebruik genomen. In een 'krachtige' rede toonde ds Dijkstra aan, dat muziek bij de godsdienstoefeningen van grote betekenis is en dat dit al vanaf de oudste tijden het geval was geweest. Daarna wees hij op de waarde van orgelmuziek bij de begeleiding van de gemeentezang. Ook las hij nog een door hemzelf vervaardigd 'dichtstuk' voor, waarin de opkomst en vooruitgang van de gemeente werd geschetst.

Tenslotte sprak hij woorden van dank tot *A. van Bloemen*, 'die het orgel voor deze kerk had in orde gebragt en ons met den heer *J. Riekeboer* op *stichtelijke* orgelmuzijk vergastte'.

Het verslagje in De Bazuin besluit met: 'Ons kerkgebouw kon de talrijk opgekomen schaar niet bevatten, waarom velen in de school, die door een raam in vereeniging is met de kerk, hebben plaats genomen. Bedenken wij hoe *klein* ons getal vóór 20 jaren was, en dat wij sedert dien tijd een *kerk*, en *leeraar*, een *school* en thans weder een *orgel* verkregen, dan zij ons aller betuiging bij het besef onzer onwaardigheid van al die weldaden: Niet ons, o Heere! niet ons, maar uwen Naam geef eer, om uwer goedertierenheid, om uwer waarheid wil. Ps 115:1'.

We gaan nu weer enkele jaren in de tijd terug en lassen een paragraaf in over een stukje *schoolgeschiedenis*, waarvoor de kerkeraadsnotulen ons heel wat bouwstenen aanreiken.

School

In september 1854 verzochten enige gemeenteleden aan de kerkeraad voor de Chr. Afg. Gem. te Steenwijk een 'vrije school van de eerste klasse' aan te vragen.[24.] Maar de kerkeraad achtte er de tijd nog niet rijp voor. Een meester en een schoolgebouw te onderhouden, dat werd te zwaar. Wel was het doel 'goed en wenselijk', maar wegens de 'verafheid' konden de meeste ouders toch niet van de school profiteren. Verder zagen velen er nog geen heil in, omdat ze nog een zekere binding hadden aan de meester van de bestaande school. Ook de schoolwet liet het stichten van zo'n vrije school nog niet toe. En wat ook zwaar woog, de kerkeraad kon immers niemand verplichten de 'schoollasten' te dragen. De voorstanders brachten daar tegen in, dat ook niet-Afgescheide-

nen, dus de bezwaarde hervormden, wel mee wilden doen. Nu, antwoordde de kerkeraad: vraag de school dan met elkaar aan. Maar als het niet goed gaat, dan is het tekort niet voor rekening van de kerk.

In 1855 gaf de kerkeraad de 'schoolcommissie' toestemming met een lijst rond te gaan en het schooltje kwam er. Meester *Bos* werd de eerste onderwijzer.

In februari '59 werd zelfs gesproken over vergroting van het schoolgebouw en tevens bepaald, dat als de school eens niet meer viel onder het beheer van Afgescheidenen, de kerkeraad het recht had de geleende grond terug te nemen.[25.] Financieel gezien bleef het moeilijk met de school gaan. Geen wonder, want de Christelijke school kwam in die tijd helemaal voor rekening van de ouders, bijna allen arme mensen. De schoolcommissie zag er geen gat meer in en vroeg als laatste redmiddel of de school niet voor rekening van de kerk kon komen. Door 'verschil van zien' was er vroeger over deze kwestie al veel twist geweest. In november 1861 werd nu de school inderdaad bij de kerk 'ondergebracht'. Er kwam een nieuwe hoofdonderwijzer, *H.H. Dieperink Langereis*, gekomen van Middelstum (Gr.). Zijn traktement bedroeg *ƒ* 600,- per jaar (als dat bedrag tenminste binnen kwam). En op *vrijdag 2 mei 1862* werd de school 'opnieuw' plechtig geopend in een vergadering, waarin eerst ds *L. Dijkstra* het woord voerde. Deze heette in een hartelijke toespraak, 'onzen eenparig begeerden onderwijzer' welkom en wees de aanwezigen op het voorrecht 'dat de Heere ons thans weder uit vrije genade wilde schenken'.

Vervolgens kreeg de onderwijzer H.H. Dieperink Langereis het woord en bepaalde ons bij het gebod Gods om 's Heer en wegen aan de kinderen te vertellen, en die voor het nageslacht niet te verbergen, terwijl hij ouders en voogden met de kinderen op hun hoge en dure roeping en verplichting wees.

Er was nog een spreker, nl. *A. van Malsen*, hoofdonderwijzer te Ruinerwold. Hij 'schetste ons in een aangenaam en deelnemend woord het voorregt van een echt christelijk onderwijs in het algemeen, en thans ook voor ons in het bijzonder'.

Het berichtje in *De Bazuin*,[26.] waaraan we bovenstaande passages hebben ontleend, besluit met: 'Een ieder ging hoogst voldaan met een dankbaar hart naar huis; geve nu God Zijnen zegen over onze school en onzen geliefden onderwijzer, tot eer van 's Heeren grooten Naam en tot zaligheid van jong en oud, is ons aller bede.

Namens de Schoolcommissie,

A. Ketel'.

Dit was *Adam Ketel*, een winkelier in de Oosterstraat, getrouwd met Johanna Velzel.

Het was alles prachtig. Maar hoe werd de harde werkelijkheid? In 1864

bleek de financiële positie van de school zeer wankel te zijn geworden. Er kwam niet genoeg geld meer binnen. Bij de gemeenteleden in en buiten de stad, en ook bij de Vrienden der Waarheid (de bezwaarde hervormden) zou een extra collecte voor de school worden gehouden. Het resultaat bleek helaas onvoldoende. En meester Dieperink vroeg om *ƒ* 66,25 kamerhuur, die hij niet kon betalen. Op de kerkeraad moest nu wel de droevige vraag onder ogen worden gezien: Kan de school nog blijven bestaan?[27.]

Ds Dijkstra deed wat hij kon. Op maandag 12 april '64 leidde hij in de kerk een biduur 'voor het heil der kinderen'. Persoonlijk ging hij rond voor de meester en haalde *ƒ* 47,50 op. Ook werd hij op advies van de kerkvisitatoren tot praeses van de schoolcommissie gekozen. En op zondag 8 mei hield meester Dieperink de *eerste* maandelijkse voorlezing in zijn school over de *Vereeniging voor Christelijk-Nationaal Schoolonderwijs*. Deze vereniging was in 1860 opgericht en heeft veel voor de bouw van bijzondere scholen gedaan o.a. door het toekennen van subsidies.

In De Bazuin van mei 1864 vonden we een belangrijk verslag van de door meester Dieperink gehouden inleiding. We geven de volgende passages eruit door:

Na het laten zingen van Psalm 84:3 en 6, schetste hij wat men onder Chr. Nationaal Schoolonderwijs had te verstaan, van welke beginselen de Vereniging uitging en welke middelen ze gebruikte om haar doel te bereiken.

Op zijn eigen school wijzend, betoogde hij, dat die geen andere kerkelijke grondslag verlangde dan het Apostolisch Christendom, zoals dit vanuit de middeleeuwse duisternis van de kerk van Rome via de Reformatie weer was ontdekt. Zowel onderwijzer als bestuur van de school streefden naar de belijdenis van het Evangelie, beleden in de Protestantse kerken, daarbij dan niet lettend op wat verdeelde, maar op wat verbond.

Vervolgens wees hij erop, dat hoewel deze school door Chr. Afgescheiden broeders onder biddend opzien tot God was opgericht, onderwijzer noch bestuur 'het dogmatisch karakter der Chr. Afgesch. Geref. Kerk op den voorgrond plaatsen'. Ze wilden dus niet zonder meer uitgaan van de drie Formulieren van enigheid, d.w.z. de Nederlandse geloofsbelijdenis, de Heidelbergse catechismus, en de vijf artikelen tegen de Remonstranten. Ieder kon zich door een herhaald schoolbezoek daarvan overtuigen. Tenslotte las hij de statuten en reglementen van de Vereniging voor Chr. Nationaal Schoolonderwijs voor en eindigde 'zijn rede met een opwekkend woord om door stoffelijke en geestelijke middelen het heerlijk doel en de edele beginselen der Vereeniging te bevorderen, en te trachten alhier een hulpverlening te stichten'.

Ook ds L. Dijkstra sprak nog een woord en verklaarde van ganser harte in te stemmen met wat door meester Dieperink was gezegd. Hij gaf

zich op als lid van de vereniging, welk ‘loffelijk voorbeeld’ door *J. Brouwer* en *A. ten Berge* werd gevolgd. Dat was in mei 1864.

De buitenplaats De Bult bij Steenwijk, gezien van de achterzijde. Hier bracht Groen van Prinsterer zijn vakantie wel door.

Maar de vonk van het enthousiasme van meester Dieperink sloeg blijkbaar niet over. Een paar maanden later moest hij de kerkeraad om ondersteuning voor de a.s. winter en om *f* 26,25 huishuur vragen. Meester zou aardappels en turf krijgen en het genoemde bedrag nam de kerkeraad voor zijn rekening.

Nog vóór het voorjaar 1864 uit was, had Dieperink echter al een benoeming naar Doetinchem aangenomen en half januari '65 was hij met een hart vol wrok, omdat hij meende financieel te kort te zijn gedaan, uit Steenwijk vertrokken.

In mei '65 kwam er weer een nieuwe meester, *K. Tietema*, maar nauwelijks was deze verschenen, of hij was ook al weer verdwenen. De toestand van de school was dan ook zo kritiek geworden, dat in oktober '66 besloten werd de school te doen ‘ophouden’. Er kwam te weinig geld hiervoor binnen. De zaak had helaas ook nog een ellendige nasleep. Een broeder wilde geen rekening en verantwoording afleggen van de schoolgelden, kwam niet meer in de kerk en bezocht de samenkomsten van ‘Kaman’. Hiermee werd bedoeld *Rut Gerrit Kamans jr.*, die - van oorsprong Kruisgezind - in 1862 vanuit Meppel naar *Steenwijk* verhuisde,

waar hij werkzaam was bij een afdeling van de hervormde vereniging Vrienden der Waarheid. Deze Rut G. Kamans jr. trad later nog als evangelist op, o.a. in Heerenveen en Beneden Knijpe, ging met de Doleantie mee, en werd in 1891 toch nog predikant op art. 8 in Oostermeer/Eestrum.[28.]

Tegen de opheffing van de school rezen ernstige protesten. De zaak kwam zelfs op de classis Zwolle, die in november 1866 een brief te behandelen kreeg, ondertekend door *J. Brouwer, Roelof Stevens Ketel* en *Adam Ketel* van Steenwijk.

In dit schrijven werd de kerkeraad ervan beschuldigd 'willekeurig' te hebben gehandeld in het ontslaan van de hoofdonderwijzer der bijzondere school. De kerkeraad zou ook niet voldoende zijn best hebben gedaan om de school te redden maar daarentegen wel heel ijverig te zijn geweest om te zorgen dat er een *orgel* kwam! Niet dat de briefschrijvers tegen een orgel waren 'maar een school was toch zeker belangrijker dan een orgel'.

Wat moest de classis hierop antwoorden? Terecht sprak ze uit, dat het haar zeer smartte, dat de school door financiële oorzaken opgeheven moest worden, maar ze achtte zich niet bevoegd de kerkeraad te verplichten een school in stand te houden, als deze daartoe niet bij machte was. De classis nam de zaak dus niet in behandeling en verklaarde het schrijven onontvankelijk.

Het volgend jaar (1867) lag er op de tafel van de classis Zwolle weer een stuk over de Steenwijker schoolkwestie, met informatie over 'de diep betreurenswaardige schoolgeschiedenis in bovengenoemde gemeente'. Het hele schrijven[29.] staat in de classisnotulen opgenomen. We lezen daarin o.a.: De byzondere school was vroeger 'opgericht' door J. Brouwer c.s., maar op 28 juli 1861 was ze na veel moeite het eigendom van de gemeente geworden met een schuld van ± *f* 1600,-. In de jaren '62 t/m '66 hadden kerk en diaconie het tekort elk jaar met een bepaald bedrag gedekt. Het gevolg van deze steeds terugkerende tekorten was geweest:

1 dat het noodzakelijk onderhoud van kerk en pastorie was achterwege gebleven.
2 dat de armen 'in een zeer schrale mate' waren bedeeld.
3 dat ds Dijkstra zijn traktement bijna nooit op tijd had ontvangen.

Als hij daarvan iets zei, reageerden zijn opposanten 'met stilzwijgen'. Zo stond het er financieel met de school voor, aldus het ingekomen stuk. Omdat de kerkeraad de band tussen kerk en school vergeleek met die tussen moeder en dochter, is dus het uiterste geprobeerd om via de moeder de dochter in leven te houden. Toen het tekort niet meer met de gewone fondsen kon worden weggewerkt, had de kerkeraad tot tweemaal toe de gemeente geraadpleegd en haar opgewekt het tekort te laten verdwijnen. Zonder resultaat! En zo bleef de kerkeraad niets anders over dan de school per 1 november 1866 op te heffen. Vanaf dat mo-

ment hebben Jan Brouwer c.s. de kerkeraad ten laste gelegd de school ‘willekeurig en zonder grond’ te hebben opgeheven.

Maar iedereen kon toch begrijpen, dat het voor de kerkeraad onmogelijk was om de school nog langer in stand te houden en een nieuwe meester te benoemen.

Het stuk vervolgt met het uitspreken van een zeer ernstige beschuldiging tegen één van de opposanten. Deze zou meer dan eens de opbrengst van het *doodlaken*, eigendom van de diaconie, voor de school hebben gebruikt, zonder daarvan de kerkeraad in kennis te stellen. Het was eigenlijk nog veel erger, want er waren vermoedens, dat hij met de inkomsten van de school zijn persoonlijke schulden had betaald en dat geld nog nooit had teruggegeven. In het burgerlijke zou zo iemand onmiddellijk alle krediet verliezen, hoeveel te meer op kerkelijk gebied. De ondertekenaars waren bereid de zaak op de classis nog verder mondeling toe te lichten. In een aanhangsel verklaarden de afgetreden ouderlingen *W.E. Timmerman* en *P. van Veen* nog, dat ze jaren achtereen en tot nu toe hun oude Leraar Dijkstra met genoegen hadden horen preken ‘voor eene groote schare volk’, dat zij altijd in de grootste harmonie met hem hadden omgegaan en dat ‘geen hamerslag van twist’ ooit de vrede met hen had verstoord.

Maar ds Dijkstra had wel veel te verdragen gekregen van de kant van ouderling *Jan Brouwer* (de pettenmaker uit de Oosterstraat), die ‘alles wilde dwingen naar zijn zin’. Ook de afgetreden diakenen *Andries Visser* (uit Steggerda in West stellingwerf) en *Egbert Last* (de koetsier) verklaarden op hun beurt, dat er tijdens hun diakenschap altijd veel ‘ellende’ was met Jan Brouwer, en dat ds Dijkstra ‘nooit naar de zin kon preken’ van *Brouwer* en *Roelof Stevens Ketel* (de schoenmaker). Brouwer had ds Dijkstra vaak onrechtvaardig behandeld en geprobeerd hem zo mogelijk ‘tot toorn te verwekken’. Beide oud-diakenen spraken de wens uit, dat de Heere de oude ds Dijkstra nog lang wilde sparen ‘opdat hij het Evangelie in zijn uiterste grijsheid moge verkondigen’.

Op de classisvergadering vroeg ds Dijkstra nog hoe te handelen met Jan Brouwer en Roelof Ketel en hun huisvrouwen, die weigerden de eigen kerkdiensten bij te wonen en ‘zich bij onkerkelijke personen in de openbare godsdienst vervoegen’, d.w.z. ze kerkten bij de al genoemde hervormde *R.G. Kamans* in Steenwijk.

De classis was van oordeel, dat ze nog éénmaal moesten worden vermaand om hen vervolgens eventueel te censureren. Op 14 juli '67 besloot de kerkeraad hun schriftelijk te berichten, dat ze niet meer tot de Chr. Afgescheiden gemeente behoorden. Maar de uitvoering van dit besluit werd nog uitgesteld wegens de gezondheidstoestand van Jan Brouwer, om zijn kwaal niet te verergeren. Het was maar goed ook, want enkele weken later, op maandag 12 augustus '67 overleed Jan Brouwer, 45 jaar oud.[30.]

Ds Dijkstra heeft veel geleden onder al die school-misère. Al in 1861 was hij niet zo sterk meer, want in de notulen van 12 april lezen we, dat zijn krachten het hem niet meer toelieten op zondag ook nog een 3e maal voor te gaan. Hij was toen vóór in de zestig. Het volgend jaar (1862) wilde hij ook van het scribaat af. Maar de kerkeraad verzocht hem het toch maar te blijven doen. 'Niemand had er begeerte toe'.

In augustus 1867 - toen de schoolperikelen een dieptepunt hadden bereikt - werd genotuleerd, dat ds Dijkstra het twisten met leden, die zich aan de kerkdiensten onttrokken, moe was. 'Hij was in zijn 70e'. We voegen eraan toe, dat hij in juni van hetzelfde jaar (1867) zijn vrouw, Grietje Eendvogel, had verloren. Ze was 66 jaar oud geworden. En in maart 1869 overleed zijn zoon *Albert*, 36 jaar, ongehuwd, smid van beroep in de Woldstraat.

In de notulen van december '70 staat genoteerd, dat ds Dijkstra ziek was. Daarom besloot de kerkeraad er een ouderling en een diaken bij te nemen, en verder ouderling *Willem Timmerman*, de schoonzoon van de vroegere ouderling Fredrik Bonke, en diaken *Berend Oost* (een turfmaker) te laten aanblijven. Beide laatstgenoemden waren immers met de toestand in de gemeente goed bekend. De nieuwe ouderling werd *Peter van Veen* (een kuiper) en de nieuwe diaken *Willem Bos* (turfmaker). Gelukkig herstelde ds Dijkstra nog wat en op 30 mei 1871 verscheen hij op de kerkeraadsvergadering, want er moest over het 'pensioen' van de oude en zwakke Leraar L. Dijkstra worden gepraat. Men vroeg hem, hoeveel hij per *week* wilde hebben. Zou men erbij gedacht hebben: het kan met hem elke week afgelopen zijn? Fijngevoelig wilde dominee wel even weg gaan, dan konden de broeders vrij uit spreken. Toen hij weer binnen kon komen, hoorde hij: we hadden u *ƒ* 7,- per week toegedacht. Is dat goed? En de oude ds Dijkstra verklaarde er 'van harte' mee tevreden te zijn. Hij zou geen cent meer 'van de gemeente durven begeren'. Het geld moest er komen via vrijwillige maandelijks intekening bij de gemeente 'om hun oude en zwakke leraar in zijn ouderdom en zwakte te onderhouden'. Wel kreeg de nieuwe predikant een hoger traktement dan ds Dijkstra had gehad. Het werd op *ƒ* 800,- per jaar gebracht, 'omdat het nu een andere tijd was en de leraars meer nodig hadden'!

Op 14 november '71 kon ds Dijkstra 'wegens ziekelijke omstandigheden' de kerkeraadsvergadering niet meer bijwonen en op 26 november is hij overleden in zijn pastorie naast de kerk in de Onnastraat, oud 73 jaar. Zijn overlijden werd aangegeven door David van Velzel, 29 jaar, kuiper, en Hendrik Bos, 47 jaar, turfmaker. De notulen van 9 december '71 delen nog mee, dat Berend Kleermaker aan de erfgenamen van ds Dijkstra *ƒ* 65,50 zou uitbetalen en dat alle schulden van ds Dijkstra waren betaald.

Zijn overlijdensadvertentie in De Bazuin, ondertekend door zijn zoon Jeen,[31.] luidde:

Heden overleed onze waarde vader en behuwdvader, de Weleerwaarde

Heer *L. Dijkstra*, in den gezegenden ouderdom van 73 jaar en 4 maanden, sedert 1842 predikant bij de Christ. Geref. gemeente alhier.

Wij zijn bedroefd, maar onze bedroefdheid wordt gemengd met vreugde, omdat de overledene volstandig, tot de laatste oogenblikken zijns levens, volhardende was in het geloof, onderworpen aan den wil van God, en verlangende naar zijn ontbinding, in het vaste vertrouwen dat zijn einde vrede was.

Steenwijk, 26 November 1871

J. Dijkstra.

Uit aller naam.

We besluiten ons hoofdstuk met een citaat uit het reeds eerder aangehaalde artikel over Luitsen Dijkstra:

'Ook op de begrafenis bleek het, hoe gezien en bemind hij was. Hoewel het een sneeuwachtige en koude dag was, toch was er zeer veel volk achter de baar, dat zich daarbij vrijwillig aansloot. Miste de gemeente haar geliefde en trouwe Herder en Leeraar, bijna de hele stad voelde het verlies en treurde met de gemeente mee. Grote en heerlijke dingen had de Heere door zijn eenvoudige dienstknecht gedaan, zoals in de dagen van de vaderen der scheiding overvloedig werd gezien. Velen werden door middel van hem tot God bekeerd'.

En zeker heeft nooit iemand meer kernachtig de arbeid en het optreden van ds Dijkstra getekend dan ds W.H. Gispen (uit Kampen), die de lijkpredikatie hield met 2 Kor. 5:1, en dit woord sprak: 'Ds Dijkstra was geen *geslepen* diamant, maar hij was als een gerstebrood uit de hemel gevallen'.

Eindnoten:

1. Gedateerd Steenwijk, 4 maart 1828.
2. F.L. Bos - *Kruisdominees*, 45, 46.
3. In een schrijven van 22 januari '36.
4. *Jaarboekje der Chr. Geref. Kerk in Nederland*, 1908.
5. Vonnis rechtbank van eersten aanleg Zwolle 19 maart 1835. Meine Geerts van Essen was getrouwd met Marrigje Donker uit Blankenham, en overleed in 1862, oud 85 jaar.
6. Vgl. J. Wesseling - *De Afscheiding van 1834 in Friesland II*, 71, 73. J. Kok - *Figuren en aspecten uit de eeuw der Afscheiding*, (1952) 108.
8. Hij zou in 1843 dominee in Winterswijk worden, in 1845 in Ommen en in 1877 in Geesteren, waar hij in 1882 met emeritaat ging.
9. Op 5 november 1842 was de kerk klaar. De notulen noemen een bedrag van *f* 2425,-.
10. Tijdens een rondwandeling door het oude Steenwijk heeft J.C. Bijkerk te Steenwijk ons op verschillende punten gewezen.
11. Ds Dijkstra deed zijn intree met 2 Kor. 2:16b: En wie is tot deze dingen bekwaam?
12. Op 15 maart 1822 trouwde in Smilde de 23-jarige arbeider Luitjen Jochems Dijkstra, geboren in Gorredijk (Fr.), zoon van Jochem Jeens Dijkstra en Pytjen Sakes met de 21-jarige Grietje Alberts Eendvogel uit Smilde, dochter van Albert Anthonie en Hebeltien Hendriks, beiden overleden.
13. Aldus de schrijver van het getypte 'historisch overzicht'.
14. Op 17 mei 1861 trouwde in Steenwijk haar 20-jarige dochter Ebeltje met de 41-jarige Tiete Bosgraaf, wagenmaker te Wanswerd (Fr.), weduwnaar van Hiltje Gerrits Boersma. De moeder

van de bruid verklaarde de huwelijksacte niet te kunnen tekenen ‘als zulks in het geheel niet geleerd hebbende’.

15. *Jaarboekje der Chr. Gereformeerde kerk in Nederland* (1908).
16. Zijn signalement behorende bij zijn inschrijving voor de Nationale Militie en gedateerd Leeuwarden 25 februari 1822 luidde: lengte 1.766 el; aangezicht rond; voorhoofd breed; ogen blauw; neus ordinair; mond klein; kin rond; Haar en wenkbrauwen ligt bruin.
17. *Jaarboekje der Chr. Gereformeerde kerk in Nederland* (1908).
18. In familie-archief De Cock in Gemeente-archief Rotterdam.
19. De kolonie Frederiksoord is genoemd naar prins Frederik der Nederlanden, hoofd van de Maatschappij van Weldadigheid. In 1843 telde deze kolonie 850 zielen.
20. Notulen kerkeraad 14 maart 1846 en april '46.
21. Hij overleed op 23 december 1847, was echtgenoot van Hendrik Tijhuis en geboren in Lage in het koninkrijk Hannover.
22. Zijn vrouw Margje Jacobs was op 4 november 1846 overleden, in een huis staande in de Herenstraat, oud 62 jaar.
23. De Bazuin 19 juli 1863.
24. Dat waren scholen, die door een kerkeraad of door een bestuur werden gefinancierd.
25. Notulen kerkeraad 24 februari 1859.
26. De Bazuin 30 mei 1862.
27. Notulen kerkeraad 17 en 24 februari 1864.
28. Zie over de gelijknamige vader en zoon Kamans: F.L. Bos, *Kruisdragers*, 97.
29. Gedateerd 8 juni '67.
30. Hij was geboren te Meppel en bij zijn overlijden weduwnaar van Aaltje Wind, en echtgenoot van Johanna Nieuwenhuis.
31. Jeen Dijkstra, 31 jaar, koopman, trouwde op 10 mei 1868 te Steenwijk met de 21-jarige Harmanna Hendrika ten Wolde. Hij had de laatste zes maanden in Meppel gewoond.

XI *Wanneperveen-Dinxterveen*

Wanneperveen is een streekdorp, ontstaan door vervening en liggend in een uitgestrekt meren- en plassengebied, ongeveer 10 km ten oosten van Vollenhove. Het moeilijk toegankelijke veengebied van Wanneperveen was verdeeld in een Wester-, Middel- en Oosterkluft. De aard van het landschap - veel veenplassen en moerassen - bracht mee, dat de kerkgangers van veraf gelegen boerderijen zondags tussen de morgen- en middagdienst in het ‘kerkenhuysje’ (een gebouw tegen de kerk) overbleven. Dit moest ook wel.

In de 18e eeuw klaagde een predikant eens, dat het hem zeer moeilijk viel 's winters door regen en wind, door modder en slijk tweemaal per zondag heen en weer naar de kerk te gaan en dan met natte en koude voeten te staan preken en catechiseren. Natuurlijk waren ook zijn hoorders aan dergelijke ongemakken blootgesteld.

Voor het afleggen van huisbezoek had de predikant de beschikking over een ‘kerkboot’, een roeiboot, die eigendom van de kerkvoogdij was.[1.]

Omstreeks 1845 telde *Wanneperveen* 660 inwoners, bijna allen hervormd. Tot het dorpsgebied werd ook het gehucht *Schutsloot* en *Zandbelt* gerekend.

Dinxterveen grenst onmiddellijk aan Wanneperveen en telde in 1840 circa 400 inwoners. Ze behoorden kerkelijk (hervormd) tot de gemeente te *Kolderveen* (Dr.) - 5 km ten noordwesten van Meppel gelegen.

Processen-verbaal in 1835

In 1835 was het ook in *Wanneperveen* en *Dinxterveen* kerkelijk onrustig geworden. De uitgaande brieven van burgemeester *J.H. Kaempff* met bijgevoegde processen-verbaal en vonnissen van de rechtbank van eersten aanleg te Zwolle leveren ons voldoende bewijs en zeer bruikbaar illustratiemateriaal.

De burgemeester schreef aan de Officier van justitie te Zwolle, dat op donderdagavond 12 februari 1835 in Dinxterveen door 'zeker onbevoegd persoon' *Jetse Bottinga*[2.] wonende te Meppel, *'op de publieke weg'* voor een talrijke menigte een verboden oefening was gehouden.

Gelukkig was door het optreden van de plaatselijke politie alle wanorde voorkomen, maar het viel te verwachten, dat de oefenaar 'door de toegevloeide menigte uitgelokt', spoedig terug zou komen om 'daardoor eigen voordeel te bejagen, zwaarmoedige en ligtgelovige menschen beangst te maken', zodat zijn doen aanleiding kon worden 'tot verstoring der rust en het plegen van ongeregeldheden'. De burgemeester vroeg advies hoe in zulke gevallen te handelen.[3.]

Het zou twee maanden duren, voordat het eerste proces-verbaal door veldwachter *Hendrik van Veen* en de plaatselijke bode *Egbert Mans* werd opgemaakt.

Beiden hadden 'met eigen oren' gehoord, dat op zondagmiddag 12 april 1835 omstreeks 3 uur in Dinxterveen bij de kastelein-veehouder *Klaas van den Berg junior* aan huis, een psalmvers werd gezongen. Ze hadden op de gesloten deur geklopt, waren binnengelaten en hadden (fijngevoelig) gewacht tot het zingen ophield.

Vervolgens was Jetse Bottinga opgestaan en had gezegd: We zullen met onze godsdienstoefening een begin maken. We zijn immers maar met 19 personen! (boven de 20 personen mocht het zonder toestemming niet); waarop *Klaas van den Berg*, op de beide politie-mannen wijzend, nog spottend had gezegd: Zijn er niet meer?

Nu nam de veldwachter het woord en vroeg aan Klaas van den Berg of hij ook permissie van de burgemeester had. Dit bleek niet het geval te zijn en toen alle neuzen waren geteld, kon de veldwachter noteren, dat er, de heer des huizes, zijn vrouw Elizabeth van der Kolk, drie kinderen en oefenaar Bottinga meegerekend, in totaal 25 personen in huis in de tapkamer aanwezig waren.

De volgende dag typeerde de burgemeester in een brief aan de Officier van justitie in Zwolle, *Jetse Bottinga*, boekverkoper te Meppel, als 'een

bekend aanhanger der Leerstellingen van de Kok, die hij hier en in deze omstreken met ijver zoekt te verspreiden'.

Burgemeester Kaempff bleef op zijn qui-vive. Een paar dagen later moest er opnieuw proces-verbaal worden opgemaakt, want de veldwachter en zijn assistent hadden op woensdagavond 15 april '35 ontdekt, dat er bij kastelein Klaas van den Berg al weer een godsdienstoefening werd gehouden. Op de vraag van de veldwachter aan de kastelein of hij van de burgemeester permissie had gekregen zijn huis voor een godsdienstoefening beschikbaar te stellen, kwam het verrassende antwoord: 'ik houd geen oefeningen'. Natuurlijk reageerde de veldwachter met de woorden: 'Wat dan?', waarop de kastelein verklaarde: 'Ik houd een bijeenkomst en heb permissie van den Koning der Koningen'.

Uiteraard stuurde de burgemeester ook dit proces-verbaal op aan de bevoegde justitiële instantie te Zwolle, vergezeld van een begeleidend schrijven, waarin hij aan zijn bezorgdheid over de gang van zaken uiting gaf met o.a. de volgende woorden: 'De gevaarlijke Leerstellingen, welke door die persoon (Bottinga) verspreid worden en alhier meer en meer veld winnen, moeten noodwendig het ongeluk van vele huisgezinnen veroorzaken, en hebben alzo een zeer nadelige strekking voor de Burgerlijke maatschappij; waarom ik hartelijk wens, dat U.E. door meer gestrenge middelen dan die welke ik heb kunnen of durven nemen, de aanvoerders en medewerkers van zodanige ongeoorloofde bijeenkomsten hun welverdiende straf zal doen ondervinden.

Zijnde het ook naar mijn wijze van zien het enige middel om in dezen een eind te krijgen en alle toegeeflijkheid slechts geschikt om hen in de dwaze waan te versterken dat het bestuur volstrekt geen regt heeft hen met geweld het houden van zulke bijeenkomsten te beletten'.

Vier dagen later - op zondag 19 april 1835 - moest veldwachter H. van Veen met zijn helper Egbert Mans al weer in actie komen. Ze hadden 's middags ongeveer half 3 bespeurd, dat er in Dinxterveen bij de veehouder *Jacob Gerrits Ellen* in huis 'Eredienst wierd gehouden'. Dus zij ernaar toe! Daar aangekomen, vonden ze de deur gesloten; op hun verzoek open te doen, kregen ze een weigerend antwoord 'waarna wij het raam inklommen'.

Mans vroeg aan Ellen of hij toestemming van de burgemeester had om in zijn huis oefeningen te houden, waarop deze antwoordde: 'Ik heb dezelfde permissie als Klaas van den Berg, namelijk van de Koning der Koningen'.

De veldwachter stelde nu op zijn beurt de vraag aan *Jetse Bottinga* of hij toegelaten was tot het geven van onderwijs in de Godsdienst, en verrassend luidde diens reactie 'O ja', waarop Bottinga art. 28 van de Nederlandse geloofsbelijdenis had voorgelezen. Hij zei er nog bij: 'Dit is mij bewijs en admissie genoeg'.

De volgende dag werd de Officier bij de rechtbank in Zwolle ook van dit proces in kennis gesteld, terwijl de burgemeester er schriftelijk aan

toevoegde: ‘Het laat zich aanzien, dat er van mijn zijde spoedig geweld gebruikt zal moeten worden om in zodanige bijeenkomsten te kunnen komen, omdat de *aanvankelijke* weigering om de deur te openen wel spoedig door *finale* weigering tot het verlenen van toegang aan de Politie beampten gevolgt zal worden, waardoor het nemen van gestrenger middelen onvermijdelijk wordt; temeer daar ik geinformeerd ben, dat de leden van dit gezelschap, dat meer en meer toeneemt, overeen zijn gekomen om gezamenlijk alle nadelen hieruit profluerende (voortvloeiend), te voldoen. In de hoop, dat U.E. voor een spoedige dagvaarding en condemnatie (veroordeling) der schuldigen zoveel mogelijk zal gelieven te zorgen, heb ik de eer te zijn

De Burgemeester van Wanneperveen en Dinxterveen.

Slechts 3 dagen later - woensdag 22 april '35 - was het 's avonds om 9 uur weer hetzelfde, nu bij *Barteld Egberts Wildeboer* aan huis, een arbeider wonende in Dinxterveen. Ook daar was *Jetse Bottinga* de voorganger, in een samenkomst van 20 personen.

De volgende zondagmiddag - 26 april '35 - was het opnieuw raak. Nu vergaderde men weer bij *Jacob Gerrits Ellen* thuis. De agenten waren er omstreeks 3 uur weer op af gegaan, hadden buiten de deur gewacht tot het gebed was afgelopen, en stelden Ellen weer de gebruikelijke vraag of hij permissie van de burgemeester had. Geïrriteerd had de gevraagde gereageerd met de woorden: ‘Dat duivels gemaal gaat alle weken aan, dat weet gij immers wel’ (dat hij geen toestemming had).

En oefenaar *Bottinga* had erbij gevoegd: ‘Zeg tegen uw burgemeester, dat zo lang de Leraars leugentaal verkondigen, wij ons werk voortzetten en wij zullen uw burgemeester verklagen (aanklagen), dat hij onze godsdienstoefening iedere keer verstoort’. In de begeleidende brief bij het proces-verbaal schreef de burgemeester nog eens, dat het nu toch wel duidelijk was, dat de leiding en de bezoekers van die vergaderingen van plan waren zonder de vereiste vergunning ‘met kragt en ijver de versprijding hunner schadelijke leerstellingen door te zetten en het bestuur tegen te werken’.

Inderdaad ging nu (eindelijk) de justitie ingrijpen. Aan de burgemeester werd verzocht nog enige namen van getuigen op te geven om deze op 7 mei te kunnen dagvaarden. Hij voldeed onmiddellijk aan het verzoek en noemde tevens de data waarop en in wiens huis de te noemen getuigen in de samenkomst aanwezig waren geweest.[4.]

Intussen gingen de godsdienstoefeningen nog gewoon door. Op zondag 3 mei '35 leidde Jetse Bottinga weer een oefening bij Jacob Gerrits Ellen in Dinxterveen. Op de stereotiepe vraag van de veldwachter of hij ook een vergunning kon tonen, had Ellen niet eens meer geantwoord; de vergadering had dadelijk ‘een Godsdienstig Psalmgezang aangeheven’.

Maar dan gaat de rechtbank van eersten aanleg te Zwolle zich actief met de zaak bemoeien. Burgemeester Kaempff kon tevreden zijn. Nu

werd er tenminste ingegrepen en was het met het beledigend negeren van zijn politie-mensen gedaan.

Op donderdag 7 mei moest *Klaas van den Berg junior*, oud 38 jaar, van beroep kastelein, geboren en wonende te Dinxterveen, in Zwolle voor de rechtbank verschijnen. Hij had zich te verantwoorden voor het feit, dat hij op 12 en 15 april zijn huis zonder wettige vergunning beschikbaar had gesteld voor het houden van een godsdienstoefening.

De eerste getuige, die aan het woord kwam, was *Jan Harmannus Timmerman*, 26 jaar, arbeider te Dinxterveen. Deze verklaarde, dat hij op 12 april de godsdienstoefening bij Klaas van den Berg had bijgewoond; dat de deur los was geweest en dat er niet meer dan 19 mensen in het vertrek waren toegelaten; dat er ook borrels werden gedronken, maar dat hij er niet naar toe was gegaan om een borrel te drinken, maar om een oefening bij te wonen.

De tweede getuige, *Roelof Hendriks Hoorn*, 50 jaar, landbouwer, wonende te Dinxterveen sprak in gelijke geest, en zei er nog bij, dat hij van te voren wist, dat er bij Van den Berg in *de tapkamer* een godsdienstoefening zou worden gehouden, en dat er ook wel een borrel werd gedronken.

De derde getuige *Albert Martens (van Oosten)*, 57 jaar, daghuurder te Dinxterveen, en de vierde getuige *Berend Derks Pluim*, 28 jaar, landbouwer te Dinxterveen, verklaarden ongeveer hetzelfde.

Ook *Jacob Gerrits Ellen*, 36 jaar, veehouder, geboren en wonende te Dinxterveen, moest voor de groene tafel verschijnen, omdat hij op 19 april het houden van een godsdienstige vergadering had toegelaten.

De eerste getuige, *Klaas Wolters Hoorn*, 31 jaar, landbouwer te Wanneperveen, was op 19 april bij Ellen in huis geweest, waar Jetse Bottinga een oefening leidde. Er was niet gecollecteerd, maar er stond wel een kom, waarin ieder 'naar welgevallen' zijn gave kwijt kon. De huisgenoten niet meegeteld waren er 19 hoorders aanwezig. De tweede getuige *Gerrit Dunnewind*, 54 jaar, daghuurder te Dinxterveen, sloot zich bij de vorige spreker aan.

Ook *Barteld Egberts Wildeboer*, 42 jaar, geboren en wonende in Dinxterveen, moest zich in Zwolle verdedigen, omdat hij op 22 april zijn huis voor een oefening beschikbaar had gesteld. Als getuigen traden op *Margje Frederiks Berends*, 24 jaar, arbeidster te Dinxterveen; *Hendrik Geert van Urk*, 20 jaar, veehouder te Dinxterveen; *Hendrik van Veen*, 30 jaar, veldwachter te Wanneperveen, en *Egbert Mans*, 44 jaar, plaatselijke bode te Wanneperveen.

Enkele weken later deed de rechtbank te Zwolle uitspraak, met 3 vonnissen, die erop neerkwamen, dat Van den Berg, Ellen en Wildeboer alle drie werden vrijgesproken, omdat niet bewezen was, dat in hun respectievelijke woningen met meer dan 20 personen was vergaderd.[5.] De rechterlijke instanties hielden zich intussen officieel aan de regel, dat godsdienstige samenkomsten gehouden met minder dan 20 personen, niet

werden beboet.

Kerkinstituering

In Wanneperveen-Dinxterveen is wellicht al in november 1835 een Afgescheiden gemeente ontstaan. In een schrijven aan de burgemeester[6.] gaat het over een op dinsdag *24 november 1835* bij Klaas van den Berg aan huis gehouden godsdienstoefening, waarin niemand minder dan *ds Hendrik de Cock* de leiding had gehad.

De veldwachter had hem gerapporteerd, dat behalve de 18 personen door hem in huis geteld, nog minstens 4 personen voor een raam van het vertrek, waarin de godsdienstoefening werd gehouden, hadden staan luisteren, nl. *Albert Fransen, Harm Nagelaar*, beiden van beroep koopman, *Jannes Bouwknegt*, veehouder, en *Jan Bouwknegt*, arbeider, van wie al drie als getuigen door de vrederechter te Vollenhove waren gehoord.

Een zekerder bewijs van het bestaan van een Afgescheiden gemeente in Wanneperveen-Dinxterveen is een adres van de Gereformeerden in Overijssel en Gelderland aan de Koning gezonden en gedateerd 21 december 1835. Voor Wanneperveen hadden getekend de ambtsdragers *R.H. Hoorn* en *K. van den Berg jr.*, beiden wonende te Dinxterveen.

De burgemeester van Wanneperveen en Dinxterveen kreeg van de Gouverneur opdracht inlichtingen over beide personen te verstrekken, wat hij als volgt deed:

Roelof Hendrik Hoorn, veehouder, behoort tot de gegoede ingezetenen. Hoewel hij dikwijls 'gebrek aan contante gelden' had, bezat hij 'in evenredigheid van veele andere alhier' veel landerijen.

'In het afgelopen jaar heeft hij van zijn betrekking als ouderling van de Herv. Gem. te Kolderveen, waaronder Dinxterveen kerkelijk behoort, afstand gedaan,[7.] en is, met de na te noemene Klaas van den Berg de Jonge, de eerste geweest, die aanleiding gegeven heeft tot die heilloze tweedragt in het Godsdienstige, welke hier meer en meer toeneemt, en die toen in de afgelopen herfst de gewezen predikant *de Kock* alhier verscheen, om voorlopige ondernemingen tot het oprigten eener nieuwe gemeente of genootschap daar te stellen, zich verder door denzelven als ouderling liet benoemen.

Klaas van den Berg de Jonge is van bedrijf veehouder en kastelein; verkeert in minder gunstige omstandigheden, is belast met de zorg voor een talrijk gezin, heeft in de laatste dagen van december jl. deze gemeente verlaten en is zijn domicilie - althans in naam - te Kolderveen, prov. Drenthe gaan vestigen. 'Deze heeft zich, als een medevoorstander zijnde tot oprigting van een nieuw genootschap, van de kerk te Kolderveen afgescheiden en zich door de Koek tot diaken laten benoemen'.

Het aantal afgescheidenen bedraagt 13 personen, die - en dat moest er vooral bij - 'over het geheel uit de min gegoede klasse bestaan'.

Doelend op de oefenaars, rapporteert de burgemeester verder: 'Indien

men oordelen mag naar de geest, welke hier meer en meer begint te heerschen en die door dusgenoemde *oefenaars*, bestaande uit allerlei soorten van menschen, zoowel mannen als vrouwen, welke uit omliggende gemeenten hier gedurig verschijnen, maar al te veel versterkt wordt en die, zoals wij gedurig onderrigt worden, hun hoofdwerk maken om de menschen tegen elkander, en vooral tegen de predikanten op te zetten', dan zou - aldus de burgemeester - bij het geven van meer vrijheid van godsdienstoefening het aantal van hun zogenaamde 'Eerediensten' aanmerkelijk toenemen. Maar nooit in die mate, dat ze in staat zouden zijn een eigen kerkgebouw met een eigen predikant te bezitten en dan ook nog voor hun armen te zorgen. Hoogstens konden zij 'een ellendig oefenaar' benoemen en een deel van een huis huren om daarin hun kerkdiensten te houden.

Plaatselijke kerkgeschiedenis

Uit de geschiedenis van de beginjaren van de Afgescheiden kerk in *Wanneperveen-Dinxterveen* is ons heel weinig bekend. In de hervormde kerkeraadsnotulen van maart 1838[8.] vonden we een klacht over oefeningen gehouden op de *Zandbelt* en in de *Westerkluft*. De kerkeraad besloot de zaak nauwkeurig te onderzoeken met als resultaat, dat vastgesteld kon worden, dat er in de loop van de winter minstens acht keer oefeningen waren gehouden op *Schutsloot* en twee keer in het *Westeind* van Wanneperveen. Verschillende onbevoegde oefenaars - woonachtig buiten de gemeente - waren daarin voorgegaan. Dat ze tot de Afgescheidenen behoorden, was niet duidelijk geworden, maar wèl dat ze geen voorstanders waren van de godsdienstoefeningen in de hervormde kerk.

Die oefeningen waren echter vanzelf opgehouden, omdat de oefenaar, die het meest in Schutsloot voorging, een man bleek te zijn, die een onchristelijk leven leidde en zo in discrediet was geraakt.[9.]

Kruisgemeente

In het begin van de jaren '40 begon het minder goed te gaan in de Afgescheiden gemeente van Wanneperveen-Dinxterveen. Twist en tweedracht zetten ook deze gemeente in brand, een scheuring volgde. Het grootste deel ging over naar de Kruisgezinden. Was het op de Provinciale vergadering van de Afgescheidenen, in juli 1843 gehouden, al opgevallen, dat er uit Wanneperveen geen afgevaardigde was verschenen, al een jaar later (december 1844) werd genotuleerd: 'de gemeente Dinxterveen is nabij de verwoesting'. En een klein jaar verder (november 1845) lezen we: 'In Dinxterveen is het nog even ellendig gesteld'. Een ingestelde commissie van onderzoek kwam zelfs tot de conclusie, dat het het beste was de gemeente maar op te heffen 'ten einde aan de verdere ellenden een einde te maken'.

Inderdaad werd de Afgescheiden gemeente ontbonden. Maar in hetzelfde jaar (1845) blijkt er in Wanneperveen-Dinxterveen onder leiding

van *Roelof Hendriks Hoorn* een Kruisgemeente te zijn ontstaan, die een aantal jaren haar afgevaardigden naar de Algemene kerkelijke vergaderingen van de Gereformeerde Kerk onder het Kruis stuurde. In 1853 beriep en kreeg de gemeente zelfs een eigen dominee: *Derk Jans Vos*, afkomstig uit Bergum (Fr.)

Na bij zijn opleiding in veel verwikkelingen verward te zijn geraakt, werd hij als Chr. Afgescheiden proponent in *Midwolda* (Gr.) beroepen. Door allerlei strubbelingen tussen de Friese en Groningse provinciale vergadering kwam er niets van zijn peremptoir examen, zodat hij nog steeds niet 'volledig' dominee was. Tot overmaat van ramp verloor hij in Midwolda zijn prestige door de beschuldiging van 'onzedelijkheid in den wandel', en voorbij was zijn kans om in Midwolda Afgescheiden predikant te worden.

Een deel van de gemeente in Midwolda koos echter zijn partij en noemde zich: 'de oud-orthodoxe gemeente van Midwolda'. Ze nam contact op met de Kruisgezinden en nu ging het met Vos in snel tempo voorwaarts. Vos slaagde voor zijn examen en een paar dagen later (januari 1852) werd hij door ds Plug van Zwartsluis in Midwolda als predikant bevestigd.

De nieuwe Kruisgemeente te Midwolda was echter maar heel klein en financieel uitermate zwak. Ze kon ds Vos dan ook niet onderhouden en noodgedwongen moest hij proberen een andere gemeente te vinden. Dit lukte! De Kruisgemeente van Wanneperveen beriep hem en op 5 april 1853 was het weer ds Plug van Zwartsluis, de consulent van Wanneperveen, die hem als predikant aldaar bevestigde.

In zijn nieuwe gemeente trof hij de ons reeds bekende ouderling *Roelof Hendriks Hoorn* aan. Helaas kon deze het al spoedig niet met zijn dominee vinden. Nog voor het eind van het jaar was het helemaal mis. De zaak kwam op de classis in november '53 in Wanneperveen gehouden. Deze bagatelliseerde de klachten over onrechtmatigheid van ds Vos en wist zelfs een (tijdelijke) verzoening tussen ds Vos en zijn ouderling Hoorn te bereiken. Maar helaas, nog geen week later liep het al weer fout. De genabuurde gemeente Zwartsluis werd ook in de zaak gemoeid. Ze kreeg een brief van ds Vos van Wanneperveen te behandelen met het verzoek toestemming te geven om ouderling Hoorn te censureren, omdat deze zich niet aan de classis-uitspraken stoorde, op zondag niet meer in de kerk kwam en doorging met het 'blameren' van ds D.J. Vos.

De kerkeraad van Zwartsluis gaf haar toestemming. Ook op de classis verloor Hoorn het, evenals op de Algemene vergadering van de Kruisgezinden op 1 augustus 1854 en volgende dagen te Rotterdam gehouden. Deze was van oordeel, dat ouderling R. Hoorn 'groot ongelijk heeft'. Namens de vergadering werd hem een brief geschreven, die als 'bijlage' in de gedrukte notulen staat opgenomen.

Daarin lezen we, dat Hoorn om 4 redenen schuldig was:

1. Na met ds Vos verzoend te zijn, had hij opnieuw de zaak opgerakeld.
2. Hij had ds Vos belet op de kansel te komen door deze door middel van een ketting met slot af te sluiten, zodat ds Vos - als deze tenminste niet over de rand van de preekstoel wilde klauteren - noodgedwongen zijn preek moest houden staande beneden vóór de preekstoel!
3. Hij koesterde meer haat tegen de persoon van ds Vos dan tegen diens prediking. Want Hoorn scheen sterk voor het kerkelijk standpunt van de Kruisgezinden te ijveren en zich te verzetten tegen dat van de Chr. Afgescheidenen, maar intussen bleef hij weg uit de kerk en liet een Chr. Afgescheiden predikant in zijn eigen huis voorgaan!
4. Hij betaalde niet zijn beloofde bijdrage in het traktement van ds Vos.

Hield de Algemene Vergadering in Rotterdam dus duidelijk ds Vos de hand boven het hoofd en kreeg ouderling Hoorn de schop, nog voor het einde van de synode namen de gebeurtenissen een voor ds Vos rampzalige wending.

Hij was door het lot aangewezen in de slotzitting een predikatie te houden. En Kruisgezinde dominees behoorden uit de Geest te spreken, los van het blaadje. Maar ongelukkigerwijs nam ds Vos voor de gelegenheid een veel te moeilijke tekst (Ps. 68:14). Of hij daar opkwam, door de bijbel op een willekeurige plaats open te laten vallen, we weten het niet, maar zeker is wel, dat het een volkomen mislukking werd. Tot ergernis van vele synode-leden maakte ds Vos van zijn preek zo'n ratjetoe, dat niemand er nog een touw aan kon vast knopen. Het werd zulke baarlijke nonsens, dat men hem a.h.w. dwong met zijn preek te stoppen. Nu begrepen sommige leden van de vergadering ineens, waarom er in Wanneperveen zulke grote bezwaren tegen de prediking van ds Vos leefden.

Ook uit andere plaatsen waren zeer ongunstige berichten over de kanselgaven van ds Vos overgewaaid. De synode besloot in te grijpen, en de slotzitting nog één dag uit te stellen om zo gelegenheid te hebben over het geval-Vos te spreken. Het eindoordeel was ‘dat de man onbekwaam is om een gemeente te stichten’, en men gaf hem de raad naar ‘een andere staat des levens’ uit te zien, dus een andere werkkring te zoeken. Binnen een maand moest die gevonden zijn; anders ging de classis met hem handelen!

Arme ds Vos. Hij hield de eer aan zichzelf, nam ‘ontslag’ als dominee en onttrok zich tegelijk aan de Gemeente onder het kruis.[10.]

Dit laatste is de reden, dat we in de gedrukte notulen van de Algemene vergadering van 1854 nog een tweede bijlage aantreffen, bestemd voor alle Gereformeerde gemeenten onder het kruis. De vergadering gaf hem daarna (!) ontslag als Leeraar, zowel als lidmaat en voegde er de waarschuwing aan toe, dat elke classis voorzichtig moest zijn met het toela-

ten van predikanten uit andere kerkelijke gezindheden, omdat ‘de meesten hunner onder bedoelingen van vleeschelijke voordeelen werkzaam zijn’, en zo niet anders dan moeite en ellende in de kerk veroorzaken.

De volgende voorbeelden werden aangehaald:

‘Ja, laat ons ook toezien, om door de sterkste betuiging hunner woorden niet misleid te worden; want laat ons bedenken, dat een *S.M. Flesch* betuigde, zich door Gods Geest aan de Gemeente onder 't Kruis verbonden te gevoelen, hetwelk hij nooit gevoeld had bij de Afgescheidenen. Dit betuigde hij op de Klassis te Rotterdam in Mei 1853.

W.H. van Leeuwen ijverde zeer tegen de Afgescheidenen en onderteekende met ons den eed van getrouwheid op de Verg, te Zwartsluis, Sept. 1852.

En *D.J. (de) Vos* wilde liever zijn hoofd verliezen, dan trouweloos worden of zich immer met de Afgescheidenen vereenigen, waarvan hij zoo veel ellende mededeelde. Tot bewijs strekken zijne brieven. Dus, Broeders! gelooft niet eenen iegenlijken geest, maar beproeft de geesten of zij uit God zijn; doch de Heere geve ons verstand in alle dingen’.

w.g. C. van den Oever, Praeses

N. Wedemeijer, Scriba.

Een tegenstander van ds Vos in Wanneperveen was ook *W. Pieffers*, die hem ervan beschuldigde in zijn preken veel te scherpe uitdrukkingen te gebruiken, waardoor de gemoederen verbitterd raakten. Daarom kwam Pieffers niet meer in de kerk en bedankte in maart 1854 voor zijn lidmaatschap. In mei 1855 werd op de classisvergadering geklaagd, dat er in de gemeente Wanneperveen leden waren die ‘zich bestendig aan de Godsdienstoefeningen onttrekken’ en de conclusie luidde: ‘In *Wanneperveen* gaat alles ordeloos toe.’ Daarna verdwijnt Wanneperveen uit de rij van de georganiseerde Kerken onder het Kruis.

Eindnoten:

1. Vgl. de inventaris van het archief van de Nederlands-Hervormde gemeente te Wanneperveen.
2. De naam wordt herhaaldelijk foutief Jelke Boddinga geschreven.
3. Vgl. Bos II 272-276.
4. Het waren Albert Rodermond en Hendrik de Goede als getuige bij de oefening van 12 februari 1835, op de publieke weg gehouden door Jetse Bottinga. Berend Pluim en Jan Harmannus Timmerman bij die van 12 april bij Klaas van den Berg de Jonge, Hendrik Geerts van Urk en Jan Harmannus Timmerman bij die van 15 april, ook ten huize van Klaas van den Berg jr. Roelof Hendriks Hoorn en J. Harmannus Timmerman bij die van 19 april bij J.G. Ellen aan huis.
   Albert Martens van Oosten en Klaas Wolters Hoorn bij die van 22 april, thuis bij Barteld Egberts Wildeboer.
   Op alle bijeenkomsten was Jetse Bottinga ‘de aanvoerder of het hoofd’ geweest. Roelof Hendriks Hoorn overleed op 20 juli 1862, oud 77 jaar. Hij was toen weduwnaar van Femmigje Hilberts Kok.
5. Op 21 mei 1835.
6. Gedateerd 5 februari 1836.

7. Notulen hervormde kerkeraad Kolderveen-Dinxterveen 26 mei 1835. In deze vergadering hadden R. Hoorn en J.G. Ellen schriftelijk verklaard ‘alle Kerkelijke onderwerping te weigeren aan het tegenwoordig Nederlandsch Hervormd Kerkbestuur, en alle Kerkelijke gemeenschap af te snijden met hen, welke zich voortdurende aan dat bestuur blijven onderwerpen, tot tijd en wijle deze met hen zich eenig en alleen houden aan de formulieren van Eenheid, Leerregels en Kerkelijke wetten, vastgesteld in de Synode van Dordrecht in den jare 1618 en 1619 gehouden’. Daarop verklaarden ze, dat ze deze kerkeraadsvergadering niet voor wettig erkenden en hebben zich daarop op verzoek van den praeses verwijderd.
8. Notulen hervormde kerkeraad 28-3-1838.
9. In de kerkeraadsnotulen van 19 september 1841 vonden we, dat Harm de Groot zich schriftelijk afscheidde van de hervormde kerk, omdat hij zich niet met de preken van ds H.W. Hemmes kon verenigen. De kerkeraad nam zijn bericht voor kennisgeving aan.
10. Over het zware predikantsleven van ds D.J. Vos, zie F.L. Bos - *Kruisdominees*, 123-131.

XII *Ambt Vollenhove*

Het gebied om het plattelandsstadje Vollenhove - 30 km ten noorden van Kampen gelegen - kon voor 1942 verdeeld worden in dat van *Stad-Vollenhove* en *Ambt-Vollenhove*. In het Ambt woonden de Afgescheidenen, in de stad niet één. Het Ambt bestond uit een aantal buurtschappen o.a. *St. Jansklooster, Leeuwte, Cadoelen* en *Barsbeek*. Vooral het boerenstreekje Barsbeek - 5 km ten zuidoosten van het stadje Vollenhove - was voor de Afgescheidenen van belang. Daar woonden verscheidenen van hen en daar stond vanaf begin 1858 ook het eerste kerkje met de pastorie. Later is het naar Cadoelen verplaatst.

Het is zeker, dat er in *Ambt Vollenhove*, het gebied om het voormalige Zuiderzeestadje Vollenhove gelegen, al vroeg een kleine Afgescheiden gemeente is ontstaan, hoogst waarschijnlijk op *13 april 1836*. Het eerste doopboek dat bewaard is en ook het oudste lidmatenboekje beginnen tenminste met die datum.

Op 29 februari 1836 rapporteerde de scriba van de hervormde classis Kampen, dat er in Vollenhove 12 separatisten waren, die allen in het *Ambt* woonden. ‘Het hoofd en de roervink van dezen hoop is *Carel van Ommen*, die thans buiten Zwol woont, en, altijd afkerig van werken, door vroome praatjes zich bij de eenvoudige landlieden indrong. Op de moraliteit van deze en meer Separatisten is vrij wat aan te merken’.

De Afgescheidenen vormden noodgedwongen een huisgemeente en vergaderden bij enkele particulieren aan huis. In een vonnis van de rechtbank te Zwolle vonden we, dat de 43-jarige landbouwer *Albertus Luchies van Benthem ƒ* 10,- boete kreeg, omdat hij op zondag 7 *au-*

gustus '36 zonder toestemming zijn huis beschikbaar had gesteld voor een godsdienstoefening, waarin meer dan 20 personen aanwezig waren geweest.[1.]

Van de beginjaren van de gemeente is ons heel weinig bekend; de kerkeraadsnotulen van die tijd zijn spoorloos. Voorgoed verdwenen tijdens de Kruisgezinde woelingen omstreeks 1844? Wie zal 't zeggen? We blijven hopen.

Vanaf 1837 is de Afgescheiden gemeente van Vollenhove, of beter gezegd van het Land van Vollenhove, op de Provinciale vergadering regelmatig vertegenwoordigd. Maar in 1844 raakte ook zij betrokken bij de moeiten met de Kruisgezinden. Hoe kon het ook anders in deze streek, waar de Kruisgezinden een grote aanhang bezaten (Kampen, Zwolle, Mastenbroek, Genemuiden, Zwartsluis, Hasselt om maar niet meer plaatsen te noemen).

Eind 1844 kwam ouderling *Arriën Scheer*,[2.] een 40-jarige landbouwer, al niet meer in de Chr. Afgescheiden kerk, omdat hij 'niet verenigd was met het aannemen van de vrijheid', d.w.z. hij vond, dat de Afgescheidenen aan de Koning geen erkenning als zelfstandige kerk mochten vragen. De Kruisgezinden waren tegen dit vragen om 'toelating' fel gekant en dit punt is zelfs één van de oorzaken van het ontstaan van de Gereformeerde gemeenten onder het kruis geworden.

Hoe moest nu in de vacature-Scheer worden voorzien? Laat diaken *Cornelis (Kees) Rook* hem maar als ouderling opvolgen, adviseerde de Provinciale vergadering. Maar Rook was nog maar 25 jaar en dan al ouderling? Waarschijnlijk is het ook niet gebeurd. In de notulen van de Provinciale vergadering en ook in die van de classis komt nu een aantal jaren lang de gemeente van Ambt Vollenhove niet meer voor. Het is alsof ze als georganiseerde gemeente niet meer bestaat. Misschien was dit ook wel het geval. Tot we 5 jaar later - op de classisvergadering van 5 september 1849 - ineens weer een levensteken van de Afgescheiden gemeente in Ambt Vollenhove bespeuren. Ze blijkt zich bij de classis te hebben gevoegd en is dan vertegenwoordigd door *Albertus van Benthem*, dan timmerman-landbouwer, dezelfde die - we zeiden het al - in 1836 beboet was wegens het houden van een illegale godsdienstoefening. Ook *Kees Rook*[3.] is afgevaardigd.

De classis adviseert de gemeenten te Hasselt, Genemuiden en Ambt Vollenhove samen een predikant te beroepen. Wèl een bewijs, hoe klein die gemeenten tengevolge van de 'afscheuring' van de Kruisgezinden geworden waren. Ambt Vollenhove was de kleinste van allemaal en telde in 1856 nog slechts 42 zielen, een gevolg van de aantrekkingskracht van de Kruisgezinden in die jaren.

Een bewijs hiervoor is een notitie in de classisnotulen van 18 september 1850: Twee in Ambt Vollenhove gekozen ouderlingen konden niet worden bevestigd, omdat diaken Kees Rook bezwaren tegen hen had: ze zouden, wat hun kerkelijk standpunt betreft, onvast zijn; ze kerkten im-

mers wel eens bij leraars, die wel afgescheiden waren, maar ‘kerkelijk niet met ons verenigt’ (Kruisgezinden!).

De classis nam de bezwaren van *Rook* niet over, gaf toestemming tot de bevestiging, maar wekte de broeders wel op ‘zich getrouwe voorstanders van orde en regel te betonen, zowel als van Godzaligheid’.

De bevestiging van de tot ouderling gekozen broeders ging door, maar Rook - blijkbaar niet gemakkelijk - ‘leeft nog in verwijdering voort’, aldus de classisnotulen. Ds Postma van Zwolle zou hem opzoeken en op de volgende classisvergadering bleek dit gesprek ‘gunstig’ te zijn afgelopen.[4.]

Op de classis Zwolle was Ambt Vollenhove in de eerstvolgende jaren meestal vertegenwoordigd door *Hoege Lubberts Heetebrij*,[5.] een kleermaker, later landbouwer, en door *Tijmen Corporaal* (Korporaal),[6.] een uit Zwartsluis afkomstige schipper en schoonzoon van *Albertus van Benthem*, die ook wel eens wordt afgevaardigd.

Tijmen Corporaal vroeg in 1854 ontheffing aan als ouderling in de gemeente Ambt Vollenhove, omdat zijn beroep (schipper) meebracht, dat hij dikwijls afwezig moest zijn. Toch vertegenwoordigde hij nog vele jaren lang de gemeente op de classis. Hoe het kerkelijk leven in Ambt Vollenhove in die jaren reilde en zeilde, we weten er maar heel weinig van. Alleen het *doopboek* levert een aantal namen van ouders en dopelingen op en verder een bewaard gebleven lidmatenboekje, beide - we schreven het al - beginnend met 13 april 1836.

Gelukkig beschikken we over een notulenboek van de kerkeraad, dat met het jaar 1857 begint. Hoewel de notulen vaak maar kort zijn, bieden ze ons toch voldoende stof om tenminste een wat helderder kijk op het kerkelijk leven van de Afgescheiden gemeente van Ambt Vollenhove te krijgen.[7.]

Welnu, er schijnt zich in Ambt Vollenhove omstreeks 1857 een zekere kerkelijke opleving te hebben voorgedaan. In dit jaar had *C. Rook* namens de kerkeraad van de Chr. Afgescheiden gemeente een verzoek aan de Koning gericht om vergunning ‘tot oprigting eener kerk’, maar als antwoord gekregen, dat de gemeente nog niet door de Koning was erkend, en men dus eerst die erkenning, met overlegging van de vereiste stukken, diende aan te vragen. Tegen het bouwen van een kerk bestond echter geen bezwaar.

Het eerste bewaard gebleven notulenboek van de kerkeraad begint met een afschrift van een brief, op 29 april 1857 door de kerkvisitatoren D. Postma (Zwolle) en L. Dijkstra (Steenwijk) geschreven aan diaken Kees Rook. Uiteraard had dit schrijven een voorgeschiedenis.

Eerste kerk

Op de classis van 4 maart '57 had ouderling *Hoege Heetebrij* meegedeeld, dat men in Ambt Vollenhove een plek voor een kerk had aangekocht, over welke aankoop naderhand enige ‘zwarigheid was

ingebragt'. De kritiek kwam van diaken C. Rook, die zijn bezwaren zo gewichtig achtte, dat hij zelfs uit de kerk wegbleef. Op een desbetreffend verzoek gingen de kerkvisitatoren zich met de zaak bemoeien. Vooraf hadden ze een gesprek met ouderling Hoege Heetebrij, wat resulteerde in bovengenoemde brief. De visitatoren schreven aan diaken Rook, dat ze met blijdschap Heetebrij hadden horen spreken over diens 'toegenegenheid tot het bevorderen van het belang van Gods kerk', zodat ze gegronde hoop meenden te hebben, dat de 'breuke' weer geheeld kon worden. Dit zou kunnen door het gebeurde te vergeven en te vergeten, zodat Rook zijn ambt als diaken weer ging uitoefenen en 'Gods kerk helpen bouwen tot heil van ons en ons dierbaar kroost'. Graag zouden ze hem eerstkomende zaterdag eens opzoeken.

Dit gebeurde en al op zondag 3 mei zat Rook 'tot aller blijdschap' weer als diaken in de kerk. De bui was overgedreven. Onwillekeurig vragen we ons af: Zou Rook bezwaar hebben gehad tegen een dreigende aanvrage om erkenning als zelfstandige kerk? Hoe het ook zij, op zondag *24 januari 1858* werd de *eerste Afgescheiden kerk* van Ambt Vollenhove in gebruik genomen. In De Bazuin vonden we daarover het volgende bericht:[8.]

'Blijde en gedenkwaardig was zondag de 24e januari voor de gemeente in het ambt Vollenhove. Wel had men reeds enige jaren verlangd een kerk te kunnen bouwen, maar steeds bleef dit bij wensen. Deze zomer werd de begeerte er toe bij vernieuwing levendig en door 's Heeren goedheid mochten wij thans reeds in het volkomen afgewerkte gebouw vergaderen onder een grote toevloed van mensen, die het anders vrij ruime lokaal niet kon bevatten.

Ds Brummelkamp, Leeraar aan de Theol. School te Kampen, verkondigde bij die gelegenheid het Woord des Heeren onder ons en sprak 's morgens naar aanleiding van Zach. 4:6: 'Toen antwoordde hij en sprak tot mij, zeggende: Dit is het woord des Heeren tot Zerubbabel, zeggende: Niet door kracht noch door geweld, maar door mijnen Geest zal het geschieden, zegt de Heere der heirscharen'.

En 's middags n.a.v. Col. 1:12 en 13: 'Dankende den Vader, die ons bekwaam gemaakt heeft om deel te hebben in de erve der heiligen in het licht; Die ons getrokken heeft uit de macht der duisternis en overgezet heeft in het koninkrijk van den Zoon zijner liefde'.

Voor een bevolking van ongeveer 2000 zielen, die wel de beschikking hebben over twee buurtscholen, maar niet over één kerk, stelle de Heere deze tot een ruime zegen ...'.

Eerste dominee, G. Schevel, 30 sept. 1860-22 nov. '62

De viermanskerkeraad, bestaande uit de ouderlingen *Hoege Heetebrij* en *Tijmen Corporaal* met de diakenen *Cornelis Rook* en *Jan Rook*, richtte nu zijn aandacht op het beroepen van een dominee. Het tweede beroep ging naar kandidaat *G. Schevel*, die het aannam en op 30 septem-

ber '60 werd bevestigd.

Twee dagen later presideerde hij voor 't eerst de kerkeraadsvergadering en leefde in die functie mee met de kleine en de grote vreugden, de teleurstellingen en het verdriet, eigen aan het kerkelijk leven in alle plaatsen. Dat het heel moeilijk was om geschikte ambtsdragers te vinden, bleek wel, toen in december '60 de vraag werd besproken, of volgens art. 27 D.K.O. niet de halve kerkeraad moest aftreden. Na lange discussie werd besloten, dat ouderling Tiemen Corporaal en diaken Cornelis Rook in hun ambt zouden blijven dienen.

In februari '61 werden enkele personen na afgelegde geloofsbelijdenis tot de gemeente toegelaten. Het waren *Roelof Boes*, die 3 jaar later als 50-jarige landbouwer zou trouwen met de 24-jarige *Jacobje Rook*, dochter van diaken Cornelis Rook. *Dominicus Apperio*, een schoenmaker, en de 30-jarige landbouwer *Jacob Rook*, die 3 jaar eerder getrouwd was met de 40-jarige *Mientje Lassche*, de weduwe van Peter Rozeboom. We wijzen terloops op de grote verschillen in leeftijd bij bruidegom en bruid.

Hoe gehecht plattelandsplaatsen aan oude gewoonten zijn, is bekend genoeg. Het geldt ook voor het kerkelijk leven. Niet spoedig zullen daarin vernieuwingen of veranderingen vrije baan vinden. In Ambt Vollenhove was het al niet anders. In juni '61 ontspon zich in de kerkeraad een discussie over de vraag: Wie moet het kind ten doop houden, de vader of de moeder? Ds Schevel was voor de vader. Maar in Vollenhove was het gewoonte, dat de moeder het deed! En hierin verandering brengen was volgens ouderling Heetebrij hetzelfde als 'nieuwigheden preken of invoeren'. Daarom besloot de kerkeraad 'om de vrede' maar te blijven bij het oude.

Het was voor ds Schevel en zijn kerkeraad een reden tot vreugde, dat in juni '61 weer 2 personen belijdenis van hun geloof wilden afleggen, nl. de 35-jarige landbouwer *Teunis Gelderman*[9.] en de 33-jarige bakker *Geert Heetebrij*.[10.]

Op de *kermis* hadden de Afgescheidenen het allerminst begrepen. Inderdaad was die ook vaak een oorzaak van allerlei uitspattingen en brooddronkenheid. Zo kunnen we in de notulen de notitie tegenkomen: Twee jonge meisjes zullen worden vermaand, omdat ze op de kermis in *Meppel* zijn geweest.

In oktober '61 werden er al weer 2 personen toegelaten om belijdenis van hun geloof te doen: de 32-jarige landbouwer *Lubbert Heetebrij*[11.] en zijn 23-jarige zuster *Roelofje Heetebrij*[12.]; beiden waren resp. zoon en dochter van de bekende ouderling Hoege Lubberts Heetebrij.

Ds Schevel stond amper een jaar in Ambt Vollenhove, toen hij al een beroep uit *Joure* kreeg. De kerkeraad was hier natuurlijk kwaad over. Omdat het al zo spoedig kwam, noemden de broeders dit beroep 'onchristelijk'. Maar dominee kon dit niet zo inzien! Weliswaar wilde hij voor Joure bedanken, maar hij zei er wel bij, dat hij teleurgesteld was

over de reacties of liever over het uitblijven van reacties vanuit de gemeente op het beroep. Buiten de gemeente had hij wel belangstelling ondervonden, naar hij zei. Een pleister op de wonde was de toezegging, dat hij voortaan *f* 500,- traktement zou ontvangen.

Zijdelings kreeg de kerkeraad ook te maken met de moeilijkheden in de genabuurde gemeente Genemuiden, waar J. van der Haar c.s. al geruime tijd in oppositie tegen de kerkeraad leefden en bij Van der Haar aan huis apart vergaderden. Het voorzichtige advies uit Ambt Vollenhove luidde: voorlopig nog niet censureren, maar blijven vermanen. Want het was immers de vraag of censuur baat zou brengen, en mensen die zich aan de kerk onttrokken, censureerden eigenlijk zichzelf.[13.]

Af en toe kwam er uit de gemeente kritiek op een kerkeraadslid. Zo was er een broeder, die lasterlijk over ouderling Tiemen Corporaal sprak en ds Schevel in diens 'Evangeliedienst krenkte'. Hoe moest de kerkeraad dit geval behandelen? Dominee wilde wel vergeven en de zaak laten rusten, te meer omdat de lasterende broeder al enigszins van zijn dwaalweg scheen terug te komen. En ouderling Corporaal sprak die avond zo 'stichtelijk, leerzaam en met warme liefde', dat zijn woorden niet weinig bijdroegen 'tot onderlinge liefde en eensgezindheid.'[14.]

Toch zou ds Schevel niet lang meer in Ambt Vollenhove blijven. In juli '61 nam hij een beroep aan naar *Sluis* in Zeeuws-Vlaanderen (daar overleed hij al het volgend jaar).

Toen hij zijn attestatie aanvroeg, kwam aan het licht, dat in de verhouding tussen de kerkeraad en ds Schevel toch iets scheef zat. Laatstgenoemde verklaarde, dat de houding van de kerkeraad mede oorzaak was van zijn vertrek, want de broeders hadden hem niet verzocht te blijven. Het attest, door ouderling Corporaal opgesteld, werd door ds Schevel zelfs afgekeurd en geweigerd. De onderlinge liefde was dus wel 'verkoud'. Gelukkig was het eind van de onverkwikkelijke zaak, dat men elkaar de vermeende fouten gelukkig vergaf en beloofde ze te vergeten.[15.]

Ds Schevel wilde nu zondag 8 september afscheid preken. Er trad echter weer vertraging op. Al was de verhouding tussen kerkeraad en predikant nu niet meer verstoord te noemen, in de gemeente zelf bestonden nog wel degelijk spanningen tussen een aantal gemeenteleden en het grootste deel van de kerkeraad. Daarom werden op de kerkeraadsvergadering uitgenodigd die leden, door wie ouderling Corporaal en de diakenen C. en J. Rook zich beledigd en belasterd voelden. Alleen Hoege Heetebrij verscheen. De zaak werd doorgesproken en zo gelukkig uit de weg geruimd.

In de notulen van enkele maanden later[16.] lezen we: 'Onze hope om met ouderling H. Heetebrij op huisbezoek te gaan is afgesneden door de onverbiddelijke Dood'. Inderdaad overleed op 22 januari '63 *Hoege Lubberts Heetebrij*, landbouwer, oud 60 jaar, echtgenoot van Hendrikje Israël 'in het huis staande in het karspel *Barsbeek* no. 58'.

Na het vertrek van ds Schevel

Kerkeraadsvergaderingen werden daarna nog maar sporadisch gehouden, in heel het jaar 1863 slechts tweemaal. In de vacante gemeente was het nu bijna elke zondag leesdienst. De leden die in onmin met de kerkeraad leefden, lieten dan verstek gaan, behalve als er een dominee van elders preekte. De zaak zat muurvast. Ten einde raad besloten de kerkeraadsleden nog eens de classis om hulp en raad te vragen. In deze omstandigheden was het daarom een goed ding, dat Ambt Vollenhove in 1865 weer een eigen predikant kreeg. Het was *H. Koers*, gekomen van Aalden (Dr.). Het bleef echter tobben in de gemeente en al in '66 vertrok ds Koers om naar Oldekerk (Gr.) te gaan. Het zou vervolgens tot 1880 duren, voordat Ambt Vollenhove weer een eigen predikant kreeg!

Een gelukkige gebeurtenis, ook voor de zwakke Afgescheiden gemeente van Ambt Vollenhove, was de in 1869 op de Algemene synode in Middelburg bereikte hereniging tussen de Chr. Afgescheidenen en de Gereformeerde kerk onder het kruis (de Kruisgezinden). Deze kon plaatselijk ook in Ambt Vollenhove gerealiseerd worden. Meteen had men nu een voorganger in de persoon van de uit deze streek afkomstige oefenaar *Frederik Drok*.[17.] Hij oefende al voor een kleine, niet-geïnstitueerde Kruisgezinde groep in Ambt Vollenhove en was - volgens zijn zeggen - vroeger door ds Klinkert (Zwolle) en ds Plug (Zwartsluis) als wettig oefenaar in Zwartsluis aangesteld. Zijn salaris werd *ƒ* 4,- per week. In oktober 1869 werd hij als ouderling bevestigd, tegelijk met de oude, getrouwe *Tiemen Corporaal*, die als ambtsdrager al zoveel voor- en tegenspoed met de gemeente van Ambt Vollenhove had meegemaakt. Op 14 januari 1874 is Frederik Drok, 73 jaar oud, overleden in het 'huis staande in het karspel Barsbeek no. 158'.[18.]

In het gehucht *Barsbeek*, 5 km ten zuidoosten van Vollenhove, stond het eerste Afgescheiden kerkje met de pastorie. We maken dit namelijk op uit de geboorte-acte van één van de kinderen van ds Hendrikus Koers en Teunisje Haasnoot. Hun dochtertje Johanna Hermina werd op 1 december '65 geboren in *Barsbeek*.

Een uiterlijk bewijs van de invloed ten goede, die de vereniging met de Kruisgezinden aan het kerkelijk leven gaf, vonden we in de kerkeraadsnotulen van 30 augustus 1869: men besloot kerk en pastorie van buiten te laten op verven.

We eindigen ons hoofdstuk over de gemeente van Vollenhove met het noemen van wat in de notulen van 5 juni 1871 een punt van een gesprek vormde: 'Gesproken over de werking van de *Heilige Geest* in de harten van Gods volk; wat *die* werkt en ook wat uit hun *eigen* hart voorkomt'. Deze woorden laten ons iets zien van de kleur van de godsdienstige vroomheid in de Afgescheiden kerken van toen.

Eindnoten:

1. Vonnis rechtbank van eersten aanleg Zwolle 22 september 1836. Albertus Luchies van Benthem was op 21 juni 1816 getrouwd met de toen 24-jarige dienstmaagd Grietje Tukker.

2. Arriën Scheer, landbouwer, was in 1830 getrouwd met de 21-jarige Geesjen Hansman, afkomstig uit het Ambacht Ommen.
3. Cornelis Rook was 19 jaar, toen hij op 7 augustus 1838 trouwde met de toen 21-jarige Femmigje van Benthem, dochter van Evert van Benthem en Roelofje Peters Lassche.
   De bruidegom, landbouwer van beroep, was de zoon van Arriën Alberts Rook en Jacobje Post.
4. Notulen classisvergadering, 18 september en 12 november 1850, en 5 maart 1851.
5. De 25-jarige Hoege Lubberts Heetebrij was in oktober 1827 getrouwd met de 22-jarige Hendrikje Israël, 'dienstbaar', dochter van Harmen Israël en Jentje Arends Brink. De bruidegom was kleermaker van beroep en zoon van Lubbert Hoegen Heetebrij, landbouwer, en Vrouwkjen Rook.
6. De 29-jarige Tiemen Corporaal was in januari 1842 getrouwd met de 25-jarige Jentien van Benthem, dochter van Albertus Luchies van Benthem en Grietje Hendriks Tukker.
7. Door vriendelijke bemiddeling van ds Lameris te Vollenhove-Kadoelen hebben we er kennis van mogen nemen. Het doopboek, lidmatenregister en notulenboek, berusten in het archief van de Gereformeerde kerk (Vrijgemaakt) te Vollenhove-Kadoelen.
8. De Bazuin 5 februari 1858. We hebben de spelling enigszins gemoderniseerd.
9. De 31-jarige landbouwer Teunis Gelderman, weduwnaar van Femmigje Mooiweer, trouwde in februari 1857 met de 23-jarige Aaltje van 't Hooge, dochter van Willem van 't Hooge en Jentien ten Napel.
   De bruidegom was de zoon van Willem Gelderman en Jantje Teunis Winter.
10. Geert Heetebrij zou enkele maanden later als weduwnaar hertrouwen met de 25-jarige Albertjen Lassche.
11. Lubbert Heetebrij was in januari 1854, 25 jaar oud, getrouwd met de 21-jarige Marrigje Lok, dochter van de landbouwer Jan Lok en Aaltje Hendriks Boes.
12. Roelofje Heetebrij trouwde in mei 1860 op 22-jarige leeftijd met de 32-jarige Klaas Roskam, zoon van Jan Roskam en Trijntje de Jonge.
13. Notulen kerkeraad 23 december 1861.
14. Notulen kerkeraad 10 maart 1862.
15. Idem 11 augustus 1862.
16. Idem 29 januari 1863.
17. F.L. Bos, *Kruisdominees*, 41 (1e druk).
18. Frederik Drok was de zoon van Koop Drok en Frederika Peters Lassche. Hij is eerst getrouwd geweest met Marrigje Jonker, later met Wichertje de Oude.

XIII *Iets over de Kruisgemeente te Blokzijl*

Het vroegere Zuiderzeestadje *Blokzijl*, 5 km ten noorden van Vollenhove gelegen, was ± 1850 helemaal door de burgerlijke gemeente Ambt-Vollenhove ingesloten. Het telde toen 1700 inwoners, van wie 1100 hervormd, 460 doopsgezind en 70 israëliet waren. Hierbij valt het betrekkelijk grote aantal doopsgezinden op.

Op de vergadering van de classis Overijssel van de Kruisgezinden, op 21 en 22 januari 1852 in Zwolle gehouden, verscheen *Pieter Poorter*, lid-

maat van de gemeente in Zwartsluis en wonende in Blokzijl. Hij wilde graag als wettig *oefenaar* in Blokzijl worden aangesteld en daarvoor moest hij nu examen doen. De classis gaf hem op een 'preekvoorstel' over Joh. 3:16 te leveren ('Want alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijn eeniggeboren Zoon gegeven heeft, opdat een iegelijk, die in hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe'.) Vervolgens werd een onderzoek ingesteld naar zijn 'bekwaamheid'.

De uitslag van het onderzoek was, dat de classis zijn preekvoorstel 'naar omstandigheden redelijk goed' vond, maar dat toch zijn 'bekwaamheid' niet voldeed aan de eisen, die voor 'een akte van toelating' mochten gesteld worden. Hij moest zich verplichten, als hij door wilde gaan, 'om behoorlijk onderricht te ontvangen'. Vijf jaar later verscheen hij weer, nu op de classisvergadering van 15 en 16 april 1857, in Zwolle gehouden. Maar opnieuw was de vergadering van oordeel, dat hij niet aan de eisen voldeed. Om hem tegemoet te komen, mocht hij toch onder toezicht van ds J. Plug van Zwartsluis, en ds D. Klinkert van Zwolle doorgaan om met 'mondeling onderwijs' de gemeente te stichten, als een soort catechiseermeester dus. Het volgend jaar (1858) had hij meer succes. Op de classisvergadering van 19 mei in Zwolle gehouden, werd hem tegelijk met *F. Drok* te Ambt Vollenhove, en *K. Smit* te Hasselt na onderzoek een akte van toelating tot 'stichting der gemeente' verleend. En op 25 maart 1859 werd te *Blokzijl* door ds J. Plug van Zwartsluis een officiële Kruisgemeente 'gesticht'.

Vanaf dit jaar is ouderling *Pieter Poorter* vrij geregeld als afgevaardigde van Blokzijl op de classisvergaderingen aanwezig. Een enkele keer komen we ook de naam *W. Kombrink* tegen. Wie waren deze personen eigenlijk?

Pieter Poorter Lzn., was op 2 oktober 1821 in Blokzijl geboren en was tijdens zijn oefenaarschap in Blokzijl winkelier in kruidenierswaren, wonende Bierkade, toen no. 107. In april 1871 is hij vertrokken naar *Beverwijk*.

In zijn huwelijksacte van 3 maart 1843 lezen we, dat de 21-jarige *Pieter Poorter* van beroep schippersknecht was, geboren en wonende te Blokzijl, zoon van Lourens Poorter (schipper) en Geertje Vos. Zijn bruid was de 21-jarige naaister *Klaasje Nekeman*, geboren en wonende te Blokzijl, en dochter van de mattenmaker Jan Nekeman en de naaister Lampje Zootjes te Blokzijl.

Willem Kombrink was 4 september 1813 geboren te Smilde, en schipper van beroep. Op 20 april 1887 is hij in *Meppel* overleden.

Nog enkele details. Op de classisvergadering van 26 april 1864 in Blokzijl gehouden, bracht *Pieter Poorter*, de 'voorganger' van de gemeente Blokzijl, het verzoek over van enige personen te *Meppel*, behoord hebbende tot de zg. gemeente van ds Van den Oever, om 'vereniging' te zoeken met de Kruisgemeenten uit de classis. Maar met algemene stemmen werd 'om gegronde bezwaren' besloten daarop niet in te gaan.

De laatste keer, dat we P. Poorter op de classis tegenkomen, is in de vergadering van 21 maart 1867. En in 1869 vond de vereniging tussen Chr. Afgescheidenen en Kruisgezinden plaats. Als Poorter in 1871 naar Beverwijk vertrekt, verliezen we hem en eveneens zijn groep te Blokzijl - als die tenminste nog bestond - uit het oog. Ondanks onze nasporingen in Blokzijl hebben we helaas geen spoor van de kerkeraadsnotulen van de Kruisgemeente in Blokzijl kunnen ontdekken.[1.]

Eindnoten:

1. Bij onze nasporingen zijn we in Blokzijl vriendelijk geholpen door A. Noback te Blokzijl.

Register van Persoonsnamen

Dit register werd samengesteld door G. Lievaart te Aduard.

De namen, vermeld in de Aantekeningen na elk hoofdstuk, zijn *niet* opgenomen in dit register.

A

Aa, A.J. v.d., 49
Aalbers, F., 179, 185, 186
Aalbers, Fr.[a], 53
Aalbers, W., 186
Admiraal, J., 131-133
Admiraal, J.L., 8
Agen, J. van, 92
Akse, W.R., 249
Alberts, F., 58
Alferink, H., 213, 232
Altena, L., 92, 94
Ammer, T., 109
Andel, J. van, 37, 38
Appeloo, P., 91
Apperlo, D., 285

B

Baarslag, F., 109
Baas, T.J., 65, 66
Balder, B.J., 213, 233, 235-237
Balder, H., 210
Balen, H.P. van, 128, 129, 147
Balen, J. van, 121-123, 125
Batterink, oud., 220
Bavinck, J., 28, 41
Beek, N. van, 141, 149, 153, 154, 159, 166, 168
Beens, K., 81
Beest van Andel, H. van, 25
Bekendam, J., 93, 95,
Belt, H. den, 43
Belt, E. v.d., 65
Bent, J.W. v.d., 152-154, 166, 168
Benthem., A.L. van, 281-283

Benthem Reddingius, G., 51
Berends, M.F., 275
Berg, A. v.d., 195
Berg, B. v.d., 27
Berg, B.J. v.d., 27
Berg, H. v.d., 43
Berg, K. v.d., 27
Berg jr., K. v.d., 272, 273, 275, 276
Berg, P. v.d., 157
Berge, A. ten, 266
Bergman, N.D., 52, 53
Beugelink, J., 150
Beuker, H., 173, 174
Beukers, J., 110
Beijer, J., 166
Binnebösz, S.D., 104
Bisschop, J., 230, 232
Bisschop, K., 222, 223, 226
Blauw, P.J. de, 253
Bloemen, A. van, 263
Boer, A., 222
Boer, Hd.[a], 43
Boer, Hl. de, 251
Boer, J. de, 115
Boer, Maria de, 251
Boer, M.G. de, 249-251, 260
Boer, P. de, 105, 108, 114
Boers, F., 113
Boes, R., 285
Boessenkool, K.J., 214, 221, 223, 224, 226
Bogerman, Joh. 247
Bokkel, J.W. te, 256
Bolink, T., 105, 108
Bolks, S., 24
Bongaard, J. v.d., 117
Bonke, F., 260, 262, 269
Boom, J.L., 55
Borggreve, B., 92, 94, 97, 98
Borstius, Jac., 126
Bos, B., 98
Bos, F.L., 57, 113, 162, 248
Bos, G., 112
Bos, H., 269
Bos, K., 88, 90
Bos, W., 269
Bosch, A., 154, 166
Bosch, J., 132, 154, 166, 168
Bosch, M.H.J., 21
Bosch, stud., 35

Bosch, W. v.d., 164
Bosch, W.H. v.d., 126-128
Bosman, J., 98
Bottinga, J., 261, 272-274
Bouman, H., 53
Bouman, K., 240
Bouwknegt, J., 276
Bouwman, J., 54
Bouwman, K.K., 231
Bouwman, N., 230-232

Boven, A. van, 244
Boven, G. van, 243
Brakel, Wilh. à, 13
Breitsma, E.R., 166
Breman, A., 21
Breving, E., 155
Brink, A., 97
Brink, G. v.d., 133
Broek, M., 109
Broek Roelofs, Z.O., 8
Broekhuis, M., 12
Broekhuizen, F., 251
Broekhuizen, J., 251
Broekhuizen, W., 18, 32
Brogt, J., 98
Bronsveld, A., 205
Brouwer, D., 93
Brouwer, J., 266-268
Brouwer, L., 65, 70, 74, 75
Brouwer, M., 33
Bruggink, G.J., 43
Bruin, A. de, 251
Bruin, G. de, 251
Bruining, Hd.[a], 122
Bruining, H.J., 121
Bruining, Wed. L., 121
Bruins, A., 69
Bruins, D., 57
Bruins, H., 98
Bruins, H.J., 53, 58
Bruintje, H., 93
Brummelkamp, A., 28, 29, 31, 33, 34, 38, 41, 42, 45, 52, 55, 60, 67, 68, 73, 74, 81, 85, 125, 142, 143, 146, 148, 158, 163-166, 171, 173, 193-196, 227, 232, 233, 284
Brummelkamp, Anna H., 38
Bruna, G., 124
Brunemeijer, G., 41, 224-227
Budding, H.J., 85, 151
Buijs, D., (Buis) 20, 21, 27, 36, 39, 45
Buit, E., 133
Buit, L., 131, 133
Buitink, J.H., 66
Buter, B., 93, 97
Buter, J., 133
Buzepol, G., 53, 58
Buzepol, W.H., 53

Bijker, J.R., 222

C

Cent, B., 263
Cloetingh, P.L., 176, 177, 179, 184, 186, 194, 202.
Cloux, A.P. du, 126, 127
Cock, Hel. de, 19, 21-25, 27-31, 34, 36, 37, 41, 42, 44, 46, 172, 174, 194, 252, 259
Cock, Hd. de, 11-16, 22, 32, 50, 57, 61, 62, 65-67, 83, 85, 117, 125, 126, 137-141, 143, 147-149, 153, 154, 195, 198, 219, 233, 236, 237, 256, 259, 276
Coelingh, W., 87, 88, 90, 117, 128
Coelink, K., 111
Corporaal, T., (Korporaal) 283, 286, 287
Costa, I. da, 249

D

Dalen, B. van, 111
Dalfsen, B.G. van, 125, 126, 128
Dalfsen, J.J. van, 65, 66
Dalhuijsen, J., 43
Diemer, H., 239-242
Dieperink Langereis, H.H., 264-266
Diephuis, J., 132, 228, 245
Dillen, T., 128
Dingstee, J.H. (van), 214, 215, 237
Docter, R.A., 55
Dodioisch, J., 43
Doeve, M., 251
(Douée)
Do(o)devis, J., 21, 27
Doornbos, O.C., 97, 98
Dorsten, R. van, 114
Dosker, N.H., 188, 189, 192
Driessen, K. van, 92, 94, 96
Drok, F., 110, 111, 152, 287, 289
Drost, J., 133
Drijer, A.E., 21
Dunnewind, G., 275
Dunnewind, oud., 220
Dunnink, H.E., 209-211
Dwars, H., 11
Dijk, D. van, 133

Dijk, G.J. van, 65, 69
Dijk, Hm. van, 181, 185, 203-205
Dijk, H.D. van, 65
Dijk, K.J. van, 88, 90, 92
Dijk, L. van, 54
Dijksterhuis, P.M., 173
Dijkstra, A., 263
Dijkstra, Albert, 269
Dijkstra, H.A., 40
Dijkstra, H.S., 251
Dijkstra, Jeen, 269, 270
Dijkstra, Lt., 117, 256-260, 262, 264, 265, 267-270, 283

E

Ebbinge Wubben, burg., 211, 215, 239
Eckelboom, E., 195
Eckelboom, J., 195

Eckelboom, T., (Ekkelboom) 179, 193-195
Eeken, H. van, 252, 262
Eendvogel, G.A., 257, 269
Eenkhoorn, B., 93
Eenkhoorn, Jantje, 98
Eenkhoorn, Joch., 98
Eenkhoorn, J.S., 88, 92, 94, 96, 97
Eising, R., 227
Ekman, F., 127/128
Ellen, J.G., 273-275
Elij, J., 251
Ende, ass. van 't, 55
Engelberts, N.J., 185
Esseling, G., 195, 203
(Hesseling)
Essen, M.G. van, 253
Ester, W., 117, 118
Estié, J., 107-109, 112
Evenhuis, S., 35-37
Eyken, G. van, 81

F

Flesch, S.M., 280
Florissen, A.H., 61, 65
(Florison)
Fransen, A., 276
Frieling, W.H., 125
Frugte, H., 112, 114
Fijnebuik, B., 155/156, 158-164, 167

G

Gelder, A. van, 195
Gelderen, J. van, 8
Gelderman, T., 285
Gezelle Meerburg, G.P., 143
Gilles, C., 18
Gisolf, J., 105, 111
Gispen, W.H., 39, 41-44, 91, 96, 98, 99, 132, 143, 151, 159, 167, 174, 177, 179, 181, 187, 270

Goor, K.J. van, 166, 222, 237-239, 244, 245
Goossen, J.W., 48
Greven, J., 251
Greven, O., 250, 251, 260, 262
Greven, W., 220, 251, 260
Griethuijsen, J.G. van, 193, 195, 212
Griethuijsen, W.H. van, 123, 124
Groen van Prinsterer, G., 250, 258
Groot, J. de, 27
Grootenhuis J., 20, 27
Groothuis, H., 80
Groothuis, J., 65
Groothuis, M., 81
Gunnink, F., 18, 19, 21, 27, 32
Gijssel, F.A. van, 125, 162, 222, 223, 241

H

Haan, T.F. de, 25, 28-31, 33, 38, 39, 40, 126, 166
Haar G. v.d., 81, 82, 85, 87
(zie: Visscher-v.d. Haar, G.)
Haar, H.W. v.d., 66, 69, 70
Haar, Jan v.d., 74, 81
Haar, Js. v.d., 68, 71
Haar, Joh. v.d., 70, 72, 74, 75, 80
Haar, R. v.d., 50, 65, 66, 69
Haar, W. v.d., 81, 82
Haasnoot, T., 287
Hagedoorn, J., 177, 179, 184, 186
Hammer, G.J., 65
Hammer, J.R., 93, 97, 98
Harink, R., 150, 209, 217, 219, 220, 229, 230
Harke, W., 237
Hartgers, G., 198
Hartman, J.A., 213, 233, 235
Hartogh, G.M. den, 172
Heerkens, comm., 138
Heetebrij, G., 285
Heetebrij, H.L., 283-286
Heetebrij, L., 285
Heetebrij, R., 285
Hein, G.H., 11
Heinen, E., 252
Helderman, C., 43
Hellema, W.D., 160
Hellenbroek, Abr., 12, 50, 232
Hengeveld, H., 54

Heukels, J., 20, 21, 26
Heutink, P., 98
Hezel, R. van, 153, 154, 166, 168
Hiemink, D., 182-184
Hille, H., 215, 219, 220, 229-231
Hoegen, P., 27
Hoek, N.S., 11, 15, 16
Hoekman, G., 236
Hoekman, H., 98
Hoeve, B. ten, 43
Hof, J., 53
Hofman, H., 260
Hofman, J., 260
Hofstede de Groot, P., 12
Hoksbergen, A., 43
Hoksbergen, C., 43
Hoksbergen, D., 12, 13, 16-21, 27, 43, 57, 58, 80, 110, 144, 147-152, 219
Hoksbergen, E., 43
Hoksbergen, G., 43
Hoksbergen, N., 43

Holland, M., 55
Holster, J., 180
Holtrust, H., 123, 132, 133
Hoogendorst, H.J., 65
Hoogeveen, J.C., 163
Hooiveld, G., 241
Hoop, A.J. v.d., 250
Hoop, E.M.M. v.d., 250
Hoorn, K.W., 275
Hoorn, R., 124
Hoorn, R.H., 275, 276 278, 279
Hooijer, H., 213
Horst, J. v.d., 133
Huisman, J.A., 221
Huisman, K., 111
Huisman, L., 227
Hul, B. van 't, 27
Hulleman, J., 131
Huls, D.H., 213
Huls, H.J., 213
Huls, J.H., 213, 236, 242
Huls, R.D., 213
Huls, R.L., 237
Hulst, H.J., 91

I

Israël, A., 126
Israël, H., 286
Israël, J., 127

J

Jacobs, M., 251
Jager, P.J., 74
Jans, A., 52
Jans, D., 52
Jans, T., 67
Jansen, B.C.P., 179-184, 188, 203
Jansen, S., 179
Janssens, Z.C., 23

Jentink, A., 248
Joffers, H., 171
Jong, G. de, 19
Jong, J. de, 53, 55, 77, 148
Jong, P.O. de, 146
Jonge, N. de, 133
Jonker, H.H., 55
Jonker, K., 177
Jonker, Klaas, 195
Joosse, L.J., 122

K

Kaempff, burg. J.H., 272-274
Kamans, R.G., 112, 266, 267, 268
Kamphof, H., 54
Kaper, G., 98
Kaper, Gr., 93
Kaper, J.S., 88, 90, 92, 94, 98
Kapteyn, W., 245
Keizer, G., (Keiser) 105, 108, 110, 114, 115, 118
Ketel, A., 264, 267
Ketel, J., 249
Ketel, R.S., 267, 268
Keulemans, M., 114, 116
Kiefte, D., 127
Kiefte, Hd. Hm., 54
Kiefte, J., 130
Kievit, G.R., 213, 214
Kisteman, A.L., 209, 213, 217, 219-221, 223, 224, 226, 232, 244
Kisteman, G., 244
Klaas, J., 243
Kleermaker, B., 269
Klein, E., 98
Kleine, H. de, 237
Kleine, K.G. de, 209
Kleinendorst, K., 118
Klinkert, D., 20, 113, 115, 176, 177-182, 184-187, 202-204, 231, 287, 289
Klinkert, H.J., 179, 181 184, 203, 204
Klomp, B., 222, 226
Kloosterman, W.J., 53
Kloosterziel, A., 204, 205
Kloosterziel, H., 128
Kloosterziel, J., 54
Kloosterziel, K.J., 58
Kloosterziel, W., 53, 58, 77
Kloppenburg, C., 42, 104-109

Knap, J.J., 156
Knol, G.J., 53
Knol, Hd., 114
Knol, Hm. W., 58
Knol, J., 55
Knol, L., 190
Koekkoek, G., 18, 27
Koers, H., 287
Koers, J.H., 287
Koestapel, stud., 116
Kok, A., 53, 55, 58
Kok, D., 221
Kok, F.A., 144, 145, 149, 237
Kok, Jn., 248
Kok, Joch., 52-55, 80, 150, 219
Kok, Kl., 237
Kok, T., 54, 55
Kok, W.A., 21, 22, 125, 223, 240
Kok, W.T., 53
Kolk, D. v.d., 54
Kolk, E. v.d., 133
Kolk, J. v.d., 174
Kombrink, W., 289
Koning, H., 251
Koning, ds., 240
Koning Gans, J. de, 133
Koobs, J., 111
Kooiker, H., 214, 237
Kooiker, H.W., 12, 50
Kooiker, L., 231
Kooiker, R.K., 236
Koops Visscher, A., 92

Koops Visscher, Gr., 93
Korbee, P.J., 114-116, 118, 184, 187
Kornet, A., 128
Korporaal, J., 116, 118
(Corporaal)
Korver Huisman, J., 110
Koster, R., 240
Kraal, G., 43
Kragt, A., 54
Kragt, D., 114
Kragt, Hl., 117, 118
Kragt, Jan, 111, 114
Kragt, J.J., 52, 53, 55 58
Kroes, R.A., 52, 53
Kroeze, H., 27, 36
Kroeze, R., 76
Kroon, J., 92, 95
Kruidhof, G., 43
Kruidhof, K., 227
Kruif, D., 214, 237
Kruithof, J., 125
Krul, K., 243
Krummacher, F.W., 178
Kruijter, C.J. de, 8
Kuiper, A., 249
Kuiper, H., 263
Kuiper, oud. H., 132, 237
Kuiper, stud., J., 21
Kuiper, Jc. A., 249, 251
Kuiper, Jn., Ad., 249, 251
Kuiper, J. Ar., 226
Kuijers, F., 237

L

Lamberts, B.J., 122, 123
Lamberts, F., 213, 214, 232
Lamberts, G., 243, 244
Lambresch, B., 225
Lammers, A., 133
Landwehr, J.H., 178
Lang, J.W., de, 39
Lange, A. de, 221-224, 226
Lange, G. de, 133

Lassche, M., 285
Last, B., 27
Last, E., 268
Last, G., 27
Last, G., 108
Last, H., 98
Last, R., 52, 53
Ledeboer, L.G.C., 81, 85, 111, 129-131, 151
Leeuw, H. de, 55
Leeuw, T. de, 53, 58
Leeuw, Z.L. de, 53
Leeuwen, W.H. van, 105, 107, 227
Lemker, burg., 16, 138
Leijdekker, M., 43
Lieffers, T., 21
Lieffers, W., 18
Lier, E., 104
Lier, J.E., 243, 244
Lier, R., 114
Lievaart, G., 8
Lindeboom, E., 198
Lindeboom, Lamb.[a], 198
Lindeboom, prof. L., 174
Lindeboom, oud. L., 174
Lindeboom, M.E., 53, 54
Lindeboom, M.M., 54
Lindeboom, M.P. 202
Lobers, G.E., 244
Lok, G., 53
Loman, R., 213
Loo, L. ter, 140,
Loo, E. van 't, 96, 99, 131-133, 185
Loos, H.B., 223
Louman, G(eertien), 53
Louman, G(errit), 159, 166

M

Macalester Loup, M., 193, 196
Macalester Loup, R., 193
Malsen, A. van, 264
Mannes, R.J., 244
Mans, E., 272, 273, 275
Mans, R., 243
Marle, G. van, 133
Marsman, G., 107

Marsman, J., 109
Marsman, L.J., 107
Marsman, M., 109
Medema, P., 128
Medema, R.P., 240
Meekeren, H. van, 43
Meulen, J. v.d., 93-95
Meijer, Hm., 32
Meijer, Hd., 32
Meijer, oef. H., 51
Meijer, S., 177, 179, 187
Meijer, W., 143
Meijering, J., 160
Milgen, S.H. van, 52, 53, 58
Minnen, F.H., van, 52, 53
Moen, C.G. de, 28, 29, 43, 163-166
Moen, C.J. de, 68
Moerel, P.A.J., 123, 124
Mokken, A.J., 243
Moolen, D. ter, 186
Mos, G.B., 245
Mulder, E., 27
Mulder, H., 27
Mulder, Hl., 223
Mulder, Jc., 97, 98
Mulder, J.H., 65
Mussche, J.B., 222, 226
Mussche, K.H., 244
Mussche, K.K., 239
Mussche, M., 243

N

Nagelaar, H., 276
Nee, M. van, 204
Neefjes, H., 133
Neefjes, Jc., 230
Neefjes, Jakobje, 133
Neefjes, W., 133
Nehrkoker, C.F., 13, 14, 139
Nekeman, J., 289
Nekeman, Kl., 289
Nekeman, L., 114
Nentjes, J., 85
Nes, P.E.K. van, 214, 215
Netjes, A., 12, 43
Neuteboom, F.J., 195
Neuteboom, Hm., 177, 179, 203-205
Neuteboom, K., 195
Neuteboom, Klaasje, 195
Nies, B., 53, 58, 80, 150, 219
Nies, H.B., 53, 54, 58
Nies, M.H., 54
Niesch, J., 43
Nieveen, N., 208, 212
Nilant, L.H.C., 54
Noorduyn, C., 105, 107, 109
Notten, J.W.A., 90, 116, 185, 188
Nijboer, L., 55
Nijhuis, *R.*, 13, 14, 16, 17, 138

O

Oever, A. v.d., 113
Oever, C. v.d., 104-109, 113, 114, 131, 179-181, 197-202, 280, 289
Oggel, P.J., 28
Oldenbroek, W., 43
Oldenhof, J.W., 187
Olsman, J.B., 132, 133
Ommen, C. Tob. van, 57, 141, 149, 154
Oost, B., 269
Oost, H., 251
Oost, J., 127
Oosten, A.M. van, 275
Oosten v.d. Vegt, Jc., 126, 132

Oosten v.d. Vegte, Jn., 133
Oosterhof, N., 260
Oostindiën, J., 249, 251, 260
Oostindiën, K., 249, 260
Otter, G. den, 8
Ottink, T., 114

P

Pander, G., 237
Parson, P., 247
Pessink, L., 154, 166
Peters, J., 52, 53
Petersen, J.F., 119
Petter, H.J., 209, 214, 217, 230, 231
Petter, H.K., 221
Pieffers, W., 280
Plug, A., 112
Plug, J.C., 20, 105, 107-116, 180, 181, 184, 185, 231, 278, 287, 289
Pluim, B.D., 275
Podt, J., 177, 179, 193, 195, 203, 205
Pol, A. v.d., 54
Pol, M.A. v.d., 66
Pol, P. v.d., 97, 98
Poorter, L., 289
Poorter, P., 288-290
Post, J., 109, 116, 118
Postma, D., 20, 21, 22, 25, 162, 166-173, 283
Postma, J., 113
Pothof, J., 122, 125, 130
Potman, H., 98
Pott, Kd., 105
Pott, Kt., 109, 110, 114
Prakke, D., 251
Pree, D. de, 91
Prins, A., 92, 94, 98, 99
Prins, G., 209, 212, 217, 218, 220-222
Prins, L., 243
Prins, M., 243

R

Raalte, Alb. van, 69, 72

Raalte, A.C. van, 23-25, 53, 55, 56, 61, 67-81, 85, 125, 138, 143, 144, 146-148, 155, 157, 163, 194, 210-212, 215, 217-220, 232, 233, 235, 236, 253-257
Raalte, J.M.W. van, 69
Radema, P.K., 252
Raman, W., 91-97
Rambonnet, J.J., 11
Rechteren, gouv. van, 72
Redder, E., 243
Redder, J.K., 243
Redder, K.E., 211, 214, 233, 235, 236, 243
Redder, K.K., 87, 244
Rederius, F., 33
Reenen, D. van, 25
Rees, H. van, 67, 69, 70, 75, 81, 88
Rees, Hd.[a] van, 93
Rees, J. van, 80
Renon, H., 128
Rensen, J., 164, 165
Richteren, J.S. van, 110
Ridderinkhof, J., 15, 137, 138, 140-145
Ridderinkhof-Wijgman(s), C., 144
Riekeboer, J., 263
Riesebos, A., 98
Riesebos, W., 129
Rieseweide, E., 195

Rieseweide, W., 195
Rietman, A., 133
Riezeweide, H., 43
Rigter, A., 177
Roeten, R., 98
Roetman, A., 53, 55, 56, 58-62, 77
Roetman, G.J., 53
Roetman, J., 54
Romenij, H.J., 238, 239
Roo, R.E., 236
Rook, C., 282-284, 286
Rook, H., 251
Rook, J., 285
Rook, Jacobje, 285
Rook, J(an), 284, 286
Roos, A. de, 209
Rotterdam, A., 248
Rottgers, G., 172
Rouwhorst, R., 226
Rozeboom, P., 285
Rozenberg, H., 19
Ruijs, W., 27, 32, 33

S

Schaap, P., 156
Schaepman, rechter, 139, 140
Scheer, A., 282
Scheuer, W., 50, 51, 55, 56, 61
Schevel, G., 284-287
Schilstra, J., 34
Schinkel, W., 18
Schippers, J., 185
Schoemaker, H.J., 243
Schoenmaker, G.J., 220, 236
Scholte, H.P., 143, 144, 148
Scholten, G., 244
Scholten, J., 244
Scholten, K.J., 241, 243
Schouwenberg, Alb., 18, 141, 142, 144, 145, 147-154, 169, 179, 202, 219, 230, 253
Schra, Jan, 221
Schra, Jentje J., 236
Schra, Lb., 244

Schuiner, H., 224
Schutman, A., 98
Schutte, F., 251
Schutte, Geertje, 133
Schutte, Gerh., 128
Schutte, H., 128
Schutte, W., 137, 140
Schuurman, B., 236
Schuurman, W., 74
Selhorst, T., 157
Senden, G.H. van, 137
Sikkel, N., 179
Sikkens, H., 138
Slager, E., 37
Slager, J., 243
Slager, W., 213, 243, 244
Slo(o)ten, L. van, 18, 19, 27
Sluis, H. v.d., 141, 149, 152, 154
Sluis, P. v.d., 97, 98
Sluiter, G., 177, 179, 202
Slurink, P., 113
Smit, C., 159
Smit, E., 122, 130
Smit, H., 121-123, 125
Smit, Hm. R., 221, 226
Smit, Hd. Rl., 209
Smit, J., 105-108, 111-113, 115
Smit, Joh.[a], 108
Smit, K., 111, 130, 131, 147, 180, 289
Smit, L., 122
Smit, Maria, 122
Smit, Mar. Joh.[a], 122
Smit, Martha, 143
Smit, R., 223
Smit, W., 116-118
Smitt, D., 251
Smitt, J.E., 186, 248, 251, 252
Smitt, J.G., 184, 202
Smitt, W.G., 202
Smitt, W.W., 82, 104, 107, 123, 136, 138, 141-144, 146, 149, 151-154, 169, 175, 184, 186, 197-200, 202, 213, 215, 229, 230, 237, 248, 249, 251, 252, 255
Smitt, W.W.Jr., 202
Smitt-Lindeboom, W.W., 176, 202
Soer, diaken, 118
Somer, T., 107
Spelde, L., 237
Spijker, D. van, 150, 219
Stad, J., 128, 129, 132, 133
Stad, R., 88

Stadhouder, A., 133
Stam, Wed. L., 112
Steenbergen, R., 126, 128, 129
Sterkenburg, B., 105
Stobbe, H., 251
Stobbe, J., 251, 260
Stoel, A.G., 196
Stoel, H.J., 54
Stoel, J.J., 195
Stoel, Zw., 177, 179, 183, 185, 194, 196, 203, 204
Sijpkens, I., 170 Sijpkens, S., 166
Sijs, J.B. v.d., 249

T

Taal, P., 113
Talen, Hd., 214
Talen, Hm. Kl., 211, 214, 233, 235, 243
Talen, Hd. Kl., 236, 243
Talen, J.H., 243-245
Talen, H.R., 243
Talen, K.H., 233-237, 239-241, 243, 246
Talen, R., 243
Telder, H., 67

Telder, J., 65-67
Tempelman, R., 193-195
Tempelman, T., 205
Tennis, E., 223, 242, 244
Thomassen à Thuessink, A.A.M., 250
Thomassen à Thuessink, E.J., 250
Tietema, K., 266
Timmerman, B., 195
Timmerman, J.H., 275
Timmerman, J.K., 224, 226, 237
Timmerman, W.E., 268, 269
Tippe, R., 244
Ton, A. de, 149, 150
Tongeren, H. van, 186
Tooren, E. ten, 79
Trompetter, S., 245

U

Ubak, J., 243
Unen, E. van, 193-195
Unen, H.A. van, 54
Urk, H.G. van, 275

V

Veen, H. van, 272, 273, 275
Veen, J. van, 113, 115 116, 118
Veen, P. van, 268, 269
Veen, W. van, 237, 238, 245
Veen, E. v.d., 43
Veen, Evertje v.d., 43
Veen, J. v.d., 179
Veeneman, E., 227
Vegt, A. v.d., 128
Vegt, J. v.d., 127
Vegt, Jk. v.d., 133
Vegt, J.O. v.d., 132
Vegte, D.J. v.d., 166, 168, 188
Vegte, G.H. v.d., 96
Vegte, H.J. v.d., 133

Vegte, Jakobje v.d., 133
Vegte, Jan v.d., 157, 159
Vegte, R. v.d., 133
Vegte, Z.G. v.d., 53
Veldhuis, K., 51
Veldhuis Kroeze, N., 27
Veldman, K.M.R., 190
Veldman, R., 132, 181-190, 204
Veltman, W.S., 30, 117-119
Velzel, D. van, 269
Velzen, J.C. van, 163
Velzen, S. van, 28-31 35-38, 40, 41, 68, 85, 90, 125, 143, 144, 146, 148, 162, 163, 171, 219, 255
Venema, meester, 231
Veijer, J.L., 221, 223, 226
Veijer, K., 221
Vink(en), B., 114, 115
Vinke, J., 43
Visscher, A., 115
Visscher, H.E., 221
Visscher, J., 81
Visscher, K.E., 212, 221, 223, 224, 226
Visscher, K.L., 222
Visscher, R., 92
Visscher-v.d. Haar, G., 81, 82, 85, 87
Visser, A., 263, 268
Vissink, H., 96, 132, 174, 175
Vlaanderen Oldenzeel, G., 187
Vlaanderen Oldenzeel, J., 188
Vlaanderen Oldenzeel, S.L., 177
Vliet, P.H. van, 27
Voerman, G., 27
Voerman, J., 88, 90, 92, 94-97
Voerman, J., 256
Voerman, K., 93
Vollenhovius, J., 80
Voortman, O., 82, 123
Vos, D.J., 278-280
Vos, E., 237
Vos, Geertje, 289
Vos, G., 19-21, 27, 32, 35, 38, 110
Vos, H., 243, 244
Vos, H.A. de, 157-161, 163, 164, 167
Vos de Wael, burg., 138
Vries, A. de, 251
Vries, J.G. de, 251
Vries, S. de, 80
Vijver, dr. van der, 173

W

Waal, A.G. de, 163
Waardenburg, M. v., 251
Wachtendonk, P., 152
Wageningen, G. v., 27
Wageningen, Gerrit van, 231
Wageningen, R. van, 195
Wagter, G., 260, 262,
Wagter, H., 248, 251
Wagter, R., 117
Wagter, W., 251
Wal, A. ter, 17
Wal, A. v.d., 54
Wal, H. v.d., 54
Wal, J. v.d., 205
Wedemeijer, N., 280
Weener, K., 142, 143
Weers, E., 228
Weiden, V. v.d., 113
Werp, D.J. v.d., 152, 153, 230
Westrik, T., 117, 227, 245
Wetering, A. v.d., 93
Weijenberg, F., 27,

32, 39
Wicherlink, proc. crim., 139
Wielink, G., 53
Wienen, Gerretje, 195
Wienen, Gerrit, 194, 195
Wienen, W., 177, 179, 203, 204
Wilbrink, J., 247
Wildeboer, B.E., 274, 275
Wildeboer, T., 237
Willems, L., 54
Wilmink, M., 184, 186
Wissink, G., 21, 80, 81
Wit, P.R. de, 255
With, Th. de, 254-256,
Witte, H.K., 243
Witteveen, schipper, 69
Witting, J.J., 243
Wittink, Hl. K., 244
(Witte)
Wobben, B.E., 212, 213, 232, 233, 235
Wobben, E., 244
Wo(e)lderink, H., 116, 118
Wijgman(s), C., 140
Wijnstok, H., 237

IJ

IJsman, J., 116, 118

Z

Zeebuijth, J.F., 33
Zieleman, W., 129
Zomer, burg. T., 250
Zomeren, G. van, 53, 58
Zootjes, L., 289
Zuthem, B. van, 195
Zwanepol, B., 43
Zwiers, G., 188

306-binnenkant achterplat